छ १

सिद्धः प्रसमायः । समानेस्वा स्वनपाच्छद्धमंवन्द्व प्रजायते तत्र व्यक्ति जात्या चा नेबुधश्यसारो जाति व्य दश्पतइस
क्षे ... पुपेन ... त्यन्थ हाच्छो इच्यानां ये व्यापिया बकः । सर्व लिङ्गानां गुरास्मतः । १ व्यार च्यानो
इच्यो वाधवः । मोच्चो हि गुणावबून्नोद्र । यथा द्युताथ मः । गुणावृत्ति नोन्डिः मक्तव्यः । खतृतीये व्यालिरतो नपराङ्मियं
व्रास्तततो वस्त्री तिप्रतीका गुह्यवकेयं ... श्रो । धान्येति है । यतो भ्रान्ति हि त्रिवं नीमानश्च स्वश्चिपं हीतियं गुरेस ...
गुह तो वस्तु स्पादिहतः । त ... त्रिलितायां कायोऽनेहा तो भवति । हीपिवहाताः । भनो हानासेऽना ...
सभावः ऽहातयस्मात्पूर्वहितन्निबऽहातात्य ॥ श्रीदेवोहराप त्रोतिथि ...

शुद्धायुगलाभाव कायुगलोशुक्लोहय: । पुंसीके शाद स्त्रियाभावाद् । नडीपुलपो भवद्[illegible]

सत्रम्प नसात् पुद्गलाबको । यप्रत्ययस्तथा भाष्ये केशराइजेप्रस्ने योत[illegible]

इको गुणो नाम यथौ विविशते यैति पथरु याति बृहस्पते । अथ यथा क्रियाज[illegible]

आह । उत इतिवर्तनग्रहणाद् [illegible] गहणं । विशेषस्यापि गुणस्य ग्रहणं प्राप्[illegible]

ननरक्षे जात्यादि [illegible] नाइपिशु अपां प्रीति । आत्वु [illegible] तीको[illegible]

धानिस्सनेद्रव्यमाश्रियत इत्यर्थः । पुनाने वेति द्रव्यानि वर्तते पुनर्व थकुयाति बु[illegible]

इत्यर्थः । एतेन याति गुणाय [illegible] गाति । नव भिन्नया तियानि द्रव्य[illegible]

[illegible] गुणशाल्ये मासितं तथापि [illegible] मध्ययोतीयत्वमेव । क्रियाधातु पूर्वोनो [illegible]

येला अंवप्रापृ [illegible] द्रव्येति [illegible] द्रव्याभिवर्तते । निःक्रियं हि द्रव्यं [illegible] इति [illegible] वैसी [illegible]

[illegible] द्रव्याराय [illegible] यतीत्याह अथ [illegible] वयाध्र [illegible] । याह अपेरा हि । अप्रि [illegible] नु त्यापि

[illegible] । कि नु त्या [illegible] भावात् [illegible] भावे । एकत्व द्रव्यत्वापि

[illegible] अपि [illegible] द्रव्यमेव [illegible] विशते । समवायिकारणत्वे योगनिवर्ततो न विनाशते । ततो

उपैवभिन्नत्वयाति ये बृहस्पते [illegible] बृहस्पते । तो हि [illegible] नित्यानि [illegible] रूपमा [illegible]

स्य [illegible] द्रव्य [illegible] त्याशयेनाह । अथ [illegible] प्रकृति [illegible] द्रव्य [illegible] भावइत्यर्थः । अत्र [illegible] थकुयाति

श्रीगण १
वृ(टि)पत्रा

डितिन्यासेपिनु डागमपि धानसाम र्थी । योपो न अन्यथानलोप
हेश्चः । प्रत्यातिङ निर्दिष्टतंय स्यपहत्वांतु मि । लस्य नीतस्य न यापडुत्व थ
उपदेशाच स्थायामेप दर्शवश्रेधा तोचेराजानमागवती याहेपे नर्वाते
पातिः । सतित्रि यावा वैकेसर्व त्रधातुत्वोमतु तं काव्या गेसापदी ह्ये
पनिपठिताः । क्रियावाविवा वे ... येनते घातीति नत्वाि मू ... वारे
निपानानिधातमिति अर्थथेसे ... हि पूर्वसत्यायामतुपिक्षते एके यो ... राता
निकृदये ... थंनिरासतो स्ये थे रा ... धातु अहराज्य हता च यात । बोहि स जम । पावरो धाते । का
पदि धायके स अरा नोयोपे । डमिडः तिङ इतिवधुर पतत्वामे पु नां प्यो श्रप्रमारायसु वेतोते । किंव
उः ते स ... अर्थराजो अवित्याहि नंत्या पाप तेः । ति ङ ... सा हस्वपमृत्वको मे हप्रत्यसायः पाथाहोम
मा ... ते त्रि याधा वेनसं ... ने हे शः । धातुपरितिपतानेयो । संसावशीभावेजान्यये । तह
कि पाधा बुपल पत्योसाय ... तो नीलो धप्या । श्व चः प नास्वान्यथं विधो । ... शब्दवेवस्तु तो
... हशस्यानं ... हि मे र्थः । ... इत्यादि धायके श्व वो उपदेशपाठे एयो र्थः । तेनलोपा हे । त्यानिवाच्छरीजं

अनन्यपरायनत्वात् सिद्धि श्रुति अहर्दि नामित्याहि सिध्यर्थं बङ पञमिहो पइति निषेधसार्थकः शब्दु जइत्व त्रश्लोपप्रव
मिमिःप्रत्यामावेराय यःचनमिमिनु त्ये नपन्यम्पव या ऽुधोऽवितोयेपिजरत्ये नस्थानीमूतयात्र ओर्देशे स्थाभावेन
स्थानि [illegible] ुडर्ह्यमासि त्वेनं गुणाहं स्तुनो मु अत्र पूर्वी प नावि ञे घसपष्ठ सेधयसु तोऽधनस्यवद्गुणिमि
स्थानिवद्भावेन इवी गैः। सन्धमजुतिरेङ पौन्नु शोपः अत्रेशेरवे घुङ पत्रे इतिवकृ वी हिः। पच ग्रहणासामर्थ्यानि ॥
नाहिरोप्यविरायेवा नेतु यं भु त्रङ स्थेत्याव तरे अङ सं सोनिमित्तमित्यर्थानेः अतेश्रीपुष्ट तीनोनसूत्र प्रकोपरि
इंद्रित्वमू अयोषिशुयते यदि हृदेरात्प त्रेसन्ध्येम्प्रायेन हीयः सधुष्ठोमभावेन हीडः अकाराभावोपि [illegible]
वंती थं रोनोतीत्याहि स्व त्ररा अप्रासो का नस्य स्ये मापिनेः अथ रा पञमानामावातविष्यस्त [illegible]
मितिय हि ङुपेनोसस्यापिक मोदि गासं धिं धग्नाते। त [illegible] म्हां वस्तु क्षे स्वं वः। ते [illegible]
पल नामा मृ। अत्र तेमचोर पूर्वं सत्य धोकारका ने [illegible]
रक्तो ते साधवे धा नाई कान स्य रोन प्रयी हितदेर्य पइत्याभावान्ते किंधा श्वं बक मा [illegible]
भावेन कमेणि ङ इत्ये स्थान नो नं अपीस्प इति महाधनायज्ञडिः वेरेव इरेः ओडिः प [illegible]
भावयतु वीनोगुरावेवनाते अत्र इतिकिः सविविति मूलोहिहिता ते इनोः अत्र हाहि [illegible]
नौतिप्रस्तुहाहानेसावाधनाइति शरव ई ङनो स्वरसंधयागोपधान्ते पनिषेधस्य सो [illegible]
योजितकोनोजरपव ग रमाते इतिश्रुत्वौतिप्रस्तुहाहनरासमप्र ऽ गेयशपामत्पत्रे नेव [illegible]

[illegible] तत्राट्श्चेतिक नरौँपुनर्व्द्दिपुनर्व्द्दिवाघ नंवाधक बाधनार्थम् तेनाठेनउस्यामाडिति नारभ्मनी
[illegible]मायम् इ हातिइ धोत्पोर्वि भाष्ये अत्राभ्यांशःस्यात् इइः इधः इधोभ्यांशेशायिजुहोत्याद्दिचौ[illegible]
[illegible]सौद्विपे अत्रांतोलोर्धषि ड्म इइ: ध इ: पेन्द्रे अत्रानो न्हरोनरौप्रत्यये युविके हायः धायः इति अत्रत्रेयमाशेको
[illegible]सियइयं [illegible] इधझोरसो डमोधातू अत्रभ्यांपेवीधुवि इइ: इधः आइन्ताय्पां हाधाभ्यांसो
युविके हायः धायड्ति अ. ओ श्रृतेश्चावि भ्रुतेनइइ: अत्रे इइ निनत स्युरूषेतुस्यापदेरतीपासप्रम्पुपमानोया
यद्वितीयाक्षस्पाइत्पनेनां प्यपपूर्वे [illegible]ति चारइ धातै तमयाधिधौ येन्नायेशानौ अजनकान्तेम हातो:
स्यात् अश श्रोडति अन्तोहालोलेस्याद्दिसक त्रेमू विनससक्षतेर्थम् यहूकातीर्थम् वितसेपित्प्रत
पक्षतेः रन्तोडहानोभवतितइर्थः नेनुप्रसयमात्रस्यानां उहानो इति अत्र अवक शिवांसोपकमन्वथो
पक्षयेएकावाये नप्रत्ययस्वरसोवडहाततयोविभौतघ्युर्षसते अत्र तापवकमिषि [illegible] अत्रशेषार गेयः ०
नस्यात्नुहा तेहड्डिउपदेशग्रहसार्थधातुकमजुहा नमक्किङो अस्मात्परंसार्व [illegible] इमनुहातः स्यादि[illegible]
[illegible]मार्थः ऊइ अपाडोवर्ज्जेधिवा अत्रमकत्रेशेषरत्रंथे हराद्धीमत्र [illegible] मात्येप[illegible]

श्रीराम
पूर
५

त्संनियोगशिष्टप्रत्ययाद्युदात्तत्वस्याप्राप्तेः तन्मध्यपतितन्यायेन विशिष्टस्य धातु[...]य
मत्तुन्नतम् अथ यंचग्रंथः पूर्वापरविरुद्धः यथात्रमित्येनपरत्वे त्वस्यबाधेतस्मि[...]शिष्टप्र
त्ययविधा एव मकेवलपिप्राकुः ... गृहीतो नपरत्वे त्वस्य बाधेत संनियोगशिष्ट[...]गृहीत त्वस्याप्राप्तेः
ग्रे त्वस्य सार्वकेतायुदात्तमेवुन्नतमिति विरोधः अत्रैव मेरि त्वं परिहीयते उभयो एव स्वसवी हे पाठो ध्येयं
मिति पृष्ठ ... भाष्यं येकश्वेतनीकाकयोः स्वरे विशेषो नास्तीति अस्माद्देव भाष्यात् अकंसंनियोग
शिष्ट न्यायस्य नाश्रयतामं श्वमनोऽवलोपुमाराभावः अन्यापि विभावयन्तु सुधियः आर्द्धधातुके स्वद्
त्याह: आर्द्धधातुकग्रहणम् जेत्युपात्ते अत्राभिदस्या हि शेखर ग्रंथः अत्रसूत्रे भाष्ये तु अनेऽधातोरित्यतो
धातोरित्यनुवर्त्य धातोर्विहितस्य धातुपो मुद्धात्वेविहितस्य ये ताहेवि ए इत्यर्थात् जे उपात्ते इत्येके अनेऽडिति
आर्द्धधातुकग्रहणं तेषु स्यो विप्रैः सार्वधातुके यनेनुपहारे हिः सार्वधातुक इति नियमात् स्वसि च सोपुत्रापि
चेदितेस्मत्रेव स्कमेवीऽगमः प्राप्तातीत्यां शंक्यं आर्द्धधातुके स्यामेडित्यतो अत्रार्द्धधातुके यहरामनु
वर्त्य गविमागमाश्रितत्वमावानिर्मतये पि आर्द्धधातुके स्यैवेति नियमात् प्रकृते नेडित्युन्नतम् अ
भाष्यग्रंथः पूर्वापरविरुद्धः शेखरग्रंथो पि भाष्यविरुद्धः अत्रैतत्वं विरोधोद्धारं कश्चिन्कुर्वन्ति ५

ग्रहणाभावे यस्मातीत्यत्र षष्ठ्यनिर्देशे धररूपाविधिसिद्धिः एधते वयमाधायम् आङ्जोहीनाम्
पि लुङ् लङ् सूत्रे राजाः धातुरेवं चे प्रकृतम् तेने भानीयम् आटश्चेत्यत्र आटश्चेति सं
कपनइत्यत्र तु अप्रगोऽग्न्ये ओत्वयोरिति सामियोऽप्यनेपिनद्येव आटश्चेत्यत्र धातोरित
ययस्माटोविवृद्धिरित्यर्थः आ ऊत्रा इत्यत्र तु अडवन्नेमशक्यं इत्यग्रे
धियो अतोगुणा इति पररूपापातिः नसामर्थ्यान्नुतेयौ यथा आहतजङ
र्थाते आटश्चेत्यत्र तु पूर्वोक्तौ नः नत्रसूत्रे धातोनित्यत्वपक्षेपरत्वात् इति रोधस्ययंथः इत्या
आटश्चेत्यस्यापवादत्वान् आङोहीनाम प्याङाशंमे इति पररूपमाशंक्य अतो गुणाद् इत्यो
ट् इति न्याय कार्ये अटः पररूपं नेति तद्ध्यर्थः तेनौङ इत्याशेन पररूपमत्र एवं वनाट्इ
वृद्धे यस्यैङ्इत्यादावपि पररूपानेपदोपिट्: अश्वाट एवं नमशक्यः इति यं गतिः
ता धपरिहारः आटश्चेति वृद्धिवाधकपररूपस्यैव वाधकम् नाट् इति सूत्रे न तु वृद्धे
वाधकपररूपवाधकम् एवं चेवृद्धेयस्यैङ्इत्यादौ पररूपस्याहे तद्र्थम् तस्याकरणं

[illegible]ईयित उपधायाश्च स्थाने नेति [illegible] शेखर ग्रन्थः अत्र कश्चित् शंकते अपुनतो [illegible] ग्रन्थः हि [illegible]रस्य
[illegible]यै पूर्वत्रियाला[illegible] एवं यत्रोप धायो न [illegible] नपुं[illegible]प्रसक्त्रे [illegible]रस्य सामर्थ्य[illegible] [illegible]
[illegible]तो गुणा[illegible]: स्यात् अत्र [illegible]कारस्य [illegible] उपधायो [illegible]स्य पूर्व[illegible]
[illegible]धालसीत्य [illegible]रस्य सामर्थ्या[illegible]हि ति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]पञ्चपर्यातीन्स्या [illegible] [illegible] [illegible]भि [illegible] [illegible]भिप्राय: [illegible] नपुंस[illegible]
[illegible]तिक [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]रस्य [illegible] [illegible]र्थ: निर्दोष [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] इति [illegible]
[illegible]ति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]यस्य प्रतिबंध: स्या[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]पि [illegible] [illegible]र्थ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]तार्थम् [illegible]रस्य [illegible] [illegible] एव [illegible] [illegible] [illegible]

श्रीराम १॥

श्रीगणेशाय नमः ॥१॥ धातो
रित्याकारकं सूत्रं तस्य वृ
त्तिः सूत्रार्थः धातोइत्यस्य सू
त्रार्थं ब्रूमः धातोरित्ययमध
ध्ययनं प्रपञ्चनं च केषांचि
न्मते इह लोकेवं मायानं य
थाहेह तेन स्थापितो विप
श्चिन्मते प्रकाश्यते ग्राह्ये
च ॥ यथाकाकाक्षिगोलकं
न्यायेन यथा काकस्यैकं
एव तत् गोलकं द्वयमपि तस्य
उभयोरपि संबन्धः तथैव य
इत्याधातोः अयं च अ
नं च ॥ कुत्र प्रपञ्चितं प्रपञ्चितं
प्रत्ययविधौ च प्रपञ्चितं ॥
आगमादेशविधौ च प्रपञ्चितं
नो ॥ षड्विधं सूत्रं भवति
संज्ञा परिभाषा च वि
धिर्नियमः एव च अतिदे
शो अधिकारश्च षड्वि
धं सूत्रं लक्षणं ॥ ए
सूत्राणां मध्ये धातोरित्येकं
सूत्रं भवति अधिकारसू
त्रम् अधिकारत्वं च ना
मकं विधेया निर्दिष्टा इ
ति ७ लोकरसांकं ...
अधिकारः ॥ इदमपि क्रियं
... नामधातु ...

कंपदं आधि क्रियते
क्रिपदु रमे धिकार
ध्मनोपई चास्ये
ततः धातो तिवा
धयम ॥ सं हो
हेत्र किं नाम मम
इतरान व लिपूर्वे
कत्वेसति एकव
मिछावंसं होवे
श्रानिपमे नियमका
कारीतीपरिभाषा
सिधेसस्पारभ
मरणे विधितवेप
माय भवति ॥ ननु
धातोरित्पस्पाविशे
षणाभिहमितिप्र
थमान्तं कर्पं बष्ठंप
नाप ज्वमपनानु
करणाधातोरितिप्र
थमान्तैव विशेषणा
मिदमितिप्रथमान्तो
श्चनुकरणो वा किं न
संस्कृत मात्रनात्पष्ठी
धार्त्थ विशेषकतारे
मानानुपूर्वि किं यमनुक
रणम ॥ १ ॥ ...

मुखसये गमुष्मानि मुखीपात मुष्मात् मुष्मीना ड मुखाणा मुष्मान इत्यादि सर्वत्र च ज्ञेयमिषाधातु
कब्या: तत्र बि मकि च नु [illegible]

ऊर्मिः कार्चिद्दैयात्ता चारिता ध्रुवित-चार्वाद्वहस्यावाश्यरे पुस्तेवचचक
थकेइति चाद्दग्निध गोहसा चावद्धूतमुणरिकेतसाइं प्रसेवकेप्रसेकेकुर्पुडे
वन्नात्तरका वेद्दिसुपसन्स्तत्तं मत्रे तोवतुर्भिद्दुतेर्ध द्द्‌ आंधा ध्यावतद्दने प्र
तिपुद्द बेपाद्दहवं वाहेनं वाकस्वन्तीपम चतद्दनास्तामत्तोवधेद्दव
[illegible] ध्वम दैपात्द्दितिविशेवतोपतालनात-हारकारेतुअह
नामपिप्रसेकेकेकूद बसंवं धात सतस्न प्रतसंवंधो
पुनः सात्रिंतता भिवप्रतिपुहवत्स्तथ्याचासमवा पास्त एकं घूतंवह
नोतुपच्चेतात्सोद्दिगुरोत्तरमइतिप्रसेवके इंद्रहे गुराप ईशानिाह्या। प[illegible]
वरोधनादिथ्यापारेतावहयोतारा ध्यापारितास्त व्रसंधर्तप स्त[illegible]
माहः ध्यापन्तानांध हूनोतुतेधेवं धनेधिपा भिवकभि[illegible]
गुरां प्रतमात्चरेतइतिवद्दवतिथ्यापतसे पुनप्रतिनिमित[illegible]

नितरां धनि क्षिता सांप न्नारि पूर्वकाल प्रतिपादन्त परं जनु क्षेपेन्त्सं स
पापचो विशेषाः इषि धापक्षिता विशेषवडन्तः भाति क्रद्धा मति
सांप मोनि सीं ह सा पूर्वं विधानेन वरं इदं धृतं द्विजः प्राह्मणाने
श्चा इष्याद्भुमति स्त्रीं स्तपेति नीरोगा स्थिरधी चाद्भिर्हितं तं स्यात् इह सपुत्रवत्सा
पात्रा विशेषवडन्तः एकधा बहिसे वत्से रूक्षपादा विजपते श्रवद्विषवै पुंसः स्या
द्विपाद स्तु द्विहाने त्रिपादः स्यात्प्रमापस्य मतः परमिति तथा गर्भिरापाव धेप
रगर्भे द्विनिहतो भवति तत् प्रतिनिधित्वं मे क्षिति क्रमावर्तते इति न्यायेन
विशेषतागाद्विगुणा घतश्चापौ वडत्रिंशन्मते विशेषवडन्तः पादः उत्पन्न
त्तुदो पादो हत तांगतो पोसनं वृतम् रिकहत्या गर्भमध्ये तं नं गाप
गवामृतं गर्भं चेत समा न्विते द्विगुणा गोधन कृच्छ्रा देषा गाच्चस्य निर्
तिरिति वडुकर्तु केसुहन्तने संयोता सतयो विशेषमाह पुंः एका वे

श्रीगौरीशाय नमः १ ब्रह्मणे नमः इन्द्राय नमः रुद्राय नमः वं [illegible] नमः कुबेराय नमः [illegible] नमः ॥१॥
नो व्यासिद्धः तेरीन्द्रे ॐ शीतोद्भवा सम्भव [illegible] श्रीरात्र तथा [illegible] कौन कल्पयन्ते ॥ [illegible] ॥ श्रुत्वा
तोपधान्नमसिस्वाहा ॥ १ ॥ नारायणात् पातु देवा देवा नारायणात् [illegible] नारायणाय नालोका नारायणात् परमात्मा नारायण
रायणात् परो योगो नारायणात् परं तपः नारायणात् परं ज्ञानं नारायणात् परा गतिः ॥ १ ॥ [illegible] नास्ति मा
[illegible] प्रिय [illegible] अन्यत्र गच्छन्ते [illegible] याह हम् १ [illegible] नापठिते
[illegible] मन्त्र हं समध्येव कोप [illegible] १ एकान्ते संपुटान्तो [illegible] नाभिम [illegible] नरके घोरे याव
[illegible] दिवाकरौ १ [illegible] गुरुर्धिवसन्तु नेना [illegible] यापि [illegible] परासित्त यापि
लोकापरिहार शान्तो १ जो जनिके लोके जवतिः पुष्प सदिवे जनः पश्यति के तु सर्वके भु [illegible] कुरु कांड [illegible]
विमुञ्चितं किमूढ़ि कुर्नमुन्तोम १ रविभौमगते दुवे सप्तिपे वुधभार्गवो आगते गुरु वह [illegible] शनै यन र श्वेत
कोलाप्रोन्मत्ते गात्रस्नातवस्त्रे [illegible] तेस्या नो निद्रिश्च समो गात्रं पुण्यस्नाने नश्यन्ति १ [illegible] मन्त्र समो [illegible] मित्त
द्यतीते [illegible] यम् अयत्तं [illegible] धे [illegible] नामा १२ [illegible] निपतन्ती [illegible] शिव माज्जे नीयव
सूनां [illegible] जी भविघते १ २ विनाह [illegible] नवांस [illegible] नवि नाह केशम् विनाह [illegible] जत पूर्शय रत्तव
सर्वे नीफि [illegible] १४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्रीराम॰ पाहिनैधा मुख्याय भोजनं क्रियते तु लंतजालेसुन्यातु स्यमपि आयं ह्रुयलं वनेत १ उपानहं समाहृ घ इत्तके
कांस समागम: कांठं अपुकः शहरात्रलं नतुह डिपयमान २ षव्युासनससमाहृ चजलधानकं पुतुय जेलनुसयात
यं कृते गमास भ कृनम् ३ ऊ सेगयस नैत्रेयु हृभि न्हे शत्रु विग्रहाजघ नेसमाशाने चय [illegible] तकलिसयो धवा
॥४॥ श्राहा गोद्धि गुणांस्त्रि पांचवुद्धिसासां चतुर्गुणा खिनु त्तो धागसायस्वको मेरेयाठ गुरा: स्मृतः ५ मो
ज्येभोजनमयतिस्वनति शतिर्वे नक्रियः विम वो [illegible] हानेशासि शेय नाल्पस्यमपयसपलम् ६ अथि होत्रफ
लावेहार्थीयथलिप लं श्र तमुद्दिष्ट गेष जा नानिहानमोग्यपदुल घनमं ७ नाघ्रित्त यतिकां हुनांत्र
प गानांमहेइधि: सन्तेवः सर्वमत्तानां नपुंसां वामलो क्षेन: ॥८॥ एकाक्रिडे न्यु हृतिस्त्रां रश्याम कुनेन्ये पुः
प क्षेषाम दिवा इया: ८ मयांस पुम तिक: तिस्त्रस्तुमतिक इया मृ त्यास्तु नक्षशो धनम् तिसस्तु पाद्यो
ई याम दः शुद्धि मपिपस ता ॥९॥ विडंगापुत्र ठ वान्ने ज्व थो निवृत्ति कांकरो विं नत नीकि लाये यतु भि: मुखे
ति त्यवाव ते वि धाता नमालं समावतमालं तमालम् ॥१०॥ पुइ सनिर्यहाश्चुर्गा दिन विता डि: तोप्यलप त्व
स नाशमजाड्ड मह्यकेयां मनांषि [illegible] न हिनयुमहेनेन नैरांमाग्य वनाशान्तेरयातमावे ॥११॥

श्रीराम १ ईश्वरवनः ह्रस्वस्सूपठ इति दीर्घपठतस्सत्रक्षतस्त्वयमाशयः [illegible] इतिप्रश्लेषे रा
द्वितीयस्कोनो येविभाषेत्यात्वंयाप्ति तु विधीयेत अन्यथा येविभाषेत्यस्यावकाशः स्वायते
स्वन्यते ह्रस्वस्यावकाशो यस्मिन्पक्षे आत्वं नास्ति आत्वपक्षेतु भयप्रसंगे परत्वाद न
रङ् त्वो ह्रात्वं स्यात् येविभाषेत्यत्रहि ये इति विषयसप्तमी तेन यक्षो नाहो बुद्धिस्थे स्वयप्रा
प्रमात्यमनोरङ् मिकारस्तु यपासह विधानार्थं हिरङ् इति दीर्घप्राप्या वेत्यारास्य भाव
क्षतेत्वयंभावः इत्यमनोरङ् वयष्ट संनियोगशिष्टत्वात् आत्वं तु याहि रङ् वइतिपनेस
प्रथमाश्रयत्वात् एवं वेत्येनात्व बाधो न्याय्यएव नवह्रस्वादेशो ह्रस्वस्यापि नोक्तितु कपसङ्ः

श्रीगुरास्यषात्यनुकोरसिद्ध्याहीनवा ध्यम्· परानपराघोरेकाहेश्गोसि द्धनत्येन्योपि
तिसिद्धान्तोत्· अन्यथायद्धेद्धुत्र भित्य ग्रहस्या श्र योनिस्पस्तु के स्पात· इ ष्यतेतुही
धीत्पहानाद्वेतिवैकल्पिक इति हिकु १

नाम ५

जेमसरोभुजरवासरवीर्यने सरोहसप
३३ भुनसुघोगरे गैगानवानेजन[illegible]
ह्रिमेनवहि नाश्वमिह भगुहस्रिसो[illegible]
वरंनराज्यं नकुराज्यराज्यं वरंनमित्रं
नकुमित्रमित्रं: वरंनदारानकुदारदा
रा वरंनशिष्यंनकुशिष्यशिष्य: ॥२॥
वरंनजातोनचनाममुखैः वरंनमू
तोनकरोतिधर्म्मम्॥ वरंक्षुधातौनपरा
न्नभोगी वरंस्त्रीनकु:कुसी॥३॥ कुरा
ज्यराज्येनकुत: प्रजासुखं कुमित्रमित्रे
णकुनिर्वृति: कुदारदारैरगकुतोगहेर
ति: कुशिष्यमध्यापयत: प्रजातोयश: ॥४
पै: नमूतंमागवतंपुराणं नाराधितो
तोये: पुरुष: पुराणं [illegible] नमूषनेन
रामरारातेषांवृथा जन्मगतं नरा
णां॥१॥ रामारामानुजसिताभरते भर
तानुजं [illegible]सीवं वायुसनं च प्रणमामी
पुन:पुन: ॥२॥ रामरामेति रामेति रमे
राममनोरमे सहस्रनामतत्तुल्यं रामनाम
मवरानने ३ विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं
प्रछन्नगुप्तं धनं विघा भोगकरीय
श: सुखकरी विघा गुरूणां गुरु: वि
घा बन्धुजनो विदेशगमने विघापरं
दैवतं विघा राजसुपूजिता नहि धनं वि
घाविहीन: पशु: ॥ते॥

श्रीरामजी

श्री गणेशाय नमः ॥ आशीर्यङ्ङः प
क्ङिति किमर्थमिति प्रश्नः ॥ गुणा
भावे प्रतिषेधः संप्रसारणार्थमिति
व्युत्पन्नचरितार्थमिति तेन इति संप्रयेष्ट
सिद्धिरित्यनुभयम् ॥ न च भविष्यति
तत्रस्याशिषि वाक्यं न सीत्य तासस्यपि
ङित्ताद्धि सांख्यस्यां सीडाहेति संज्ञाया
अंगस्य शिरिषि प्रोषावृत्तिः ॥ एतेनात्म
नेपदे स्यैव तोरपाठः सीतीति स्फुटितम् ।
न चाप्यादित्यत्रयात्मिनास् उक्तिप
ठनेवात्र इत्याहवाशंक्य तेन तत्रोप न येति
संबध्यते ॥ संयोगादेरस्य चेतिगुणाऽकि
ति गाहिः क्ङिति सर्वत्रेवन्यासोऽस्तु ति
इत्येव ॥ नन्वागमस्ते वि गाभिः क्लिन्न
इत्यत्रोक्तु गाहेः प्राः कुतो नेत्यमाशंक्य ॥
एवं च तर्हि तत्रोप न येति संबंधेने वष्ट
सिद्धिः । न च एवं नित्याहो यत्र यत्र जि त
त्र तत्रे तिप्रुति ... स्वीकारात् सीड्डिरिति
थंन सूत्रितमिति प्रीतिवादिना तो ॥ इ
वशामय्यू इंतु सुधीयः ॥ ० ॥ ॥१॥
क्ङिद्धिन्नत्र इति पठितमध्ये आगति ... नं ह
स्वपृथ्वके पतिके त्रुटि

तुनामपिनयनविष्णवे तांगन्नाखिलचेतनानां जीवविषयाजनकीरुद्रांगास्यपरंपरया भवनि तसेइमंत्रं कै
तारकं प्रकाशयामास ॥५॥ तं च हरीते ॥६॥ इममेव परं मंत्रं ब्रह्मरुद्रादि देवता ॥ अथ पञ्चमहाभागो
सुरुकोजन्मभवांबुधेः ॥ एतन्मंत्रमगास्त्येपादिजः श्रारदूलमस्तवान् ॥ ब्रह्मत्वं कास्यपो जग्मा कौशि
कस्वरमेश्वरताम् ॥२॥ कन्ति केपोमनुश्चैवमन्तुद्रा कौगिरनारद्दा वाल्मीकिव्यासादिमुनयो देवतात्वं प्रये
दिरे ॥३॥ इममेव जपन्मंत्रं रुद्रस्त्रिपुरहारकः ब्रह्महत्याविनिर्मुक्तोऽपुण्यमाशो भवत्सरे ॥ अथा
पिरुद्रकास्यांवैसर्वेषां त्यजतोजीविनां दिशत्येतन्महामंत्रं तारकं ब्रह्मनामकं ॥ ५ ॥ तस्येश्वोवरा मात्र

नवरैश्वर्यवीर्ययशःश्रीतेजःसौशील्यवात्सल्यमार्द्दवार्जववैशद्यसौहार्द्दसौम्यकारुण्यमाधुर्यगांभीर्यौदार्यचातुर्यस्थैर्यधैर्य्यशौर्यपराक्रम
सत्यकामसत्यसंकल्पकृतित्वकृतज्ञताद्यसंख्येयकल्याणगुणौघमहार्णवः सर्वेषां चेतनानां स्वभक्तानां विशेषेण स्वरूप
गुणानुभवजनितानवधिकातिशयप्रीतिकारिलोकावस्थाविशेषैश्चेतेकरीतिरूपचरणारविंदनिरूपकैर्व्याप्य
रमपुरुषार्थानुभवयोग्यतासम्प्रदावेयनादिकर्मप्रवाहनानादिमाययाचित्समानाकारेण संसरतो जीवाश्रि-
गुणात्मप्रकृतिनिमग्नान् भोगमोक्षाधिरूप्यान् श्रियं चिदुद्धानव सोकथं तं कृपार्द्रचितः सन्नाह्लादैकुंठना
थकः॥ श्रीमन्नारायणः॥ चक्रोपरिवर्त्तमानायामयोध्यायां सर्वतीर्थरावगाहि कृन्वन्नसुरेशसकलयामरजं

श्रीराम
र्थभास्य०

श्रीगणेशाय नमः। सच्चिद्रूपगुणस्वरूपविभवैश्वर्यैकदिव्यं वपुर्नित्यानंदगुणानुभावकरुणासंदोहपाथो-
निधिः॥ वर्ण्यं तत्प्रतिपाद्यवस्तु च न नेकं ज्ञास्वतंत्रः॥ स्वेनाजाताभ्रंऽकरान्वये विजयते श्रीजानकीप्राणविभुः॥१॥ अ-
योध्यानगरे रम्ये सर्वलोकस्य कारणे। सपासीद्देतामाद्यांतमाणवैः सह॥२॥ जानकी जगतामीशा नित्यं
शेषानपायिनी॥ विमलादिभिः शक्तिभिः संयुक्ता भगवंतमुपासते॥३॥ इत्युक्तरीत्या अयोध्याधिपतिस्तास्तं द्विभुजमभिराम
ऽपकृत्य वल्लवच्छायापांकलिपुपर्थ्येके सखासीनः० ब्रह्मेशशानाद्यैर्नाव मनसापरिच्छेद्यस्वरूपरूपगुणविभवैश्वर्यस्व-
भावः० नित्यैश्वर्यावीषिष्ठानंतगरुडविष्वक्सेनादिपरिजनवरणा युगलः॥ स्वभाविकानवधिकातिशयपर-

स्वाः। पंक इति॰ इ॰ स्वाः भकृतेरर्थः स्वार्थस्तत्र भव इत्यर्थः। ध्यात्मादित्यादुः मे घातारि पुस्य ग्राम स्वधाश्वयोः पाठे न स्वशब्दा इत्येव देत वोरेवेति नियमार्थके नेआ
न मोन पु॰ ऋ शब्द स्वसृ॰ स्यानि स्वस्त्रो त्यास्तृ पोति कइति। वरीकदेशान्नावर्त्यं यहतो नाम्यहतो रका स्मा वा हाहा। सवसति दिति॰ पुसप्तिवन्तो इति भव पुसः

वेभ्यः क्षिप्। हन्मः। हनरकार पुनः पूर्वस्वमुओपरावन्तृभ्यः। हन्मोः हू
न्मः। रवसपूर्वत॰ कारस्यार॰ कारस्यः। शद्धिाठेका रवकाराः। स्वो
र्पिकैः प्रशाघ्वतर॰ कारभ्यो॰ कारस्यः। पुनर्मे वोभाकः पुंसि॰ पुनर्भाविसा
शिहम्भकारम्ऋशेको स्वपम्म यत॰ इगु इन्ताः। धाता॰ धातारौ॰ धाता
रः। हे धातः। स्वर्धतौ स्वधैया वाम॰ धातृणाम॰ एवं नप्तृ इत्यः। ऽ सृता
न॰४ स्वसृति वस्तैन प्राप्तिं सह तास्व नियमा र्थे त्यान्त दीर्घः। पितरौ॰ पितरः। पि
तरम॰ पितरौ॰ शेषं धातृवत् एवं जामात्रादयः। ना॰ नरौ॰ नरः। ।
नरं॰ नृइत संवनाम्नि दीर्घः। नृणाम॰ नॄणाम॰ शेषं पितृवत्॰ नृ
वा

तिप्नत्तेतु म्नधादिष्व पानदीर्घशंकेयनेतिभावः। पुप्तिपन्तो निरनुबन्धक ऋग्रसपान्ती एवेति रवु स्वस्रादिति भा अस्वरस ४

ह्येनमः ओतेतीतः ओतइतितपरकरोनध्यनितोवसर्पः।अतर चियगूरि त्वाहोनसेयः भवथांगौखिकारंत इता विधेः सत्येनेकरे सविफतन्यावेतनोताहिसित
सिकोव

गी २

नाः।कृहस्य.नवोरजुकररोग्रकतिवइनुकरतामितिवेकथिकातिहेशा
४६ हिसेरवरस्तम.कीः कि ते.कोरः।तीः।तिरे. तिरः।इत्वाहिर्वतइत्वाभाव
वल्लेतुस्वइशनेति स्वतोहि.वतपरकाराणाहनइ.गुरोतोवा॥कुः।ओ.कः।
कृनर.क्रा.के.इसारि.इत्यहनाः।गामस्य.शाकुं.अंवारजुकरतोऽनइ। नं ४
स्व.पयां स्वछाशः नस्यहिधिमा धीते ममा.शको.गुताधिवबेतुसवरसम.गमवते.शाकयो.गामवयः।गामवय ४६
गम्म.नं.गम्या।ऽ.विऽसातुस्वतऽहितुलेस्वपरत्येसेवागानेतस्यति
स्रोवः।इतिरइनाः।से।सेवे.सपः।स्वः.तः।स्व.त.वे.स्व.तवः।इस्वइ
नाः।गौतो रितात.गौशकात्पर सर्वआमसक्षानं रितकार्याध्कृस्था हृ

त्येनहोवइधीरयवस्यात.तपरकररोमहिंकारस्याविवन्हितत्यंसत्यकृतइतिस्यते।वयओकारानंतधावाहत्याधिछेस्यातिवत्याभावाधूतसे

इ्यादन् ॰ धातयपवेत्वादि। गतौ तिवं॰ सकस्यात्मत्र्यः॰ धिरे ध्रातोकर्मीलाघरात्॰ नभसुधियोरिति निषेधे प्राप्ते आह। वर्षाभ्वश्च॰
सिद्धैः॰ स्तुः

७६ यङ्वर्त्तीस्तद्इन्तो यो धातुः त द्अन्तस्यानेकाचोऽङ्स्य च तास्याद्गोऽसेसुपि
परे। नतिकारकोतरपूर्वपदस्य यणामेकाते॰ खलप्लौ॰ खलप्वः। एवं सुध्या
द्यः। अनेकाचः किम्॰ लुवौ॰ लुवः। धात्ववयवत्वे सति किं॰ उ इन्दुः। उ इन्द्वौ॰
असंयोगपूर्वस्य किम्॰ कटप्रुवौ॰ कटप्रुवः। गतौ तारादि किं॰ परमलुवौ
सुधियि किं॰ सुलुवतुः। स्वभूः। नभसुधियोः। स्वाभुवौ॰ स्वभुवः। वर्षा ७६
भ्वश्च॰ अस्यावर्त्तौ स्वपताद्य इविलुप्ति॰ वर्षाभ्वौ॰ वर्षाभ्वः। दृन्भतीति
दृन्भः॰ पुन्दृन्भ जन्म कथं कर्कन्धू दिधिषू इत्युतादि त्रेता
युतादितः॥ दृन्भ्वम्॰ दृन्भ्वौ। दृन्भूवः॰ दृन्भितिनानोहि सार्थोऽय

सस्येवेति संयोगान्तस्येयमेव स्ति॥ नियमार्थं तेनोर्ध्व इत्यादौ नेति भावः॥ परीति नियमस्तु नपुमान स्त्रियाः इति निर्देशात्॥ परमे काव इति सूत्रमेतीति परहितेसा
ध्वतावितविशेषतां वालिकस्यानुवर्तत इत्याह ३

हलीयादिष्वजनादिषु क्रौंकुशब्दस्य वा तज्यत॰ क्रौंचं॰ क्रौंचु॰ सत्ऽत॰ स
न्तात् ह॰ स्विऽसोरिति परे ऽकार एकादेशस्यात्॰ रपरत्वम्॰ रात्सस्य॰ र
कासंयोगान्तस्य सस्यैव लोपो नान्यस्य॰ रेफस्य विसर्गः॥ क्रौंचुः॥ प्रा
प्ति परत्वात् ज्यभावे प्राप्ते॰ नुम् अभ्विरत्ज्य भावे ऽभावान् ऽपूर्वविप्र
तिषेधेन नित्यत्वात् नुडेव॥ क्रौंचुनाम॰ क्रौंचीरि॰ क्रौंचुः॥ पल्लेहस्याहो च श
म्भुवत्॥ इक्षुहन्तः॥ हू हूः॥ हूहौ॰ हूहूः॥ हूहूम्॰ हूहौ॰ हूहूम्॰ प्रति
पदशब्देतु नद्यिकार्यं विशेषः॥ प्रतिपदः॥ प्रतिपदू नाम॰ प्रति
पद्याम्॰ खलपूः॥ प्रोस्तु इति॰ धात्वयवसंयोगपूर्वो न भवति

महत्तादिति सर्वनामशब्देनेत्यर्थः। अनेनैव प्रथमाव नत्वाभावः एकादेशनिषेधनतस्याप्राप्ताभावात् सुतस्य च तद्दोर्नाते परास्थिनि आदेशमप्राप्तिः स्वावत्यान् इति से उत्रौ पिड इतः प शरिभ्यो न तस्य तु नस्य अनुभवते आश्रयत्वेऽनादित्वाभावादिति वाच्यम् उभयत्र आश्रयत्वे तत्स्वभावस्याभावत्वेकेऽप्युक्तिलेऽपि सिद्धान्ति समस्त स्वाभावात्॥ तद्धातिङ् तेइत्याधातोर्थ ज्ञानः ३। परे तु। सिंगवियि रूपरिभा पपाद न्तस्य सर्वनाम त्वमाव नात्वं गुणरानिषे हितावनेनेत्याहुः ३। सर्वस्यामिति

रमा सु। एवं दुर्गाम्बिकादयः। सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च। आब्वनात्सर्वनाम्नः परस्य
ङि-तः स्याट् स्यात् आपश्च ह्रस्वः पादेऽपवादः। सर्वस्यै। सर्वस्याः। एकादेशः स्यपूर्व
नाते त्यच्य हत्ता हानि सर्वनाम्नः इति स्याट् सर्वासाम् सर्वस्याम् शेषं रमावत्
एवं विश्वादयः आबन्ताः विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ अत्र सर्वनामता वा स्यात्
उत्तरपूर्वायै दिग्ज्ञानानान्तराले इति प्रोक्ते वसान्ते स्यादिक्समासस्य ग्रहणात्
नेह तोत्तरौ सा पूर्वा यस्याः उत्तरपूर्वायै बहुव्रीहि ग्रहणं
स्वपदार्थ प्र० अन्तरस्यै शाखे वा प्राये इत्यर्थः। अपुरीषु केनेह अन्तरायै
नगर्यै। विभाषा द्वितीया तृतीयाभ्यां॥ आभ्यामपर स्याङ्-तः स्याट् वा स्यात्

इतरत्यां त्यादि रूपेण त्यादिना पाता सूत्रेण नहि। प्रतिषेधेन त्यादि तारि कुशाकृपाणां विहिततं इत्यततत्र महे नारेतिनत्र नेकाना नपरा पेद्वितबहु
व्रीहि। सर्वनाम्नो भवति पात्र इति मात्रग्रह त्तात्सा प्रत्यय सर्वनामत्वेऽपि पुंस्त्वल्क्षणो तरेति। बहुव्रीह्याभ्यामु रेखाविधेयत्वमतिनापोतरोत्स प्रकारे क
रानानेपि वत्तसाप्र सिद्धपूर्वायै स्याइत्यर्थेऽनोतरायर स्याग्रराथो वैकल्पे सूर्वादि पातइत्यन्वेऽवशिष्टाः ३ स्याड्ढ्रस्वमिति दिक्नाननीतस्यायेन
प्रीतौ अधिकारस्यैव भात्-एवं तरायेन नगर्यै इति अपुरीषु पूः शब्दार्थं सर्वशेषत्वेऽनत्वर्थ इति भाव ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ [redacted]

सि॰ कौमु॰ वक्तुं शक्यमित्येवं स्त्री भावे प्रत्ययात्मा नाम्नि सामे तापसामान्यतोऽपि वार्त्तिकमसंयुक्ता ये डलकास्तद्वतां ह्रस्वो न इति ॥ यत्तु रवपत्यस्या
कुत्सार्थं ... न सार्थ्यार्थकात्स्वाद्ह्रस्वादिति निवारणे शरीरा जग गहमैत्यादौ ह्रस्वो न भवत्येव ॥३॥ रामराम रामराम॰ रामराम ॥
अत्र मन्ये व्याम॰ हे अम्बे इति ह्रस्वे कृते सं घेौ चेल्ले सं न॰ आप्राप्ति प्रसेवात न तत्र वहितिय किसी व्यक्ति कस्ये ह्रस्वादिति निपमनाश्रित्य ऽस्य

९८ २

४९ आवश्यकः स्व॰ । इदं सूत्रं वक्तुं शक्यम् ॰ तीयस्य ङि॰ त्सूपसंख्यानात् द्वितीयस्यै द्वि
तीयायै॰ द्वितीयस्याः॰ द्वितीयायाः॰ द्वितीयायाम् शेषं रमावत् एवं तृतीया॰ अ
म्बार्थनद्योर्ह्रस्वः हे अम्ब॰ हे अक्क॰ हे अल्ल॰ असंयुक्ता ये डलकास्तद्वतां ह्रस्वो
न॰ हे अम्बाडे॰ हे अम्बाले॰ हे अम्बिके॰ जरसौ शीभावात्परत्वाज्जरस्॰ आ
भिनुट॰ परत्वाज्जरसम्॰ जरसाभिसादि॰ पक्षे रमावत् इह पूर्वविप्र
तिषेधेन शीभावं प्रति संनिपातपरिभाषा बाध्या अनित्यत्वाज्ञापितत्वाज्ज ४९ ॥
रशब्दादिति केचित् तन्निर्मूलम् ॥ यद्यपि जरसादेशस्य स्थानिवद्भावे
नाप् तत्त्वमाश्रित्य औङ आपः॰ आङि चापः॰ याडापः॰ ह्रस्वनद्यापः॰

यद्यपि जरसादेशस्यापि॰ एवं चैव शीङ्ऽपाडां तानि स्वस्यापूर्व मेष कृते कथित् नादिष्टत्वात् कृतिसंनिपातपरिभाषया जरसो नापवादिति भावः । यद्यपि काडौ
औरीति वचनाबाधकत्वात्तयोः कृतेनापदेश आदिष्टविधानार्थं चैव निपात परिभाषया न जरस प्राप्तिरेव ते यो ऽपि तथापि तत्र प्रश्ने वक्ष्यं दर्शयितुमाह २॥

सुद्योरिति केवलद्योशब्दस्य औत्वाद् द्युभ्याम् इत्यत्र न हलीति मिति परिभाषा प्रवर्ततेतोपि प्रतिवेशे परिभाषा प्रवर्तते तथापि एवं प्रश्नः ४।

गौः। गावौ। गावः। हे गौः। ओतोम्शसोः। आ ओत इतिच्छेदः। ओकारस्य अम्शसोरचि
परे आकार एकादेशः स्यात्। शसा साहचर्यात् स्वादेरमो ग्रहणं सते। नेह। अचिनु
वम्। गाम्। गावौ। गाः। गवा। गवे। इत्यादि। ओतौस्तिहिति वाच्यम्। विहित
विशेषणाच्च। तेन सुद्यौः। सुद्यावौ। आकारान्तोद्विहितं सर्वनामस्थान
मिति व्याख्यानात्। नेह। हे भानो। ५ शम्भुः। स्थूतावितसस्थूतौः स्थूता
वौ। स्थूतावः। इत्यादि। इत्योदन्ताः। रायो हलि। रैशब्दस्याकारान्तादेशः
स्यात् हलि विभक्तौ। अचि आयादेशः। राः। रायौ। रायः। रायम्। रायौ। रा
यः। राया। राभ्याम्। इत्यैदन्ताः। ग्लौः। ग्लावौ। ग्लावः। ग्लावम्। ग्लावौ।

तथ

स्यात्। रौ इति। स्थूतउर्वैनेत्यर्थः। पवयावादि ओकारादेशः ६ हातोनोहात्त इत्यस्यासिद्धत्वात् प्रमरा ८ रायो हलि आकारान्तादेशः तात् विभक्तावितिवर्त्तते ३।

दृ॰ औङ्‌न म॰ःरमेति रमशब्देन याद्याव॰ टाप॰ एकादेशस्य पूर्वान्तत्वेन ग्रातिपदिकत्वात्स्वादयः। था वेत्यौ सेरिति गविशिष्टपरिभाषया लोत्वात् ॥ आपइति पञ्चम्यन्तेन सप्तम्यन्तं चि
लि॰ कौमु॰ करत्वात् ङ् सेति यं रमा निवर्तितया ते विशेषतो न वर्तते धि तिलहाव नास्ति ॥ रमस् शीतिवर्तते रमेइति यस्यादिश सो वाना मस्वात्। संबुद्धौ च॰ इत्
वन्नेवं औतत इति आपइति अनुवर्तते ॥ एङ्ह्रस्वादिति॰ संबुद्धौ प्रतिपदोक्तत्वेन शीभावस्यासिद्धत्वाहस्वादिस्तो वा प्रथमपरेतेनै

औतोऽम्शसोरितीह न प्रवर्तते। वेत्यौ च सूत्रे रामाश्रोहे तोः सावर्णीभाव
स्यापवादः॥०॥ इत्यजन्ताः पुंल्लिङ्गाः॥०॥ रमा॰ औङ आपः। आबन्तादङ्गा
४८ त्परस्यौङः शीः स्यात्॰ औङिति औकारविभक्तेः संज्ञा॰ रमे॰ रमाः। संबु
द्धौ च॥ आप एकारः स्यात्सम्बुद्धौ परे॰ एङ्ह्रस्वादिति संबुद्धिलोपः। हे
रमे॰ हे रमाः। रमाम्॰ रमे॰ रमाः। आङि चापः॥ ३। २ ४८
आङि ओसि चापरे आबन्ताङ्गस्य एकारः स्यात्॰ रमया॰ रमाभ्याम्॰ र
माभिः। याडापः। आपः परस्य ङितो यान्नित्स्याद्याडागमः स्यात्॥
ङिति रमायै॰ रमाभ्याम्॰ रमाभ्यः॰ रमायाः॰ रमयोः॰ रमाणाम्॰ रमायाम्॰ रमयोः

स्यादुद्धिलोपं प्रति विभागः संनिपातपरिभाषया तत्र निमित्तात्वात् प्रवर्तते॰ ५। आङि च वेनप्रकृतत्वाद्दिहेति परामृश्यते॰ ओसि तो न कृतश्चेत्यापइति पञ्च
म्याव व्याविपरिणामतइत्याशयेनाह ङि॰ ङ्वनस्येति। याडापः। आबन्तादिव रस्य सर्वनाम्ना ब्रिहि तस्येत्वर्थस्तेन मासपूर्वाये इति सिद्ध॰ ङ्
ङितो न स्यादङ्तस्योविधेरस्योरेश्यस्यासंभवात्॥ नाविङितयवन स्यधात्वा ना॰ हल आप्योः सह शिइत्याह यथेति॰ आब्वन्तस्यातीति पा दभावेन सर्वनाम्न

द्व्येन ग॰ अत एव चं अंत नि सरिथद्धे ड कम॰ ग्राम्यप्रमिति॥ हा प्राप्नुममाणेषु कार॥ह्यानि यप्रा व ना प्रमिति॥ नम प्राप्तग्रहणे शीघ्रो रेशो न स्यात्तिर्यङ् ति लिङ्गे प्राप्त प्राधिक्ये तु वचस्या
निर्यतेन र स्ना मा॥ प्राप स्यानि की शीप्रि म प्रोरेशो न स्याति प रिति न स्थ इति व यम धादाव श्रो रि॥ अपत्रा दि वा यो रा प नचापा॥ हरे प्राप्ति ये एकार प्रं केज व पाश्चि स्व स्यादि
वस निवेधु इस्याख्या स प्रा प्र नव शं कानव तो नास्तु खान प॥ प्राध नपरङ्कु मिति॰ प्रत्यव ग्रहणा च प्रिमा यवा प्रकृतिलिङ्गे स्वं नव नाशं व प्रा च नाय लिङ्गे इति नत रङ्कुमिति भाव॥ हि रापम॰
नहि तु स्त्री प्रत्यये धाव नि कत्सा न शिव ष्टि निवे चा भान्य पहित स्ती प्रय मस्य तत्र प्राप्ति रेत प्राह उपसर्जने ति॥ स्त्री प्रत्यये चाउपसर्जने नेति वचन स्ये व भाष्यापा ठादिति

ङे:रान्नि वश्यापि विध व:प्राप्ता:। एवं नशर निशर प्त्रि स्तूत थाप्य नहि
धाविन्नुन्नेन्तींम वं ति। श्राग्राधिति प्रशिस ह्य म्राकार हृप स्वेवाप:स
र्घत्र ग्रहणात॰ एवं हल्याद्भित्र पि म्राम्राकीईइतिप्र श्चे चा
ति वहु:नि:कौशाम्बित्यादि सिद्धौ दीर्घग्रहणं प्रत्याख्येयम॥ नचैव मति
खद्वापेत्पत्रस्याभ्रं व माका रत्य स्व्यानिव स्टुवेना प्रमात्रित पाइ स्यादि
त्याच्यम॰ प्रावन्तो परङ्कुत त:पर स्व पादि धानात॰ उपसर्जन स्त्री
प्रत्ययेत द्विपमा र॥ परन्निति नासिकापानस नस:नसा॰ नोध्वार॰
इत्यादि पन्ते स्तृ ष्टिवरमावत॰ निशापानिशर निश:निशा॰ प्रेस्वभत्त

भाव:॥ भवेत्पनमन्नितं सो किक चेत॰ स्त्री प्रत्यये श स्त्री वाप सर्जितात्यप्रभाशा॥ पद्यपि स्त्री प्रत्यया ते शा स्त्री वा पसर्जनत्वमस्ति तथापि तन्न प्रत्यय ग्रहणो
ऽ इति तस रि निपम प्रशो के:॥ वस्तस्त्वं स्या रस्मा ह्न्ती ह इति जेना॥ राधस्व॰ म प्रश्रानि सा हद सौ न भृत्रिपूता रिय॥ ते म अन्वयधि प्राप्तिस्यात्॥ परस्मै तीताम्या
शसु व शिश्ची पत्रा सा प त र त ग्रहणा भिसा हुः॥ ११

देवेनमः
सकौस्तु

मंत्रेशइति-यस्तेन्नस्येतिवधनात्-यत्रभसोभःसीत्तेभःसीतिपदसेतिस्कोतिसर्से तइतिवाजुवर्तते बुः-मुरितत्रभु ही सकृतिते-प्रत्कोदे
शाद्देशाभावात्॥अतःसेसवसाआपोक्रुन्नहतायथातीशिजुकनिर्हसोऽयेधः-शं तस्यासिद्धत्वादिति-यकोद्धितीयाद्या सस्यत्नोरिन्वेतिस येआवेयाद
दितिभावः।दत्यादिरिति।धुइभावेदस्यांदुतिसोसर्पः२।नभवतीति-नस्यातत्पाकृपस्यनेत्पर्थः॥नस्येत्तुआपिद्देधनेतिवोभाम् ५। कृयतिति-एवादंरं

५० सरसरूनयनतानभागनुद्धशांधेः।धुस्यादिनोसगुतनोक्कुशान्तपोश्ववका
रात्नाद्देशःस्यातभिद्यिपदानेब।वस्यानस्येनऽः।तिऽभाम-भिश्चिः।स
यिः-धीविधुर-वर्त्यैम-तस्यासिद्धत्वाध्रुपादितीपाद्दितिद्तवोकथोद ॥
नपत्नाहोरितिकुलम्नतनयम्-भिद्दस-यहोः-कःखि-वस्वदस्यवर्भः ५०
स्यासकोतपरइतिनुनभवतिनस्यधत्यस्यासिद्धत्वात-कौवतुधश्वाहि
सेपहाद्धीतोरितानुवर्तयतितत्मतेनस्येनजकारेकृते निभ्याम-भिश्चिः
धुतम-तिवस्-वो-कुरितिकुलनुनभवतिनस्यस्यासिद्धत्वात।

धुतत्रस्पे उज्युरसमथेः।विसंधनेयजेनितइतिभावः-अर्थस्येनेति-यत्नुनशहःसीति निर्देशात शस्यनजस्वाभितितत्व।भविनतत्स्यादयप्रातिपादनेवचीरय
आपादि तेत्तधचार्थ॥नेहकुशौ-न्याय विद्यायांजापदकथोयो गात॥उपदेशोजिस्वादि निर्देशो-कुलाघभावते स्वर्ते॥नेत्रञ्जभते भाम्या ऽरोधेर्जिवादिः॥भास
भितनेयस्वदंनदइ तिसयेउवसंस्मातंथा नह-शसादेयेति-स्वौतादिर्दुं स्याभावादितिश॥ यागोकौपना

देरलेससाप · धहिर्डुसिद्धसंबुद्ध पासेतिति सितासिसत्या न्सात्र ९। विभक्तौ विति · पूर्वेस्तौकाविसत्र भावपादान्त्रापस · येत सति भावात् सेवपाठात् ३।

सखीयेत्यत्र भावो ॥ स्त्रियपतिस्त्रा · स्त्रियतिस्त्रा · देरलेससाप · देर डुभ्याम् ३ धयो · २।
गौरी · गौर्व्यौ · गौर्य्यः । नदीकार्यम् · एवं वारतीनद्यादयः । प्रातिपदिकाद्यहरीताचि
ड़ विशिष्ठ स्थापि मह शमनडसा डुभ्या वेव प्राप्ते · विभक्तौ सिद्धु विशिष्ठ्यात्
ताम् · सखी · सखायौ · सखायः । इत्यादि गौरीवत् · सखि नातान्त सस्नोपः । सन्नधीः
शेषं गौरीवत् · एवं तरीतन्त्र्यादयः । स्त्री · हे स्त्रि · स्त्रियौ । स्त्रियशच्स्येपच्ने
शस्यपादजाद्देस्तवयेपरे · स्त्रियो · ईयासशसो ॥ अमि शसि व स्त्रियाइयङ् वा
स्यात् · स्त्रियम् · स्त्रीम् · स्त्रियः । स्त्रीः ॥ स्त्रिया · स्त्रियै · स्त्रियाः । २ स्त्रियोः । पर

सखीति · सखाभिख्यि तिड़ि ल · पस्वेत्तिसोपः ६ सखीति ति · सखिकात्तसिति ङि निविसन्तीसापि स्तापतो ऽसंयोस्त्र श्रेगीतो द्वतिसखी
स्वापतेई दि दि नोपपसोवो ष्ठितात्दीप · ६।

ईस्त्रैन.न.

सि.कौ.स्त्र.

गुणाने ति· नसिवेति गुणाः आडेना· घेः कृत्वन घापइत्येतेत्यर्थः। धाधातइ ति· स्त्रीशब्दस्य वक्ति· तपो ङिमिको वीति पूर्वकारिका· नैवीधेस तिपत्कस्तिं त साह २॥ आस्याविति अमौ रोच इत्यादेशोऽधि हित संपुसर्जनेपुंसि विघ्न स्त्रीणां स्त्रिशब्दस्योसा ह्वस्व तुर्थेवनत्व नाम ग

स्त्रीणाम्। स्त्रियाम्। स्त्रीषु। स्त्रियमतिक्रान्तोऽतिस्त्रिः। अतिस्त्रियौ॥
गुणनाभावौत्वज्ञापिः परत्वात् पुंसि जाधाते· स्त्रीवेत्वमानव स्त्रीशब्दस्य वक्ति· यद्य
धार्यताम्· अपि व· अतिस्त्रयः। हे अतिस्त्रे· वाम्शसोः। अतिस्त्रियम्· अतिस्त्रिम्·
५२॥ अतिस्त्रियः। अतिस्त्रीन्· अतिस्त्रिणा· घेर्ङिति· अतिस्त्रये· ङतिस्त्रेः अति
स्त्रीणाम्· अतिस्त्रौ· ओत्वौकारेव निलं स्यादमशसोस्तु विभाषयाऽऽह शौ ५३॥
वितान्यत्र स्त्रियाः पुंस्युपसर्जने॥ स्त्रीवत्त्वम् वा· अति स्त्रीणि· अतिस्त्रिणो·
ङ्ग्रम्लताधजा सैव नत्वमाननुमस्त्रियातन्त्रो प्रा धइपम्· अतिस्त्रवे· अति
स्त्रिणाः। अतिस्त्रेः २ अतिस्त्रिणाः। अतिस्त्रियोरिति हि॥ राम राम॥

तास्थियौ धातिति भावः। पुंवत्स्या वा स्तितिभावः। एतौ वेद्दिपु भावितं पुंस्कालत वेनेति भावः। नतु ह्रस्वयपक्षे णत्वस्त्रीलस्यसम्पद्येन स्त्रीणक्ष्य पताय
न्तु स्त्रियस्तीनास्ति त्वर्थेन कथमत्र प्राप्तिरत आह तत्रवीतेमाह ४॥

अतिस्त्री ता. ३

उनीति त्वाती· ख्यात्यात् त्वावेतः। प्रत्ययोत्तरस्येति तिमत्र पत्ये शुष्केः कपचोगढइति कस्य पत्यो धात्वाज्ञानात्व्राधान्याद्रूपातिरेके प्रतिस्यात ४। तृज्वत्क्रोष्टुः॥ क्विबो
त्याभ्यो सर्वनाम [illegible] स्थाने स्विपा न्यङ्गन्तरूपाविधा मेन तयोः प्रयोगो नियमार्थत्वे फलं तिघतेन तयोः स्तृज्य स्वर्ध ताति स्थाने [illegible] नियमात्र्युं अर्थ इति परात्तम्॥
नन्वेवमक्रोष्टुनीत्वाद्य संगतम्यमङ् जन्तस्येवप्रयोगात्पुल्लिंगमस्त्वादित्ताभ्यामिति याथ्यम॥ तृज्वत्क्रोष्टुरिति व[illegible]भाग स्येव संतिवेपधावतेः॥ स्त्र

त्सखुर सम्बुद्धाविति प्रवर्तते· सखायम्· सखायौ· शसि परत्वा· सख्यः। सह
खेन वर्तते इति सखः। तमिच्छति· सखीः। सुखमिच्छति· सुखीः। सुतमिच्छति·
सुतीः। सख्यौ· सुख्यौ· सुत्यौ· ख्यत्यात् इति दीर्घस्यापि ग्रहणात् उकारः। सख्युः।
सुख्युः। सुतीमिच्छतीति सुतीः। क्षामम्· क्षामीः। प्रस्तीमम्· प्रस्तीमीः। घ
ञ्· ङि· सार्वत्रिकत्वान्नत्वमत एवासिद्धत्वात् ख्यत्यादित्युत्वं। सुत्युः। क्षाम्युः।
प्रस्तीम्युः। शुष्कीयते क्विप्· शुष्कीः। पक्वीः। इयङ्। शुष्कियौ· पक्वियः।
पतीत्यन्ता। शंभुर्हरिवत्· एवं भिष्णुवायुभान्वादयः। तृज्वत्क्रोष्टुः। क्रो
ष्टुः [illegible] तृज्वत्स्यात् सम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे· क्रोष्टुशब्द

नवत्येहि सेव वामा द्रिकोग्राग्यची इति सखेचारः क्रोष्टुः क्रो ष्ट्रीवाइतिभाष्यप्रयोगात्संगतिरिति वा अत्र· सकारान्तस्येव· सविधायकत्वेनेहोषः २॥
संबुद्धौ सर्वनामस्थाने तृज्वत्प्रयोगान्तस्येवं रूपं न तु तरन्तस्यते न क्रोष्टुः क्रोष्टूः क्रोष्टवः इति न भवंति। संबुद्धौ तृन्तस्येव रूपं न तु तरन्त स्यः संबुद्धि
गत्वरात्मत्वकात्॥

दे॰ कौ॰ नम
सि॰ कौ॰ ह॰

इह सूत्रे पंतृशब्दात् तत्र क्रोष्टु क्रोष्टुशब्दयोर्यथासंख्यमिति बोध्यं। तदुक्तं भाष्ये [illegible] अन्ताभावादिति॥ भाष्ये [illegible]
[illegible] विशेषणार्थः [illegible] इत्युच्यते [illegible] प्राप्तिरिति [illegible]
[illegible] सर्वनामस्थाने [illegible]
[illegible] यथान्यासे नियमफलं चिन्त्यम् ५।

४२

स्थाने क्रोष्टुशब्दः प्रयोक्तव्य इत्यर्थः। ऋतो ङि सर्वनामस्थानयोः। ऋतो ङौ सर्व
५३ नामस्थाने च परे गुणः स्यात् इति प्राप्ते। ऋदुशनस्पुरुदं
शोऽनेहसां च। ऋदन्तानामुशनसादीनां चानङ् स्यादसंबुद्धौ सौ परे। अप्
ध्या॥ तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम्। अबादीना
मुपधाया दीर्घः स्यादसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे। नप्त्रादिग्रहणं व्युत्
पत्तिपक्षे नियमार्थम्। तेन पितृभ्रातृप्रभृतीनां न॥ [illegible] शब्दस्य ध्या॥
[illegible] च। समर्थसूत्रे [illegible] यातार इति भाष्यप्रयोगात्। क्रोष्टा। क्रोष्टारौ।
क्रोष्टारः। क्रोष्टारम्। क्रोष्टारौ। क्रोष्टून्। विभाषा तृतीयादिष्वचि।

[illegible] विभाषा तृतीयादिषु स्थाने। विभाषा [illegible] तृतीयादिविषय विभाषा [illegible] भवति ननु [illegible]
[illegible] क्रोष्टुभ्यां ननु क्रोष्टुभ्याम् [illegible] इति [illegible] नित्यमेवेति दिक् २

श्री०

श्रीगणे[illegible] [illegible] महिम्नः पारंते परमविदुषो यद्यसदृशी स्तुति
र्ब्रह्मादीनामपि [illegible] सन्नास्त्वयि गिरः। अथावाच्यः सर्वः स्वमति
...[illegible] णामावधि गृणन्ममाप्येष स्तो[illegible] हर निरपवादः परिकरः १ अ
तीतः पंथानं तव च महिमा वाङ्मनसयोरतद्व्यावृत्त्या यं चकित
शि० २ मभिधत्ते श्रुतिरपि स कस्य स्तोतव्यः कतिविधगुणः कस्य विषयः प
दे त्वर्वाचीने पतति न मनः कस्य न वचः २ मधुस्फीता वाचः परम राम
ममृतं निर्मितवत [illegible] स्तव ब्रह्मन् किं वागपि सुरगुरोर्विस्मयपदं म २

श्री० म०
२

धिपः कुतर्कोयं कांश्चिन्मुखरयति मोहाय जगतः ५ अजन्मानो
लोकाः किमवयववंतोपि जगतामधिष्ठातारं किं भवविधिरनादृत्य
भवति अनीशो वा कुर्याद्भुवनजनने कः परिकरो यतो मंदास्त्वां
प्रत्यमरसंशेरत इमे ६ त्रयीसांख्यं योगः पशुपतिमतं वैष्णवमिति
प्रभिन्ने प्रस्थाने परमिदमदः पथ्यमिति च रुचीनां वैचित्र्या
दृजुकुटिलनानापथजुषां नृणामेको गम्यस्त्वमसि पयसामर्ण राम
२

मत्वेतांवाणींगुणकथनपुण्येनभवतः पुनामीत्यर्थेस्मिन्पुरमथ
नबुद्धिर्व्यवसिता ३ तवैश्वर्यं यत्तज्जगदुदयरक्षाप्रलयकृत्रयीव
स्तुव्यस्तं तिसृषु गुणभिन्नासु तनुषु अभव्यानामस्मिन्वरदरम
णीयामरमणीं विहंतुं व्याक्रोशीं विदधत इहैके जडधियः ४ कि
मीहः किंकायः सखलुकिमुपायस्त्रिभुवनं किमाधारो धातासृ
जति किमुपादान इति च अतर्क्यैश्वर्ये त्वय्यनवसरदुःस्थो हत

वइव ७ मत्तो [illegible]ः स्वद्धा डं परधुराज्जिनं मश्चमपारिा नः कपालं चे
तीपत नव वरदत्तं ओ पकरलाम [illegible] सुरालंकार [illegible] विशति भवद्
ग्रालिहिं नं नाहि स्वा मारामं विबया [illegible] ना [illegible] लामम यति ८ भुवंक
[illegible]लवं सवल मपर [illegible] वंव वसि [illegible] श्री [illegible] श्री ब्ये ज गति गहा
वसावि यवे [illegible] मेचेतस्मि नु [illegible] थ [illegible] विस्मि त इवस्तुवने
जि हे मिया [illegible] नर [illegible] नु नंनु [illegible] मुकरत्ता ९ तवेश्वर्वयं य [illegible]ना

श्री॰म॰

१३

यदुपरि विरिंचिर्हरिरधः परिछेत्तुं यातावनलमनलस्कंधवपुषः त

ततो भक्तिश्रद्धाभरगुरुगृणद्भ्यां गिरिश यत्स्वयं तस्थे ताभ्यां तव कि

मनुवृत्तिर्न फलति १० अयत्नादापाद्य त्रिभुवनमवैरव्यतिकरं दशा

स्यो यद्बाहूनभृत रणकंडूपरवशान् शिरःपद्मश्रेणीरचितच

रणाम्भोरुहबलेः स्थिरायास्त्वद्भक्तेस्त्रिपुरहर विस्फूर्जितमिदम्

११ अमुष्य त्वत्सेवासमधिगतसारं भुजवनं बलात्कैलासेपि

राम

सकल्माषःकण्ठेतवनकुरुतेनश्रियमहोविकारोपिश्लाघ्योभुवन
भयभंगव्यसनिनः १४ असिद्धार्थानैवक्वचिदपिसदेवासुरनरे
निवर्त्तंतेनित्यंजगतिजयिनोयस्यविशिखाः सपश्यन्नीश
त्वामितरसुरसाधारणमभूत्स्मरःस्मर्त्तव्यात्मानहिवशिषुप
थ्यःपरिभवः १५ महीपादाघाताद्व्रजतिसहसासंशयपदंपदंवि
ष्णोर्भ्राम्यद्भुजपरिघरुग्णग्रहगणम् मुहुर्द्यौर्दौःस्थ्यंयात्य

त्वरधिवसतौ विक्रमयतः ॥ अल्पप्यापातालेप्यजलसचलिता
गुरुक शिरासिप्रतिछात्वय्यासीङ्गुवमुपचितोमुहुस्तिरखलैः ॥ १२ ॥
यहङ्किसुगम्नोवरदपरमोधेरपिसतिम्र वर्षचवाराः परिजनविधे
यत्रिभुवनः ॥ ननाद्यिअंतस्मिनवरिवसितरित्व वरराणपोर्न्न कः
स्यायुन्नत्येभवतिशिरसस्तवयावनतिः ॥ १३ ॥ अकारणधूस्नोरान्न
यवकितरयावरह्नाविपवेयस्यासीघस्मिनयनविषयंसंहृनवतः

निम तजटा ताडितत टाजगदृन्तायेत्वं नटसिनमुवामे बविमुता १
विप ध्यावी नारा गत्त गुरिात त फे सोग म नुवि: ध्रबाहोबारंयः घ
घतत्येबु द्व: शिरसिते जग दीपाकारें जलधिवद्येयंतेनहृत ८
मित्यनेनैवोन्ने पंध न महि मदि व्यं तववेपु: १७ रथ: न्दौरानी य
भाशत ध्व त्रि रजेन्द्रो घनुनथोर थाङ्कः वन्द्रा कौरथ वरता यात्ति:
शवइति दि भिन्दो सो कोप त्रिपुर तटा माड म्बर विधि धे पै: श्री

ह१

प१

ऽन्योनरखलुरंतंत्राः प्रभुधियः १८ हरिस्तेसाहस्रं कमलबलिमा
धायपद्दयोर्यदेकोनेतस्मिन्निजमुदहरन्नेत्रकमलम्
गतोभक्त्युद्रेकः परिणतिमसौचक्रवपुषा त्रयाणांरक्षायैत्रि
पुरहरजागर्तिजगताम् १९ क्रतौसुप्तेजाग्रत्वमसिफलयो
गेक्रतुमतांक्वकर्मप्रध्वस्तंफलतिपुरुषाराधनमृते ऽत
स्त्वांसंप्रेक्ष्यक्रतुषुफलदानप्रतिभुवंश्रुतौश्रद्धांबधाद

ढपरिकरः कर्मसुजनः २० क्रियादक्षोदक्षः क्रतुपतिरधीश शरणद सदस्याः
सुरगणाः क्रतुभ्रंशस्त्वत्तः क्रतुफलदानव्यसनिनो ध्रुवं कर्तुः
श्रद्धाविधुरमभिचाराय हि मखाः २१ प्रजानाथं नाथ प्रसभमभि
कं स्वां दुहितरं गतं रोहिद्भूतां रिरमयिषुमृष्यस्य वपुषा धनुष्पाणेर्या
तं दिवमपि सपत्राकृतममुं त्रसंतं तेद्यापि त्यजति न मृगव्याध
भ र रभसः २२ स्वलावण्याशंसा धृतधनुषमन्हाय तृणवत्पुरः प्लुष्टं

श्री॰ म॰

५

दृष्ट्वापुरमथनपुष्पायुधमपि यदिस्त्रैणंदेवीयमनिरतदेहार्द्धघ
टनादवैतित्वामद्धावतवरदमुग्धायुवतयः॥२३॥ स्मशानेष्वाक्री
डास्मरहरपिशाचाःसहचराश्चिताभस्मालेपःस्रगपिनृकरोटीप
रिकरः अमंगल्यंशीलंतवभवतुनामैवमखिलंतथापिस्मर्तॄणां
वरदपरमंमंगलमसि॥२४॥ मनःप्रत्यक्चित्तेसविधमभिधायात्त
मरुतःप्रहृष्यद्रोमाणःप्रमदसलिलोत्संगितदृशः यदालो

राम १

कथाशेषरुद्रइवसति मर्त्यामृत प्रमथेरभक्तजनस्त त्वांकिमपियमिन
स्तत्किंल भवान २५ त्वमर्कस्त्वं सोमस्त्वमसि पवनस्त्वं हुतवहस्त्व
मापस्त्वं व्योम त्वमु धरणिरात्मा त्वमिति च परिछिन्नामेवं त्व
यि परिणता बिभ्रतु गिरं न विद्मस्तत्तत्त्वं वयमिह तु यत्त्वं न भवसि २६
त्रयीं तिस्रो वृत्तीस्त्रिभुवनमथो त्रीनपि सुरानकाराद्यैर्वर्णैस्त्रिभि
रभिदधत तीर्णविकृति तुरीयं ते धाम ध्वनिभिरवरुन्धानमणु

श्री० म०
७

ण१

मिःसमस्तव्यस्तंत्वाशरणदगृणात्योमितिपदम् २७ भवःसर्वोरुद्रः
पशुपतिरथोग्रःसहमहांस्तथाभीमेशानाविति यदभिधानाष्ट
कमिदम् अमुष्मिन्प्रत्येकंप्रविचरतिदेवश्रुतिरपिप्रियायास्मै
धाम्नेप्रणिहितनमस्योस्मि भवते २८ नमोनेदिष्ठायप्रियदवदवि
ष्ठायचनमोनमः क्षोदिष्ठायस्मरहरमहिष्ठायचनमः नमोवर्षि
ष्ठायत्रिनयनयविष्ठायचनमोनमः सर्वस्मैतेतदिदमितिसर्वा

राम०
७

य च नमः २९ बहलरजसे विश्वोत्पत्तौ भवाय नमो नमः पुबलत
मसे तत्संहारे हराय नमो नमः जनमुखकृते सत्वोत्पत्तौ मृडाय नमः
पुमहसि पदे निस्त्रैगुणाय शिवाय नमो नमः ३० कृशपरिणति चेतः
क्लेशवश्यं क्व चेदं क्व च तव गुणसीमोल्लंघिनी शश्वदृद्धिः इति च
कितममन्दीकृत्य मां भक्तिराधाद्वरद चरणयोस्ते वाक्यपुष्पोपहा
रम ३१ असुरसुरमुनीन्द्रैः अर्चितस्येंदुमौलेः ग्रथितगुणमहिम

श्री० म०

३

म्नोनिर्दुरास्यान्वेयेपिसकलगुणानयिष्ठः पुष्पदंताभिधानो

रुचिरमलघुवृत्तैः स्तोत्रमेतत्तचकार ३२ असितगिरिसमंस्यात्क

ज्जलंसिंधुपात्रेसुरतरुवरशाखालेखनीपत्रमुर्वी लिखति

यदि गृहित्वा सारदा सर्वकालं तदपि तव गुणानामीश पारं न याति ३३

स्वर सुरवरमुनिपूज्यं स्वर्गमोक्षैकहेतुं पठति यदि मनुष्यः प्रांजलिर्ना एम

भिचेताः व्रजति शिवसमीपं किंनरैः यमानः स्तवनवरमिममा॥ ६

रा१

सादि।स्य सेता नहृके क्लि नः गवन हके सृष्णु पपरे स्य शेः क्लि न्स्यात्त धत स्य कृ धत
स्य गधतसहो शेः धत स्यशः। क्लि न्स्वत्तबाप समादि ति वकुधी साभ्र पता। स्किष्ण
पिकुत मस्यकृ घडनाकाः प्रावत् त्रिध बाप्रातस्मे अस्माहृ तिनादि नाक्लिनः
क्लित मेते हातर्त्यं निपासाते कुत्याल्पूर्णजि स्येनडः गःकः धक्लो ती ति इध कृदध
ग इधक्लो इध घः इध भाभि त्यादि रत्ना तिम स्नाती ति रत्नमट रत्नमङर
त्नमक्लो रत्नमग घः रत्नमग भ्याम घडभ्यो कृ घट घड घक्लिः। घडभ्यः घ
डवत्मशिस्व तिनु [illegible] नामीति पर्ण तसा अकुल निषेधः। परोऽनुनासि
कविकल्पं वाधित्वा त्वपे नित्यं यवना नित्य मनुना सिकाः घस्माम घक्ल

हिव

...धातोरि धातोः धातोरिति वर्त्तते सर्वधर्मा... ...तेः ...पि भवतो सो ये प्राप्ति वदिर्फ त्या सो... ...
...प्राप्तत्या तरह: ... ...स्यानिय त्पूर्व प्राप्ति ... निवधात... ...इत्यादेरिति वर्त्तते ... ...
...रेषस्य धातोः ... ...पशर... प्र ...पोव्याख्यानात ५।

तदन्ताधिधि परस्मैपदे परस्मैपदं परस्मैपदसामान्यो गोत्राल्वेतु ष्विपचपच:। ष्विपचपचौ ष्वि
पचस्वान ह्रस्यम्रत्तिपत्यस्यासिद्धत्वात। सस्तत्त्वो रिति ह्रलाम०गोहपधापा सत्वा
दीर्घइक:। एकधान्तस्य धातोह्रपधापाइको दीर्घ: स्यात्परान्ते॥ पिपठी:।
पिपठिषौ० पिपठिष: पिपठीर्भ्यामि० धाशादिष्वित्ति वा पिस गर्न्नलीप:। नुमचि
सर्गर्न्नतिपिशर्ष वा पेऽपि०रसे: प्रत्येकं प्याप वेपिदृताकथ। गतिर्भ्यापरस्य
सस्यसंहिन्यादेश: स्यात। कुत्वे पूर्व स्वघलमं पिपठी:षु। पिपठी:षु प्रत्येकं
मिति व्याख्यानात इनेकव्यञ्धात्नेमत्ययन्ता। निसस्य विसे नुमग्रहणान्नु
नस्यानिकानुस्यात्तेप लनग्रारार्थमिति व्याख्यानात्त तेनेह ना। सुहि

...मिति० ...पिनाऽप्यथावेऽपि... ...। नुमस्यानिकेति०... ...हपवर... ...प्रत्यमानम २ रामराम

परिव्राडिति· धातोरव्ययानं कार्यं तस्य त्वप इति परिभाषया वाऽतं भ्रस्ज त्विति तकारान्तं यदि क्विलं॥ क्वित्विति तकारात् क्विति वेत्तासधातु शाप रोधन्ते:। क्विंध धाः पुरात्॥ भाम
स्थिते ततः क्विप दीर्घा वेन्दते ने। व्याख्या नन्वत्राभ्यां परा नाइत स्यासाद्यधिकि तु वेतो येसाह ई। विश्वसृट्· इतो वइवतोरीघि इत्सेनेन वर्तते॥ ननु सारितामसिद्धस्येने तद्वशाद

लोपः। खन्र्· खञ्जौ· खञ्जः। इत्यादि। भ्रस्जेति वचनम्· अजस्य चर्त्वे· राट्·
राड्· राजौ राजः राड्भ्याम्· राट्त्सु· एवं विभ्राट्· देवेट्· देवेड्· देवेजौ·
देवेजः। विश्वसृट्· इह पाणिसृज्योः कुर्वन्ते इति क्वौ येन न स्यते· वर्ति
सृट्· ब्रल्यादि धौ राजि साहचर्यात् दुभ्राज्धः कृ भ्राजि तिा। फल्गुनादिरेव
गृह्यते। वस्तुतः भ्राजः रीभ्राजित्वितत्त्वकुलमेव· विभ्राक्· विभ्राजः·
विभ्राजाग्रभ्याति त्वादि· परिव्राजः व ४ पं तृनोः· परो ऽडुपपदे ऽव्रजे क्विब्वपा
रे दीर्घश्च पदान्तो विनावेव वत्यनव परि व्रजपत्स्वपि प्रजतीति परिव्राट्
परिव्राड्· परिव्राजौ· परिव्राजः इत्यादि। विश्वसृट् स्पवसहनाः। विश्वरा

[illegible]

कौमु

६९

कस्य दीर्घः स्याद्वयो रादेशश्छ वपरे । छिश्वं व स्वर्व्वस्य सच्छिश्वावसूः । तौ डिति
पैरे लोप स्यन्नस्यरात्पर्थ्म । वर्त्स सध्धिपल्लितम् । छिश्वात्द् । छिश्वराजौ । विश्व
राट् । छिश्वाराज्याभित्यादि । स्कोः संयोगाद्योरन्ते च । पदान्ते झलि च परे
प । संयोगाद्योर्हयोः सकारककारयोर्लोपः स्यात् । भ्रट् । सस्वरयुत्वेन शो
तस्यजस्येन जः । भ्रज्जौ । भ्रज्जः इत्यादि । सचिभित्यादि स [illegible] तावुपपदे
वजेः ख्विन् । ख्विन्नन्तात्याकृत्यम् । सचिकृत्सतिमौ । सातिमः । ततस्त्वे
तितिपमान्तसंयोगान्तलोपः । पौङ् । पुङ् । पुङ्गी । उन्जौ । उन्जः । पष्ठ
यतं गरहूपत्यम् । ततः सः सांधनापयोः । स्पहादौ नान्तकारस्कारयो

६९

[illegible]

[illegible]

तस्यान्नेऽनेकाच इ॰ तिवा व्यभि तर्पः अतो लोपः आर्द्धधातुके। पदेशकाले पइका
रान्तांत स्याकारस्य लोपस्स्यात् आर्द्धधातुके परे गोपायांचकार गोपायांबभूव गोपा
यामास जगोप जगुपतुः जगुपुः अरित्यादेरिट् जगोपिथ जगोप्थ गोपायिता॰
गोपिता गोप्ता गोपायिष्यति अगोपायीत्॰ अगोपीत्॰ अगौप्सीत् धूप संतापे धूपायति॰
धूपायांचकार॰ दधूप धूपायिता सि॰ धू॰ तासि गपजल्पवन्ताद्यापांयाचि।
गपमानसेच वपसात्यचे वपसमायावे॥ समपावः समज धः समपाया योधो या
तपति रपलपजपवन्ताद्यापोयाचि॰ चुपमन्दायां गतौ॰ चोपति चुचोप चोपिता॰ तुप
तुम्प त्रुप त्रुम्प तुफ तुम्फ त्रुफ त्रुम्फ हिंसार्थाः॰ तोपति तुतोप तुंपति तुतुंपतु
तुंपतुः संयोगात् परस्य लिटः कित्वाभावो नलोपो न [redacted] कित्वाशि
तिकित्वान्नलोपः स्यात् तुम्प्यात् प्राप्तुं पतौ गधिकर्तृ तितिं पाश्चात्य हि गतो

२१

= गुपूरक्षणे

पस्तुंपत्तिगोः स्तिपानिर्ईशाघ्रु॰क्षुकि न प्रतोतुं पीति तोफति तुंफति त्रोफति॰
तुंफति हलघो दोपंव मवक्षौव नीरेकौ अन्येस रेफाः आद्याश्चत्वारः प्रथमान्ताः
ततोद्वितीयान्ताः अष्टाव पुकारवं तः पर्व रफ रफि अर्व पर्व सर्व पर्व मर्व कर्व
खर्व गर्व शर्व श्विर्व चर्व गतौ॥ आद्यः प्रथमान्तः ततोद्वितीयान्तौ ततएका
दशस्तृतीयान्ताः द्वितीयस्तृतीयोमन्त्यकासर्वे तेपधाः पर्वति पपर्व रफ
तिरंफति अर्वति आनर्च॰ पर्वति सर्वति पर्वति पव र्गीयादिरयम म २९
र्वति कर्वति खर्वति गर्वति शर्वति चर्वति कुवि आच्छादने कुंपति क्षु
धिनुं विअर्द्दने॰ क्षुंपति तुंपति॰ पु विपलक संवो गो पुम्पति लभ लभ क्षि
सा वौ सर्भ ति॰ ससर्भ रुभति ससरुम सम्भ्यात॰ क्षिभु क्षिंभु इत्येके सेभति

न्यार्थे वर्त्तमानस्य ह्रस्वो भवति । पुम्बद्वा । समासे सति समानाधिकर
णे पूर्वस्य स्त्रीलिंगस्य पुंवद्भवति । अम्बम्नावा हीपोति वृत्तिः । कल्या
णीन । कल्याणीप्रियः । गोः । गो शब्दस्यान्यार्थे वर्त्तमानस्य ह्रस्वो
भवति । पंचगावो धनं यस्य स पंचगुः । संख्यासुभ्यां घ्रादिपः वी
स पादस्यान्त्यलोपो भवत्यन्यः । सहस्रं पादा यस्य स सहस्रपात् । द्वि
पात् । साधुपात् । शोभनौ पादौ यस्य स सुपात् । शसादौ स्वरे पदे
पद्भावश्च वक्तव्यः । द्विपदः । द्विपादः ॥ ट ऽ काः । समासे सति
ट ऋ ऽ क इत्येते प्रत्ययाः भवन्ति । ऋचि नपो महिमायस्य स ऋ

श्रीराम
सा॰ ना॰

त्रिभुवनम्। बहुव्रीहि वनार्थे। अनपदार्थे प्रधानो यः स बहुव्रीहि
संज्ञकः समासो भवति। बहु धनं यस्य स बहुधनः। प्राप्तं धनं यस्य
स प्राप्तधनः। तत्पुरुषो ऽ तत्पुरुषश्चैव बहुव्रीहिर्विधामतः। अन्यके ऽस्तिकाराणः।
पुरुषो बाहुष्ठ सामान्यः। यस्य प्रधानस्यैकदेशो विशेषणतया ज्ञायते स तत्पुरुषः सं
विज्ञातो बहुव्रीहिः। विशेषणसमस्यमानेषु पूर्वनिपातो वक्तव्यः। वक्रपा
णयो हीन। वक्रपालो ऽयं यस्य स वक्रपातोः। करोछकालः। हस्तपादिताः। न
सुसम्य प्रजा मे धयोः सुकृ। सुप्रजाः। दुर्मेधाः। धर्मादन्। सुधर्मा।
रूपवती भार्या यस्य रूपवद्भार्यः। अन्यार्थे। स्त्रीलिंगस्या

च

यादिका स्थो न सको ऽरिति सुपू स्वेत स्वरूप रे रवरं व स्पान योति लिंगस्य गौंरौ ते विसर्जनीयस्य सः ॥ अस्य हल्संज्ञा शब्दे रूपं प्रति विसर्जनीय सत्व स्या सिद्धत्वात् १
र्परे नेत्ये वो ज्ञेत॰ तर्हि प्रकृते सत्वे निषेधे ति कुप्वोः ≍क ≍पौ स्याताम्॰ यासः न्सो मममपि स्या त्रिस्यादे विसर्जनीय य वना तु विकार मात्रं वाध्यते इत्याश
येनाहन नलन्या हेति ॥ २ ॥

विसर्जनीयस्य २ ५८

विसर्जनीयस्य सः । ६ सुस्थाला॰ शर्परे विसर्जनीयः ॥ शर्परे खरि विसर्जनीयस्य
विसर्जनीयो न त्वन्यत्॰ कः त्सरुः । घनाघनः क्षोभणः । इह वर्णावर्णं सत्यं जिह्वा
मूलीयश्च न ॥ वा शरि ॥ शरि परे विसर्जनीयस्य वा स्यात्॰ हरिः शेते॰ हरिश्शेते॰
खर्परे शरि विसर्गलोपो वा वक्तव्यः । रामस्थाता॰ रामः स्थाता॰ हरिस्फुरति॰
पक्षे विसर्गे सत्वे चैव रूपत्रयम्॰ कुप्वोः ≍क ≍पौ च॰ कः करोति॰ कः करोति॰ कः पच
ति॰ कः पचति॰ कः खनति॰ सोऽपदादौ॰ विसर्जनीयस्य सः स्यात् पदादौ कुप्वोः ॥ ६३
पयस्पाशम्॰ यशस्काम्यम्॰ यशस्कम्॰ यशस्काम्यति॰ अनव्ययस्येति वाच्यम्॰
प्रातः कल्पम्॰ काम्ये रोरेवेति वाच्यं नेह ॥ गीःकाम्यति॰ इणः षः ॥ इणः परस्य वि

यशः कस्य काम्यधिकृति सर्तिः साम्भव दर्शनमेतत्तन्नु परिगतानंमन्व स्या सम्भवात् ३

इदुरिति॰ अप्रत्ययस्येति वर्जुं शक्यो न आधवात्॰ तत्र प्रत्ययपदं तत्संबंधि परं तेन प्रत्ययसंबंधि विभक्तिस्यत्यर्थः॰ तद्यथा कविभिः [illegible] नयो
त्यं स्य कंचे इत्याद्ये द्रष्टव्यत्र विस्तरः॥ [illegible] भ्रातुः कार्यं इति सिद्धान्ते व्याख्याने एव न दोषः तथापि हि सकार [illegible] नियत एकारे तेनैव प्रत्ययः [illegible]

सि॰ [illegible] सू॰ [illegible] [illegible] तस्य इत्ति स हेशं स्यात्॰ [illegible] ४९ [illegible] भावात्॥ [illegible] असिद्ध प्रकार [illegible]

[illegible] नवा [illegible] तस्य [illegible] नात्रि [illegible] ताभांवेत्यत्र [illegible] प्रत्यय [illegible] स्यात्॥ [illegible] प्रत्यय
[illegible] देशारीकृत [illegible] पयोः [illegible] इति [illegible] असिद्धत्वेन तत्रा [illegible] भ्रात [illegible] नित्यत्वे ननु [illegible]

का॰ गिस्य षः स्यात्पूर्वं तु षत्वे॥ सर्पिष्काशम्॰ सर्पिष्कस्यम्॰ सर्पिष्कर॰ सर्पिष्का-

म्यति॰ नमस्पुरसोर्गत्योः॥ गतिसंज्ञकयोरनयोर्विसर्गस्य सः स्यात्॰

कुप्वोः परयोः। नमस्करोति॰ साक्षात्प्रभृतिषु च्व्यर्थे वा गतिसंज्ञा॰

२८ तदभावे नमः करोति॰ पुरोऽव्ययमिति नित्यं गतिसंज्ञा॰ पुरस्करोति॰ अ[illegible]ति

त्यान्नेह॰ पूः। पुरौ॰ पुरः। प्रकृत्या॥ इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य॰ इकारोकारोप-

धस्याप्रत्ययस्य विसर्गस्य षः स्यात्कुप्वोः परयोः। निष्प्रत्यूहम्॰ आविष्कृ- २८॥

तम्॰ दुष्कृतम्॰ अप्रत्ययस्येति किम्॰ अग्निः करोति॰ वायुः करोति॰ एका-

देशशास्त्रनिमित्तकस्य न षत्वम्॰ कस्कादिषु भ्रातुष्पुत्रशब्दस्य पाठात्॰

ऽस्त

[illegible] इति वार्त [illegible] [illegible] [illegible] ७॥

एकादेश शास्त्र संबन्ध रेफ [illegible] स्यादिति [illegible] विसर्गनिषेधो [illegible] भ्रातुरित्यादौ भिन्नं नात्र [illegible] सूत्रे [illegible] परं इति सूत्रे [illegible] व्याख्याने विस्तरः
प्रत्ययानि [illegible] संबंधि [illegible] इति तु नार्थः॥ अग्निः करोति [illegible] प्रत्ययान्त [illegible] संबंधि [illegible] तावत्॥ तत्पर [illegible] किम्॰ [illegible] करोति पुः करोति उच्य[illegible]
[illegible] हरणं [illegible] उदाहरणं [illegible] इदुपधा [illegible] विसर्गनिषेध [illegible] इति [illegible] २

द्विस्त्रिरिति· कृत्वोऽर्थ इति नाम सागिवसे वर्णा चतुश्शब्दे संभवात् स्वार्थ पदविधिशास्त्र नाकान्तादि यशस्यः परस्वरं संबंध सवर्णे त्वा०
किन्तु द्विस्त्रिनाम विसाहे वर्णमानानामिति॥ २॥ रक्तोपस्थित्वात् तिनिपात्रिको समुदाय शास्त्रेरे कार्य भावः।
इसुसोरिति सूत्रे चन्द्र्वमानात्मेत्वासु इति सु… चितुमचितम्० सुसान्ताना न्तस्य पदस्या पर्यन्तत कृत्वोऽर्थ इसेनासु कृत्वोऽर्थे ग्रामानस्य परस्ये दुषधस्य
को विसर्ग इस धनि त ५ उ कृत्सः करोतेर्मा सोसे सो वानाथि· चतुष्करोती सा हाय चतुष्ठिरिति द्विस्त्रिश्चतुरिति धातुष्टि सिद्ध वा· कृत्वोऽर्थ इत्यस्याभि कृत्वोऽतव
पुरशब्दे इदुपधस्य तिनिलवचारापते:॥ २॥

नेनेह नं० मातुः स्वसा। मुहुःसः प्रतिषेधः। मुहुः कामयते। तिरसोऽन्यतरस्याम्० तिरस्कर्ता· तिरःकर्ता० द्विस्त्रिश्चतुरिति कृत्वोऽर्थे। कृत्वोऽर्थे व… र्ति मानानामेषां विसर्गस्य षत्वं वा स्यात् कुप्वोः॥ द्विष्करोति। द्विःकरोति० इत्यादि० कृत्वोऽर्थे किम्० चतुष्कपालः ४। इसुसोः सामर्थ्ये० एतयोर्विसर्गस्य षो वा स्यात् कुप्वोः। सर्पिष्करोति· सर्पिःकरोति० धनुष्करोति० धनुःकरोति० सामर्थ्यमिह व्यपेक्षा० सामर्थ्ये किम्० तिष्ठतु सर्पिः पिब त्वमुदकम्० नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्य० इसुसोर्वि

चतुष्कपाल इति· इदुपधस्येति षत्वे लिये चतुश्शब्दो इत्युपलक्षणे इति प्रत्यये त्विति वर्णः हलोन॥ ४॥

[redacted] इसुसोः अग्रे इसुसोः प्रातिपदिकान्त पदयोर्ग्रहणं तेन वेदुः कार्यं उदेः सर्पिः कर्ता…
त्विः कृतमित्यादेस्ते प्रत्यये नित्यं समासे इति सूत्रे ताहरते समासे सामर्थ्य अनुत्तरपदस्थस्य सम्बन्धे नापि अनुरोधा तस्याह तस्य इ इसु…
यकारे वर्ज्यः क्वचित् ते: तदस्य व्यञ्जिकारात् सव्य ते इति· व्यावृत्त्या नाद् कर्तृ तो मा सामर्थ्य ग्रहणे परम सर्पिः कुरु इति
यकस्या पति० अनुत्तरपदस्थस्य स्थितिग्रहणस्य इति· तत्र अनुत्तरपदस्थ इति इति भावः॥ २॥

इपवदृ· ननु नेनैव सिद्धे कस्कादिषु सर्पिष्कुण्डिकाशब्दपाठो व्यर्थ इत्यत आह। कस्कादिष्विति· एतेन तत्साम ... उत्तरपदस्थत्वाहीनय
सि·कौ·सू० अपेक्षा विरहेपीति· अनव्यासर्पिष्कुण्डिकातिष्ठति तासेः॥ अपेक्षावाभिति· इदं सर्पिष्कुण्डिकापाद इत्यत्र ... ३
[struck through line]

वरम २

सर्पिस्यानुत्तरपदस्थस्य समासे नित्यं षः स्यात्कुप्वोः। सर्पिष्कुण्डिका॰ अनुत्तरप ॥ समासे स
दस्थस्य किम्॰ सर्पिःकुण्डिका॰ कस्कादिषु सर्पिष्कुण्डिकाशब्दोऽसमासे व्यपे र्पिः करोति
३ क्षाविहि[...]विधानार्थः। अपेक्षावाभिव्याप्त्यर्थश्च॰ अतः कृकमिकंसकुम्भ
पात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य॰ आकारादनुत्तरपदस्थानव्ययस्य विसर्गस्य स
२५ मासे नित्यं सकारादेशः स्यात्करोतिप्रभृतिषु॰ नानुत्तरपदस्थस्य॰ अय
स्कारः। अयस्कामः। अयस्कंसः। अयस्कुम्भः। अयस्पात्रम्॰ अयःसहि ८ २५॥
ताः कुशाः। अयस्कुशाः। अयस्कर्णी॰ अतः किम्· गीःकारः। अनव्यय
स्येति किम्॰ स्वःकामः। समासे किम्॰ यशः करोति॰ अनुत्तरपदस्थस्य किम्॰

अयस्कुम्भीत्यादौ ... परमा ... समासे ... २
मपइयकरोतीत्यत्र स्यात्· २

श्रीशंभजे
॥
१०६॥
सा०प्र०

ङ॰ स्वरे नोपधायाः गुणः छिद ज्ञ स्वधातोः स्वरे परे अनपि विषये उपधाया गुणो
भवति ङ॰ लुङंतपरस्मैपदं हादि वद्व द्भम पा प चोति पायछि पायरुं व
वृता यांनावि अतिशये नवद्दीति नावहीति वावति घट चेष्टायां स
वेतीति संज्ञावहि संज्ञाचद्धः संज्ञाघटति संवाभवीति संवाभोति संभु
संवोभुवति संभैवी वीसादि भवतां तां वाम ङुपधानां वपूर्वस
ङ॰ लुङि सति रव रिव रिगागमोवक्तव्यः चर्करीति चरि
वर्तीति चरीवरीति चर्वर्क्ति चरिधर्क्ति वरीवर्त्ति इत्यादि

१८

बुलंगुलाश्च यङीतिदीर्घः॰ अतिरिये नकरोतिचेक्रीयते॰ जे हीयते॰ हू नवरतो॰ वेव्रीयते
मश्रीयते॰ राहरितीकारकते द्विर्वचनं॰ देदीयते॰ देधीयते॰ येयीयते॰ घ्रा
घ्राध्मोर्हिंसयोर्ईकारादेशो भवति यङि पूर्व॰ देध्मीयते॰ स्वपिस्यामिव्येञांसं
रतो यङि [illegible] च सोषुप्यते स्यमः अस्ने सेसिम्यते वेवीयते च अन्यत्र लुग्
वर्त्तते अनयोः सूक्तप्रत्ययसंयोगं विनापि वायङो लुग्भवति अनापिच
सात हसाङ्गुत्तरस्य यङो लुग्भवति अनपि चगत्थे लुकि सति पिति तिसि वे

वतुवर्त्तने ॥ वर्वृतीति वरिवृतीति वरीवृतीति ववर्त्ति वरिवर्त्ति वरीवर्त्ति
इत्यादि कर्तुः क्यङ् कर्तुरुपमानादाचारेर्थे क्यङ् प्रत्ययो भवति श्येन इवाच
रतीति श्येनायते काकः पंडितायते मूर्खः यङः सलोपो वक्तव्यः अप्सरायते
कुरूपा श्रोजायते युगुः पयसस्तु विभाषया पयायते पयस्यते त कं आचार उ
पमानात् ॥ उपमानादाचारेर्थे यिप्रत्ययो भवति नाम्नोकारस्येकारो भवति
पुत्रीयति शिष्यमुपाध्यायः प्रसादीयति कुटीं इच्छायामात्मनः सः धातो
रिच्छायामर्थे सप्रत्ययो भवति सा चेत् संबंधिनी इच्छा भवति पिपठि
ति बुभूषति घुः सेउस्थ्वत्र [illegible] तस्मादिवरांतिता उवरांतिता

६० ४

पूर्णिगुराउपमानं न्नू मगुराउपमेयं

बृ०
०स्वा०
१०७॥

घग्रहगुहेश्वपरेसेइगगमोनभवति नानिटिसे इइजिसेसप्रस्पयो गुरो

भभवति सैरीर्दीः भवति चिकीर्षति युमि स्वरो योसुमिच्छति युयुषति॥

रुरूषति यःसे इ ञ्श्रश्रय: अकारः पूर्वइकारोभवतिस्परे गुरोः यतो सर्पि

न्यत्रसात् काष्ठ नपिपक्षति पिपासति स्पजगलौ सन्तुमिछसि तिसृक्षति

पर्वी संपर्वे पिपक्षति घृषु संघर्षे जिघृक्षति हन हिंसागत्योः हन्तेसो

रास्त्र जिघांसति अजि गिः जिगीषति जिगोषतः अधि जिगांसति अः तरर

अकारसोरस्पवति क्लिलपरे असार्वधिकोयं विधि चार्विहसे इतडीर्धः शि०व०

धिकीर्षति छ विक्षेपे परि जिहीर्षति रुधबेनन्तरराया: तितीर्षति श्रे०स्वा०

तः अवार आकारस्य चलोपो भवति अनपि विषये चिकीर्षति रे इवंदि ॥१०७॥

...गुन भवतिया हि प्रत्ययनिमित्तकं ।आभवा हि ति वा अयम नैवेयं संध्य[illegible]न्हार मनन्यमास्ति इत्तीकोण्ड
...त्ति यह धुजेतिसत्र स्य भाष्य प्रामाण्यात् श्रोतः [illegible] श्रा रेव डपइ शैतिसूत्र प्रामाण्यात् एअ
...बारधिपोऽनभिधानमेव एवं गोयाभित्यस्य साधुत्वमेव तथापि भू धातोरन्ये भोपिहस्यते विधि
...नपश्रा गमितिभाष्य प्रमाण्यनलोके पिभ्के विढिबोयोभि [illegible] धातोर्धिविते न्नितमितोगुरोक्ष्मेते भोड्डति
...नस्साधुर्येत असाधुरीति पातिभोयोभिति भावि व्यतित नत्स्याहिति यथा यं यं त्रिते [illegible] पतस्य माधान
...मानवतीति ननौतस्या साध्य येयाति जनोयभि हं ड र हु हं दरो वोध्याभि ति श्रवे [illegible] न्ये त्स्य माधान
...तेस्माध्यिय डः पाठः श्रत्रो भ्यते यिप्रत्यय इति श [illegible] ध्या हारे निमित्तात्यं सप्रत्यर्थेत्ता [illegible] रकं
...ति नापूर्वया लवोध नार्थे ततश्च वयोर्हि प्रत्यये निमित्तकपो वे वा या स्तात् [illegible] स [illegible] यति
...निमित्तके त्याभावे श्रोयते श्रोयते इति प्रत्यहरु हसा [illegible] त्वा नोयिप्रत्यय [illegible] स्पत्तु गो
...त्तहित्तस्य न्नात्वा निपाद्धिक्षाह्वा ताह्वितविधानसिद्धो गं थ्याहो नाम पिंजयात्यमेव वा
...तहि हेतुस्यनात्वा [illegible] त्तविधानं सिद्धो [illegible] धातोरित्यारभ्ये ... णामेवं च नेयकी त्या
...ावे यथा [illegible] भ्यते भतु धातुविषया येन ततश्च धातोरित्यार घ्रेम धो णामेवं च नेयकी त्या

...ोपम् भोयमित्याहि नाम नामि धा नाइत्याधुत्य वर्णान शंका नीयमा[illegible]अमसुङमेत्तिमाध्य...
...ः वह्नि पठ स्पृमि ङं वाहि रङुमन्नारङुः स्पृस्मा शब्दं वाह उँ[illegible]तिस[illegible]स्य ङठ यह ना सायव...
...सम्प्रसारणापूर्वरूप[illegible]मि न केवलं धुपधे गुरो [illegible]तेव [illegible] वीते[illegible] [illegible] सिद्धं वि...
...याहि इति शब्दरं ग्रंथ [illegible] सिद्धा नाः अत्रापूर्वो शङ्का नोकेवङ् [illegible] ङठं [illegible]...
...ः स्याहे [illegible] विश्वोहः विश्वोहे स्या [illegible] ङीठ इपहाम्पयमरे ध्रु म्पः ङठ [illegible] इपहा [illegible] पुनर [illegible] म्नः
...ना मस्यानि विभक्तिरूह नो स्याहितिस[illegible]र्थः [illegible]ज्व ङठोङकेरेराकृ यमुठ [illegible] भक्ते [illegible] वभ...
...स्यान्तेः ऊठ स्थानेसंप्रसारणाकरणे तु पुनः पुनः [illegible] स्याहाय व्याप्तिः तस्मा[illegible] [illegible] भांष्यादिये...
...पेत [illegible] पहाहि [illegible]स्तु ऊठ वङ्स्थानेयोस्समाहारुं [illegible] वोपो [illegible]रिति वस्य लोपः तद्
...ोइ [illegible]मि श्रुवो हृशो [illegible]दिइपहाहिति तथापि [illegible] न मागे स्थाने याहि[illegible]ङ्कोरवाइस्य
...ह्य ङकारस्तातः यदा या अत्र वं नाम स्थानि विभक्ति[illegible] सा ऊठा नास्मात् अयोघो हाहर राज
...रेज्व रेत्पूठ द्वितीयो हाहन्तराविश्वोहः विश्वौहेति कथं विर केचित् ठग्रहणा परिभाषा स्याप

ग्रहणं तेनैव स्वरसिद्धिः लौकिके वा केषांचित् स्वरादि हि ज्ञायामपि गुणा भूते [illegible] वाद्यैर्नस्य [illegible] ५

[illegible] र्थः समप्रसारणो [illegible] तेन निमित्तं गुणो [illegible] विरोधो हेत्वादि सिद्धिः [illegible] इय
[illegible] इयहा [illegible] त्यादि [illegible] येन नरः [illegible] त्र विशेषः विरोधो हेत्वत्र स्वरसिद्धिरिति समाधानं [illegible]
[illegible] नुमानुप [illegible] तस्य [illegible] नेक [illegible] भवतः नद्यो स्वरविधानात् [illegible]
[illegible] पि समाधानं [illegible] समाधानं [illegible] सुधियै [illegible] [illegible] प्रयते [illegible] परिस्थिते [illegible]
[illegible] मर्थसिद्धमेव विरुद्धयोर्हि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ग्रहणे नापि तदर्थं [illegible] प्रतिपाद्यते स्वरं विधाय [illegible] [illegible] [illegible] इति [illegible]
[illegible] किन्तु नुपयाति [illegible] प्रतिपाद्यते तथा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ख्यानं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] नुपूर्वी विधुर [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] सुधी [illegible] [illegible] सत्त्वः [illegible] नाविभ [illegible] [illegible]
[illegible] मास्तु नाविभ [illegible] सुधी [illegible] ग्रहणाद्यस्तु [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] इत्येवास्तु [illegible] [illegible] सुधी [illegible] सिद्धेः नचेत् [illegible] [illegible] सुप [illegible]

…प्राङि शो विभक्ति रिति विभक्ति संस्के त्राहे य्व्रवानाप जोरितिते नवि सुप्रंज्ञायाएवयिथ…
…मिति न्यासेनानयोहार याहे भाहे सुपोतितहथोर नवयत्र जइमोहे सुपाधकेजति त्राहे…
…म २ हानीतहानिमिरवाहे य्व्रनुहनो सुधिनोविरयजुह नाः स्याहिवेवाच्यंस तत्रेमिवाहिनो…
…गानापतेः त्रयाहोलियकरराप्राङि ३ शियेय्व्रजुहतो सुपिनाकि…न्ते…तोः समो…
…येः य्व्रत्रोआतेविभक्ति स्वेतिस त्रामा…सुपतेङ सुप्याहिति न्योः सुपोते सेयान्ये…
…कारइतो सुरितिसु त्राधौ राजेत्याहो हलड्याति…यण्षु मिष्वे धापते हयुप्राणि…येवेय…
…हातिनामइत्यत्रसुप्…ग्यजत्रत्रे त्याहे प्राङि ४ शिविभक्ति संज्ञिके…सुपुरत्या भोवाहय…
…सुपिवे स्यत्रेषिमि इतिनिर्मूलके न्यासः कल्पतेनत्रापि…यहरात्त हाविबोध…वेनोरे याहे…
…पुमारातामावइत्यपिहो वः यस्माद्विविसंतदवेस यहरो इतिपरि भाषराजेत यत्रत्तत्रेमाह हेसुप…
…आपतोल त्रीविलाहि नामपूर्वकल्पनं त्रयाहो यिकरे रात्सामर्थ्यकल्पनेजोसवेनानिष्युमारीको…
…इस्याहावजुह नोताथोरसो महाभ्यासगोयवस लहपेन्द्रयाधिभक्ति श्वेतियथान्यासमेवा…
…लेमाष्यतायेने शिवनोनोयाम कैराक्रोणे…मरागन्यत्र हीर्घत्वाररांप्रश्नीयालाघवाय…

हृत्तिः ॥ कल्यान्याहे॑ोज । कल्यानीप्रियः गोः ॥ गोभा द स्या [illegible] वर्तमान
स्य ह स्त्रीम वति । पं व गा ये षनं स स्य स प द्रु [illegible] पंत्व्या सु व्या ग्रा दि पुर्व स्य पा
स्या द्वं पो व त व्यः । म ह स्तं पा हा य [illegible] म स्त्र पा त [illegible] द्व प हः । द्वि प हा ।
[illegible] श्रीगणेशाय नमः निं फ ली क्क ला धा रे गं गा ध न सी ते म नी ज ग त जो ति द्धि
यहा ग मा स्त ह गु री म ता त ई यह रे ता न ज ह न्त भूति पा थि भ
ति या यो वा ल वं दे न मः श्री श्री जे ॥ १ ॥ मं द्वि का तं तो धा रं म नी जा रो
वे हे मू न पो इ त्री पा ल म ह चै व न हे यो मु न पो व इ ति ॥ २ ॥ का स्य मा
लो य [illegible] बी बी पु रा वा सा ज ल मा घ रे तू [illegible]

[illegible]

...यतेनदाम १ ॐ ... श्रीम...

ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यं ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धी
हि धीयो यो नः प्रचोदयात् ॐ आपो ज्योतिरसोमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरों इति प्राणायाममंत्रः
ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धीयो यो नः प्रचोदयात् ॐ आगच्छ व
रदे देवि त्र्यक्षरे ब्रह्मवादिनी गायत्री छन्दसां मातर्जपे ऽस्मिन्सन्निधिं कुरु १५ ॐ तेजोसि
...मैत्य मूर्ध्नि पर्वतवासिनी ब्रह्मसमस्तज्ञाता गच्छ देवि यथा सुखम् ॐ आया
असजोनो सहस्रपर्वसहस्रांशुतेजोनाशितजगत्पते ॐ अतुलं पवमानं भक्त्या गृहाण
अर्घं दिवाकरः १ ॐ नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे जगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे त्रयीमयाय
त्रिगुणात्मधारिणे विरंचिनारायणशंकरात्मने १ इति नमस्कारः १

ॐ नमो घोराय । ॐ नमो वः पितरो मन्यवे । ॐ स्वधायै वः पितरो नमस्त्विति पाठ मात्रस्य । वसन्ता
य नमस्तु ॐ ग्रीष्माय च नमो नमः । वर्षाभ्यश्च सतं सरस्तते च नमः शरदे । हेमन्ताय न
मस्तु ॐ नमस्ते शिशिराय वो मासः संवत्सरोभ्यश्च षड्ऋतुभ्यो नमो नमः । ततो वामे नैवेद्यं तस्मै
न हात्याह्निताम्नन्तु [illegible] पितृ पूर्वकम् । अद्यामुक गोत्र पि
तरमुक शर्मन्नेतत्ते [illegible] ततो गन्धपुष्पादि [illegible] पूजनं तु [illegible] । अद्या
यभूमिमासिंचेत्तस [illegible] ततो [illegible] शिवा आपः सन्तु [illegible] जल [illegible]
मोक्षेति पुष्पम् । अक्षतं चारिष्टं चास्तु इति अक्षतान् [illegible] ततस्ति [illegible]
मधुपुन्ते जलेना [illegible] नमः । अद्यामुक गोत्र अमुक शर्मा [illegible]
[illegible] मस्तु । ततः स्वधेन वारिधारा । अघोरा [illegible] नमः । अघोराः पितरः सन्तु इति । गोत्रं नो
वर्द्धन्तां दातारो नोभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च । श्रद्धा च नो मा व्यगमत बहुदेयं ॰

ते १

द्युसुप्रों न्ही तमस्विवत्तिरेखाभ्यु न्हुराम्‌· अपहे साक्षिनाति लाविकसाम्‌· ष्किु न्नमूलेकु
शास्तास्त्राम्‌' देवताभ्यः पितृभ्यः महायोगीभ्य एव च नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव न
मो नमः इति त्रिर्जपेत्‌· तिलपुष्पादियुतेन जलेनावनेजनं दद्यात्‌· अद्यामुकगोत्राय पि
त्रेऽमुकशर्मणे त्रावनेनिन्क्ष्वते स्वधा· ततः दक्षतमधुसर्करासहितं पिण्डं निर्माय अ
द्यामुकगोत्रपितरमुकशर्मन्नेतत्‌ सिण्डं ते स्वधा· ततो लेपभागभुजः पितरः प्रीयता
मिति कुशमूले निघृष्य पिण्डसमीपे स्पर्शेत्‌ पिण्डादिभ्यः पिण्डेभ्यो शेषम्‌ विकरणोपिण्डस्य
बर्हिषि न्युप्य एवोपरि हस्तं कृत्वा· अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिति ज
पित्वा वामावर्त्तेन उदङ्मुखो भूत्वा तेनैव यथापराव र्तमानः पितरं मास्य च मूर्त्तिं ध्यायन्‌·
ॐ अमीमदन्त पितरो यथाभागमावृषायिषत इति जपित्वा स्यात्‌ स्पृशेत्‌· ॐ नमो वः पितरः
शुष्माय· ॐ नमो वः पितरस्तपसे· ॐ नमो वः पितरो जीवंतस्मै· ॐ नमो वः पितरो रसाय·

५ तावांग यार्द्धप्राय श्चित्तर्श मास पशनुवाज्ञवस्कीयमाख्यातिस्कृ चुपतनिमित्तम्
तां गामभिकस्पाभिके मातिमात्र्यायि नीं [redacted] कामात द्विगुणंचरे दिति न्यायेन
पूर्वोक्तमेव कामविहितं मासाति कृच्छ्रवतं द्विगुणं कुर्यात पशुहाति ते न गो घ्नत
घ्नमेवोर्द्धवा ज्ञंपरिधो पत्यारि नाम मानवीमितिकर्त व्यतामभिप्रायेवानुमतं कण्ठमे
कादशाश्च गां इत्यात्रेवादशे मासपूर्तोमवतीति तत्सवनस्य भाति व गोवधे प्रकारा
कृतेः कृच्छ्रं पञ्चदशि केन गां श्चेद न्यास्तस्याश्च मसाई तपरि वेद्धतव
राममासांत कृच्छ्रतपकृच्छ्रा यालि कृद्ध मे वेहतो बदगारिति वरामासिके कृच्छ्रतप कृ
च्छ्रानुष्ठानमुक्तम पदपिद वस्तेन गोघ्नः वरामासांस्तत्र मंच रिज्ञ तेन गोग्रा
साहारो गोघ्नजे निवासी गामिरेव सह चरन्धुम त इति तद्पमपि हारितीव
न समानविषयं तत्रैव कामकारकृतेकाप्यापनीयत्रैयासिकं गोघ्नस्त्र चर्म
संवीतो वसे न्मोहंतु पाघुनः गाश्चान्ततो क्सतते मौनी वीतासनाप्तिमिः
वर्षशीतातपक्लेशवाहिं पंकमवारि तारमोन्त पत्सर्व हिनेन पूयतेय ५

पत्र ५

वेकप्रमज्ञांनातसर्वप्राणोर्हिमोनश्वेत उश्चेवर्षत्तिशतिसेनामाहसे धातिवाप्रशंनकुर्वी
णा स नस्नाणां जोरस्लानुशक्तिःतः श्रोतमनोपर्दितोमागृहे ऋते चेवबार्वाहृये
मन्तं वेतीनकृपवेविपं तं वैधयत्सकं श्चनेन विधिना पुत्रो गो चो गामं
गगछतिसगोहसाकृतं पापं त्रिविधं मोसर्य वाहति पजश्चैका दशोंगसर्वसो
पुनायसमास सुचरितपुनःश्रविघसानेसर्वस्वेदेत्तविधाष्ठयोनिपरेवेत एताविनीवंवारयं
स्मीपमासं यत्र गप्रासं नंजवमेकादशोगान पुनः कृत्रिरात्रीवजासवत्रितव
धसविधवं वधो नू कृमिताङ्कप्रम पतंगिरसा मानचेतिकतंपलापुनं
त्रेमासिकमभिधापाभिकमभिहितं श्वान्ताःसर्वांसहननां वक्काले स्व
मोनंनम गोमतीं वनपेदिजांॐकारं वेद मेव च श्रेतिभ्रसर्वधात्वेहतांसम
भजांवेद भ्रवसाभिति तन्मान धाविवप्नमेवपुक्तिताहसाधारिकिंविग
रातितिशप वोगिन्पांदृढप्रम सातिपास्नामतिकृशाम लिऔ छोवराणि
रातीमहसाप्रधधविधानेन वेदे द्वैश्रतं द्विजइति॥ पुक्तिताहसाधारिरिति

सध

वदन्ति सकारान्तानेवैतान् निपातनात्स्यापहायैवोत्वेभाष्येप्रत्याख्यायैति तदपिरमसात् स्यादेतत् निपातनेनाभ्यु प
पगमेपतत्वविधौ तरवरावरन् प्रतिपदोक्तत्वात् ननु सत्सु धनाः स्वान्दासिकत्वादिति चेत्तत्र मैवम् स्वरितेनाधिक
रणमत्र अधिकः कार्योऽधिकारः इति व्याख्यानमाश्रित्य सन्न्यायानुरोधेन स्वरितत्वाभावमाश्रित्योभयग्रहणा
त् भुवश्च महाव्याहृतेरिति सन्नताप्रतिपदोक्तपरिभाषायाः अनित्यज्ञापनार्थमितिहरदत्तादयस्तु नचै
वमपि प्रयोगेषु मित्याहाथ तित्व्याप्तिः परस्परसाहचर्येणाभिधानानां वार्तिकोक्तभावयन्महणे व्यर्थमा
गमहणात् पाणिनिपरत्वरः उद्धारणात्तरः सर्वानरणम्याद्यस्पशः यस्य पदइत्याह यथाविधि ओतोगा
र्ग्यस्य ओकारादिति यत्तु ओकारान्तादङ्गादितिप्राचां व्याख्यानम् तन्न अङ्गस्याप्रकृतत्वात् अ
संभवाच्च नहि उदाहरणेषु ओकारान्तमङ्गमस्ति हलिसर्वेषाम् यकारस्येति यकारस्त्वनानुवर्तते
भोभगोअघोपूर्वस्यासम्भवात् अपूर्वस्य पदस्यपि सम्भवात्यन्तयकरोति तथापि तत्र लोपाप्रसंगः अ
सीत्यन्तवस्य अथाह लोविशेषणात् उदाहरणतिइत्यादिनु अनभिधानाद्साधुत्वमाहुः गव्यमित्य

स्थानिवत्सूत्रे भाष्यम् विशिष्टं हि रूपोऽनल् माऽत्र यतेइदं नाभेति हलो यिहेतो धात्वेङ् इत्यादि परिगणनं स्त्रक्षइमि
त्ययवेयम् निपातो इति भोभगो इति सूत्रे निर्देशा: वादेशानिगणात्तत्र बोध्या एषा वाधि भो भाभ व भगव हि
निपातिकेनाभ्यपरीपम् अन्यथा तुल्ये के वचन मात्रे भो हरे इत्यादि सिद्धावपि भो हरि हरो भो विदद्रूद्यो भोऽङ् इत्यादि
न सिद्धे दिति भाव: एतच्च ज्ञितिकारणहरदत्तादि मतेनोक्तम् भाष्यस्वरसरीत्या तु यिभाञेत्यादिवा तिककार ह्येमेव। ज्यु ४
किन्तु निपातोऽपि भोश्छदोऽस्ति। तेन द्विवचनादेशस्त्रीनपुंसकयो रुपत्र नोक्तदोष: उक्तनरं चैतत् हे भवन्निति वत् हे भोऽइ
ति प्रयोगस्यापीष्टत्वात् तस्य च वार्तिकारम्भ एव सिद्धे: सु: पादूपादू अंगहे हि भो इत्यभ्यो न्तानां जुस्यो धना
थानां निपातानां सहप्रयोगाप्रयोगात् किं चात्र भवान्दरि स्तत्र भवान् ततो भवानिति वत् तत्र भो इत्याद्यपि च वार्तिके स
त्येव सिध्यति इतरथ्योपि दृश्यन्त इति सर्वविभक्तान्तात्तत्रतसो भवदादि प्रयोगाद्दृष्टत्वात् किञ्च आमन्त्रित
त्वे पदात्परस्याष्टमिकनिघात: आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवद्भाव: आमेकान्तरमिति विधिश्चाका हे राम न्त्रि
तस्येति द्विर्भाव: सुपामन्त्रिते इति पराङ्गवद्भावश्चेत्यादि सर्वं सिध्यति नत्वन्यथेति दिक् भगो अघो शेतनिपाता धो २
विपदे प्रमादि। कौन्तर्हि सौनाम आमन्त्रितकार्यं सिद्धिस्तु वार्तिकापनीते निष्कषीभिरेकवचनीयम् य

मा ।

घ२

पदिकेनेति यद्दृशावर्तेतिच पदिभाषा॰ इयमपि प्रत्ययविधिविषयकमिति दिव उत्सूत्रे केवलहयदत्ताभ्यामुक्तत्वा
च एवं च परमसज्जूर्भ्यामित्यादि निर्बाधम् एवं स्थिते इह सजुषशब्देन तदन्तविधिर्नेति प्राचामुक्तिर्नातित ५२
त्पर्यबोधकम् भोभगो अघो अपूर्वस्येति भगो अघोशब्दयोः कारस्याकारस्य च पूर्ववत्त्वं सौत्रत्वान्नेत्यर्थः यदि
तु भोस् भगोस् अघोस् इति सान्ता ह्यान्ता वा अत एव भो इत्यादीनां च पाठस्तु अलोऽन्त्यस्य यत्स्याद पूर्वस्य तोश्चेति वा क
भेदेन व्याख्यापतेत्तर्हि अलान्त्यविन्यो व्यवस्थितं चैतत् अव्ययादिभोभिरिदं रूपभागोऽयस्यं रूपभगस्त्वस्य रूपभ[illegible] १८
मिति अत्रापि यत्वापत्तेः भवतिलयं भोशब्दादिपूर्वो हः नचात्र भोशब्दादिलान्त्वरितिकत्वादृग्नहलाम् विभाषाभव
रधोम भगवदघवतो भोसावस्येतिवार्तिकेन निष्पन्ना भो भवदादिप्रकृतिकानां भोशब्दादीनां अप्रधिसान्तत्वकत्वा वि
६ शेषादनर्थकत्वमप्युभयत्र तुल्यम् उभयसिद्धानामेवार्थवत्त्वात् ननु रोरुकारस्यानुबन्धत्वादुं रु मात्रं विसर्गस्य
स्थानि तथा चानेन विधाविशिष्यानिबन्धेन स्यादित्याशंक्याह अनुबन्धमिति यथाग्नहादित्यत्र ग्रहोसिद्धोति
दीर्घस्यस्थानिवद्भावेनग्रहूत्वादिदूईटोतिप्रवर्तते एवमिहापि विसर्गस्यरुत्वात् यत्वं प्रवर्ततेति भावः तथाच

२५८

ना नि

इसुस्प्रत्ययस्य चास्य अर्थवत्त्वग्रहणात् वायुकपाल इति इदुदुपधस्येति षत्वम् अपेन्द्रादिरहेति निष्कुषार्थेकु
षिडकाधाइत्यत्रेत्यर्थः अपेन्द्राधाभूमि इदं सर्पिंकुशिकाधाइत्यत्रेत्यर्थः वस्तुपाशपशिका व्याहुः कस्कादिषु सर्पि
कुशिकादीनां उक्तत्वात् स्यादेव पि अन्त्याभाव इति तस्माद्व्यधिरोधादुपेन्त्यम् अपःसहितेति नात्वपसो विकारः जानपदे
निश्चित्रसंगात् अपस्करोति अपस्करः सौपस्याः "नासिकोदरोति इत्यादिङीष् अधःशिरसी इतयोरिति सू
त्रेण अभ्यासः स्यात्प्रथमा बोध्या अधस्पदमिति मयूरव्यंसकादित्वात्समासः शिरस्पदमिति षष्ठीसमासः॥
इति विसर्गसन्धिः॥ ससजुषोरुः पदस्येत्यनुवर्तते ससजुष्भ्यां विशेष्यते विशेषणेन तदन्तविधिः न च ससजुषः शब्दां
शे ग्रहणावता प्रातिपदिकेन तदन्तविधिर्नास्तीति निषेधः शंक्यः तस्य प्रत्ययविधिविषयत्वात् सान्तं सजुषश्च
शब्दान्तं च यत्पदं तस्य [illegible] रुः स्यात् सचालोन्त्यस्य स्थिते फलमाह पदान्तस्येति सजुष्शब्दस्येति तदन्त
स्य पदस्येत्यर्थः तेन सजूरित्यादौ नातिप्रसङ्गः नच सजूरिति अत्राव्याप्तिः व्यपदेशिवद्भावोऽप्रातिपदि
केति निषेधादिति वाच्यम् येनविधिरिति सूत्रे शब्दकौस्तुभे तस्य प्रत्याख्यातत्वात् व्यपदेशिवद्भावोऽप्रा

ति त्रिपाद्यां न प्रवर्तते एवं च पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवदिति सिद्धान्ते उक्तयुक्तिमूलकः न तु याचनिक इति प्रपंचि
तं शब्दकौस्तुभे ऽस्माभिः नन्वेवं मातुः कार्ष्ये भिन्नात्रैमत्वं स्यादिति चेन्न कस्कादिषु भ्रातुः पुत्रशब्दस्य पाठेन
ऽसिद्धे सोरत्तौ उकारात्मरस्य सत्वेनेति ज्ञापनात् एवं च अधृन्यपस्येत्येतदपि अधिकरणमेवेति हरदत्तोक्तं ना
तीवादर्त्तव्यम् मातुरिति अत्र हि अनत उदित्येकदेशाधिक्षेत्र विसर्गं प्रति परंपरया प्रयोजकम् आकरेषु रकादे
शनिमित्तादिति प्रचुरः पाठः तत्र रकादेशं प्रति निमित्तं यस्य उकारस्य तस्मादित्यर्थः उरुः कामेति इह
कुप्वोः ≍क≍पौ चेति विधिर्न प्रवर्तते वक्तौ पुरुः कामेति कपिः सकारः यमतेतत्रागमाद्विकेभिन्निति हरदत्तः द्विस्त्रिश्चतु
रिति इह द्विस्त्रिभ्यां सकारान्ताभ्यां साहचर्याच्चतुरशब्दोऽपि सकारान्त एव गृह्यते कस्कादिषु तो ज्ञापकस्य साह
चर्यं सर्वत्र न व्यवस्थापकमिति तेन द्विर्धीर्वेदीनामिति धातुसाहचर्ये प्याग मस्येनेतरतोम् उभयथाविभा
षयम् न न चतुरित्यस्य कुप्वधस्येति प्राप्ते इतरयोः प्राप्ते न च न पोऽपि इसुसोः सामर्थ्ये इत्यनेन सिद्धेः संनाः

२८

विधेयेशक्तिमत्परत्वम् दोषाभूतमहः दिवाभूतारात्रिरितिवत् गीःकाम्यतीति इह इणः षः इतिपत्
त्व तत्रापिकाम्येणोरेवेत्यस्योत्तुच्छत्वेः यदितु तत्रैवेदं पठेत् तर्हि अत्वमात्रप्रतिषेधेपि पूर्वैत्रासत्वं स्यात्
इणःषः पूर्वस्यापवादः इदं सूत्रं सइतिद्वयमप्युत्तरत्रानुवर्तते तेनयथासंभवइणःपरस्यषः अन्य
थसइतिविवेकः पुरः प्रवृत्या इति पूर्वाहननूरणायोः भाजभासेत्यादिनाक्विप् तदंतात्जस् जसं
नतांस्फुटीकर्तुं पूः पुरावित्युक्तं मयप्ययत्वम् इदुदुपधस्य इदुतोऽपधेयस्य समुदायस्य तस्याव
यवोपाधिस्त्वजनीयइति वैयधिकरण्येन संबंधः अप्रत्ययस्येति तु अप्रत्ययो विसर्गइति संबध्यते० पो ६
संभवति सामानाधिकरण्ये वैयधिकरण्यस्यान्याय्यत्वात् न च विसर्गस्याप्रत्ययत्वमप्रसिद्धमिति
वाच्यम् अग्निःकरोतीत्यादौ स्यादिवद्भुवेक्ताप्रसिद्धेः न चातिदिश्यं प्रति विधायासिद्धत्वेशंकयम्
अप्रत्ययस्येति निषेधेनैव सिद्धत्वज्ञापकात् अतस्त्वादिषु रित्यादौ रो विसर्गः सिध्यति अन्यथाऽप
त्वं न स्यात् विसर्गविधिस्तु पुनरित्यादौ चरितार्थः० ज्ञापकं तु विशेषापेक्षम् तेनाचःपरस्मि

ल सर्व्विङ्कु ङ्केति निरसममात्रइत्येवसिद्धे इहपाठस्य प्रयोजनं तु मैवंवक्ष्यते सेनाम्भरेति यदिहि घु
स्यतु कस्मात्तर्हि घस्य चत्वे सतिचद्रूपं स्यात् सन्निपातपरिभाषया चत्वाप्रवृत्तौ तु घकारो यदि चकारः श्रूये
तेति भावः ८ ह्रीहलसन्धिः ८ सर्व्वरे सत्वादेरुपमपवादः यदितु सर्व्वरेनेत्येवोच्यते तर्हि प्रकृते सत्वे
निषिद्धे विकृष्योःक पौस्पातम् [redacted] वासःक्षौमम् अद्भिः प्सातंइति विस
र्जनीयवचनात्तु विकारमात्रं बाध्यते इत्याशयेनाह नवेत्यस्तिति तदेवस्फुटयति इहेति सोयमाहे अ
पवादोरिति ० सूत्रेनुवृत्तरूपेन एकवचनम् यदितु खरिपरेष्वपि ० च राहौ खरि तितदा यथाश्रुतं सो धुरि
तु खरीति मरा ड्कस्यात् अनुवर्त्तनीयमिति क्लेशः नचान्तवर्ज्जे तालव्यात्प्रावश्यकता खरं विना विसर्ग
दुर्लभत्वेन नहस्तक्षेत्यैतिः कृतत्वात् पासकस्यककास्याभिवृत्तिः संभवप्रदर्शनमेतत् ननुपाणि
तीत अन्यस्यासम्भवात् प्राप्तःकस्यमिति अधिकरणशक्तिप्रधानस्याविज्ञानः शब्दस्येहवृत्ति

तत्रभवः सौवस्तीयः यत्वस्यासिद्धत्वाद्वन्वयोपधादिति कुअनेत्यादिप्रयोजनानि भ्राकरे स्थितानि इ
वंच यत्वस्यासिद्धत्वाद् ह्रस्वत्वाभावात् यतः स्वपीतिहत्वं नेत्यर्थः उंस्थानमिति वार्त्तिकेऽवूङ्व्यादेशः
न तु आदेश इति दुर्धर्षः वर्जने प्रतिषेधः अमनवोश्चेति वार्त्तिकादिति वेत्यन्यत् वृङ्लंतादिभ्यो नवधुकाग
त्रविवक्षणात् ग्रहणात् प्रार्थेमिति वार्त्तिके वृङ्लग्रहणात् समाधेयम् तथाच वस्त्रादित्व प्रयोजनगणाने वार्त्ति
कम् ऊधिधिः उंस्थानम् गत्वंयव्याख्यानमिति निष्ठानत्वं स्यादित्यत्रभिन्नेच क्राकारेणाव्यवधानात्
कम्पचेदिति वृत्तत्वं नेत्यर्थः आख्यानतः स्वयं संयोगादेरात इति सीत्वेन यत्वस्यासिद्धत्वाद्व्यवधानविरहा
त् एवंच नध्याख्येति सूत्रे व्याप्यदानं कर्तव्यमिति भावः नच व्याप्यकथनेऽस्येतद्रूपं नादितिवाच्यं
तस्य लावेयातुक् मात्रविषयत्वात् अत्रच [illegible] संख्यानवत्वेन मः स्व्यात्र इति उत्तरवार्त्तिकमं संस्या
तइति जिघ्रतेस्तीयस्य प्राचां मते हलासहन संयोगविसर्जनीयस्य यस्य प्रवृत्तेरित्यर्थः यदितु स्वत

[left margin] ...४

[right margin] संज्ञा... ...ोः १

[right margin] प्रमाताम् २

रोणावयति हेतुत्वा एवं तथा देतुत्वीप भाभित्यत्रैव संभावितानुनासिकत्वगुणक एव उपस्थितत्वात् आकांक्षितत्वा
यावधित्वेन संबध्यत इत्यभिप्रेतात् तेः पूर्वस्यामिति अनुस्वारागम इति आगमत्वं च परशब्देनैव सम्पन्ने पूर्वेणु
ताभ्यामेजिति अत्र पूर्वशब्देन एचोरि चेति भावः विसर्जनीयस्य सः खरीति इत्यत्र खरवसानयोरिति मराइक स्तु
मानुवर्तते नन्वनुस्वारस्यानुवृत्तौ ततः परस्य हि त्वं नस्यादेवेत्याशंक्याह अनुस्वार विसर्गेत्यादि अकारोपरी
ति यदिनुइकारोपरिपक्षे तर्हि वचः पशः कइत्यादौ इत्वप्रसङ्ग इति भावः अचवोरिति नचैवं ह
रिः कर्ता हरिस्मरेत्यादौ पताद्दिप्रसङ्गः क्रियादिसत्वेन विसर्गो हीनाम भिद्धत्वात् अनुस्वारस्यापि द्विता इति एदप
अपिशब्दात्स्य ककारस्य वचनान्तरमोति अचोरहाभ्यामिति दृष्टे परो भवभवस्येवेति भावः पुनः अपीति विसः
संयोगान्तलोपे कृते अवशिष्टभागस्येर भनुकरणम् यर्णुहात्मतिति इदुदुपधस्येति अत्र विधायके सत्वे इति
भावः अप्रत्ययस्य चाविसर्गेति वैयधिकरण्येनान्वयः श्रीतां प्रायो मनेनेदम् रवाभादेशाइति आदेशो हि
उपदेशोत्वसारि अतिदुष्प्रकरणपाठान्तरे स्वरसाभमे सस्यत्वे विधिस्मते नेमत्तप्रयोग उदित् नासीत्त्वमे

ता २

स्क ६ वन्नेनीत्यासमानाधिकरणेनान्वयेनु जत्वप्राप्तो इहयो धमस् २ २४

भाता०

ङमपमप्यसंगतं तदपि पाणिनीकम् तत्रेदं च्यैव वयो हेष्ठेऽनन्तरे ङ परिभाषाविरहस्योक्तत्वेन ज्ञापकं यस्य सोऽत्रवा
त् कथमन्यथा द्विपं त्रिपञ्च स्वयमेवोक्तमेवेति दिक् अनुपरस्य दर्शितो इमादेशो ऽनन्तवर्त्तिविभक्त्या पदं त्वा ऽन्तु
ह्रस्वादिति चेन्न उत्तरपदान्येवायं लघिष्ठाविति प्रत्ययलक्षणप्रतिषेधात् अतएव परङ्वाचो परस्य गोत्ते पप
रमलिहाविव्यादौ कुत्वं वत्वं इत्यादि भिन्न ङमुप्राचां ङम् अचि च परे ङमः परे इत्यस्य अजादेः पदस्येति व्याख्याना
त् ङमुडागमेनमुक्तम् तदन्तेनप्रयुक्ते: इहैव नलोपं वा बाधितुं उक्तरीतिर्वै नेना पगुसर्वथ्यत्वात् नमः सुटि यद्यपि
मोनुस्वारेणासिद्धं तथापि अनुनासिकत्वविसर्गकारकत्व सिद्ध्यर्थमिदम् अत्रानुनासिकः अयमधिकारो विधि
र्वेति द्वैतम् आद्ये अत्रग्रहणमनर्थकम् अधिकारादेव उपकरणत्वलाभात् गुणाद्युक्त अधिकारपक्षे वरस्मा
त्काध्यिनो विशेषद्योतनार्थ:, यास्यानिसंहत्वं पूर्वस्य तु वा अनुनासिक इति विधिपक्षे त्वर्थ: । वाग्रहणं स्वव्यवस्थि
अनुनासिकात्पर इति ज्ञापकादेव सिद्धः नहि विकल्पं विना अनुनासिकाभावपक्ष इति संभवः इदमेव यत्नेऽपि तु वतो ग वे
ति एवं नौ नको अनुनासिकात् स्यपरो पेयं चभीत्याह अनुनासिकविहायेति एवं च संसर्गवाद्ध जयोगस्यापि वि

ङ

अपदान्तत्वं नास्ति गकुतिरीत्यत्रैव कारप्रश्लेषात् ढलोपस्य चक्रम् ननु देवानम्या इत्यादौ लोपोप्योरित्येव सि
द्धम् एवम् तस्य त्रिपादिस्थस्यासिद्धत्वात् देवाजीत्यत्र चवस्यरत्वाभावाच्च अहोनाग इति नत्रान्ता उं
सि इति उंस्यत् अहह हीनामिति उभयत्राप्यादिशब्दः प्रकारे तेन स्वन्द्वारिथिनः सत्यःह्मनेधिपः हा २
कृत्य ४ कवि: कालेनास्वर्यनाइत्यादि भाष्यम् ढलोढ इति विहितत्वेन वेढूकत्वाद्यस्य विभाषेति नित्यत्वापाते
दू ढत्वधत्वढलोपाः पलुप्राचा दृढ इति तन्न तत्र ढलोपस्येवाभावात् तथाहि दृढस्थू
लयोरिति सूत्रेण दृहेर्नकारहकारयोर्लोपस्तकारस्य ढत्वं च निपात्यते अपि ढकारस्य ढत्वस्येह
प्रवृत्तिः हादेर्धात्वोरिति ढत्वेन बाधात् न च ह इ भावोढत्वं च निपात्यताम् धात्वनुत्वे ढलोपास्तु भविष्यत्ये
वेति वाच्यम् तथा सति परिवृढ्यै तत्र लघुपूर्वा द्विति तानपादेशो न स्यात् पारिदृढी कन्येत्य
त्र याणिओ द्विति व्यङ् स्यात् ढलोपस्यासिद्धत्वेन गुरूपोत्तमत्वादिति भाष्ये स्थितम् पलुप्राचा

मनो॰मो॰ ३०

ध्याख्यातम् इंहेरेवेदं निपातनम् इदन्ताविति तान्न्र सन्यन्तारं तस्य निष्ठायामागमशास्त्रस्यानित्यत्वादिड
भावे कान्तुहेत्यत्र वेति योगविभागात्पन्ते धात्वाभावेऽन्त्ये लोपे च प्रत्युदाहरणमिदं दुष्टव्यमिति तन्न उभयोरपि
निपातनाभ्युपगमात् तदाह वामनः अथदन्तः प्रकृतान्तरमस्ति तस्यापेतन्निपातनम् नलोपं वर्षयेमिति
उक्तं चैतत् अन्यथा हि अस्मात् लोपादेशो व्यङ्ग्यस्मात् अत्वमेवेति सिद्धासिद्धयोः तुल्यैव सत्वेन विप्रति
प्र षेधे परमित्यस्यावृत्तौ निष्प्रतिपन्नत्वात् उत्वमेव भवतीति अर्थः तदुक्तं पूर्वसिद्धे नास्ति विप्रतिषेधोऽ
भावादुत्तरस्येति एतेन विभक्तिकार्यं प्राक् पश्चादुत्वमत्वे इत्यादिव्याख्यानम् सूत्रेषु इति पृथक् पदं
लुप्तसप्तमीकमित्याह एतत्तदोर्येसुरिति एतत्तदर्थेन सख्याभिधायिनः सुलस्येत्यर्थः एतत्तदो
विहितव्याख्यानेन तु परमसदेशाति। परमैसदेशाति इत्यादौ न स्यात् अर्थद्वारकसम्बन्धाश्रयणे सिद्धत्वेन
ममासद इति बोध्यम् अकोः किमिति साकचूके योः शब्दान्तरत्वादप्रसङ्ग इति प्रश्नः एसक इति अकोरि

मः श्रै
श्वश्रूः स्वस्त्रीश्वश्रूः श्वशुरस्येति पुंयोगात् ल्यन्तरोऽपि विधाने ऽ ऽ सत्सं निर्योगनं च विधीयमानो रयो वः सन्निहित तस्या स्वस्वैव भक्षारस्य
सूः स्याहृः एत बाधकं श्वशुरः स्वश्रेति निर्देश सिद्धार्थक धन परम भवतोपि प्रथमाकारस्य स्रोणो नाशंकचः। ३। पंगोस्व पंगुश्रंमोगतावाची
तिपूर्वैताभ्रास्तिः १ ऽहृता ऽपमीयते ऽनेचेमुपमो ऽ वमानम त भावंमोपमयमुपमानत्वं प्रयत्यत द्वोधकोहृतोपपादित सर्वः ०३॥

१०२ वाम· स्त्रिया वामहृ॰। भद्रवा हृः। संज्ञात्वांक्ति प· कलत्रा हुः। पंगोस्व· पंगूः। श्वशुर स्योकार्ता
कारत्मेतपश्च· बाहृ ह·। पुंयोन स्यन्त रास्याऽलिबोपधा हः। लिंगविशि कपति भावयो स्याहृ
वः श्वश्रूः। उहृतारव हृसेवम्प॰ ऽपमानवाचीपूर्धपदमहृतारपदे वस्वातिपल् कौ
तस्मात् ऽ· स्यात। करमोहृः। संहित शफकल्यन्तरागा भार्ग्रसर्व· भुतेतोपम्यार्थसूत्र म·
संहितोहृः। सेवसैकाहृः। शफोवुरेतावि वसंश्लिष्टकत्वा फ्यपचारात॰ ल्यन्तराश १०२
फ ऽर्भक्षाघवा। लन्तरातो हृः। वामोहृः। सहितवहाभ्यां वेति वक्तृ ज्यभाहिते नव
हवहि तौ ऽ हृपस्या: सासहितो हृः। सहते इति सहो सहे उ हृपस्या:। साम हो हृः
पवविधमानवचनस्य महशावस्यदुर्वृत्तिशपप्रतिपादनापप्रबोगाः संज्ञा

ग्मेऽस्यते
ऽहृ पक्षाऽ
तिविगाहि: ३

संहितो२

वाकर्णे · मातिलीन · ऊन · वद्द पुंख्याशाखा · स्त्रीविषयाद्यपीति · स्त्रनाम्येवं तेन वाक पुंख्यादि पुजातिथा ज्ञेय लिप स्त्रीत्वादेड् मूल स्वकारो
लादि निवे धान्ताथा वपधाद्यपीति · पुत्र आदि ग्रहणात्स्त्रि भावः। स्त्री त्रिवपादि तिनु पूर्व सूत्रे तादि लिङ्गि नाम ८

वास्योत रथवहाव्रु॰ पाकाग्रुत रपवहाजातिवाचिनः स्त्रीविषयादपिउिश्च्यात। ओदन पाकी।
शंकुकर्णी · संखपुष्पी · दासीकली · दर्भमूली · गोवाली · ओषधीविशेषे रूढा एते। इतोमनु
ष्यजातेः। ङीब्स्यात्॰ दाक्षी · वाषधात्रिवि · ऽदमेव स्वाप त्ये दमेव · मनुष्य इति किम · तित्ति
रिः। ऊङुतः। उकारान्तात्योषधावनुष्य जातिवाचिनः स्त्रियामूङ्स्यात। कुरुः। कुरुना
रिभोरवणः। तस्या स्त्रियामयत्वी स्यादि ना दुर्द। अयोपधानि किम · अध्वर्युः ब्राह्मणीत्। अ
प्राणिजातेश्चारज्वादि नामुपसंख्यानम्। रज्ज्वादि वर्जं दासाङ्गवत्ती नो भव एया। अ
साधुः · कर्कन्धु · अन बोदिघी तलेपि नेऽङ्धा त्वो ऽरितिविभत्यु हातत्व प्रतिबेध
पुङुः · कस्तम। प्राणिजातेस्तु। कृकवाकुः। रज्ज्वादेस्तु। रज्जुः। हनुः। बाहन्तात्संज्ञा

ऊङुतः ऽकारो नोऽङ् धात्वोरिति विधीयमानार्थं श्रुत्यायामाणं वा त्राणपि निबधः स्यात पिचेर्वाणांमश्चात्सने तोऽर्द्धे देवे वेधान्न पुराग्रमल
कार
विधरितादि पुंश्री हितो पर के प निष्ट । ज्वाङ्द्रू दुवातीसवर्ता हित्वं तासिद्धेरिति भावो स्यादितर ६

दूसरस्याप संख्यापरा ऽभो३

अध्वर्युरिति · अध्वर्युशाखा ध्यापिवेशो ऽभ वेत्वर्थः ८

३६

नपसात्ता । वत्रसद्धिते नानुन्कावित्रक्षा भवतितत्रैव द्विर्वचनमित्युपक्रम्याति यथा
एकैकशो ददातीति भावेऽहाहतम । व्याख्या तं च केचटेनाऽस्व पो विवक्षां क्षोऽसि
तस्य विवक्षा वां द्विर्वचने बहुत्वार्थात्किति शस प्रत्यय इति ॥ न चैवं बोऽर्थः प्रकृ
ते संभवतीत्याशंक्यं तावत ॥ रामइति सत्साश क्षोयम व्युत्पन्न इति प [illegible] हे ऽर्थ
वत्सन्ने राधाति पटिक सन्नरा । करागमधिकरणोऽश्वेत्य भिकारे घा प्र [illegible] न
हलश्चेति घञ । रमन्तेऽस्मिन्योगिनश्चानन्दे तु कृत द्धित्ते ति सत्ते रो ति विमेक
सहपाणामेकशेषे एकविभक्तौ एकविभक्तौ पानि ति । विभक्ति स्सा हस्व
उपसन्नतानसे कशे ते निमित्तम । एवं चानैमित्तिक स्पे नाक्त रङ्गावमे
कशेष स्स्वापतेः प्रागेव प्रवर्त्तते ॥ पद्येतं नारभेत तर्हि प्रत्येक विभक्ति ३६
स्याद्द्वन्द्वश्च प्रवर्तेत ॥ आरब्धे त्वेकशेषे ऽनेकसत्त्वन्तविरहाद्

हार्थं तत्कारौ गोवत्सात्। ओ [illegible] कारः स्मृतिति प्रसा हारार्थः दाढकाः ऋत्त्वात्। इति विशेष रताः
र्थः। ऊ प्रष्ठती नांऽका रे [illegible] इति विशेष तार्थः [illegible] कारस्तु प्रतारा हार्थः एवं च स
र्वेषां [illegible] फस्त्वे विसेस्तथी प्राकोऽपो ऽसंगतपवा। सम्वक्त्वा नं सं गत इथा
विशेष ता थीइति पावत्। इति भ [illegible] क्याखानेविलिकप मेवेषुवेष्टितम्। ति
स्त्री [illegible] तिसूत्रा [illegible] रांतिपदं तान्वेकवं चनेत्यादित्। एवं वसे पूर्वी मनुवर्तते इति
प्यावं बट सुपस्त्री रिता त्री रात्रीखा [illegible] न्ता। एकश१ इति। एकेकमिलर्थः। संज्ञेके यत्र
ना [illegible] तिविभावां प्रथमा-ता [illegible] सापतु प्राचा एकं क। १। हुपहतं तपुवतं।
२। सैव जीवा [illegible] उक्तसेन द्विर्नापा गात्। वननाप्राप्तिं न्यावेन [illegible] वं वतांप
वाद्ः २। सीतिसिद्धा नारा। पावाः। संचस्य ऐकस्यत्रैकैक श्व दात [illegible] भाष्व
प्रेषा गात तान्वेकेति सूत्रे वकश१ इति सूत्रकार्। निर्ईशा श्चा प्रपं सा [illegible] ता। ना ५

पवाघव·अंधतमोंधतमसम·श्वसोवसः श्रेयसः श्वसुशब्दः प्रशस्तवाचीतितइयसु
निवसीव·श्वसशब्दः ऽतरपयर्थवृशंसाप्राशीर्विवचमाह मपूरव्यंसकादित्या
समास·श्वेवश्वीवसंश्वः श्रेयसंतेभूयात मन्यथतथा इहसः अनुरहसम अववर
हसं तप्तरहसम·प्रतेहसः सममीस्यात·ऽरसिप्रतिप्रत्युरसोविभक्त्यर्थे ऽअधि
भावः अनुगवमायामे·यतोन्तिकास्यते दीर्घत्ये। अनुगवं यानं पश्चजावायामइ
तिसमासः। द्विस्तावात्रिस्तावावेदिः अच्चतुरवविद्धिसेतुः समासश्चैवनिपात्यते वा
वतीप्रकृतौवेदिः ततोद्विगुणात्रिगुणावाश्वमेधादौ तत्रेदं निपातनम वेदि
रतिकिम द्विस्तावती त्रिस्तावतीरज्जुः। उपसर्गादध्वनः प्रगतोध्वानम प्रा
ध्वोरथः। नपूजनात·पूजनार्थात्परेभ्यः समासान्तानस्युः सुराजा·अतिराजा·

येनमः
केस्य

स्यतिभ्रामेधा। नेह परमराजः पूजनात्किम गामतिक्रान्तोऽतिगवः बहुव्रीहेसक्थ्य
न्तोतिरिलसः प्राप्ते याप्तनिबंधः नेह सुसक्थ्यः स्वक्षः किमः क्षेपे ॥ वैकिमश
रस्ततः परपस्तद्न्तो समासान्तो नो नञ्सुः कुत्सितो राजा किंराजा किंसखा किं
गौः ॥ वेभूमः किंराजः किंसखः किंगवः नञस्तत्पुरुषात् समासान्तो न अस
खा तत्पुरुषात्किम अबहुः शाकटमः पथो विभाषा नञपूर्वात्पथो वा समासा
न्तः अपथम अपंथाः तत्पुरुषादित्येव अपथो देशः अपथं वर्तते। इति स
मासान्ताः ॥ ॥ अथ उत्तरपदे। अलुगधिकारः प्रागानङः उत्तरपदाधिका
त्यापादपरिसमाप्तेः। पंचम्याः स्तोकादिभ्यः पंचम्या अलुक् स्यादुत्तर
पदे। स्तोकान्मुक्तः। एवमंतिकार्थदूरार्थकृच्छ्रेभ्यः उत्तरपदे किम निःक्रान्तोस्तो

१९८

५

सेगुसिके॰ मूर्द्धन्यमहस्ताविता॰ किं इति स अकृत्याषानां ... र वा ... सत्रा गुरुसर्वमि॰ एवंकतव यैहतोपदान्तस्येति ... ति भावेस्य
स्यासिद्धत्वात् ... न्हिलत्य ... भावः॥२ आदेशप्र॰ प्रत्ययपशब्द साहचर्यात् ... नां सा ते॰ ... विवेधात्यिं गाप्नु ... २॥
प्राध्यंत्नृत ... पत्नयसे ... ऽयोगरूपया ... प्रप ... सर्वः॥ ... थाम ... म॰ सकार ... द्वितीयम॥ रामसुपात॰ ...
... स्तावत्सर्वजैह ... मितिभावः॥५॥

नामीत्वनेनत्वारंभसामर्थ्यात्परिभाषाबाध्यते॰ रामे॰ रामयोः। सुपि च वे कृते
अपदान्तस्य मूर्द्धन्यः। आदादेवरिसमाप्तेऽधिकारोऽयम्॰ इणकोरित्यधिकृत्य॥
आदेशप्रत्यययोः। सहेः साडः सः इति सूत्रात्स इति षष्ठ्यन्तमनुवर्तते इणकोः
परस्यापदान्तस्यादेशप्रत्ययावयवस्य यः सकारस्तस्य मूर्द्धन्यादेशः स्या
त्॥ विवृताघोषस्य सस्य तादृश एव षः। रामेषु॰ इणकोरिति किं॰ रामस्य
आदेशप्रत्यययोः किं॰ सुपिः। सुपिसौ॰ अपदान्तस्य किं॰ हरिस्तत्र॰ एवं कृष्ण
मकुन्दादयः॥ सर्वादीनि सर्वनामानि॰ सर्वादीनि शब्दस्वरूपाणि सर्वनामसं
ज्ञानि स्युः॥ तदन्तस्यापीयं संज्ञा द्वन्द्वे चेति ज्ञापकात्॥ ॥ ॰ ॥ राम

सर्वादीनि॰ ... तासेति ... धीरि॥२ द्वन्द्वे चेति॰ प्रथमार्थे सप्तमी ... संज्ञानेसर्व॥१ आदेशप्रत्यययोः ...
सर्वादीनां ... नि सर्वे ... नामानि

[illegible]

दृव्यदृ·
सि·कौ·सू· श्रतःसर्वनाम्न इति·अवर्णान्तात्सर्वनाम्नो विहितस्येत्यर्थः ५
तेन भास पूर्वस्य चासे न·

अस्य·शी·ति·हि धौ भाररार्थ तत्स्थाने धारिताति इति १

तेन परत्वसर्वत्रे हिपस्य परत्वमध्यकालि सबधा स्थितातिः॥ जसः शी। अदन्तात्स
र्वनाम्नः परस्य जसः शी स्यात्। अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः॥ नच्छार्द्धलसडेनात
33 ॥ प्रिंत्वात्सम्बन्धिकृतं प्रतेकाल्त्वमिति वाच्यम्। सर्वादेशत्वाभागित्संज्ञा
33 ॥ या एवाभावात्। सर्वे। सर्वनाम्नः स्मै। अतः सर्वनाम्नो ङे इत्यस्य स्मै
स्यात्। सर्वस्मै। ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ। अतः सर्वनाम्न एतयोरेतौ स्तः॥ 33 ॥
सर्वस्मात्। आमि सर्वनाम्नः सुट्। अवर्णान्तात्सर्वनाम्नो विहितस्यामः
सुडागमः स्यात्। एत्वषत्वे सर्वेषाम्। सर्वस्मिन्। शेषं रामवत्। एवं
विश्वादयोऽप्यदन्ताः। सर्वादिः पञ्चपञ्चाशत्। सर्व विश्व उभ उभय।

आमि स·आगमसे स्तुगितिस्त्रत्त्वे विवर्तिपत्रत्रिंशरिति। तेन सर्वादिप्रतिषेधे ऽपि कर्तृसर्वादिशब्दान्तानेतिभावः ३

अवस्थायाः संज्ञायाम् इति न एवं इमे स्वं इति त्वर्थः २ धनाख्या इत्यर्थः ३ यतीति नित्यं द्विवचनान्ता इति द्विवचनांतत्वे सर्पः ५ तस्येह पाठस्त्विति अकच्प्रसंगात् इति
अपवर्गार्थवादे उभा इत्या होति सति तत्रोभौ इत्याद्यर्थ इति कोऽत्र विशेषः [illegible] अवयवस्ते सर्वनाम्नां उभशब्दस्य द्वि-वचनोत्पत्त्यर्थमुभ कौ भवतः॥
तत्तोऽनित्यत्वम्॥ उभशब्दात् इति सर्वनाम्नत्वकार्यं स्यात् [illegible] उभयपदं [illegible] अकच्प्रत्ययान्तस्य इति [illegible]
भकवि कृते उभकौ इति [illegible] कोऽसौ विभाषा [illegible] तथा उभौ साम्यासौ [illegible] द्विवचने न भवति तत्रैव विनियोगः
एव नातः [illegible] अर्थ इति ॥ [illegible] इति तत्र [illegible] इति न्यायेन उभशब्द

इतर १

डतर॰ डतम॰ अन्य॰ अन्यतर॰ इतर॰ त्वत्॰ त्व॰ नेम॰ सम॰ सिम॰ पूर्वपरावर॰ दक्षि
णोत्तरापराधराणि॰ व्यवस्थायामसंज्ञायाम्॰ स्वमज्ञातिधनाख्या
याम्॰ अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः। त्यत्॰ तद्॰ यद्॰ एतद्॰ इदम्॰ अद
स्॰ एक॰ द्वि॰ युष्मद्॰ अस्मद्॰ भवतु॰ किम्॰ इति॰ उभशब्दो द्वित्वविशि
ष्टस्यावाचकः। अतएव नित्यं द्विवचनान्तः। तस्येह पाठस्तु अकच्चित्वर्थ
र्थः। न तु उभयपुत्रत्वेन प्रसिद्धिः द्विवचनपरत्वाभावेनोभयत उभयवृ
त्तासुत्रत्वा पवपुसंगात॰ तदुक्तम्॰ उभयोऽन्यत्रेति। द्विवचनपरत्वा

स्य [illegible] न विषय [illegible] ते [illegible] १ उभयोऽन्यत्रेति द्विवचनपरत्वाभावे इति तत्र [illegible] सर्पः। [illegible]
[illegible] विभाषा [illegible] त्यदादि [illegible]
[illegible] लोकेऽन्यत्र [illegible] सर्वनाम्नां [illegible]
[illegible] उभयोऽन्यत्रेति [illegible]
[illegible] इति भाष्यमतं [illegible] १

देवप्रवहे०

सि.कौ.मू०

[illegible]

उभयवशाद्वस्याद्विवचनं नास्तीति केचित्। अस्तीति हरदत्तः। तस्मादनस्य
वचनादेव स्यातामिह्यावेतत् वचनस्य वानंतरकार्यप्रपंच प्रतिषिध्यते प्राप्ते
ति विभक्तिरेव तस्य वेनानंतरं गतानि सेव संसाधयति॥ उत्तरउत्तमेष्वेकवचने
३६ त इन्ताः शक्ता गा या: ... हलि संज्ञा विधौ प्रसपयहति तइन्तायहरां नास्ति
सुप्तिङन्तमिति स्यापका तत्तथापीह तइन्ता यहरां केवलस्य वो: सत्तापक: प्र
कोजना नावात० ... शब्दावयुत्पन्नो त्वभावात० द्विपद्
विषये निर्धारितो वर्तते० तत्राप्यतमशब्दस्य नातोपादानभावान्न संज्ञा
त्यतस्य इति ... इन्ता ... एकोऽत्र हात्तोपदेशाद्वात इसेकाः

[illegible]

उभयवे ३६

ह्रौं नमः
सिकौति
२५

न्तामे तिवत स्ये टति स्रोड तिक देवर्षावरतावो: चटेइ खेके वकाट
स्रातोम्हसाहेर्यं चोरितिसङ्क्रौ प्राप्तूल्याम नान्सातारवे समानतिाः
हमवान स्पन्सा ताहेतवि नास्वरवयते रेरितस्वे वङ्क्षिने स्यारिङ्गासो
स्रकपित स्रारपटजातो स्रारस्रारतु: पवाटवे टतु: वे टु: रटपतिमा वतो
वाल्वे शरटहजा विरातागसवशाह्ने वु टट मेटने प वाटववटतु:
कि: टवि टच्रासेशि टविङ्स्रुनाहरे सेटतिशिशे ट-सटतिसिबेटो
टस्र: टसंघातेमटस्रतो त टङ चापे लेटकाघावाम-ताटस्रतो पि
दविटशाहे वि टस्रा कोशेपशाहि: हिट सके इटकिटकतीनतो वटति २५

शस्रसंघातयो: हाहिप्रे वटस्राप पवे तुटधिसोऽने ङा तोयमि सकेवि टपरत्रे स्रोा१

गडुंडे· कुडि हृद्दे पुकुले· पडिधि भाजने महिधि भडि परिभावतो सनिं हेपार्ल
भस्थ परिभाव ताभ विडि संघाते मुडि मार्जने मार्जनं शुद्धि न्वगभावश्व
मंऽस्ते तुडि तोड्ने तोड्नं हारतां हिं सनंब तुंडते कुडि परतोह राताइ सके·
पडिकोप शागिह गावां संघातेव ॥ तडि ताडने· पडि गतौ कडिमदे व
डिमंपि हेहेहोइ भ नादे जि हडे जहाडे वाहृ भ्रा प्राव्येव शाटि: भ्रा
पमापुत्र: पाडते एहं धाहृ पिशातोशाइ श्लाघावां भ्रप भ्राठ ये
तास भाव्हृ: परस्मैपदिनं: शौहगर्यं शेठ ति शुशोठ· वोहृ
इति भ्वह मेसह डन्मो द्विती पोऽनतः ननतम भ्रेपाद पं·

प्रवतुं

सिद्धेति॰

९

अनयोरात्तोत्नो

भिवात म्ळ बोक्क अमार्षीत अभ्रत। माङ्-मा॰ नेश ह्वेच ईह
नातईत्स्या सार्वधातुके ङ्कि॰ तिहसि॰ सिमिते श्नाभ्यस्तयो
मिमते प्रत्ययमास्त भ्रा हाङ्-गतौ जिहीते जिहाते जिहते हा
कत्पातो परस्मैप सि॰ जहाति जहातेश्च॰ इत्स्वाद्वा हस्ता सेर्कृति
केपल्लोई त्यम जहीतः जहति जहौ जहातु जहितात आवहे॰ जहि
हौ परे आस्पातवा हिहितो जहाहि जहि हि जहीहि॰ अजहात अजह
लोकाव॰ जहाते तल्लोपः स्याद्यादौ सार्वधातुके जह्यात वर्लिङि॰ हे
पात अहासीत॰ ५ ह्न म्हाने प्रलीदह्लाति दह्नतः दह्नति॰ दह्नौ दह्नो॰ घ
सति तिपत्याभ्यासलोपा देहि अदह्लात अदह्लाम अदह ५४ दद्यात ॥

उस्मात गुरासद्धीपरत्वात् संध्याधेते॰ पिपर्ति उत्वं परत्वं हलिडेति दीर्घः पिपू
र्तः पिपुरेति पपार किति लिटि ऋच्छत्यृतामिति गुणो प्राप्ते शृदॄप्रां ह्रस्वो
वा ववा किति लिटि ह्रस्वो वास्या स्यन्ते गुणः पप्रतुः पपरतुः पप्रुः पपरुः पति
ता पपरिता अपिपः अपिपूर्तामि॰ अपिपरुः पिपूर्यात॥ अपारीत ह्रस्वो
व क्विति केचित॰ पिपर्ति पिपृतः पिपृति पिपृयात प्रियात अपार्षी
पनते नुतं रे इसि पिपृत निपातो हस्व ऋस्य शरराम
घ तावः। ॥ भाभिते॰ ॥ मरशाड् भ्रोहाङ् ववा वपातां मा
श्लो विभर्ति विभृतः विभ्रति॰ विभृध्वे॰ ॥ धा ह्रिये
भारवभर्थ विभृहि विभराणि अविभः॥ अविभृतां मे

निःसंभवस्तत्र हि पामिति सत्त्रेस्त्रियां समानाधिकरणतादिति पसंज्ञत्वाकोधाः ॥
सर्वनस्थितः । भूतकिंपमाहत्सतीत्यादात्ति व्याप्तेः आलिंगलेदर्शयतादिधातात
श्रुतिदितरेधमाशक्याह । स्वदेशमिति । लिङ्कारकेनितिविभक्तिरुचवनशब्देका
रकसंख्यापरादितिभावः । यथापावेतिपरिगणानमिदमिसेकं । अनौतून
हरणामात्रमिसाहुः । वगाह इति । अत्रादिदेवाकाराप्युक्तेनानपः अपिनी
साहवधीत् ॰ः इत्यप्यर्थ [illegible] निः॰ः स्याद्वितिमशरमुविरतादिसहिकाताधि
शिभ्यः कृतं । पञ्चाजीति नवात्रतइनाविधिविरहादेवतन्यतिपस्वं ।
आमहापूर्वग्रहतोनतुपसर्जनाधिकारेतावस्थाप्रसपेषतइनाति
धितीतिस्वपकात । मूर्धिवेति । साक्षिवक्षोः दीकारिलपग्निकारे मुखेदीर्घ
श्चेति किकनिद्धृकारेमध्योमूर्धिकशार्दः । पत्तमरूपसिपइतिदीर्घप

रूपावतु॰
म॰ सु०
२३ धातुसंज्ञायां क्रनिमूर्च्छकशब्दो माधवेनोक्तस्तेनोपपन्नपृ० म नायस्या द्वितीय
मितिनु विशेषः॥ यत्तु मुक्तनोपसोप्रजादिगणोपाठे न प्रयुक्ते॥ तस्य आतिलक्ष
णाऽनि क्वाधनार्थं यात॰ संज्ञायां श्वश्च आदित्यादित्यहः। लघिष्ठनपस्॥ च्याघ्री
स्यादिवसंज्ञायां पिजातिलानपायात॰ महत्कफलेति॰ महत्वेव फलाभिघस्या
इतिविग्रहः॥ प्राप्यो इति॰ एत द्वय पसनि मातानिति धातो माधवग्रन्थे स्थि
तम्॰ मत्वेतु प्राप्येण दीर्घत्वं प्रसज्यते॰ प्रसन्न कपेति॰ पाककसर्वत्यादि संत्र
स्यामा च्वतानिर्दिकृ पर्यायः सो वलये इम गर्फतेन सत्वाद्धका सोऽनिपाठानां इत्य
यः॥ शश्वन्नावेति॰ शर्दु शब्दकापमुत्पादयति जातिश्वेतमहत्पर्वस्तु
नजातिस्वे दितीगति संज्ञाधाते जुगुलोगो खिति॰ जुगुलोगोपत्यहप
प्वेति नानियमः किंतु जन्यजनकभावोपि तेने वैश्याश्रघोस्तु २३

गौरा नरश्यो मे र्लोकार्थ्यसंप्रसारण इति ३

राजत्वान्माहिसो गौसुः तोसमूला चिति सिद्धम महाशब्द इति आभितुम हाशब्दो ना
तिपुंयो गवो: समेसमा: अथेद मधधे पम-अजादि गतोशब्द इत्येव पाजम नाजीतिवि
र्धं मुलोकार्थ्यसंप्रसपा जातिय स्ताोऽलिषेधवाधि भाते पुं यो गोहि गोरीसा सक्ति: अमह
दित्यादिन पर्म महाशब्द इत्यन्तेवि शिष्टपद जान पत्तरे वर्तते तत्राावपद्यस्पा नप्वि कपा
शब्दइत्यध्या पसे भजेत स्त्रीत्वाभाव हाय: प्रसंग एवना स्तिपा तु महतीशब्द इति तत्रम
हार्थ इती ख्यात एवं कुर्व्वति अयो मीह सर्वनाम्न इत्येके कुर्व्वाना स्त्रं भेत ऽस्मिन् हके कु भो
इत्यादिवत्ते गामसा हत्व अद नाभ्यपिभा ष्यस्कृताख्यि कृत: पुंयो गेपीति पहातुज्ये वा
इयः प्रयम जाता हो वर्त्तते तदा अद नात्या देव दाघ्रसिद्ध: पहातुज्ये व स्पस्त्रीत्वा दिहि
वन्ना नदा पुंयो ग: अन्तरोऽलिषप्राप्त: सो नेवो ध्वते इति शुच वि तुम विशब्द: महा
नन्तः। नत्र: किम शातम श्री अमु सीति अनध्य जाति ति पम: ऽजातस्य भवे ती ति
॥ सर्व्वादिषु भजन्ते इत्युक्ति तः भारते ऽर्चजु रिति प्यु स्वा दि तस्त्व शात्र

श्री राम १ पा° ४ द्वि

न·सु·

नातुङीपितिशपश्यनोर्नित्यमिति नुम् पचन्तोच्व सूत्रानमितिस्वपजोर्ङीप् [illegible]
चरीति दृधातोः क्विप् शर्द इति शिट् धातोर्भैक्विप् गतौ कृते दृशन्तात्परत्वेपि हशं ना
हित्वाभावात् ङीप्रयोर्निषेधान अजायेति न्यासकारस्तु प्रातिपदिकोपनिषेधः तेनावा
ये ७ चरीति न तस्याभावे हृदयार पचन्तोऽयमिति तथा च दृश्यते नेवदुधीरिवभ्यो वदुधीवा
नैवदुधीवेद्दति रूपत्रयं भवतीति भावः [illegible] पूर्वोत्ताप्राप्तस्वङीपीपरत्वाद्यः असि
[illegible]तिका[illegible] सपत्नो रोहम् पटितु पथो देशो घटस्य ज्ञापदिता हप देशकाले
स्यान्नेतिव्याख्यानं तत्र प्रसिद्ध्यौपचारीने नोपपद्यत इत्याहुः वस्तुतस्तु यथो
देशावन्तोपि प्रसिद्धत्वमुपपद्यन्तु मेव एक देशविकृतस्योपसंख्यानं हि स्याद्वि
त्तैवेपद्यते प्रादेशग्रहणसामर्थ्यात्तदेपदेशा इत्यपिस्त प्रागनुमानिकोव्या
देशः स्यानिवदितिव्याख्यायते ऽभयथापि अप्रसिद्धेनतत्र[illegible]तिः एतद्याके २४
म्बकम् ॥ वहुपाप्यानात्रिति नसंपो ॥ इति निबधान्नापमय [illegible]

दव्यवर्तु अत्रैवपाठइति॥ नचधातुसंरार्थः पुनः सर्थवादेऽलेविसिद्धे अपाठस्यस्थानेकधात॥ एतेनायंघुः ततपूर्वपाठंपुनरादि
सिकेति घरुणादिलिपाठामरे इति धनधकार्थंकमिति यपातम्॥ पाठस्वाद्रे संपाद्के तवाचरितार्थम् शत्विवरे स्केपदे प्रयोगतानापत्तेः
एरादि रूपरतामिति बधुविधरूपादेशेऽभैयाघसइति सिद्धम॥ तथापि अस्यार्थं लोदितिव्रयोगलोपरतार्थमस्य एदि सं
योधाम॥ अन्नाशिलोतिइदम्वेत नतामम् पर्यके तागौ बवेवप्रयोगाभावस्य॥ परेतु लिप्यन्यतरस्यामिति ततस्तामप्रेर्थ

६१

रा

इत्युअन्तीके पुंसः हसहसारसशके तु तोस जहास जहास रराम संवश्ले घरा
कीऽनेपा घरस्ल अद्नेअवेनसा दीविके लिव्यन्यतरस्याम् इत्यादेर्घस्यादेश
विधानात ततः पश्चसिद्धं यद्वनंचाति तत्रैवास्य प्रयोगः अत्रैवपाठः शत्विवर
स्केपदे लिंगत्स्ल इति कोरा मत्रि अप्लिट्कारिकासुपाठाद्य सार्धातुके प्तर
वितुविशि बोपार्ने घसति घस्ता सः स्यार्धधातुके सस्पतः स्या तस्ता दार्धधा
तुके घस्यति घसतु अघसत लिंगाघभावो ता शिक्ष स्याप्रयोगः पुनादि
घुता घुदितः परस्मैपदेषु॥ श्वान्विके एतापुषादेर्धुतादेर्ङ इत्थपरस्य शब्दोऽहि
स्यास्य स्केपदेषु अघसत गर्जितर्जभर्ज परिभाषगतहिंसा तर्जनेषु पिस
पेस गतौ विपिस तुः पिपेसतुः हसहसने रहिंसान्तस्य द्विः अहसीत दाशि

६१
तं२

तं सिद्धिमात्त्वप्रयोगोऽभ्यस्तुमथस्येव॥ जघास्येतित्तपधारतो नघसस्सार्थं अयं घस्य सत्ये सेहिसार्थ चिकस्योगोवनेति नर्क
मविसार्थकाम तस्योपदेशे स्ततइति सूत्रे घसेः प्रतिषेधोपकरणोत्र घसिपे तिधात्विकं साहो निस्यानिट लाभाधात
स्य तंभाक्ते अन्यथास्य प्रतिषेधार्थतानिकिं स्यादइतिम वाल्मानासंगासि॥ अथप्रत्ययेषशः ग्रादेशाविधानोस्य इवि

पुनः स्थि:स्थिरथ:

मत्स्यनेश्वेत्थ:१

मत्स्यनेइहे भवतिधभाव ऽवत्हेस्थोवत्ति ऽवथिरज्ञागमो-वतरस्थाप व
स्थोसि व्याप्यास्यात स्वोधांबकार-ऽमोघ ऽवतुःऽकोथिप जिवुथिवुम्भिवुसेवजे-
त्रिमेघ कारिनिमाहिट थिये थिप थिये थिरते छाये-स्पत्ति मथिन्सत पुवपुछे
कोवत्ति कोथितापोथि छत्ति स्वपोवीत मनिदु पुपुछोसिमवनातिईशाइवंसेट म
तोनमसः मऽथियौ ईया रिकस्थेव यहुताम-माइः॥ थिपुथिलपुपुपुपु रहे मे
वत्ति थिभेवमे थितामये वत्ति थिश्लेव श्लेथिता मपमथिसेट मथिरतु हैया
रिकस्थेव यहुतामित्ति केपलद्वः पातथिटकारिसु-याते द्वेषाय्र्यहुतामितु-केहत
नि॰ २ स्योविरोधागुम्भा-तरविरोधाधोपन्स्पमे पुप्राव पुप्राव वपुवपुमपु सेवजे-
मपुरवनेव-ऽ तरे हिंसासंकेशानपोश्व पर्वत्ति पपर्व-वछात वपुसंघर्व-

तुंशक्यात्तथाभगवतिगुणास्वरूपाण्यभिव्यत्ताप्यबहिरपिवाकुमथाकोभावः भगवत्तिवात्सल्यस्वामित्वसौशी-
लसंभवस्थानशक्तिपूर्त्तिप्राप्तयः गुणानितिष्ठंतितैरेवजगतांस्थानंदकारित्वं यद्यपिसमस्तकल्याणादिगु
णावाचकत्वंतथापिकतिपयगुणानामेवात्रोपयोगः तत्रवात्सल्यंनामदोषभोग्यत्वं दोषादृष्टित्वमित्यके
तत्रप्रमाणं अंगुष्ठमात्रःपुरुषोमध्यआत्मनितिष्ठति ईशानोभूतभव्यस्यनततोविजुगुप्सतेमित्र
भावेनसंप्राप्तंआत्मनितिष्ठति ईशानोभूतभव्यस्यनततोविजुगुप्सतेमित्रभावेनसंप्राप्तंनत्यजेयंक
थंचनदोषायद्यपितस्यस्यात्सतामेतद्गर्हितं आविर्जातोसहस्रांशुः इत्यादिदर्शापयाधानुसं
धानमपुत्रंभगवज्जोनितभयनिवृत्तुपयोगिवात्सल्यम्॥ स्वामित्वंनाम स्वव्यतिरिक्तसमस्तव

१५०

म१

तु स्वकीयत्वाभिमानः स्वत्वमात्मनि संजातं स्वामित्वं ब्रह्मणि स्थितमित्याह इदं मंत्र प्रमाणम् मन्त्रार्थमपसं
श्रायं करिष्यामि तत्र प्रथमं यापस्वामित्वं सोऽग्निः स्वनाम १ [illegible] स्वभाव १ [illegible] स्वभावस [illegible] अवित्यनुशासना
त १ [illegible] स्वभावायस्य तस्य भावः १ [illegible] अहोभाग्य नंदगोप [illegible] मनुश्च प्रजो
नं [illegible] नाम १ [illegible] स्वभावाः सोऽलभ्यं भूमांस [illegible] भिविक्षते ॥ एनमित्यु [illegible] मांसव [illegible]
विषयस्तु विवक्षितः [illegible] नि [illegible] ॥ [illegible] धो जातः स ५
हृदः सर्वेद्रिनामित्याह [illegible] प्रमाणम् नराधराः [illegible] सदा [illegible]
प्रा [illegible] हितकामया १ भगवद्धि [illegible] भयनि [illegible] रस्य प्रयोजनम् ॥ श्रीमहादेवः स्वयं

कं विमानं देवसंस्थितम् श्रीमुक्तिवैकुण्ठं च शालिग्रामं च नैमिषं २ तोताद्रिं पुष्करं चैव नरनारायणं तथा।
अष्टौ मे मूर्तयः सन्ति स्वयंव्यक्ता महीतले ॥ वायुपुराणे क्रमप्रमाणम् स्थानं नाम स्थाने स्वदेहाः सर्वे वस्तुविष
यकपरीक्षाभावः यः सर्वज्ञः सर्ववित् परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया चेत्या
दिकम् प्रमाणम् इदम् निकृष्टनिरसनपूर्वकोत्कृष्टपरारूपाश्रितकार्यप्रियोऽग्निनिरसनीयानिष्टप्रा
पत्तीयेष्टपरिज्ञानाय शक्तिर्नाम जगदुत्पादनभावप्रयोजनसंपादकाविघटनासामर्थ्यं तत्कृतं ज
गत्सृष्टेति भावः यः शक्तिः परिकीर्तितेति नित्यसंसारितानित्यसूरिपरिच्छेदं वृद्धेन जीवसा
मर्थ्यशक्तिकानिरासः शक्तेः प्रयोजनम् मूर्तिर्नाम नारायणो लवप्रधुन समस्तगुणार्णवमूर्तिरवर ॥

अवाप्तसमस्तवैशिष्ट्यत्वेन सर्वव्याप्यं नारायणाः स्थितः। स्वकार्ये कर्त्री हरिभगवत्त्रिस्वरूपाणि विश्वरूपानन्यप्रयु
क्तौ स्वकार्याहि स्तिथ्यं कानिरासपूर्वः उपयोगः॥ प्राप्तिर्नाम॥ निरूपाधिशेषित्वं तत्व समस्तावस्था
हि नागनिशापाभावत्वं अतः स्वात्वस्वशेषित्वपांनेपोनरूपे भगवतः स्वाभीनी ताद्वेषस्वकार्ये
षितित्वप्रतीतेस्तत्स्वस्वकार्येतरत्राप्राप्त्यभावशंकाव्युदासः अनेकारणानि कैंकर्याभावे शंकनकार्य
स्यैनापरत्वपरिज्ञानैयः शान्तिर्नाम यथापराधे दोषपादनाय पूर्तिः अभिप्रायस्य तत्साध्य
वितन्तुत्रयागमे वस्त्रादितिशौनश्श सहीनामाभिज्ञानानुरूपहेतव्यं त्वार्थंकारणक्रमाख्य
नुसंधेपानानुवासत्येनैवतेषां गतार्थानि विचेतनकारणीकं वाविभावोहि निरंकुशस्वातंत्र्यान्ने

ऽ नमकेनेति एवं चिति गमनमिति रहे॥ धात्वा सामान्यं चिन्त पासर्व धायकत्यं तस्येति धातुः अप्यथापुरस्ता द्वचाद न्याये
ति ओमाङ्गेति त्वस्येव धातुः स्यान्तत्सिं सुस्य तियो धम॥ २ शेव एवं चेति ऊस्योमाङः न्निति
ऽस्य वस्तन्ता तोमाङि त्र्येति प्राप्नं त्वलि वेधः॥ यो धम २

पकल्पोपत इति तेन मन स शब्दात्या गद्स्यम सोपत ऽन्मनापते ऽऽस्मसापत
एवं च भवाग मत मवाग स्मिकः इसाहृत व्यवेत स्यपत्य वृकं तां भस्सा पक्षे
च एसा तीपरिष्ठपकं तेन पञ्चोपसर्ग सद्भृव सकसं भूयते नत्वा ह्येना पहृतं
तद्वैव पणक हृतिः पञ्च भाऽऽ ऊः ओऊः सईका व यी ओद् यित्या अत्र ऊन्मं
नाप्य भव गं स्मेति यत नस्वप्र सापक स्वलि शे षविषपते पा क्षवार्त्ति कं त
त्रोक्षं वप्रमानो तथा हि॥ ओमाङ् श्चाटः प्रतिषेधः॥ ऊसि ओमाङोश्च परयोः
ओटः परहृपं नेव स्यर्थः ऽस्याये न्सत ओत्रीपत स्यौकाति पत ओहीपत ओट १३५
श्चेति वशब्देन पुनर्ङकि त्रिधानादि दं सिद्धिमिति वाक्य स्यितम ओहितादि
ऽस्त्रेयः कायः॥ सोहितारि भ्याः अमे जीवः भव स्य पूर्वे का क्यातं ताक्त नः

...२ इत्त माधवा दिमहतं पिशेधा दिति भाव: विसां शाकटो स्तुभेबोधाम १ आतिपदिक मिति। नतु धातुःत भास्तिय
...अतोगुरा इतिपरत्वे ... रेतिभाव: अन्य था तो चडीति कृस्यापत्ते: ६॥ न्यपमात्ता स्थापनान्न पंपत्ते रितिभाव: ९

...पमाह स्वइ य स्यति सस्ते सस्य पत्तु स्यामा सश्च कारेति तस्नाकस्मेव ...१
...आदिभ्यो ... रूपिश्च हस्य:। अभूतं भाव इति विषये भ्यो भ्रशादिभ्यो भवत्यर्थे क्यड्
...स्यात हस्वंता नामेषां सोपश्च अभृशो भृशो भवति भृशायते भृशादिरा कृ
ति गणः। अभूत तद्भाव इति किं? क्षमते ने हन क्षरि दिवा
भृशा भवन्ति पेत नौ भृशान न्तुअ ... दिवा ... भवन्ती त्यर्थः सुमनं अस्य
सन्तोष: सुमनायते वृथा हो संग्राम ... इति पद्यते तत्र संग्रामे प्राप्ति परिक्रम
तस्यात ... कारे तीति ... सिद्धः तत्संनिधा ने नानुबन्धे अस्मान्वते पुंबे चाप
या मपशा ... इत्युक्ते पि सामर्थ्यात संग्राम शब्द स ... हि शिष्टा ... पपति
उपसर्ग समानाकारं पूर्व ... धातु सं ... प्रयोजकेप्रत्यये चि किं ... तेष
संग्रामेति ३:

...इति। तद्धर्मस्य ... भवति तं नान्येऽपि ... लोप ... द्वि तो ... माप्ते ... त्वं प्रे साहि नां न ... थ ... मिति भाव: न तन्
... धीरवती सा हाव ... शब्द स्यान्य ... न स्यादेत तथा ... हे ... न ... कार ... त्प्रकारतोऽप्यधी ... प्रज
... इदे उपसर्ग समानाकारे ... ंवोधाम १

स

संग्रामयतेति ...

...बन्ता सरस्यै पद्मास्यात् लोहितापत्ति लोहितापत्ते। ग्रन्थोष्ट्रोऽरिलनुकस्ताम्
तत्र भाव विवरणस्यं स्यध्वम तष्ट लोहित शब्दस्यैव विशेषणं न तु ड्वोऽस्य भवति
...पत्यादि शब्दस्या ष्टाणां तस्य प्रत्याख्यानात् तथा च वार्त्तिकम् लोहिता
...पः वर्णवर्णयत्नं भ्यादि वित रा ति न चैवं काम्य वइय क्यबोधिं भूपेत। ककारार्ध
उच्चारणासामर्थ्यादि तिथा क्षम तस्या विभाक्ष प्रत्याख्यानात् पटपनव ति।
पटपनपते। कुभ्य क्ति वो तं हि नापि इह ऽन्य ऽज नात्का बोधि धान सामर्थ्यात्
वतु लोहित श्याम दुःखा लिहर्ष गर्व सुखानि च मन्छीनि दुरूपाधुमाः कह
तानि त्वभि ततीति पठित् अश्यामा दिभ्यो पि क्यावि पदृ वमु हा ह र नि तभ्
व्यवार्त्तिकविहडम तस्मात्तेभ्यः क्योऽव श्यामापते। दुःखा ह्यो ऽति हि

म:

कसपेत इति वर्त्तन्ते सिंग गविशिक परिभाषया सोहिनी राकस्य इति वक्तव्य: सोहि
नीपति: सोहिनीयते कक्षायकमते । चतुर्थ्या नात्स्क कशब्दाऽस्ताहेऽयो
पाद्स्यात् कक्षायकमते: कक्षायते पापंकतुमिच्छ हल इत्यर्थ: । नवकस्त कष्य
क बुगहन्ने भ्य: कतात्त्विकीर्षायामिति वा कम: कर्तवपापंसत्रा स्यो क तिवि
वृपेपापार्ध: तेभ्यो द्वितीया नो भ्याश्चिकीर्षायांकच इ: पापं चिकीर्षति इत्यश्व
ग द विग्रह: स आपते इत्यादि । कर्म्मतो रोमंथतपोभ्योवर्त्तिचरो: रोमन्थतपो
भ्यांक र्मभ्यां क्रमेणावर्त्तेनापांचरतौ चार्थे क्यङ् स्यात् रोमंथवर्तयति ।
तेमन्थायते । हनुचलन इति वक्तव्यम । चर्विं तस्या स्कंध पुनर्चर्वणाइ

ति वक्षीव्रतिपाहकसंस्कत्रर्थ: कर्मप्रतिपादक रोमंथतपोभ्यामितिवाक्यार्थ: करित मा हाकर्म्मका भ्यामिति ३
थ तीर्थ ति पा त्वनाक्का त्यर्थि निर्दे ई थइ के ।

१३६

५

...केंचमाछोरु हार्थस्याथ ...र्द्दास्वयमें...धोतोमें धपुत्तिङ हीताि ... प्वमीकृकं
...पानाज्ञिर्गतमम मंधथ्व तं धताइति तदर्थः १

...हक्रीणेरोमंथं वर्त्तयति भषाअष्टे शान्नि: स्तं इथ मिह रोमन्थः तद्दश्ना
तीत्यर्थ इति वैपठः वर्तुसंकृतेती त्यर्थइति न्यासकारे हरद... त्तो। तपसः पर
स्मैपदं च · तपश्चरति तपस्यति · आवाष्पाभ्यामुद्वमने · आभ्यां कर्मभ्यां क्यङ्
स्यात् · वाष्पमुद्वमति वाष्पायते · ऊष्मायते · फेनाच्चेति वक्तव्यम् · फेनायते ·
शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे · एभ्यः कर्मभ्यः करोत्यर्थे क्यङ् स्यात्
शब्दं करोतीति शब्दायते वैरायते तत्करोतीति लिाज वीष्वत इति न्यासः शब्दाप
ति सुदिनदुर्दिननीहारेभ्यश्च ॥ सुदिनायते सुदिनेभ्यः कार्यं दनायामः ॥
सुखादिभ्यः कर्मभ्यो वेदनायां प्रमर्थे क्यङ् वेदनाकर्तुरेव चेत्सुखादीनि स्युः ॥
सुखं वेदयते सुखायते · कर्तृग्रहणं किम् सुखं वेदयते परस्य । नमोवरि

नु॰ ओ॰ दृदिति॰ दितेस्कतेन स्तध्रपकार्वोतोकर्त छेपमसि॰ द्रुप तिछेधा॰त्ताभ्यासे नु स्ता दितिभाव:। धै घ्रुवघ्राति॰ कृशपूर्वी
इति सप्तमे ओ अं दिति प्रयोगा हृषपते इत्यत्र सर्व म ने हिघप्रेति ति॥ अ॰ आह दि:समको गोपि चि नष्टह्य न्ये॰ उन व साधु नो
रो॰ सिति ता सात ग तमि तिल औ ओ नं॥ कैघदे भ्रमस्य का पाठे स्येल भमात तं॰ दूर्व्याति कृलिति सूत्र एवावं इति यो चि नपप
तत्र हि इद माले एत भ्रो अं कट्टि सुन्सा भ्रो जिं दिति नु इ हिशा वृदस्तम तेम॥ अग्नो पना कोर्हि ॥

वे हाय पति पाशं चिमुचति॰ विपाशयति॰ हूर्ण पशयति हूपवति॰ वीररायोप गायति
उपति गायति॰ तस्ये जानु कुष्णाति॰ अनुतस्यति॰ रनागावैत तस्ये नान्नु घटपती त्वघ॥
रसो के हृपसोति उपरस्यो कपति॰ सैन्य मभिपाति अभिषेणयति॰ उपसर्गास्सु
नोतीतिव: अभ्यवेणापतं प्राकसितारिति घ:॥ अभिविषेणायिषति॰ अस्याहि
लभ्यासेन वेतिव:॥ सोमाज्यनु मार्हि॰ अनु सोमयति॰ लघसंतरतो॰ त्यवं न तिति॰
घपति॰ धर्मरतासेन सति संचयपति॰ धरंगिहत्ति तिधतीपति॰ चर्तोरिधं सते॰ १३९
मपरीपति॰ कृत्वरित्वति हेशा तुम्हभ्रावाह्य:॥ स्त्री वावके पतपति॰ हरसमाव के
लापति॰ वधुं प्रयपति कृहो ससोधादि लोप: अपि प्रथत॰ अपप्रथत॰ मधु मावि
सह॥ अममस्तं॰ मधं कृशं हठं॰ मैपेति कशपति हठपति॰ अपमशत म

पतीति त्स्याद दि लोपा पन्न २

दात श्रीत स्याप संज्ञा अगाधेयात हारह: तस्या किं
पामत स्वेति ३

९७?

दिवेत इति द्युते नक्ता (थपि तथु आद्दिवे ॥ पः शिष्य ते ति ॥ इयस्य औजिहद् दित्व पूर्व आ सिद्धमि सार्व्वाते
द्वि इ पूर्व आ सिद्ध प्रितिसु ते पदले ॥ इति शेषरीका २५ ॥ इता हत्यमानी पते द्विशब्दम्य त्यपासी घुः स्यात
धुआ

यात· अहङ्कृत· पतिश्रपपति पर्यवत्र ऊत· उठिमारव्यत· औजिहत· ऊवा हीन
दिसात इतिशब्द स्य द्वित्वं पूर्व आसिद्धापम द्वित्वे इति त्व मिपमि तु न्कम· द्विशब्द
दत्व मित्र त्वे औडिट्ठत उठमारभ्यत· औजढत औडढत· औः पुपरजीलिपगी
हाट जय हीसिंगद्वित्वे कार्ये गात्व च अर्हशाने ति उन पतापुन्कम· प्रसेका व·
पुकौ स्वापपति· सोमांथा आच्छे स्थापपति मापपति मपर्व्वनात्यपमौ
पत्वा सूर्व्व त्रिसव त्वाद्दिसोपः सद्विः पुक् स्वाद्वपति मापपति इति तु न्या व्यम ॥ अ
रङ्कलो स्वरहूपेकृते प्रकृ सेका जितिप्रकृति भावात् नच प्रकृतिभावो भावकृ
व्यात इतिभ्रमितव्यम भाव स्वप्रेक्ष घुहाहरता विशेषे अन्यथा सिद्धिपरत्वात्
मा जोवापु ष्वापपति· अस्वपति· धाननमा व छे शापपति· नास्तद्वित इति दिसो ॥

ती
पुकारिति ॥ प्राप पतीत्ति भाव प्रयोगा दृश्योतीति सूच सत्रन मति ॥ स तड प धा पाडुयेवो चौत क्रि मथेविनो गदि भोगः सफा
त थं नु प्रयोगस्तो पदन ल्लतासमिति भावः ए शंतत पत्सादिति· धातोपति भाषापामनिति त्वत्या दृष्ठ तिति भावः इयन्यथा सिद्धीति
तेच भाव मिष्ठे मेपस्यु अकृति भावे किमु द्यापरता प्रेक्षाहतिप्राप्तिना मसिद्धा सान्नमपि धुवाति इरतद्दि ग्रोहुः अप्रकारो धातो
धारस्मिति ः २॥

द· धुमपादुन्यपाहियोगः मानापुत्र शेषां इति
ज्यानियमिहि: र्सन्तद्दुरद्ध पप्रजज्ञ प्र· ह्रीस्याः
स्ताव व्यपस्य स्पत्र स्वप्रिस्तिज्ञानातवा

स्येयेति एवको रोता न त्तच्छित इत्यस्य येध्यान तिः ते न सह चेन नाप्राप्तिर्भ इति तत्र सान नंतरात्या म्र १ भत्वादिति इच्छ यति

माप्तात् श्वयुवेति संप्रसारणं तं तथा दिना मिति तस्य विति लोप स्वामी वाचिक त्या न्न दोष

ति नर्जु संप्रसारणं पूर्वे त्वं धातोः धिस्वाधा शास्त्रा इति न्या येन दि सोपो इदं रूपं इत्र भिमिति शब्दाः वर्तते सो पो दोष संप्र

न न्या न पर नेका च इति चरितार्थ्या सिधा पूर्वत्र परि नि त्व तें नेतं न्यायप्राप्त सेन ति भाव ॥

ति भाव लुप्ते न नाप्राप्तिर्न नापेनर्दोरित्व स्येय वाधको हि तः भस्या त्संप्रसारणाम्

वेतु न त्तच्छित इति नेहाति दिश्यते इच्छ नितस्याहच्छत्यात धस्ति च्छ इसा दोपात्या

न स्येयप्रवृत्ते तेन शु नपति रूपमाङः विद्वां समावच्छे विद्यति अ गाच्छतप

यपासम्प्रसारणां न स्वेके संप्रसारतो व्दावादेशो च वि दीपति इस्वे निव

सो पात्राक संप्रसारणामन्तरङ्गत्वात् पूर्वरूपं दिसोपः विद्यती स्पते ऽ

के ऽ हि वपति ऽ हे विवत प्रत्यं प्रतीवपति प्रत्यचिवत इको सवर्णेइ

कु ति भाव पन्से प्रति अविवत एवं सम्य भमाव के समीच पति सम्यचि

तिर्यच्य माव के तिरायपति अन्जे कि ओपे नापहारे पिये हिं गत्येनासि

मा तिरश्चः तिरः श्रासि द्धव इत्रे ति वि बोल्जु ऽ न्यायेन प्रथम दिसोपो

सोपे परां धर्मित्वा न कीपमित्यादौ जते एवं च संप्रसारणाभावे अंगत्व तत्र भिमानो पत्रा

ज्ञापयति इति वह इति द्वति विशेष श्व तत्व हिति जीवं इत्यपि हृति लोप संप्रदान मे

इति भाव तिर्यक् येव सोप इत्यादि अर्थ सामा परित्रो प्रति विभि सेन त्व हृता इति

याया नाभ माने इति ।

एवा तं संप्रसार ते नि त्व

बा
...व स्यात्त्रिसप्ताद्रितिभावः अंगच्छत परिभा ... त्वाः फ्त्र भावयती इति स्वसम जिह्विताते त्वैत स्युष्म दुम्भता तो १
इत्युष्मं द्विमिति त्रित्वागर्हेये पोरि सघ्ना देशः ३

...ः अतः पुनर्वि लोपो न गं गच्छत परिभावयाचाव दिः अ लोपितारु पधाहृ
... अति तिराप त सध्र स्वमावके सध्राप पति तित्व धू स्वमावके तित्व
... पति अवि तिज्ञ ह्यापत इय धूम्वमावके इय ह्यापपति अरिहिय ह्यापत
... स्वमावके अरि ह्यापत अरमुपुष्मं अरमु आप पति अरमुया पत
... सुप अं अमुमुआ पति अमुमु आपत मुव भाव पति अधीभयत मु
... धुभयत त्रिपम अशिश्रपत गा अजगायत तप अतिरपत नावं अ
... पत स्वशं स्वाशशयत लः स्वपति असस्वत असिस्व त गहून भावपति
... पतीत मे स्मर विम स्मर पति संस्मापूर्व किला लच्छ क्षिः श्रीमतीं श्रीम
... श्रीपति अशिश्रपत पपतिनी पव सपति इह दि लोपो नत स्वार स्व

असस्वजत २ वस्वेत्तिवे तिभूकार अथ्यपानौष्टि लोपः ३ अपपपपत १ अमुमुम आप दिति मुशाकस्या सिद्धं नं ५
लोपः १
अमात्रे १

पृथ्वयतीति स्थूलं दूरेति यणादि ... ततो ... भावपाणां तस्याभावे न संप्रसारणं ... व२
प्रतिकधात्वोर्ने दिसा [illegible] श्चोर्गुणाविति गुणः १॥ स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादिपरं पूर्वस्य च
गुणः॥ एषां यणादिपरं लुप्यते पूर्वस्य च गुणः इकार

ः प्रकृत्यसात् स्मृ सं स्मारयति। दूरं दरयति कथं तर्हि दूरयत्यवनेते चिव
मीति दूरमिततीति अपसेवा दूराद् दूरतं कृधितीसर्पः पुवा जे पवयति। कनयति
स्तवको रीति वा कृ न श्रं ति कें ने रूपति। गाढं साधयति। प्रशास्त्र प्रशस्तयति
म्योनेउपस गीस्थपयकृते सृडं स्पापयति। छेदं छेदयति। छिपं प्र
ग्लिपं स्थापयति। स्फिरं स्फारयति। उरु वरयति। वारयति। बहुलं बंहयति।
गरयति। उपं त्रपयति। दीर्घं द्राघयति। वन्दयति। अन्यारकम ॥ इति नाम
धातुप्रक्रिया ॥ कं कुट्टिम्यो पकः। तभ्यो धातुभ्यो नि संपकः स्यात् तस्यार्थे धातु
किम प्रातिपदिकेभ्यो माभूत्। त-द्धि धा हि के सु दृपः। धातवः। प्रातिपदिको

...कोत हृयङ्गलगङ्ग ... दीर्घ अन्यारकारान्तं स्फुल ... हि गर्द ... ॥
... सप्रारूपः ... रिकादिषु ॥१॥ ...करोति ... ॥

घ१

सिचः कणाद्भ्र गात्रविर्धितो कणाद्भवति कणाद्भवते मन्तु अवनद्धे रोघइसन्धे
मनाङ्पति यन्द्र स्तुत्रितमाह मनाङ्पते· पञ्चगृभूनामाधूर्वयोः पञ्चगृपते·
अस्तु उपतावे अस्त अस्तृ अइ स्वके· अस्त्वति अस्तृपति अस्तृपते· ऐद ओद
यौ सैं पूर्वभावे स्वपुवपृष्पलि स्वके· एवति ओवति ओप्ति तानायात्रिभ्रो·
इास्मइ इामइ इामेर्· ईर्ष्यितापाम·६१ स्पति इरज्वति· हलिचेति दिर्घः ई धि
ति· ईर्धते· ८ अवहप्रभातीभावे ऐद यौ सैं स्वपुवच· मेधा आश्युयहूतो मे
भावत्ति सुमन्से वेकुशुभ्वति· मगधपतिर्वेकुने नीचप्रास्वइसन्धे तंतस्
पंचमस्ङः ले तं तस्य ति पुलङः लत्त्विपावाम सुलति ङः लति सुरङः लं
वान्मवती सर्पः। सपरभूनापाम· अ११ आतकम्नतीा· भिसस विकितसापान्
आगृपतो हस्तकातोकंकर्म१

त्मः

ति.

लिपुरुषउपसेवाणां । इक्षुधसत्यात्तो । चरतां वरस्तागतौ । पुरस्ताच्चौर्खे । यतता
यतांवाम भुरताधारत्ताबोधाताबोः । ग । ६ । इवाकृसत्यमे । वलाकैर्ना लेखा
विलासे । इसे इसन्ये सैताकुसत्यनेव । अ६ तोपविस्तवन्ये । यत्यति लिदि
ख्यस्वकुत्सनपो ॥ लिखति । ७ श्रीवन्ये हृतीाड । ते घ ग्रीत्य गणवाख्य । मही
इ । भूनावाम् । महीपते । पूर्माल्स भतइत्यर्थः ॥ देवाश्चस्राघासाहनपो । इवतप
तितावपति वराणां वोः ॥ लितम श्रन्तर्द्धौ । श्र गहत्निते गतो । ८ । उसेय्यार्थः ॥ उर
स्यति यत्यदान्भवती त्यर्थः ॥ ततरागतो । पपस प्रस्तुतो । संभूपस्प्रभतभा
वे । श्रम्वासंध त्सभरतो । श्राकृतिगतोपम ० इतिकं ह्रीइप ॥ ० ॥ कराहूपती १४१

क्षिपेत् । ॐ ... निवेशनी । यच्छा नः शर्म्म सप्रथाः ॥ इति कलशे सप्तमृत्तिका क्षिपेत् । ॐ याः फलिनीर्या ऽअफला ऽअपुष्पा याश्च पुष्पिणोः ॥ बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वꣳहसः ॥ इति कलशे पूगीफलं क्षिपेत् ॥ ॐ परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् ॥ दधद्रत्नानि दाशुशे ॥ इति कलशे पञ्चरत्नानि क्षिपेत् ॥ ॐ हिरण्यगर्ब्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक ऽआसीत् ॥ स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ इति कलशे हिरण्यं क्षिपेत् ॥ ॐ सुजातो ज्योतिषा सह शर्म्म वरूथमासदत्स्वः ॥ व्वासो ऽअग्ने व्विश्वरूपꣳ संव्ययस्व व्विभावसोः ॥ इति युग्मवस्त्रेण कलशं वेष्टयेत् ॥ ॐ पूर्णा दर्व्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत व्वस्नेव व्विक्रीणावहा ऽइषमूर्ज्जꣳ शतक्रतो ॥ इति कलशोपरि पूर्णपात्रं न्यसेत् ॥ ॐ तत्त्वा यामि ब्रह्मणा व्वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः । अहेडमानो व्वरुणेह बोध्युरुशꣳस मा न ऽआयुः प्रमोषीः ॥ इति वरुणमावाह्य सम्पूज्य तस्योपरि रुद्रं पूजयेत् ॥ ॐ नमस्ते रुद्र मन्यव ऽउतो त ऽइषवे नमः ॥ बाहुभ्यामुत ते नमः ॥

'नमस्ते रुद्र' इस मन्त्र से उसी कलश पर रुद्र का षोडशोपचार से पूजन करे।

ॐ रुद्राय नमः, ॐ रुद्रमावाहयामि ॥ ॐ मनो जूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोत्वरिष्टं यज्ञꣳ समिमं दधातु ॥ विश्वेदेवास ऽइह मादयन्तामों प्रतिष्ठ ॥ अस्मिन् कलशे वरुणरुद्राः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत ॥ ततो षोडशोपचारैः सम्पूज्य ॥ अनया पूजया वरुणरुद्राः प्रीयन्ताम् ॥ ततः पुरुषसूक्तस्य षोडशमन्त्रान् रुद्राध्यायस्य षष्ट्युत्तरषष्टिमन्त्रान् पठेत् ॥ तद्यथा ॥ ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ स भूमिꣳ सर्वत स्पृत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ १ ॥ ॐ पुरुष ऽएवेदꣳ सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम् ॥ उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥ २ ॥ ॐ एतावानस्य महिमातो ज्यायाँश्च पूरुषः ॥ पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतन्दिवि ॥ ३ ॥ ॐ त्रिपादूर्ध्व ऽउदैत्पुरुषः पादोस्येहाभवत्पुनः ॥ ततो विष्वङ्व्यक्रामत्साशनानशने ऽअभि ॥ ४ ॥ ॐ ततो विराडजायत विराजो ऽअधि पूरुषः ॥ स जातो ऽअत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः ॥ ५ ॥

उसके ... 'नमस्ते रुद्राध्याय ६६ मन्त्र' पढ़े।

ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्व्वहुतः सम्भृतं पृषदाज्यम् । पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्व्यानारण्या ग्राम्याश्च
ये ॥ ६ ॥ ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्व्वहुत ऽऋचः सामानि जज्ञिरे ॥ छन्दाꣳसि जज्ञिरे
तस्माद्यजुस्तस्मादजायत ॥ ७ ॥ ॐ तस्मादश्वा ऽअजायन्त ये के चोभयादतः ॥ गावो ह
जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाता ऽअजावयः ॥ ८ ॥ ॐ तं यज्ञं बर्हिषि प्प्रौक्षन्पुरुषञ्जातमग्ग्रतः ॥
तेन देवा ऽअयजन्त साद्ध्या ऽऋषयश्च ये ॥ ९ ॥ ॐ यत्पुरुषं व्व्यदधुः कतिधा
व्व्यकल्पयन् ॥ मुखं किमस्यासीत्किम्बाहू किमूरू ऽपादा ऽउच्च्येते ॥ १० ॥ ॐ ब्राह्मणो-
ऽस्य मुखमासीद्बाहू राजन्न्यः कृतः ॥ ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्याꣳ शूद्रो ऽअजायत ॥ ११ ॥
ॐ चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्य्यो ऽअजायत ॥ श्रोत्राद्वायुश्च प्प्राणश्च मुखादग्नि-
रजायत ॥ १२ ॥ ॐ नाभ्या ऽआसीदन्तरिक्षꣳ शीर्ष्णो द्यौः समवर्त्तत ॥ पद्भ्यां भूमिर्दिशः
श्रोत्रात्तथा लोकाँ २ ॥ ऽअकल्पयन् ॥ १३ ॥ ॐ यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्न्वत ॥
व्वसन्तोऽस्यासीदाज्यङ्ग्रीष्म ऽइध्मः शरद्धविः ॥ १४ ॥ ॐ सप्तास्यासन्परिधयस्त्रिः
सप्त समिधः कृताः ॥ देवा यद्यज्ञं तन्न्वाना ऽअबध्नन्पुरुषं पशुम् ॥ १५ ॥ ॐ यज्ञेन

य… …वास्तानि धर्म्माणि प्प्रथमान्न्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्त यत्र पूर्व्वे साद्ध्याः सन्ति देवाः ॥ १६ ॥ [इति पुरुषसूक्तम्] ॥ ❀ अथ रुद्राध्यायः ❀ ॥ ॐ नमस्ते रुद्द्र मन्न्यव ऽउतो त ऽइषवे नमः ॥ बाहुभ्यामुत ते नमः ॥ १ ॥ ॐ या ते रुद्द्र शिवा तनूरघोरा ऽपापकाशिनी ॥ तया नस्तन्न्वा शन्तमया गिरिशन्ताभिचाकशीहि ॥ २ ॥ ॐ यामिषुङ्गिरिशन्त हस्ते विभर्ष्यस्तवे । शिवाङ्गिरित्र ताङ्कुरु मा हिꣳसीः पुरुषं जगत् ॥३॥ ॐ शिवेन व्वचसा त्वा गिरिशाच्छा व्वदामसि ॥ यथा नः सर्व्वमिज्जगदयक्ष्मꣳ सुमना ऽअसत् ॥ ४ ॥ ॐ अद्ध्यवोचदधिवक्ता प्प्रथमो दैव्व्यो भिषक् ॥ अहीꣳश्च सर्वाञ्जम्भयन्त्सर्व्वाश्च यातुधान्न्यो ऽधराचीः परासुव ॥ ५ ॥ ॐ असौ यस्ताम्म्रो ऽअरुण ऽउत बब्भ्रुः सुमङ्गलः ॥ ये चैनꣳ रुद्द्रो ऽअभितो दिक्षु श्रिताः सहस्रशो ऽवैषाꣳ हेड ऽईमहे ॥ ६ ॥ ॐ असौ यो ऽवसर्प्पति नीलग्ग्रीवो विलोहितः ॥ उतैनं गोपा ऽअदृश्र-न्नदृश्रन्नुदहार्य्यः. स दृष्टो मृडयाति नः ॥ ७ ॥ ॐ नमोऽस्तु नीलग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुषे ॥ अथो ये ऽअस्य सत्वानोऽहं तेभ्यो ऽकरन्नमः ॥ ८ ॥ ॐ प्प्रमुञ्च धन्न्वन-

स्त्वमुभयोरार्त्न्योर्ज्याम् ॥ याश्च ते हस्त ऽइषवः परा ता भगवो व्वप ॥ ९ ॥ ॐ विज्यन्धनुः कपर्दिनो विशल्यो बाणवाँ२ ऽउत ॥ अनेशन्नस्य या ऽइषव ऽआभुरस्य निषङ्गधिः ॥ १० ॥ ॐ या ते हेतिर्मीढुष्टम हस्ते बभूव ते धनुः ॥ ॐ तयास्मान्विश्वतस्त्वमयक्ष्मया परिभुज ॥ ११ ॥ ॐ परि ते धन्वनो हेतिरस्मान्वृणक्तु विश्वतः ॥ अथो य ऽइषुधिस्तवारे ऽअस्मन्निधेहि तम् ॥ १२ ॥ ॐ अवतत्य धनुष्ट्वꣳ सहस्राक्ष शतेषुधे ॥ निशीर्य शल्यानां मुखा शिवा नः सुमना भव ॥ १३ ॥ ॐ नमस्त ऽआयुधायानाततायं धृष्णवे ॥ उभाभ्यामुत ते नमो बाहुभ्यां तव धन्वने ॥ १४ ॥ ॐ मा नो महान्तमुत मा नो ऽअर्भकं मा न ऽउक्षन्तमुत मा न ऽउक्षितम् ॥ मा नो व्वधीः पितरं मोत मातरं मा नः प्रियास्तन्वो रुद्र रीरिषः ॥ १५ ॥ ॐ मा नस्तोके तनये मा न ऽआयुषि मा नो गोषु मा नो ऽअश्वेषु रीरिषः ॥ मा नो व्वीरान्रुद्र भामिनो व्वधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वा हवामहे ॥ १६ ॥ ॐ नमो हिरण्यबाहवे सेनान्ये दिशां च पतये नमो नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः

पशूनां पतये नमो नमः शष्पिञ्जराय त्विषीमते पथीनां पतये नमो नमो हरिकेशायो-
ग्रं० पवीतिने पुष्टानां पतये नमः ॥ १७ ॥ ॐ नमो बब्भ्लुशाय व्याधिनेऽन्नानां पतये भा०
४३ नमो नमो भवस्य हेत्यै जगतां पतये नमो नमो रुद्रायाततायिने क्षेत्राणां पतये
नमो नमः सूतायाहन्त्यै वनानां पतये नमः ॥ १८ ॥ ॐ नमो रोहिताय
स्थपतये वृक्षाणाम्पतये नमो नमो भुवन्तये वारिवस्कृतायौषधीनाम्पतये नमो
नमो मन्त्रिणे वाणिजाय कक्षाणाम्पतये नमो नम उच्चैर्घोषायाक्रन्दयते पत्तीना-
म्पतये नमः ॥ १९ ॥ ॐ नमः कृत्स्नायतया धावते सत्त्वनाम्पतये नमो नमः सहमा-
नाय निव्याधिन आव्याधिनीनां पतये नमो नमो निषङ्गिणे ककुभाय स्तेनानाम्पतये
नमो नमो निचेरवे परिचरायारण्यानाम्पतये नमः ॥ २० ॥ ॐ नमो वञ्चते परिवञ्चते
स्तायूनाम्पतये नमो नमो निषङ्गिण इषुधिमते तस्कराणाम्पतये नमो नमः सृकायिभ्यो
जिघांसद्भ्यो मुष्णताम्पतये नमो नमोऽसिमद्भ्यो नक्तञ्चरद्भ्यो विकृन्तानाम्पतये नमः ४३
॥ २१ ॥ ॐ नम उष्णीषिणे गिरिचराय कुलुञ्चानाम्पतये नमो नम इषुमद्भ्यो

धन्वायिभ्यश्च [torn] नम ऽआतन्वानेभ्यः प्रतिदधानेभ्यश्च वो नमो नम ऽआयच्छ-
द्भ्यो ऽस्यद्भ्यश्च वो नमः ॥ २२ ॥ ॐ नमो विसृजद्भ्यो विध्यद्भ्यश्च वो नमो नमः
स्वपद्भ्यो जाग्रद्भ्यश्च वो नमो नमः शयानेभ्य ऽआसीनेभ्यश्च वो नमो नमस्ति-
ष्ठद्भ्यो धावद्भ्यश्च वो नमः ॥ २३ ॥ ॐ नमः सभाभ्यः सभापतिभ्यश्च वो नमो
नमोऽश्वेभ्योऽश्वपतिभ्यश्च वो नमो नम ऽआव्याधिनीभ्यो विविध्यन्तीभ्यश्च
वो नमो नम ऽउगणाभ्यस्तृꣳहतीभ्यश्च वो नमः ॥ २४ ॥ ॐ नमो गणेभ्यो गणपति-
भ्यश्च वो नमो नमो व्रातेभ्यो व्रातपतिभ्यश्च वो नमो नमो गृत्सेभ्यो गृत्सपतिभ्यश्च
वो नमो नमो विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च वो नमः ॥ २५ ॥ ॐ नमः सेनाभ्यः
सेनानिभ्यश्च वो नमो नमो रथिभ्यो ऽअरथेभ्यश्च वो नमो नमः क्षत्तृभ्यः संग्रहीतृ-
भ्यश्च वो नमो नमो महद्भ्यो ऽअर्भकेभ्यश्च वो नमः ॥ २६ ॥ ॐ नमस्तक्षभ्यो
रथकारेभ्यश्च वो नमो नमः कुलालेभ्यः कर्मारेभ्यश्च वो नमो नमो निषादेभ्यः
पुञ्जिष्ठेभ्यश्च वो नमो नमः श्वनिभ्यो मृगयुभ्यश्च वो नमः ॥ २७ ॥ ॐ नमः श्वभ्यः

प्र० श्वपतिभ्यश्च वो नमो नमो भवाय च रुद्राय च नमः शर्वाय च पशुपतये च नमो नील-
४४ ग्रीवाय च शितिकण्ठाय च ॥२८॥ ॐ नमः कपर्दिने च व्युप्तकेशाय च नमः सहस्राक्षाय च
शतधन्वने च नमो गिरिशयाय च शिपिविष्टाय च नमो मीढुष्टमाय चेषुमते च ॥ २९ ॥
ॐ नमो ह्रस्वाय च वामनाय च नमो बृहते च वर्षीयसे च नमो वृद्धाय च सवृधे
च नमोऽग्र्याय च प्रथमाय च ॥ ३० ॥ ॐ नम ऽआशवे चाजिराय च नमः शीघ्र्याय
च शीभ्याय च नम ऽऊर्म्याय चावस्वन्याय च नमो नादेयाय च द्वीप्याय च
॥ ३१ ॥ ॐ नमो ज्येष्ठाय च कनिष्ठाय च नमः पूर्वजाय चापरजाय च नमो मध्यमाय
चापगल्भाय च नमो जघन्याय च बुध्न्याय च ॥ ३२ ॥ ॐ नमः सोभ्याय च
प्रतिसर्याय च नमो याम्याय च क्षेम्याय च नमः श्लोक्याय चावसान्याय च नम
ऽउर्वर्याय च खल्याय च ॥ ३३ ॥ नमो वन्याय च कक्ष्याय च नमः श्रवाय च
प्रतिश्रवाय च नम ऽआशुषेणाय चाशुरथाय च नमः शूराय चावभेदिने च ॥ २४ ॥ ४४
ॐ नमो बिल्मि[illegible] कवचिने च नमो वर्मिणे च वरूथिने च नमः श्रुताय च

इश्रुतसेनाय च ... आहनन्याय च ॥ ३५ ॥ ॐ नमो धृष्णवे च प्रमृशाय च नमो निषङ्गिणे चेषुधिमते च नमस्तीक्ष्णेषवे चायुधिने च नमः स्वायुधाय च सुधन्वने च ॥ ३६ ॥ ॐ नमः स्रुत्याय च पथ्याय च नमः काट्याय च नीप्याय च नमः कूल्याय च सरस्याय च नमो नादेयाय च वैशन्ताय च ॥ ३७ ॥ ॐ नमः कूप्याय चावट्याय च नमो वीध्र्याय चातप्याय च नमो मेघ्याय च विद्युत्याय च नमो वर्ष्याय चावर्ष्याय च ॥ ३८ ॥ ॐ नमो वात्याय च रेष्याय च नमो वास्तव्याय च वास्तुपाय च नमः सोमाय च रुद्राय च नमस्ताम्राय चारुणाय च ॥ ३९ ॥ ॐ नमः शंगवे च पशुपतये च नम उग्राय च भीमाय च नमोऽग्रेवधाय च दूरेवधाय च नमो हन्त्रे च हनीयसे च नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यो नमस्ताराय ॥ ४० ॥ ॐ नमः शम्भवाय च मयोभवाय च नमः शंकराय च मयस्कराय च नमः शिवाय च शिवतराय च ॥ ४१ ॥ ॐ नमः पार्याय चावार्याय च नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय च नमस्तीर्थ्याय च कूल्याय च नमः शष्प्याय च फेन्याय च ॥ ४२ ॥ ॐ नमः सिकत्याय च प्रवाह्याय

प्र० ४५ च नमः किꣳशिलाय च क्षयणाय च नमः कपर्द्दिने च पुलस्तये च नमः [illegible]
प्रपथ्याय च ॥ ४३ ॥ ॐ नमो व्रज्ज्याय च गोष्ठ्याय च नमस्तल्प्याय च गेह्याय च
नमो हृदय्याय च निवेष्प्याय च नमः काट्याय च गह्वरेष्ठाय च ॥ ४४ ॥ ॐ नमः
शुष्क्याय च हरित्याय च नमः पाꣳसव्व्याय च रजस्याय च नमो लोप्याय चोलप्याय च
नम ऽऊर्व्याय च सूर्व्याय च ॥ ४५ ॥ ॐ नमः पर्ण्णाय च पर्ण्णशदाय च नम ऽउद्गुर-
माणाय चाभिघ्नते च नम ऽआखिदते च प्रखिदते च नम ऽइषुकृद्भ्यो धनुष्कृद्भ्यश्च वो
नमः ॥ नमो वः किरिकेभ्यो देवानाꣳ हृदयेभ्यो नमो व्विचिन्वत्केभ्यो नमो व्विक्षिणत्केभ्यो
नम ऽआनिर्हतेभ्यः ॥ ४६ ॥ ॐ द्रापे ऽअन्धसस्पते दरिद्र नीललोहित ॥ आसाम्प्रजा-
नामेषाम्पशूनाम्मा भेर्म्मा रोङ्मो च नः किञ्चनाममत् ॥ ४७ ॥ ॐ इमा रुद्द्राय
तवसे कपर्द्दिने क्षयद्वीराय प्रभरामहे मतीः । यथा शमसद्द्विपदे चतुष्पदे व्विश्वम्पुष्टं
ग्रामे ऽअस्मिन्ननातुरम् ॥ ४८ ॥ ॐ या ते रुद्र शिवा तनूः शिवा व्विश्वाहा भेषजी ॥
शिवा रुतस्य [illegible] नो मृड जीवसे ॥ ४९ ॥ ॐ परि नो रुद्रस्य हेतिर्वृणक्तु परि ४५

त्वेषस्य दुर्मतिरघायोः ॥ अव स्थिरा मघवद्भ्यस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृड
॥ ५० ॥ ॐ मीढुष्टम शिवतम शिवो नः सुमना भव ॥ परमे वृक्ष ऽआयुधन्निधाय
कृत्तिं वसान ऽआचर पिनाकम्बिभ्रदागहि ॥ ५१ ॥ विकिरिद्र विलोहित नमस्ते
ऽअस्तु भगवः ॥ यास्ते सहस्रꣳ हेतयोन्न्यमस्मन्निवपन्तु ताः ॥ ५२ ॥ ॐ सहस्राणि
सहस्रशो बाह्वोस्तव हेतयः ॥ तासामीशानो भगवः पराचीना मुखा कृधि ॥ ५३ ॥ ॐ
असङ्ख्याता सहस्राणि ये रुद्रा ऽअधिभूम्याम् ॥ तेषाꣳ सहस्रयोजनेऽव धन्वानि
तन्मसि ॥ ५४ ॥ ॐ अस्मिन्महत्यर्णवेऽन्तरिक्षे भवा ऽअधि ॥ तेषाꣳ सह[illegible]
॥ ५५ ॥ ॐ नीलग्रीवाः शितिकण्ठा दिवꣳ रुद्रा ऽउपश्रिताः ॥ तेषाꣳ सहस्र[illegible]
॥ ५६ ॥ ॐ नीलग्रीवाः शितिकण्ठाः शर्वा ऽअधः क्षमाचराः ॥ तेषाꣳ सह[illegible]
॥ ५७ ॥ ॐ ये वृक्षेषु शष्पिञ्जरा नीलग्रीवा विलोहिताः ॥ तेषाꣳ सहस्र[illegible]
ॐ ये भूतानामधिपतयो विशिखासः कपर्दिनः ॥ तेषाꣳ सहस्र[illegible]
ये पथाम्पथिरक्षय ऽऐलवृदा ऽआयुर्युधः ॥ तेषाꣳ सहस्र[illegible]

प्रे० ४६

प्प्रचरन्ति सृका हस्ता निषङ्गिणः ॥ तेषाᳬ सहस्र[illegible] ॥ ६१ ॥
पात्रेषु पि[illegible] जनान् ॥ तेषाᳬ सहस्र० ॥ ६२ ॥ ॐ य [illegible]
दिशो रुद्रा [illegible]तस्थिरे ॥ तेषाᳬ सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि ॥ ६३ ॥ ॐ [illegible]
रुद्रेभ्यो ये दिवि येषां व्वर्षमिषवः ॥ तेभ्यो दश प्प्राचीर्दश दक्षिणा [illegible] प्प्रतीची[illegible]
दीचीर्दशोर्ध्वाः ॥ तेभ्यो नमो ऽअस्तु ते नोऽवन्तु ते नो मृडयन्तु ते यन्द्विष्मो यश्च
द्वेष्टि तमेषाञ्जम्भे दध्मः ॥ ६४ ॥ ॐ नमोऽस्तु रुद्रेभ्यो येऽन्तरिक्षे येषां व्वात ऽइषवः ॥
तेभ्यो दश प्प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वाः ॥ तेभ्यो नमो [illegible] ते
नोऽवन्तु ते नो मृडयन्तु ते यन्द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषाञ्जम्भे दध्मः ॥६५॥ ॐ नमोऽस्तु
रुद्रेभ्यो ये पृथिव्व्यां य्येषामन्नमिषवः ॥ तेभ्यो दश प्प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्प्रतीचीर्दशोदीची-
र्दशोर्ध्वाः ॥ तेभ्यो नमो ऽअस्तु ते नोऽवन्तु ते नो मृडयन्तु ते यन्द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषाञ्जम्भे ४६
दध्मः ॥ ६६ ॥ इति रुद्राध्यायं जपेत् ॥ ततो मण्डपान्नैर्ऋत्यपश्चिमयोर्मध्ये वेद्युपरि तृणमण्डपं

दैनानिमग्नत्तथासन्नापि नवासत्याद्दिप्राक्‌१।२इति वा यं पुरुषकारबलेन स्यात्तं अनिर्मोक्षेवा तत्साद्दिप्रकृ१।२इति वे
नपुरुषकारबलेनापिपागनुभूतकारणगव वा विभोवमुखेनैव स्यात्तं अनिर्मोक्षनंनस्वतः अतएव ज्ञा
नक्रियासहदेवेश्योर हनाथोजगुडुपः रश्मिकः सर्वसिद्धान्तवेद्यांतकुष्ठगीयते १ ज्ञानक्रियासहभावतस्त
पारूपत्तोच्यते अतएव वथाहमपिकानुध्यः कृपापापं वेधास्वपन् सामर्थ्यमानु पामान्य मनो वृ
त्तिःप्रसिद्धमे इतिकृपायाप्रधान्यमुच्यते पुरुषकारापूर्वकारणपानुभवे स्यात्तं अमेवहेतुरितिदु
म्हेवपिपुरुषकारेणास्थास्वात्तं अनिर्मिलने स्याचेत्सिन्ते । स्वोत्तं अनिर्मोक्षं नैनैवगतिर्भोज्य त पाप्र

तीतो सर्वेस्य स्वतंत्रस्य तद्दृश्ने न नाकष्चिकुतां विष्णो वा पेक्षित: सर्वस्याभीष्ता दु:खासहत्वरूपाकर्तृत्वे किंत्र पुरुष
कारके तस्योतं त्र्यानिसीस्तेनिर्मैव कारतेपान्नोष हारैव वास्स्या स्युपायागींत्ति वा: स्वस्यादिरूपकुणार्थमपिकारिता
फेता: व स्वमपेक्षणीया अत्रेदमनुसंधेयं परत्वसौलभ्यया: सैा स्वमेव भगवतो प्रधानभूताग्
ता: परत्वं तु तस्य गुणासंपादनार्थं तया अप्रधानभूतं परत्वे सति सौलभ्य [illegible] गु
णापयप्रकृतमनुसराम: इश्वरस्य चेतनसंरक्षणादृश्या यां गुरुषकारसन्निधोपेक्षितत्वात् अविनाभावा
य्यास्कारे जानकीसंबंधो ऽनुसंधेय: अनन्याहि मया सीता भास्करेण प्रभा यथा इतिरामायण अ
नन्याराघवस्याहं भास्करस्य प्रभा यथा ॥ इतिजानकवाक्यांच ॥ जनकीरामयोर्विश्लेषरा

राहित्यं सूचितं राघवत्वेभवत्सीता रक्मिणी कृष्णजन्मनि अन्येषु चावतारेषु विष्णोः श्रीरनपायनी १ इति विष्णुपुराणे०
रकारो लक्ष्मीसंबंधोवस्यमभ्युपगंतव्य इति भावः अथ तृतीयपदं व्याचष्टे मकारार्थो जीव इत्येकं वचनं समष्ट्यभिप्रायेण ०
नित्यमुक्तबद्धमुमुक्षुकेवलरूपेणापंच विधाः जीवा मकारवाच्याः अत्र जीव इत्येकवचनं समष्ट्यभिप्रायेण नित्या
नित्यानामित्यादिश्रुतिभिः न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ह्यसंभूताः स्वतः सर्वे ह्यात्मनः परमात्मनः ॥
नान्यथा लक्षणं तेषां बंधे मोक्षे तथैव च १ इत्यादिस्मृतिभिरपि ॥ जीवानामजत्वं नित्यत्वं बहुत्वं प्रतिपन्नं मकार
स्य पंचविंशाक्षरत्वात् पंचविंशोऽयं पुरुषः पंचविंश आत्मा भवति इत्यादिश्रुतिभिर्जीवस्य पंचविंशत्वस्योक्त
त्वात् आत्मा तु स्यात् मकारेण पंचविंशः प्रकीर्तितः इति स्मरणाच्च मकारस्य जीववाचकत्वं प्रसिद्धं ॥

राम१
८

नीतौ सर्वस्य स्वतंत्रस्य तद्दर्शनेन नाकस्मिकुत्रापि विक्षेपो पेक्षितः सर्वस्वामिनो दुःखासहत्वरूपाक्रूरत्वेति पुरुष
कारके तस्यांते च्यानिमीसेनिमेव कारतेपान्तोष हारैवनासल्पाखुपयोगीति वा सत्स्यादिप्रकुम्भार्थम विकारेशा
पेतां वस्यमपेक्षणीया अतेदृशमनुसंधेयं परत्वसौलभ्यापोः सौलभ्यमेव भगवतो प्रधानभूतोगु
णः परत्वं तु तस्य गुणासंपादनार्थं तया अप्रधानभूतं परत्वे सति सौलभ्य [illegible] गु
णापयुक्तमनुसरामः इश्वरस्य चेतनसंरक्षणादृष्टापांपुरुषकारसन्निधेरपेक्षितत्वात् अविनाभावा
ख्यकारे जानकीसंबंधोप्यनुसंधेयः अनन्याहि मयाली ताभास्करेण प्रभा यथा इति रामायणे अ
नन्या राघवेणाहं भास्करस्य प्रभा यथा ॥ इति जानकृत्याच ॥ जनको रामयोर्विश्लेषर

राद्धिसंसूचितं राघवत्वेऽभवत्सीता रुक्मिणी कृष्णजन्मनि अन्येषु चावतारेषु विष्णोः श्रीरनपायिनी १ इति विष्णुपुराणे ०
उकारे लक्ष्मीसंबंधो वस्यमनुपगंतव्य इति भावः अथ तृतीयपदं व्याचष्टे मकारार्थो जीव इत्येकवचनं समष्ट्यभिप्रायेण ०
नित्यमुक्तबद्धमुमुक्षुकेवलरूपेणानंतविधाः जीवा मकारवाच्याः अत्र जीव इत्येकवचनं समष्ट्यभिप्रायेणेत्याः नित्या
नित्यानामित्यादिश्रुतिभिः न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ह्रासभूताः स्वतः सर्वे ह्यात्मनः परमात्मनः ॥
नान्यथा लक्ष्यतां तेषां बंधमोक्षौ तथैव च १ इत्यादिस्मृतिभिरपि ॥ जीवानामजत्वं नित्यत्वं बहुत्वं चोपपन्नं मकार
स्य पंचविंशत्यक्षरत्वात् पंचविंशोऽयं पुरुषः पंचविंशात्मा भवति इत्यादिश्रुतिभिः जीवस्य पंचविंशात्मक
त्वात् आत्मानं सप्रकारेण पंचविंशः प्रकीर्तित इति स्मरणाच्च मकारस्य जीववाचकत्वं सिद्धं ॥

श्रीराम

८

ए२

केचिदाचार्यास्तु मकारस्य जीववाचकत्वानुगुणां रूपं साधयन्ति तथा मन ज्ञाने मसि परिमाणे मह्यते तथा
भ्वादि प्रमान्ययोः सोपके तेन मन्यते सर्वशो यथा लक्ष्य वभूत मकाराणां शिष्यमाणाना नाभिहतं त्रैलो
वाहने तथाच शास्त्रे लाघुपरिमाणत्वादिगुणाकत्वादिविशिष्टवस्तु वाचित्वं मकारस्य तादृशो जीवः शे
षइत्येवार्थः अस्मिन् पक्षे मशब्दात् स्वाध्युत्पत्तौ मा नेधा नारीति सूत्रेण नकारो डः मशब्दात् सा पूं
का प्रकारान्तेण साधयन्ति आत्मा रहथः तो जीव इति कोशात् आत्मशब्दस्य जीववाचकत्वे
न कोऽहं स त्वौ मकारश्चेति निरुपूर्वो तराववत्सो परान्तिमकारश्चैजन्मत्रं पिशिष्टाते तथाभूतयः ए
षोरगुरागमाचे नसा पते हि ताः अस्यात्मा शरीरं ज्ञानमयो मलः इत्यादि वाक्येभ्यो नित्यवारु

८

हैमोज्जम:
म.क.-
५०

कैटोच्छ्वान्क्रूरः माधवादयस्तु हृच्छब्दे उपपदे भुवः क[?]प्रत्ययः डच्च पदस्य
हल्लेखो इशो निपात्यते ॥ पञ्चा० हल्लिति विमानमप्युपपदत्वे पर्किमुपपदम० इन्नृः ॥ नरः सर्पि
कपिधेति प्पारप्सापदकरोतिवरायर्षाभूवद्गुघमस्येत्युः ह्रस्वो भित्यित्ति ॥ डसहृ तं च ही क्रमा
दिखेन तस्यापमोःफल[?]रसोनहीभूयप्रवर्तते ॥ इति वत्तु पतिरान्मधूकस्तोपभोग
हेच्छा इति भार विप्रवोगाहृत्यानान्त्येसाधकत्वेनोपाजनुः ॥ तत्र इकेभ्रस्यो ख्यो इतिसंज्ञा
गतार्थत्वात । दिधिमिति । केचित्तु दधातीति वं द्विःत्वं वुक् च निपात्यते । तथा सस्रोदि धपूरित ५०
उः ॥ उत्थ रच्छत्तो नकी फा इमा हा । केचिति त्तिः एत[?]के उमाधवादि महार्थापि हृत्कृभि त
यधेवम ॥ अत एव हम्भूः स्त्रीसर्पवक्रोतीति भानो मेदिनी । महदिति । प्रशस्तिपा इति
माहतोपि । महत्शब्दो व्युत्पन्नोस्ति । तथा च विक्रमादित्यकोशः । महतः स्पर्शिनः प्राप्ता
हस्वीशत्तमाहतो महदिति । ससासागतंस्वकीयं वाति सत्वेसामा पमहत इति वाक्ये तः ॥ अ
थानुपपत्तिमेत्या सान्निता ॥ पचवगन्नइति पाठक ख्वपनिति ॥ अत्र एव दशवन इति वर्तावितुके
हृदिति ॥ पचादिरयं तेनमस्तु[?] कार्यायन । गहुआलं यो मुद्व । गर्भस्त्रिय स्वरार्थ अतयोति

नेद व एम नासाविति व रिगतान साँभ्र वाणा त॥ वाङ्ग्स्यका दे। केचित्तु त्रोद्गुक्कु चेतिव
द्वित्वे धातोर्ई गाननमनारु: तेषां धातो गुँतलोद् ई त्रभिः चकारएजेन यासाधनीयः
ङ्गागमा सूर्वंभ्राणि तदृत्पिभवती तिष्कास्मा नात सरिद्रातेः इश्व श्वा श्वे तिमो
नदेव सु श्चो वई ति रेफादिकं पदं विभाद्वा ध्वान्त विश्व श्वा श्च हृ हुः। इश्व
इश्व श्वा श्व श्व स्वचा धे ऽनवेस रेश स्वे तिद्विती परे कसोप:। दह्रः कगाघादिसात-
दुहृदीस्या नाश्व। दहुतो दहुते भौस्यादिसम्रहः। इत्थं वस्यादि रूपाणि। यं दूदंहृ।
आन्दूर्यन्धि न बिति। आदिजपन्ने आन्दूविधं सामान्ति ऽश्वमे रेभूवणा स्व चे ति
मेदिनी आन्दु को हस्ति निगाऽइस्पमतः संज्ञा कन्ल के ता दृत्ति रूपः। केचि
त्तु आगमतो ग्रहण ऽकृत आन्दु ह्रि रिति पाठस्य। हन्धीत्मणो इत्ति हुतादिः॥
भतीति। संहर्भकतो स्पर्शः। कपक इस्य बो। आहपाणि। हृदृयद्विषु नकम॥ ॥

देव्यै नमः

कबकाप्रष्य त्तो स्त्रि छिति मेदिनी॥ षिवमि॥ रमको सास्य माह॥ कंबुर्दित्पादि॥ कंबुः प्रमान्कसी
४०॥ बा ग्नो स्त्रियां कुस्याप्यखातपो रिति मेदिनी॥ सर्जविनिजिविद्युति॥ स्त्रियां खर्जुर्विधौद
द्रुइति॥ खर्जूः कीटानारे स्मृता॥ खर्जूरीपादपे कारूमिति च॥ मर्जः॥ मर्जूः॥ स्त्री
शुद्धौ धावकेपि चेति मेदिनी॥ वहः॥ वधुः॥ स्नुषा नवोढा स्त्री भार्या पथ्यश्च का अंगना स्मृचेति
विश्वः॥ पक्कामहिलामहेला च वधूरिति त्रिकाडशेषः॥ कंबीकरवाशिबोनदराडके
पठितः॥ कंद्वीन्द्र यामयामा विचविके पय्दः शिा कंसि॥ कंसगतौ काम्र विकिसवा
वि स्या त्तथा शत्याछधे स्त्रियां मिति मेदिनी॥ कासू अत्या वधेरु जिउद्धो विक
लवा विस्या दिति हेमचन्द्रः॥ नसम्वातेडलाकः॥ वोढुंच॥ नहीरति॥ नेदुशीति

सुवं। आर्तवे मासि वपुमानिति मेदिनी। कृमिमलिनि। कृमि यहुत्तां प्रवंचार्थम्
स्वर्णे हरी सारि नाडुष्टस्वपेत्युक्तिसिद्धनात॥ मंजुरिति मनुः पुंसावनाधे विम
न्दुक्षेपि प्रजापतावितिमेदिनी। शधीं हंकुशभिमिति मन्त्रये इभाक्षेतुमनु
मनइति। मनुरभिनेतहुनरहेइन्दुरिति आत्मातमा। गातुर्नीको किसे भृंगे ग
न्धर्वे त्रिषु रोषणा इति मेदिनी। भानुर्नीकिरतो स्वर्णे भूरिति व। चापः किं के
तुर्नीहृत्कृपलाका तियहेतातेषुसन्नमती इति मेदिनी। मधुः शालिरिति।
स्वभिलषिता पदिश्वैः आपूर्णमातन् अतप्रज्वालाकृष्णीधीमदशाक्तस्याभिःस्वबि
ता पर्वाप्रापवकइत्यपवदा पर्वाणेऽ: कुम्भकेतुः केतुर्ग्रहसमुदायेतौ पुंस्यौ इति मेदिनी
रश्मिव सोमकेतुः चिन्सा रञ्जनो हन्ता। स्वैनं पश्चेव हहनुः कृताञ्जलि धनुः प
थिके ऋषभेषुमानिति मेदिनी। आकर्णमैत्री कटकेषु मानसोमे।

तुकत्तो। अजीतावत्ता। यत्र इत्यकीत्समाः पदांतस्य इति। पदांते य स्वर्भ परे मोव
वा विति तिमेरिनी। कस्य शाढ्ः यातु सकार इलोको य र्व कः ओल्यः पुंसि ह र्वे स्या
न्मुर्छि वृ यात्ता इति मेरिनी। स्व रेः सिनु रत्सहस्रे दस्या सिनु ंरन्त
यतिकं॥ सिनुरि तेव मार न्कय द्वि काधातकीभुवति मेरिनी विश्वप्र
काशे। सितति। हेतुनी। सोकुमा रिकेइति मेरिनी। वतु एसो छित्र पापनादिनि
। मतांत्स्य भिमतंम तु इति वाम नः धातु मे द्वि पेषुव। शकुपो नियहाभूत
तऽद्रुताभुत्सादिवु। मनः श्रीला होश्से व्या हो गिशे वा। होति केस्तिवु वेति
मेरिनी। श्वेत्कादि रसन्काद्रि महाभूतानि तेऽङ्गुत्ताः। इ द्वि पाश्व स्मृद्वि क
ति श्वेत्स्ल्पो मिश्र्व धातवइत्यमरः। व्यासौ श्वतुः। ऽनि प्रकृते। ततो ता
नार्षनुः क्रिपते। सतुनां इंपन्सतु र्जनीनानि ताद्रिन्स्तु वर्धितारिव
प
ह ते ये हुताः स्तुत्ति न्दशालाः कुमारकः ६

३८

नीकृतिराम स्तगर्भिणीत्यमरः ॥ मिथिलास्तु पश्च । संपेतिगिरो ऽनेष्वकार
स्यत्य लिपातनात् ॥ कठोर इति । कठिन कष्टु जीर्थ नेकु विवर्द्धि ती पस्य इति
णन्तु भिप्रान्ते स्वाह पातुलकारिति । कवे रेतव । शुपाद्दिस्तु आप तभिवत
ऽनाति सप्तत्वात्ता के बांचि दसकम्सतानि । कपोत इति । कपोतः स्याञ्चि
त्रकंठे पारावत । गृहकपोत इति मेदिनी ॥ कपोतः पक्षिमात्रे स्याच्चि
कारशोथः । अशोक वृक्षियत्र प्रामादिके पक्ष कपोतः चमरमोकपोत इत्यः क
पोत इति तो चरि इषु नदृ स्मार्हो सर्व ब्रह्मस्य वस्य रत्नाम ध्वो रात्ता स्योवपक्षमा
नस्यात् ॥ कठोर इति । कठिनः पृषीस्थ कठोरता रछिपाशा त्रुनड क्षितिति
माघः । किशोर इति किशोरो ऽश्वशावके । तैलपर्णी छघो वे स्यात्तरुणा
वस्थायां कपोतरि तिमेदिनी ॥ कठोल इति । कठ जर्णप रगाका: केचित्तु
स्तयेकछिपठ न्ति । कपिम हेकेरोलः । पिठकस्य ताराय श्व चरत्राक्षिकार

इयवगु-
म-ह्म

२८ र्थः घटितः ज्ञेयो निपातस्तत इत्युक्तम् ॥ तदपि प्रयासमात्रम् ॥ अथ शुद्ध इति तमजिरं च
त्वं मिश्रयति साकेतं नजीर्णं ते सजिर इत्यभिधानात् तं गतलात्तु ॥ अजिरं
प्रागतः ॥ का वविचयने इ दुः इति सा ॥ शिशिरे नाहि मे नवद्धोः सतु मे
नड्वे विभुः खदिरी शाकुभे इदेवो नामेदो इत्यधावने इति मेदिनी ॥
शिशिर शिशिर शेते सेऽस्मिन् क्षिक्षि नाजयस्याति । निर्देशः शिशिरं शेठ
भिसमरः । वालिकलिकालित इति मिश्रा गहनश्च । महिलेति । महि
लावूलि नीस्त्रियेति इति मेदिनी । वेद इति तथा च इमप नीकाले
परमेहिसा एलो भवार हारिक इति परस्यमहे लक्ष्मी अथ वपरमा हेला
कोडाल व्रत तई स्पर्धीः कपिस इति कपि सा हेतुकापा वशिशपा मोति
१९ शोचवनः पुतार्केकरीतापा स्त्रीप लीभे इ भिलिंगकमा । नान लेवा सु ३२
देवच कुक्कुट इति मेदिनी रितुका इहसत विशेषः हेतु कान्ते

यननामसु तलिखि शाकल्यपारहस्वेहम् सनितिये ध्याम। तलिखश्शोभता काटेभे
सैद्धिप्यवस्नापपो ःतलिखि स्वकन्याकांपुंसि स्वर्गेमहोदधेता लिखीवेदू कना
पोनाश्चयौगिमु घिका श्वनेद्दासि मेरिनी। किलेपुंकि कि सम्बे सकोऽनयो ःकि
लिखंपापरोगावो ःश्वपताधेपी तिमेरिनी। इखिले ऽभ्य्ऽऽ लि ःश्वाहा ऽऽ स्पन्वो लि
रिः पावके ज्जेरो कुत्वा लेपत्थवधे। लकिं नगारे गारे ऽऽव नाम कुएस्पपे ॥
वादिवे ऽनेकुपेबन्दे। लिखि धानतेमे व मपानते। भितिहिः मूर्व्यवदूपो मुहिः
कानिमूलिवे हृते गागकुपांसि ऽकावे पुकुकु मासरूतो ःपु लिंगं श्वाणि वाघे
लिव ऽव मपुसकम। मूषके नाखिपानी स्वो षपो ऽधुगानि तखिपुश्वा लि
रोवीतिहे वै स्याद्वान्तासे भाल्कु रपुमानि तिमेरिनी। ऽऽऽऽ
ला श्वमेधे तिश्वना दशस्यपाठुका ससल मिसके। श्वलोपु लिखेका
शपुपकस्ये नदनयमेये शालि॥ इहदशपादि छलो नजूधीस्य जी ऽते

रामकृ·
म. कृ·

३८ मकुरा इति मकि मण्डने· अस्मादुरन् नलोपश्च बाहुलकात् इति। धातोरूपधात्वाः पञ्चे
ऽकारा इति भावः। मुकुरो मकुरोपि वृत्तिविशेषः। मुकुरः स्यान्मकुरवद्दर्पणे बकुलेऽ
पि· कुलालदण्डके इति मेदिनी च। धातोरिति। केचित्तु मुरोऽप्यागमश्च निपात्यत
इत्याहुः। कर्करइति। कर्करे शालिवाहेऽस्त्रि कर्कर एणापरःसरेतोः। कर्कतारुस्मृत्वा
पाश्चात्येपुनरन्यथा इति मेदिनी। समश्च· मसृण मसृणा गाणाद्धे श्यामाद्वि ही
२१८ प्रभेदयोः। मसृणा वाचतोऽनेस्यादुपधानेपुनर्दुमातिलिङ्गिनी। श्मश्रुर इति· पत्तिव
त्वोः प्रसृःश्मश्रुःश्मश्रुःस्तुतिनातवाल्लसानार्ः। श्मश्रुद इति· एजा समुद्रश्च॥
महिषो महान्तं तु तिं धामहि हो विगलितः। उसमातामहिषमन्वयजनसद्दिसा
हीपमहिषीत जपली। इहेहेः हिबो मनभेदः स्यातद्वीहि हंवल तांमतमिति
सखात वर्तः। वेदस्यासवमिति· इन्द्रोऽत्र स्यात विधीपइन्द्रस्यातां त्रातिन्द्रि ३८
·· यइत्यादिमन्त्रे ष्वितिभावः॥ वैदिके तिघहतोऽत्रोजः पाजईत्यादिष्व

प्रेरितो । वंकुर इति । वकिः सौत्रो धातुः । वंकुरः सन् न्जेरुन्नो इति प्रेरितो वंकुरो रुद्
धिरसो मित्र पानी पेपि नवो भिरितिच । वर्क्करेति । वंकुरेऽकुरप्वे चेतिविशेष
प्रकाशः । पर्थः पथभपचवहनबोः । प्रासादुरचकि । स्था ज्ञातोः संप्रसारणांव
दशपाधातुधः कि ह्वेति पहिसा धकार मनो इशांति धापाधिधिरेऽप्रि कद
लुप्हतम ॥ बाधते नोपित देवी नृभीतम नश्तेत घुनो लमेर्वाधिपुराशवां
सि । पतिति ज्ञाविथु रेणालिर स्वाइ ष्वाद्भिमे वेषुथक्वापाद स्पनिर्दिवां इत्यात्
पदपिमाधते जो नकुम विद्भिशील व्रपर्थेः संप्रसारणं वेतिवचनात कुषि
पानां रूपमिति तद्विरवधीपः कुरजिधापके सूत्रे पवो रूपसंरणान स्या प्र
सिद्धात्वं तस्मादित्र धः किथे तिरश्वा लिपादपुरस्कुर्वतः प्रसादयोपपुर
स्याकथं तहि विधुर इति प्रयोगा स्य निर्वाह इत्त वेतां धुते लिगत इत्याप्रा
दिसमासेनेत्यर्थः ॥ समासान्ता इति सूत्रे इत्ति पेभ आंश्वीत्त वै ॥

रूपाव॰
म रू॰
३६

कीत्ये मते शास्त्रसंख्यानयोरिमे द्वे वः पादोपि देव पादे च स्यात् प्रागपि च दृश्यतां विश्वः
पातुरित्ति। पाथुः कालेरवेधके इतिमेदिनी॰ क्रिमिर्मिशाक इति॰ नीलसंग्रः क्रिमिज्ञा
तौ स्यात् भ्रम्पराग्नीप्रसूनयोरिति विश्वः। पाटलारम्भिति॰ नीलसंग्रह॰ नीलसंग्रही
ति विश्वः। पातोरथीति॰ केचित्तु नीलवृशाके ऽपदे गमो कृसोवः ऽवपद स्याद्रमहि
षीश्च वानिर्हिकोनिपातत इत्याहुः। लिंगवित्ते नपुंसकमितिवहूवृचिः। अंगना
दुपश्च॰ अंगपुः पुंसि गोमायौ चोपवेच परमेष्ठिनीति मेदिनी॰ अंगपुर्वे तिष्ठा
तो गोमायु व्याधवोरपीति दैवपृथ्वी सिकस्यातोरेवपृथ्वी कपाति कुइ ति विश्वः।
श्वाकुलं नगराइति॰ तेन बिलप्रतीक्षये। स्यात्कंपिद्धु गीजे इमे कालोपमापाप्रसू ३६
नयोरिति विश्वः। महास्तु पीतु शाकस्त्वन्नै स्वार्थप्रसिद्धः। गजेंतु मसरुप्रसि
द्धिरित्याश्री सपाजह्नुः। कटिम द्विके तु रित्यादिगोधम॰ पात्र्यरारात्रिरिति॰ पा
श्वतोऽस्यास्मितिति विग्रहः। पाथ्यरोगो ईश इत्यन्ये॰ पाथ्य सदा भितारा तो वारि दि

धे तत्क्षा ग्यहस्यापवीतीति त्रिकाण्डशेषः ॥ कुन्ते प्रासः [illegible] बहुमनोहरे लिः स्यारे वा यत् ॥ क्लीबं
रोधे तत्क्षा गृहरोध प कर्णा नामो बधो तु स्त्री इति मेदिनी ॥ [illegible] इति [illegible]
[illegible] धाते गीन्ना धीविधकारं नामस्तार पुमान् असंभव मितिख्यापमा तम ॥ [illegible]
रिति ॥ [illegible] नादि संख्या सुविपुसेत्यभिधे पव इति मेदिनी ॥ दुहणे घेतुभ्य स्त्रे
हल स्तान तपोभेदा ॥ ने घातुघस्तृता सविनुः क्लीबे पुमान् नृहरीत्यमरः ॥ दुर्ग
पते ध्या घ्नघाते इति दुहणः कर्मणि [illegible] प्रत्ययः ग हन् इति कर्तरि प्रत्ययः [illegible]
ति सहिषा [illegible] काण्डशिर [illegible] पात्यारिपत इति वाचवत् । परशुरिति । परशुः
परशुना सहेति विश्वः [illegible] इति । हारहारि द्रा इत्येके । [illegible] इति । पृथुभा
मिति मः [illegible] शक्तस्य कुरोम [illegible] इत्यर्थ रूपं [illegible] सारे [illegible] ॥ [illegible]
हि पतिमरोक [illegible] धे प्रमन । [illegible] सेहा [illegible] शब्दे तुषा वा [illegible] इति
विश्व त्रिकाण्डशेषौ ॥ शंकुरिति । शकि संकायाम शंकते [illegible] इति शंकुः

देव्यै नमः

३५

पुंसि यात्येवाऽमे स्यादन्यलिंगाकः इति मेदिनी। मार्जिहारा॰ मर्जन्ति मर्जने इत्यम्ब॰ जित
देशः देशो॰ वशिः कमेत्तुमागमः अमरो गडुसारिभु अरस्वधुगागामः पसिनाशने
सौत्रो धातुः असली वः॰ धाक्कसोरिमे॰ अरस्वहारेथाः। घत्रुणोविकुप्रसपः स्वाहित
र्थः अलिश्रोवेतोतिः चाहिगातोपश्चितिप हितम। पन्हु हस्वधर्ममध्यवभिम
तिधरतीतिः कतुः कर्णः ई॰ कंतुमिकतं कइति त्रिकाण्डशेषः पंशुरिति। पदि
पसिनाशनेवुतादिर्ई नपान्तः॥ श्रीखुंसपोरिति। उर्नऊं सामरेता॰ देवरोडवो
मुत्रयाहूपोः पुमानिति हामोदरः वाहा मुजे पुमान्मता नमे राश्वत्ववयाधुक्षि
तिमेदिनी व्यायाद्वनोत्पयघम। प्रविस्मारि। प्रपते इति रभुः स्याज्महतिश्चि ३५
भुभमानर मुनोहरेतानदेशुकइति मेदिनी। भन्युःश्रुक्रोमपातेव पविदन्नो
पिनाकिनीति कोशरनोरम रमुरिति॥ वक्षापांसत्रोसुघुः॰ कीर्यंशी

धाउ्वेन्द्रस्य भ्रपंक्तामाव इति फल्गुकोगर्द्दे इत्य हेदंस्यो ज्जधाडस्य निर्विवाद्दला
तं धत्तीकोस्यमाह वभ्रुरिति वभ्रुर्वैश्वानरे शशांकवातोविगडुरध्वजे विशाल
न कुलपुंसिति गरजेत्यभिधे पवर्गे सिमेदिनीकोशः भ्रन्यतोवीति भकुरवैतिव
वन्नृपे प्राकृप त्सपनिर्दे शतदिस्यादुः पच्वेति प्रकृतिसहजेनवक्ताऽरेताप्रकृ
पनारमभुवपा छेतियो धम [illegible] रिपुहः श्रात्येडमिर्धेपवसपुंसिस्या दव
सोकै वल्लत्वमेरवदागवेलित्ति मेदिनीषिधुरितादिविश्वकोशः इत्त वेधलि
हवि भाच्वेतिपत्हिस्याह पुरुषः सूर्यानिसत्रानिनाहवेलितिह्घव इतिकेचित्तत
[illegible]योः कतेतीतिकेवितुसत्वेदी धंवदि त्याकिरतीति विग्रहस्तान्तिकुहनंपा
नारेभनते प्रमाना पुंभुक्किनी रतीतिमेदिनीसल्लाभेस्या दिवतन्त्रवन्धोसा
घन्तुते धेन्सोनर्क वालिकहृतापुस्यात्विक्स्पृताभिलुपसरच्यातमन्यपवुः

॥ श्रीनमः

सनेदसुमवेति सनोतिरज्झुः स्त्रियाम् रज्जुर्वेरायां गुणो यो बिदितिमेदिनी आगम
सकारस्याश्रुत्वेन शः जश्त्वेन जः तर्कुरिति कृन्तते ऽनेनेति विग्रहः तर्कुटिस्त्रसी
तर्कुरिति हारावली कोशः फलिपाटि इत्यादिना पिबच्छीविषयमेहाम्दिघते गुणागम
३४ मेहि फले खपवपछीयघाघादेशावत्तु छपविधौ तु पाघाघ्रादिभ्यः स्थानष
ष्ठीसाधनपोविधौ अन्ये ऽन्युपपसाहिपत इतिविवेकः अनागमकानां सागम
का च आदेशा इति पक्षेतु स्थानषष्ठ्येवेति बोध्यम॥ फलावस्तारेमिधेयवात् न
हाभदेमल व्यां शोति मेदिनी वले गुकेच वलसंवरणे इति दन्त्योष्ठ्यादिः वल्गु ३४
त्वल इत्यते नसन्ने पवर्गीयादिं पृष्ठिाया वले प्राणान इत्युणन्यस्तं तद्धर्ने न्धपविसे

दिश्रामारणान्त अपिप्लोवो ति पचवियफरिविवाशी त्वादिपाव इनुवर्ततइ तिवा
सयंपेनमथ्याद्गीकृत्वलसातिप्रतीयते तथा प्लवभिप्लवोव्वखवंदोचितमासिव
नंसेभ्यंमछित्वासेमधुशर्करया घृतलौलौ इर्शनात वांतो गृत्सवंच
नारित्तिसूत्रेहारतोन अपिप्लाक्षीति पवंगमभिधाना छेतिभावः प्लवगा
वाग्नीति तद्धिप्लवंज्ञेइकुत्रपते सज्ञातइ च अपि सीसकं गावो ति ति मे
दिनीकोशः हनुरिति हनुमान्परोगांशो दितिवरकविकोशः अतिसा
पनोमतुप् हनुमान् अन्येषामपिदृश्यत इतिदीर्घः वहत्सा त्सामिकी
दीर्घः हनुमान स्त्रोहेन वन्धाती ति वन्धुः प्रशादित्वा दुधवः मनुरोदि
रजोकेत्रश्व ति वहुः पवर्गीयादिः कन्दुरिति स्कन्दे त्यास्मिन् गुनं तापि
इतिपुलाभोगाश्वानाभिसाहुः अमरस्त्याह जीवे भ्यरिव भाष्ठो
नाफनुदीच्ये इन्ते त्रिपाणि तिकन्दुर्वोना इतिपूर्वेताान्यपाद्वा

१श्रीनमः

१

मितत: साद्विभिस्तनुषजयते शुद्धवंशे ते आभितो विभुतास्यस्यानता मद्भमवन्द
३२ विशक: न्हिमुरेन मजमाश्युविप न्सं सापक भितिश्रिय्हवश्स्ता कशेष: धनु
र्विशुधो वि निर्गता: किं कतिरुप तं त्ति धन्यंतरि: कुचित्युरु हत्त्रेध
किंनप हन्ति ते सां मते सकारान्तं धनु: शब्द मेवाभिप्रायो नकं यंथा निघी
कोति स्या विपुंस्त्वात ८ कं सामरेता श्रथाह्निमेधनुश्चापाविति किन्न
रइ तितुंरंगावदनो म पुरि तामा: मीनातिभिन्ते तिंत्वासंतुनेहवाहुका र
कतिरस मा मितिकद्: कदु: स्त्रीकद्र लेहि रणं खना एजीकपोरपिन
पुसकमकार्मस्याते [redacted] पुंछित्रगोर समात्रकेत्रिपुतद्धस्तू गन्धो ३३
स्वमत्तरेपिस्वरेपि वेतिमे रिनी वटतीति वट्टिजसत: स्मृत: इति
संझायवर्त: नटवु रिति तपचा एतां रूपो ब्वाहितपम कविक स्यतुमा

५१

॥श्री॥ महरिति महः स्यतोहिरेपुंसीति मेदिनी महर्मर्त्ति कनकपोरित्ति हेमवक्त्रः
श्रावृरिति अ जगरेशावृधी महद्दस्तुभागवित्समः ह्वरिति तरंति नाकमनेन
रणकाः वहरिति अनव स्त्राविततहृष्णाधं श्रोत्रादिनाङ्गलिपाशाकाः त्रि रूयर्धि
धिक रतोथ्यियमन्डगवादि [redacted] रितिसद्धकेपद
स्याह स्यात्सीयावी वहुशब्दः तात स्याहोहनेभाक इति विश्वप्रकाशेतु
वहुभिःसह वहपानो इतिनामलिंगे तो त्रो श्रा वयुमा ले वहहृ ज्यानभा
त्यो तिलि मेदिनी वेहपापाके वहुः पुमानि स्वमर गं पोकर्मार्थ घ अते
नकर्मधारयमधिकरणाघ अ नोष स्तीतस्पृहवं वा त्रि सर्द्धाध्या वन्सारा:
स्याम्या हवोनानार्थताणामने कृतोः तनुःकावे र्य की स्त्री स्या त्रिषु स्येति
रले कशोइति मेदिनी धनुः पुमान् द्विपा स्तो राशिभम सि राशाने इति नालि
मेदिनी विश्वप्रकाश सूराहा तिधनु बावे स्यादि स्या तो ग्यत्तकेषाशाद्धि

देवजतु-
क
८२

पंहस्या जटापुच मितिप्रवेगाः कथंतर्हि माव भिक्षजटां प्रमभि तिभट्टिः तं टीटिन्ध्या
स्याद्रेरमजतजटावोः प्रथमज इत्ति विन्ध्यवृत्ति नेत्रभिन्न स्वेति चेत अ
धी वीनमतेतावभृ इमेव वस्तुतस्तु जटापाति प्रा प्रोति जटापेः म गाघा रि
त्या लुः म्रातीसापुः जेषापुषाजट जंच ति घारापुंत थापुवसिद्धि रूप कोशः
चाद्विति चडु चाडु पुंवाच्य मिति हृहचनूः चाडुचा कृतक संभ्रमभाषा का
मिता समं नमरमतो भुट्टिमाघः चाटुर्न तिष्ठि वोक्ति स्यादिति रत्नमाला
कोशः नसिपुंसि वकरवक्रचाटुन प्रोक्तं वाचि ट्टस्ये तिमाघः इहस्तु त्रिरहि
मविषहित्या तडु तिसे के वाड्यकोद्विति तुवहवः सत्यति किंशाङ्गनी सस्य
शकेथिशखि केकपानस्रतीतिमेदिनीकोशः श्रीर स्वरसः यद्दलितरतेः अ
वकस्मान्निर्दशः केचित्तु त्रोति तिन्त्रिसा = सधातोरपि प्रश्लेषाद्धि वर्ति अर्प
तेचाम्राडुः शाकवि शिबोघदी स्वोडुः ककर्पोरन्तु गीरचेति केरपनः अ ८२

ज्यान्यगसेजापुरित्यपीतमरःसाहचर्यात्तुं स्तम आपःपिताभिसमरःशब्देपि आपः
पसरःसर्पपुमस्तनगोमापुरेकोश्वजमापुरेकइत्यादेवेदस्माघाकाण्डेभिस्त
थैवयात्मानात स्वहत्ते रो वतेइतिसाइविशेषानिचोपम एवंसाधुरति
आधुशीघ्रमिति विलम्बाभावमात्रपरत्वेऽकीवस्वम तद्विभाकद्रप्रपरत्वे
नुविधिंगम अथशीघ्रमित्युपक्रमः एवकीवेशीघ्राघस्तवेण्वौ [illegible] खेबंभेघ।।
भिपदिसमरःश्रीहोतुपुंसेव छान्दसोत्वात्ऽनानुवर्तते मानश्चापाविति अ
पुशब्दोमनुष्यपर्यायोबुभेदिकनिघण्टोपाठितः अतएववत्यान्वयेप्रथमममापुमाप
वेमानस्तोकइत्यादिमंत्रेषुवेदभाष्येतथैवयाख्यातम अर्वाचीनास्तुखु
इतिताइतिसत्रेवकुस्यवचनाभ्यावाचामपिप्रवर्ततिइतिव्याख्यस्य आयुश्री
वितकालेनाइसपरस्यक आयुशब्दं मुकारान्तं वाचस्पुः वायुनांगेगास्त्रा
पुनेतिवर्तिविवेकः एतेनैर्श्चे सुस्वरूपसकाराणेनौवनदमाला आयुः
शब्दस्तुलोकवेदयोर्नविद्यातइव अतएवमतामापुरस्थेतिछित्रहेन

ईशः ईशानेति सिद्धम एवं संनिधानात् तद्बुद्धेन लोपः स्यादिति जानाम न्वेरेनौ
ईकूति [illegible] निर्देशात् सेरिति एतेन हरस्य स्मरणोऽभिधेयत्वमुपपन्नं वक्तिर
स्यति इव भिन्नत्वी इति तद्वैव स्थरिति भावः अतीन्द्रियं भुईति कुदारिवगदह
ते ति रुधवध्य कस्मात् अत एव गाढ-कुटेति ढि-ला गुप्ता क्षिपे दुढ-तसह
धुमि-त्रमिति ॥ ब्रह्मपोताण्डप ॥ ६ ॥ हवापा का स्तृप्तिश्च खिलिका केहतिध
री कोश भमिपुरुषाद काढरी स्मारि ब्रह्मवर्णा राहरि-क्षितीपितु वायामात्र भिति
विवेकः अत एव क्षितीय धारार्ष प्रतिक्रिका ज ऐभवसेव तथा च भट्टिः
राघव स्वतत्तः कार्बुकाहरितेन रपुंगवः सर्वधा नरस्तेना ना नाम शवागमन
मादिश इति पांशुः पुंसि रजः सपांनं पांशुर्मे स्मारः पिव रसनेन ते रादिक शि
तिक्ष्वि यहः पातिर न्सतीतिद्वियहे रन्हकाति तथा च भन्त्रः मुतत्त स्वस्त
तवाः पांशुरजे इति स्वस्तवान्यायी वि ति हलायम पांशुरिति भेषजौषधं च भेष

र्मणोऽधिकृष्यतः तत्र कर्तरि कृदिति सूत्रविशेषः स्वाकृष्यवपकुलकं तु स्वाति
कगतिः एतेन श्रीपते इति श्रीरतिकर्मणोऽपि तिङा विग्रहो न तु श्रयन्तीति
कर्तृयोगे न कर्मणोऽधिकृतविधानादिति प्राचोऽग्रंथं आवन्नत्वा नामृत्कि
रविग्रहः नाधतपलगृह्य इत्यपागृहो पदवेति प्राचां लिग्रहोष्णुवेन्य:
तथा वद्गुतिरित्यत्रेहा नोन्कम करणा ख्यात्रकर्तृ सलिवन्तेति प
तेन धीरितिव्याख्यातम् भुवः संज्ञान्तरयोः धानिके स्मात् तेन ग्रामपार
न रेपस्तिकृतित त्रनेतिभावः एतद्ध दृशीग्रहणात्गृहते दृश्यते न
न्येवं प्रतिभू शब्दः संति फलितम् तत्र संख्यावाभि सर्व सिद्धे किमनेन यक्
तोन ग्रहणेऽपागपि मा लि वः हे रुः प्रतिभू शब्दस्तु स सर्वत स्मिन्नुं
सतावृत्तिहानेविवर्तते इति दृशीति नात्वोपिवन्तानि दृष्टोऽप्याप
कः क्वचिदपि तति दृशेन्यथे भवतीति तेन सुदृदृश नो दृशनाः

श्रीराम

रू॰

१

५

३०

पंतकालत्तिजतात्पर्यसामान्यात् अइत्यनेदाघोंग्वसतेलघुरिःअग्रीः लत्तेरिति
श्वजुंलंसुन्नसिंसुलोकपमितिप्राच्यः पसुतत्तु आदित्यात्प्रकृतिविशेषयुक्ता
मुक्तात्तांप्रपत्र्यमात्रं किंकिंमोहिदेस्वतायनात्रंतुगिवन्स्तितम तपावयार्थि
कमकिंकिनापुत्सगिशस्कन्दसिसहास्थिकोदर्शनादित्तिडरहतंचभावेसर्हिं
मितिसादिएवंस्वितेश्वास्तितपरकृतोपिनछत्तिरितिधा नपवलाह आर
साहरनास्तितिनीर्भिगत्रभितिनखेकेघक्षिनिजधाहितीपाकिंकिंनोःस्वा
मेत्तियात्ववस्तुनाविदुरितिसतिहेरोनस्वांरूपाथांगेनेवकाभ्योत्तिरेशाणां छांर
सत्कृत्रूपोपन्यसनंभावापामिसादियासिधिविशेषपविवचनार्थमइत्व
वात्तिकैनाभिर्वघवितत्वरपतेतपापिधातुसतोकच्चिवत्तिपुस्त ककै ३०
मैरिरीभारुपन्यस्तामनीगभावश्चेतिनीजच्चित्यादिनाप्राप्तनीगा
गमस्याभावइत्यर्थः अपतिहरिंश्रीरिति॰प्रावातुअपसेसा मितिकं

२५

रिगतोवाच इकेत्तिपानदेवपऽन्तोदेहक प्र पवदितिस सनासंत
तन्निति प्र पथयहताददनोयहरणम बलाहाने बलातसमनन्त्राविति धा
सोसुनेहनहाणम गर्मादिभवितिजितिभवश्यकस्यपाताते श्वाद्वःशशिद
हावाविनरिग्दुःधितेरिति तिहानाथस्येदयहहरांनेतेतेवां रवीम
वरपीद्धाद्धिसे अग्रहणनमुइहमातीक्षसेः अनभिधानान्नितपातना
दितिभावः कथा वहुनसिकिसवः कथइति श्यात्येत करद्धादिपगाविग
येते तेनगु रुपयोगिः रसोननकृत सपर्ण्यमत्तपविजः पमस्यवाने
शकुनेमगुणपुभि स्वार्किसिद्धम यथकथं सनाः प्रतापवा कथानिगरहा
नि यनसरूपइ इतिम हवा हमगच्छादि पु अस्तुप शक्तो इक्व प्य
स्वपुरतिनेरुहद्दस्यभवत्र स्येतिनिबेधात्यथवि वे तिइसमकात्ता
धेतिति धीरनभवति श्याद श्यादिति इत्याते मुलसुत्वार्थः नत्य

श्रीतम

पाक:
२२७

ध्वंकात्केष्वस्मात्स्निति सुबंवम स्यादि गृहीतं सूर्वं इति तच्छस्य समासो पि
निपातादिति जेष्वेधं हाधेट् इत्यस्मात् टेङ् त्रपाणां ग्रहणमिस्यात् ॥ भजो भास
भंग्राद् इति भजते: कर्मकार्थे यथाभिधानमस्वभावादिस्यात् ॥ गिरि गिरि ॥
गिरि इति नार्थ स्वेच ग्रहणामनसु सोभाग्य पर्व स्वख्याख्यानात् । छिद्र इत्यमिति
कर्मकर्तरितिपतिः नैर्भ्रात्वा ह कमत थाव माधुरा मलोके कर्तरि मा
तेनकन्धि पतमापवध गेह मस्त्तार छिद्र पाड्ठा पाचितमङ् नामुति मा २२
गृहक: नाग्र रितिपश्च मयनांत धाचक नागते रितिनागहकं इति
सिद्धहपसेव तुनलिपातितम डाग ढुकस्यान नुकतिमसंगात् ।
पजमपजजापूक इति नषजम हहंश भजा पत्ताब्ने तिकुपा ण२
यं हूकशव सत्र ढलर कार्यपश्चे सत्र धनूपते माधव स्याहकुधी

रपः अपपपपसपलपगताविलिपहितसपलपत्ते अपलि ईशः अनुदात्तेत्सादेव
पुवः सिद्धत्वात् किंतु मेत्ति ष्ठथक्कष्द्भि तिमसत्र पकारान्तादिति कुपिता
न्नमाप्पिता कू पीशवे न्नमा पाति धूनवे तद्देइपिताव्छ्रा के छिलति पास्य
मितिभावः शपि कमि तिनके वलं वथा श्रुतं भाष्य मवलम्ब्य पुनर्पो ईव समा
वेश इति मन्तव्यम् किंतु भाष्ये कृत एव भा बस्वता स्पष्टम् तेन नमे ईव
पतपदेषु कर्मधिववेसः नापि गन्ता गामुकः जस्याभिन्नं कुहछुइने लुग
तिपे चौतादिको जिद्व्दि जिनवेजि अभिभवे द्दः स्याद् ते न्नितदेवं
न्तितिवासगसोः श्रिनसे जपांपि पूर्वः पपमपचवसनवोः नत्रपूर्वः
निपातनान्नओधातुसमासेन सैलेत सः प स्पः प्रसा विलिपुमेरतो
ऽस्मादिनिः एतिसाव से स्तु साध्वं वंधसान्ने हे यहाणामधि इति द्वि इ
सत्रेव व्रजं पछि सा पूर्वसूत्रं स न्कुठधि तमे एवं हि पठ्यते मे छि

नह्मित्र लित्वत्सितस्या कोपि विशेषोस्ति उभयथाप्याद्युदात्तसात् अस्यते
स्तुश्च लिप्रत्ययात्पूर्वमुदात्तमथुमिजु आदि हत्वत इति विशेषः तत्राह स्वुर
सितत्ता इत्यो नेति नर्थ्यैप्यरसुख विषयकमेव रावकात किंतु प्रत्यय
मात्र विषयकमिति भावः दीर्घकुपाः दीर्घते हेतु रावनस्य दीर्घ कुजन दूत्
स्यपृत्तदि रावनास्यवयहणाम शक्नु इति शक्शब्दते पुनादिः अनुदात्तो
तश्चहलादिः आदियहणाभावेहल न्तादिसार्थः स्यात्ततश्च गंग्
पसंइत्यादिनसिध्येत् असिवेह न दातेसं गपादिस्वपदमे पुभवति ता
पर्स्यानुपंधस्य समुदायविशेषकत्वात् गवं कम क्रमि इनीवङः तौ
पास्यामिति निल्हादिषु ऐहित वृत्ति च्यादि पुधासहरूप विभिनादृ
जर्फ कौ मितिसाधितामि इहतु ताच्छीलिकेषु परस्पं धातसहरूपविधि

हसिद्धेस्तुस स्यादि तिद्धेसस्तमसौ त्रोपं निर्देशस्तु यावच्च वार्त्तिकं ष्ठौठीस्य
न्तस्वाई कारद्धि तो ऽस्य साधनात गुणाभाव स्त्रिपुस्याकौ: श्रुकोनिद्धं
कुर्गोरिति अविद्य श्रुतिरिति मद्दुशीति निर्देश शमी ष्टकाप्य: इति शब्दस्याघ्र्य:
वपवांपरिदे औति देख्ने देयमेश्चादि: तपनास्य हिप्यते स्तुनोर्व्यहतां स्त
न्तातिक स्यात् अप्यनौ: साद्वर्णाद्ध वौकव कवहिंसार्थे: १२१३१ ऐवरा
कीडनको: कथेशत घातो हिंस विश्वाते अवैवेत्यर्थ: लवकाजौ प्रमा
णाति मणेति लोडोने लिन्द्र हिहइहरे येविनाशो लिति पूर्व स्यवश्शोरग्नि
नस्य भावित्वा ति जोतेन निर्देश: अथवा रस्त्यागं तु कै: कुचित्तुति ना ऽगी
निरात्तामेवपदं ति वक्ति हिनिर्तु यदे रस्यितस्यपादे निर्धारस्य व्यवस्थ
वति: करग्राहिपकानां: । निन्हानि नामस्तर्पा ताना समाहारा द्वन्द्वैसो वं पुंस्त्व
स्यादेत्: अस्तु पतेत्यवधु अतिषेधेकनेत रेमवेति ०२ हीनां तावुत्सेध लिङ:

एवमंतानांतु स्वस्वविशेषेषु रागसंभवतीति हरीचित्तमुत्तहरत्ति सर्वेषु स्पन्तइ
ति तच्चाववेसर्वदुस्सादिना अर्हः प्रसेसापांक्ति अर्हत्ति बोराव धर्म अप्रकोः॥
शीलादिनां अपांतां विशेषेत्ता संप्रं कीर्त्तिं निर्दं कुल्लिभिस्सा वक्कुकेः प्रकृति
भूतथास्य र्थो निर्दिश्यते अर्थसंकुमकृमेत्ति कोत्तेर्गहृतो प्रसिद्धेर्नहिंसा
र्थस्या इहपच्चा स्प स्त्रपः ऽस्तुधीः पञ्चनात अउहः पच पहम इस्वेवन्कृ च्वेव
सकमुस्यूर्दस्यवा हऽ उपसर्गान्तरनिछ सर्थः तेयसमुखत्ति पुरितिनभवती
लाहुः इहपवेरनेत रंपत्तिस्ताः पञ्च तेतथाव भवेहिः ऽसत्तिस्तुसहिमु
वर्येत्तुः लार हुलिराविति कालि हत्तोपि ससग्ग स्पन्तुसा नामेन्नाता
मुत्तत्ति स्मवइति कोवितुतत्स्मान्ने दा न्तपाढत्यावहगत्ल वित्तसमा प्रमुप
हुः पाइस्यव इती अपापाम न्तार ञ्चाव्ये तपः नैसहिति य को रस्यान्वं
नकृसम्बद्ध पार्च्छ त्विभि स्वपर्वः नकारेति नञ्चेयं गकार वर्द्धस्यो

ह सिचेस्तुस स्यादितिवेस समसौत्रोयं निर्देशस्तत्पाठ वार्तिकं ष्ठीवीति सा
न्तस्यैकार इति तोरिष सासनात गणाभाव ष्ठिवुस्मार्त्तः ष्ठुकौ निष्ठ
कुर्गोरिति अंसिरश्वारिति नेद्रुश्शीति निनेद् शमी षकाभवः इति शवस्थाघ्र्यः
सवचां परिदेशीति देवू देवनेभ्यादिः राणास्य तीयवते स्तुनेहृत्यवहत्तां सा
न्तातीकसाते अयमनौः साहचर्याच्च ओकच कष हिंसार्थः स्वशश्चेवरा
कोऽस्नकोः कोत्वशता घात्वा तिभुविश्यात्वे अयवेन सबः नबकानो प्रम
णीति मणेति लोडोने निन्दहिंसह स्त्रे गिनाशो सिति पूर्वस्यन शोस्य
त स्पभावि नातिताः अतेन निर्देशः अकारस्यागन्तुकः कुवि लुवि नात्ती
निरायतामेव पठन्ति तरिया हिति तुथ हेरण्यितस्यपाठो निर्मूलमेव अवस
वति करणादिपठानाः। निन्द्रीनामस्य पातानां समाप्ता। हुन्दे सौत्रं पुंस्त्वं
स्यादेतः असन्पतेऽप्यनुप्रविष्टपनेतरे मन्त्रोन्निन्द हीनां रायुस्तेव सिद्धः

श्रीराम १

२८

स म कृ· एवमेतानां तु स्य सविशेषेषु स्वसंभवतीति हरि चित्तमुत्तह रतिसर्वेषु नन्तद्
तित ब्राव बद्धे सर्व इस्यादिना सर्वः भसेसा पांक्ति ग्रह इति बोरव धम ग्रकौः॥
शरीरादीनां अथवा तां विशेषसेसमं कवितुं निर्द्द कस्तिमि सत वक्ष्कः प्रकृति
भूतथासर्वो निर्दिश्यते स्वरं कुम कृमेति करोते तेर्य हतो प्रसिद्धेर्नहिंसा
र्थस्य इह पञ्चास्य स्वरूपः ऽस्पृशः पञ्च नोत वउहः पवपहम इह सेव न्कं श्रेव
सकम स्पर्श स्य पा ह उपसर्गान्तरं निष्कर्षः तत्र सम्भवति स्पृ रिति न भवती
त्याहुः इह पञ्चेरनंतरं पतिसान्तः पञ्चते तथा व भाहिः ऽसत्ति स्पृ सहि स्पृ
वद्धेत्तुः लरहृत्तरावित्ति कालि हृतोपि ससग्रग्रस्य न्गुस्सा नामेता ता
मुत्पत्ति स्पृ वद इति केचित्तत्स्या नेहा नापाह स्वाव हगत वि सस्मा प्रसुप २८
हुः पा इसव इति स्वापाम नान्वा श्चेतपः नैति रिति य को रस्वा नेत्र त्वा
नहसमद्ध पाद्यस्य मि स्वपः नकारेति नन्वेवं गकारवर्णस्यासिद्ध

हसिचेस्तुस स्यादिति वेस समसौत्रोपं निर्देशस्तथा च वार्तिकं सिजीसा
न स्येईकारद्धितो रिय सासनात गणाभाव स्तिपुस्मार्थः श्रुको निदं
कुर्गोरिति असित्र श्रुरितिमेदुरशीतिनेदः शमीतान्ताभावः इतिशब्द आद्युर्गः
सपदा च परिदेशीति हेतु देयमेभादिः रापना स्व हीपन्ते स्तुनेह्यवहत्तां स्ता
न्ताति किसातं अपनेः साहचर्याद्बेधेकच कषहिंसार्थः रशश्चेवरा
कीडनकोः कच्चश्ला घाणां हिंभुविशयाते अपेवचयंः नघका नो प्रमा
णीति मघेति लोडेने लिनहिसइह रेगे विनाशो लिहिपूर्वस्यानशेर्द
नस्यभावविनाति ना तेन निर्देशः अकारस्या गंतुकः कुर्विलुविनाति
निराण नमेवपठति वाच्चिलिति तुय हेरपि तस्य पाठो निर्मीटेग अस
वति करण्डा दिपका नाः। निन्दी नामसरणां नानां समाहारः दूव्देसौत्रंपुंस्त्वं
स्याहेतः असूपते त्येयुअतिधिपेनते रेभावेन्ति हेतां रायुलेवे सिद्धः

श्रीराम १

२८

प्र. कृ. एव सोंतानां तुल्यस्य विशेषेषु स्वसंभवतीति हृदि पितृमुत्ताहरत्ति सर्वेषु यन्ताद
ति त द्वाव बेसर्वद्वसादिना माहः प्रसंसा पांकि माह ति बोराव धर्म स्वा कौ:॥
शीस्यादिनां अपांतां विशेषसंसमं वीपितुं निर्दे कस्त्रिपि स्त वकुके: प्रकृति
भूत धास्य र्थो नि र्दिश्यते भवंतरूम कूमेत्ति कोतेतर्थे हतो प्रसिद्धिर्नहि सा
र्थस्य इह पव्या स्य स्त्र पः ऽसूर्धी: पव्य नोतब्रऽहः पव पहमर इ सेव नक ष्येव
स्य कमुस्य र्दिश्य पाऽ ड्र पसर्गा नार नि छ स्वर्थ: तेयस मुखति पु रि तिनभवती
त्याकुः इह पवेरनेत रेप तिस्ता नः पव्य ते तथाव भाद्दि:ऽखत्ति स्तु स हि मु
वचे रतु: लारकुप्य साथितिकाधि कृतोपि ससग्यु स्यन्युसा नामैतना
मुत्वति ह्यवइति कोवितुतत्स्याने नाना पद्देशावहगता वि स्वस्मा प्रमुप २८
हः पा इत्वव इति श्यापाम ना रन्या क्येतपः नैत हिति य का रस्थाने रामः
नहसमुद्धपाण्यस्य मिस्वर्थः नकारेति नन्येयंगकार वर्धस्यो सिद्ध

तेन नशोवस्यमागाशत्रुश्चस्यातं चामोधंपतुशानचेतसादेशात्संसा
र्धधातुकानुरातत्वंवर्दसितद्विनवम त्रिस्वास्य गोगहक सात अनुद्दतलो
ऽष्ठायत्तेस्वेसास्ता तावस नतेंगना देवसाभागेसोम्मपधमानेऽसाहेक
मिंताघञसा त्रिति वेकमवम नरनकेतिसूत्रेरुन्विसिप्रसाहारान्नेर्देशाइ
णुनकसात तास्त्रीरव चान शेलादेशतामावेनागमनामनेपदिताख
रसैपदिमोविधिधानमिति धातपलुस्हर लि श्तुनिपुनइति सूत्रेण
संकोगे सुमोतेः सहवसपः स्याघसेन संपुऽयमानऽ तिश्चेत नमिहस
मसेइवेगासुपंद्र लिपपकस्वेसुनो सर्थइति प्रारम्भासूत्रात्सूनोसीया
देधावर्तपितुरावधसाते य आइः संयोगयहतामधानकार्दसंप्रसवार्थमि
त्तेनपरस्मैपदमात्रनभवतीति एवं आश्रधनेकार्दरिसंवःशत्रशा
नचादिपदेनाविनभवतिसंयोगायहणात्साधनघ्ना इह रहातःपःसुने
मोभवतीसादिनामेकपचनानामधिकारपरसे लिङिधमेवधु

प्र २६ इच्छात तस्य पवमा कारन्तुच्चय इच्छा इय स्पर्श चैं साकरे-स्यादिति वघति मुष्य
२५ मानां प्रकृतेस्तथापि च व्यवच्छेदपतिताम्यत इतिभावः पुनरिति वयं हि पुनर्विभि:
सप घते सचप्रपचे नाग्रवृत्ति धूवितप्रसत्वर्षमिति भावः प्रथमे सुपदन्दो
रामित्रम प्रप्रयमा नेन सोहानाभिमु क रणाभावे पी सर्प: तेन कुधीतो ऽ
पसंकोचेतः कुधीतो भविक: कुधीभविक: कुधीरामभविकरिति प्रसवोत्तात्प
इवाद विसिध्वतिवि इ: धातुर्धीस्: स्यादि प्रत्या इवसिद्धावसोऽह्रकारणां
प सोस्संप्रसारणा श्रित च धूसोऽरपिसामास्यपहताचं यथगुप धेयस्ताप रि
भावापितस्ताम थि इवनप्रवर्तते पुङ-पञो रापुलादिच त्स्यांतं त्रोप्रनतुन २९
शब्दे ऽपिध्यादेस्तत्ताधारिसतिवेतिवाच्य: स्यात् पचतेप: गते इडोपि
पथास्तु: न च जा हपवायेन निर्दिष्ट: लादेशे पुन इभाव स्याकोरेस्थित
गांत किंच लादेशस्ये भावकर्मणोऽरपि स्यात् सकर्तेकेधिचे च्वतेप

प्रवेः कर्त्तरीति ननु भावकर्मणोः एतच्च विधानं नात्र प्रथम ... शब्दस्या
नेचौ सामान्याधिकरण्यं तयोः सतीति पद्यत्विके वचनस्य एवं ... प्रवेशाभावात्सा
मानाधिकरण्यं इत्युभयं तथाप्यादेशवेलायां शब्दस्थानेचौ ततः इदमास्यात्मनि
पित ... पचन्तामिति सिद्धिं सत्युक्तस्य वर्त्तमानस्यापवादाश्च प बभिसाप्तिः
पचतीति तिवियह प्रथमपुरुषैकवचनं तु ईश्वसामान्याबाधके धातुनाम्नाः तसस प्रधा
नानि नाम्नीति सिद्धान्तः ... अतोवेपदे सिलवाद्युक्तं पंच
मानमतिव्याप्त इति पदं च बहूनां विप्रतिषेधे आनइति सप्तमी ... नाव
विप्रतिपत्तिं शंकां च ... पूर्वसूत्रे चरितार्थत्वात् सप्तम्याश्च अवतिता
र्थसतत तहत ... इति पत्ने पावावा अद्यतां गत्वेति व्याख्यातं त
न पचमान इत्यादौ अडुपदेशात् शार्थधातुक मडङ्गातामिति शानचः
स्यात्स्यादिसिद्धिः प्रसंगात् ... हि अर्थगम नेत्रोमुक सच तदेव नपचव

श्रीराम १

म.कौ.

२५ यादितिपातनेमात्रोपन्यस्तीरास्य लघुसोश्वत्थे न्दसतात्पर्यनिरीर्ति तत्वात्

भ्रजेने ध्रुसात्पि विधाने गौरवान् परङ्ख्युः स्वसार्थदीक्षितं तु कोनानेकार्थ

विधित्वात्म इति अतएव हितस्त्र मनावश्यकम तथा वपङ्क्तया सा

धानविशता इतिमंत्रेसंस्थानितिष्ठत्यचिदित्युक्ति इतीति दिक् ऽवयियानेनाश्रया

न इत्यादि यस्यादिरसंतस्यात्पद न इत्येतिसिध्यति सिद्धः स्याद्दिनिपसात्प्रा

प्तावशेवकाजादिघसाभिसिसर्वेणकृतद्विसानामेकावामाद्यनानांघ २५

सेश्वतसाविदित्याव्यान्वेषाप्रीतिनिपद्युसाप्रसिधिद्धा निपसात्

द्विसंकातेऽनेकावत्वात् नच सवर्णदीर्घेतोकाचलं इणः किंतीति दी

र्धैकृते तस्मात्सवर्णदीर्घाभाव इतिपन्याश्रयतात् सवेदिहभ

तिप्रसूपतेनापूर्वातिविधीयते तेन संप्रसारणाविषवेन भवतिप्रत

त्यादाहर्त्तिऽवपुष इति प्रतिबन्धात्रिति प्रात्यानमेवात्र शर

निघ्निः इहं तु संवध ख्याजापि भवतीति विशेषात् त्रिमुनिमत मिति सत्यवक्ता
छुन्दः शादिप्रयुक्ता नासाकुलास्तद्वे भाषाग्रहणाद्व भाष्यास्ति किं वो एति छ
सुकानबौ छंदःसुभपवो तिवदनां सार्द्ध धातुकमपि रिति रिः सोह्य ख्या
जिव्यादि साहेन सोपहिनां किं तकाव्या णामन्यथा सिद्धि माशंकाति ती
धानं तिस्ति णणाइत्याहे सवक्त सु ताभि ति प्राकृस्वगणा स्यवाधनार्थं
किक णाग्नि तिविड़ान्तित सातश्रातएव किक एणासाप्रथक्षि भ्दाबाधा मति
क्षसुकानवो स्तइति के यांचि ड प्रे न्यातिना इती यो हए इत माध्यथादि यंपे
षस्वछभि लिभावः कायपास्थिति मतान्न गलिकत वे ति भावः प्रत्र प्रा धा
श्वान त्यान्या नमी द्वांश्वे ति सुत्रमपन्नस्ताम तद्य वघपि सूर्दि भाबावे
धाविशेषेणाप्रवर्तत इति ण कादो श्यितम तथाधिहोवे नितां च्छन्दस्पव
प्राचूर्णणा इश्वालिसादि प्र वो गाणा भ्रुपस्वभ्मात ङनको ल त्रयो दिलाभो

नापान्निकोय सोपेइत्यर्थः प्रकृतइति कर्तुमारभ्य वानित्यर्थः नदीसाइति न
तिस्तानेकशब्दइत्यर्थः गेगंप्राप्तइति प्रपूर्वः ग्राहुपापो प्राप्तिरपीह सूत्रे गति
शब्दे न विद्यन्तेति भावः उपाधिरा इति वृत्तिन्दु घोति लिटि शासि वसी निषः
मुकुन्दस्येति प्राप्यतेऽस्मिन्निवासितं प्रातमित्यर्थः पाप्यतेऽस्मिन्निति
पातं मार्गः भुज्यतेऽस्मिन्निति भुज्के भोगगतम् अधिकरणवाचिन स्येति
त्रिश्वादिषु क्लीबन्लिस्यइत्यइति वारिश्चेति स्थानित इति महलइकइति नीच
सहतिवेदकसाधस्वविभावेति नेऽसूत्रयाद्यविप इत्युगतौ प्रपसयेऽइत्यर्थ
वौ तिविशिज्वर्णकूपोर्गहाणां प्रापेस नमिधानानाइभ वर्णहीनासाहचव
र्या हान भवतीत्याह सूत्रान्तेति ऽकारलुप्सू न्नौ गुणाप्रतिषेधार्थः प
कारस्यरापीत्युगयशिव छन्दसि लिटिति सूत्रांशमाह भूतसामान्यइति २८
नव छन्दसि लुङ्लिङ्लिटश्च नेन मतार्थता धातुसंबंधइत्यस्मिकारेहि

देशस्यानंतरं न तु तद्धातोः संहितायस्तु स्वरसे पिप्रक्रियायां देकादेशप्राप्तेः तथा
वायुः तान्ते दे वे दीर्घसारव्योदान्ते देवानिकान समधाने दे बाधसाक्ष्येः स्यान्नि
होषावास्थानो ग्राह्य इति तस्त्रसारे ॥ ६ स्वस्यादिति यत्तु तत्तु सवें पञ्चाद्दह
सूपपाद्दइत्याह तान्नोवेत्यादिना अवइपसंगीनः अवइ स्वार्थतो नेतत्रैकं
पञ्चमन्तामुपसगीति शिक्षिग्रपरं वचनं स्यादिलाभासावेति व्याव ऊङ्ज
नादि स्वादिना पद्यादिहितकारकोपमादेशः तेनानेकास्त्यासर्वस्य घार्भवत्ति
अवइति साकृतं पञ्चम्यानाभिवास्तु नचैव यमपाभीसुनारसूत्रेपिसर्वादेश
स्यावात्तिः अवइस कृत साचः परस्पपकास्त्यादेशविधानतत्रान्तस्यासंयोगा
नातोपे पूर्वस्वमस्तेपरूपसिद्धेः अवदत मित्यादि आदिकर्मणि तीसततग्रहणं
मिसबोध ति शाब्दाम श्रीतमिति धाते हीति सत्र श्लु विकर्णास्यान्निर्देशत
धोदहि संनानायिहत तद्धिधो दृश्लुपादनादिति भावः भद्रे मरतीति अने

श्रीराम
व.कौ.
२२

प्रत्यक्षमिति स्फातिस्त्रवे ईशी ता न्नेट् घसि स्वतिक्षित पानि ईशो धातु वि
शेषणार्थं नहि तेन गिनाश्वस्य सभः वतुष्या साहे त्क्रम शितपानि ई
शो वइ-ध्दि त्र सर्वः २।२।११ सासा ३१ तितन्त वइ-ध्दि हेतग भावे
२।२।१३ सासित इति तत्र ति कि सी ति वचना न्ना ति प्रसंगः अप्युपेक्षा
पिधूमः ७।२।४४ इति विधीयमान मा इंशितसेक्रा स्त्यासर्व स्ये ति नि
र्विवादम त्याव सामा सस्य प्रवर्तते ति हंते व इ-ध गाना सपविधिः तथा
च ३।२।१३ सि सर्वं ३।१ तं रूपं कथम् नि संभवं स्म मे ते ६।४।११ ई
शितपानि ईशो धे नेनि ष्ट सर्व व ती स्व तेव ति इ किन मत्राल
प्रा सा ३।१ शितपानि ईशस्य पट्-सुक निष्ठ सर्व सा २ धी तइ २२
ति घुमा स्ये सी समुदा हतं तत्रू र्धिप देव हेपम ७।२।२ घोः २६ श्रा

इतितुनोक्तं नातिह्रस्वासंग्रहाणत्तोः तद्धेतत्तच्छन्दसां च बद्धे नातिदूरं मासव्यंवेति
एवं च सामीड् इति आचष्टा तास्वभावो भून्तेति भावः॥ ओः आक्षीपत इत्य धापनं
पङ्क्तव वनालकमीति ाख्युइ वासा नो शगुस्मृउपशमे धूरी आप्यापने स्वि
दिश्वुराश्वि इसरूपन्नोवे स्पशे गाधर्ते दुइ अपधारत्तो सपिभित्तिं स्ता
पामुक्तः स्वाम हृवतेच्य स्पतीवसहेति विकल्पितद्वाघ स्वविभाषेति
निषेधे प्राप्ते विकल्पोऽतिधीपते अमगसाद्दि अमतोग इति वोतदिकस्तू
नग सतेपकाव इम भिकातदिपाङ्ः इतीड् इति भित्यातोसमामेज्य दृष्टे
सदृक्या दित इत्येति निषेधे प्राप्ते विकल्पः॥ आदित्यस्य फलं त्या आत्मनेप
दमोचम तरे हफलं मनन्भि तथा च वध्यादित्य द्वत्यानुयध्यसमेव
स्याप्याभि तिभावः॥ संवृक्त इति अविशब्दो नेपि संपूर्वस्य परत्या इपं विकल्पं
वव आश्वा वाइति आङ्पूर्वस्य नेमि नोभिधाजेप्याप मेघविकल्पः॥ परस्या

श्रीराम
सि० कौ०
७।२२

माधयस्येति एवं च लादृत्त्वोक्तं विंत्वमुद्धृतमिति भावः वल्लभस्यास्तीति वल
श्रद्धाश्रम्भादिभ्योऽपवादत्त्वाह वत्सवतीति तस्येति तकारस्य सवर्णः हस्येति ननु लोढ
इति ढत्वे ढो ढे लोपेनैव सिद्धमिति चेन्मैवम् सति ढलोपस्यासिद्धत्वेन ढत्वे
पत्र श्रुतो हसादेशे घोरित्वि रभावो न स्यात् पञ्चविंशत्यष्टागत इति च पिसेद्य
पुष्पीरिसपाहेशो न स्यात् परिहृढस्याप तत्परिहृढीकृत्वे सेत्सत्र गुरुत्वात्
मत्वन्दोत्वात्पदस्यात्र श्रुतो सिद्धस्य निष्ठानत्वे हसे लोपोऽनि पात्यत इति भाष्या
द्यो स्थितं अत एवढलोप इति सूत्रे ऽलाः किं ढढ इति भावोऽयं यथास्वप्रामादि
कतामवोधाय प्रभो निपातनामिति ह लोपप्रयोजनमिति भाः एव कैवको
धां स्फूर्जं हन्यो स्फुडः स्वेतत्कालाश्रच स्फुरते कषति हिंसार्थकत्वं
कृइति दुःखहेतुरिति पर्थः अमः प्राविहृत्स्वभाव श्रावि दूर्णि प्रचलत्यादिना २२
स्वरे श्रस्यादेव निर्देशान्न नञ्पूर्वास्तिति निषेधोन भवति सामिष्य

पीदिसाहतत्रि-सम भ्यादि ज्ञपिमि ःपाश्ममान सामत त स्मा दविशे बाङमपो
यहितानपाणाम तदेतताह दोषा भ्यादचैति हियद्दीनामादितरश्वै तिभ्रिबेधा
स्तेरिनक्काउर्ध्वमे सत भ्यादिकमर्थ लोनिको दसृता लम्भस्योन्तप्रजापा
ससाध्यइतिणउराणोषध्वे तमु स्माहकेप्रविन्न यसघोषि पुसप स्वपपी
पतेसस्फारादमि सार्धुः वेस्मा ध्यइतित दैनवनीतं भवति एतवै देवानाम
ण्डमातामि तिशत पथ श्रुते धीरत्पापापि सर्पः भव्य त्रैतिम रुपोदेवी
ध्यत्वेइत सर्पः भहित मित्तिवाह प्रपल्ले धविशसी विहृद्धपाताधिपाते स्वेति
वीतसत्स्य भाओ जेपातपम निपसार्थिये इंजचनम ॥ अधर्द्द आभागम्वेश
गुर्हि सापांभनपोरदित स्वे पस्यविभाषेति सद्वभ्याक्षिदश तिषेधसिद्धेस्त
दित भ्रतिनपरयेतिनास्तीति अनभिधानादितिभाजे ःभत्रप्रमाणाप्नो
द भ्रतरयेति भवणाविभावा भावादिकमरीतो रितिविकल्पप्राप्तेनित्या

एवमेषां न्यूधितस्येति प्रयोगमुद्दिश्य न्यूधेर्मीये क्षिपितारकादित्यादि तत्रेति
पधातुष्वित्तिवृत्तं कृत ह्रतो येथे समानमापतत पाकुधिताद्धाधुपपये स्न्यत इति
बोधाम शब्दे: उदि सा नकापांतिफलेप्राप्ते निक्षापांयस्य विभावे निषेधेषा
प्रे यचनम पृ ३ १४ ध्रुवक: कि गीति निषेधे प्राप्ते वचनम पृ ३ : स्का वर्तता र्प
मिति इहतुन लका सेडिसे वसिध सिति भाव: त्कैयेति नतु निक्षा वा नुकृ बा सादि
तिभाव: हो शिपल इति एतोका जिति पर- वादिति अन्यथात क्रकोति स्यन्या
येनवाध: स्यादिति भाव: ध्यादिति स्नेहनमोचनयोरिति पठित: स्निह्यते
स्विति नाव प्रन्त्र रतो पठित एव न बाधमतिजिरिति ति या व्यम हास्ता
वंथ तितेधादिति भाव: श्रन्र हा हा: श्विन्हि हा स्नेहनमोचनयोरिति
पादि रुहाते नतु श्विन्हि हा श्रथा नके शाके इति श्यादि पिमि दि नासा हवे २१

मंचिता इति शब्दे: पृ ना गा ग्निन सोपनिषेध: ६ भ: तिपसहेति न्का पां तिक
स्वेनिक्षापां नदेष प्राप्ते वचनम ७॥

स्यरस्यसिद्ध्यर्थमिति बोध्यम वेत्ते स्यितिल पामा खंवेत्ते स्तुवि दितो निष्का चिह
ते चिन्त इ ख्याते चिते र्चिन्तश्च वितश्च भोगो वित्ताश्चाविन्दे ति रिति पूर्वदेवि
भुक: कितीति नेट मताइति गमा दितश्च तिमत्ता इति स्थादित इति भूःपइति
भोग: प्रतीपत इति प्रत्यय इति कर्मसाधन वेत्ता विति ख्यात उक्ते भोगेच प्रतीते
च तिभितं सकलमभिदे: नकेनत्यामाये तिपा स्यते भितां शकलखलेइ
स्वम: भित्तमन्ध्यस्ति विहितामित्यर्थ: सत्तामाधमार्ण: श्राधमं इ: लप्रद्
मतां च स्वरूपोऽधमर्णात्तस्यमाव श्राधमर्णम तेनेच च्यव हार विशेषाव
स्पते तेनोत्तमर्णा निविसि ध्यति धारे स्तामर्ण इति दि ईशश्वेहलिइ:म॥
सराव: स्कि: कथं तर्हि सिद्धान्तिका मइति स्कोत इति प्रसिद्धि: श्रात्ख्यान ति
गना इथ इ: स्पति नी ए: कुष इति विकल्पित ते ट सा हि तिभोप: ऽ पित इति
पजादिया तम सारराम शासिवसीति ब: न्याधीत इति दवंचत त्योसे

तेरिति श्वाद्भिरत्वात् पो ह्वचिंशा ति स्तन्मध्ये पूर्गं विहाय परस्यात् वो विज्ञे पाः स्त्रीन
इति सिद्धं सान्निलाप सा॰ व संप्रसारत्ते कृते से वो मादिति तस्य प्राप्तिः गून इति
गृपूरीवो सर्गे विनश्चाइति धातुनाम नेकार्थत्वात् पुना तेर्विनासे व तिः सिद्धो
श्वास इति पितिरिक्किप मा लो श्वासोप हा ६ श्वादि व्यक्तन नवता द्वन्द्वने न्नु कृसो
भजति तस्य कर्मणो वक्करई त्यम्भोधम पस्याति भावा पस्ये त्या ई धातु का वे
त्वा वक्की पहीय वस्या ह्नु धातुकस्ये त्वर्थः ड्डकम्भिति उञ्छ तभित्वर्थः घून इति
न्नी ताइ त्वर्थः घृतम्भिति विजिगीषपा हि तत्रान्त्याः पा सनाइति गम्भिते ति
श्रीमोवा· न्नीवादिरिन्नि ति न्नीव मरे कृशा तन्नुसे साघ्नशन्नौ उरुपूर्वत्वभवः
फेः नन्नु फ ह्र ति कतने। स्मा इ श्वा घे श्वव वचा घ विहत्त एभ्यामि यवधस्य
त्वौकव्र त्व पेव कु श्वा रुपः सिध्यति तत्किं सूत्रे तेन तत्राह सूत्रं चिति ति नि २०
ष त्वर्थ मितु परस न्न्वामे कुल्व यानिति रुपस्यानि काव घजनादिति

तं तमद्भुतकालं विनापि पक्षो स्यादिति चेदमर्थमवस्तुतस्तु प्रकृतिस्यैवस्यास्यापि व्यक्तः ए
सर्वैर्नोकाभिप्रभिचाराभिप्रायेणां ते दृष्टान्तिकिम तेनैव ग ताथें विभावितं वे क्षिकोग्य
मे३ ताप्तक्विड्तिसूत्रे नैर्ऽप्रक्रमगमेरप्यवंदेव नत्प्रइति ●व इतामता स्वकारेता
एवं च प्रकृतिसूत्रस्यामन्त्रमोतिहरूपत इति वात्तिकिम पिगतार्थं यो ध्यम निष्का
वामतापर्द्धेभावकर्मणीति प वपि पा ज्वा न्सक् इसा हेकाणाााद्य पि वाहुसका
स्याभ्दुत्तिपथान पारे येति प वाभ्दाभ्दाव कर्म शिलाव्व सान्दा रूपालो धी इति
सत्वेहरिवन्तित इति भाव: निषा क्षिन्द्य वेक्विनिवा हरगासो द्विवा वीहताम-
न्तात: काम इति भ्रमना भोवित रापर्थाप्त कर्म तोन्त: एतद्य श्नन्विलो ति: सन्ने
हिमनिति मंत्र प्यात्प्यापं माधव यं पेस्य क्रम भावेतु न्दितं काभे नेसु हाना
किम ताभ्यां इहरत भा मिस ने नतकारे त विशेषाते न निष्का तेन च रितम्
हित मितपत्र नतका स्वेत व्यव हितत्वा नो हैह परस्य निष्का न स्येति एकत्वे

सिकौत्ति॰ ग्रहुसंकुष्ण्ड सोसि सिद्धेर्ति विपर्सोश्व्रसन्ना र्ति यह्त्याम्तओवतीव वस्ये ये सिसे सदिकं स्वसैधात्दिक स्येवव
मणवर्ति स लोके घातोगेपि स्थां दस प्रकारं तोपान तं कृ ॥ नं यथ हत्यां व्याख्या नारि तिभावः
चिदेव लोके साधुसंव सर्वत्रे सिकोध्याम ॥ ८
९८

यये निकं ये विन्नतः ये विन्नेहु गिये जिथ अयविज्ञड्ड तिति ड्यं ज्जल अत्रे विजी
लस्ये तंत्र यह त्यात॰ शिजि विजी रुधानय पिलिछ्यआपुंगेये छिये तिछे॰
अरिरायर॰ अपिघत॰ तदि अस॰ यथिन्तत अजाहैथस स्याचि अश्लोपः अ
विन्तातो अविन्ततः अधागता नाविपरस्ये वदिनः छादसाश्व छन्दा
साहिषोः जिघर्ष्मिंहविद्याघ्ततेन भमोभितयहुसंच्छ्न्दसीती लम्
हिवलयफरतो अपंस्तु गो गर्भिजिहर्ति होमानः आस्नगतो यहुसंच्छ्नुरि ९८
सौयेय वि इडु अ तिविवरसौश्वे तिलविधाना इव भावापमपि अपास
स्यासवरों इतोपइ इपतिं इछतः इघतिं आर आरत्तु४ इइ स्पति इति नित्य ९ं
मि॰ आतिथ अती अरी अति॰ इवताि येपः येछतां येपहः इछपात अर्थ

णातिस्यादिति प्रियोपुरुष। दधस्तभृव-न स्वव श्द्वपनुसृत्तिसावर्ण्यात॥ दधाति-न नात्ह्रोपस्यादितिवत्याद्भुत इपात्तव
द्विरुक्तस्तृहतो वधद्वेयसिद्धेहृथ इति स्यक्तार्थम् २। पि न स्वाद्द्वेत्याह॥२ ववजेतिपूर्वत्रासिद्धइति॥ एवंश्वंवा
मनादिनांवचनसामर्थ्याद्भ्रवराय्यधेतिभावः ३॥

देयात म्य नतत श्रत्ता तान्म स्य दुः स्य दित• दधान्न धारणपोषणयोः
दाने प्येके प्रलिदधाति• दधस्तथोश्च• द्विरुक्तस्य झषन्तस्य धातोर्ब
शो भष् स्यात् तथोः स्ध्वोश्च परतः• धत्तः दधसाभ्यस्तात्। नदासोधनिन
स्यानिवद्भावात्ति प्राधमेव त्रस्तृतर्जु पूर्वत्रासिद्धेन स्यानिवत्
धत्तः दधति धत्थः धत्थ धत्से धद्ध्वे हि अधित्त० अभ्यस्तस्य च• द्वि
२ त• णिजिर् शौचपोषणयोः णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ० णिज विज वि
षाम भ्यासस्य गुणः स्यात् श्लौ॥ नेनेक्ति नेनिक्तः नेनिजति नेनेजः
नेनेक्षि नेनेक्ति नेनेज्मि नेनिग्धि० नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके० १०
लघूपधगुणो न स्यात् नेनिजानि अनेनेक् अनेनिक्तां अ
नेनिजुः नेनिज्यात अनिजत• अनैक्षीत अनिक्त णिजिर

व हधजेतिद द्विः

॰संज्ञा सा रद्धेदे सोऽत्रासन्तदर्य॰ पवीत्वनेनस्यात् इयिशो वातातसारिविधि:॥ सर्वनामेति॰ तेनसुपात्वलासेपाहः पञ्चामसंज्ञावहस्यका र्थप्रतिवद्धस्यशास्त्रीयेऽपिभव
तिनपदान्तस्य अस्यभावत्वमाभारतपात॥ १॥ आर्केंडारा। [illegible] इति नावधि:। तत्सूत्रोपन्धिः श्वेतिलिंगात् समाधे सार्थहि तस्रिसाह। कऽऽराद्युस्तादि। अस्यार्थकाजमात्राप्ति
द्वितीय न्यूहृपुन्तृन०२ रकेवेतिसंख्या गात्मृश[illegible]धारतींसम्पघेत इति भावः॥ पात्रेति॰ द्वयोः सावकाशयोः परनिर्धकाशात्वेनु सैवे सर्वः। व्याप्ता मेव यांच सिद्धि सुन॥
मन्चयतत्र हानेकार्हस्य सचसंसाहि नेशा भावः। इ शीनेभाविरोधा भावात् आत्मस्वाप॰ मान्तनास्य भस्यां तस्याकारस्य लोपस्वात्। तथात्तित नरोता होतकारस्यापि लोपः स्यात।
भसेह स्यानोऽकारस्येति व्याख्याने तु मन सामनमेतारे स्यातं शब्दाय साहि न। ऽ ने स्वान स्यानोऽकारस्येति व्याख्याने ऽपि अनस्तान्तो साहे अतिप्राप्तिरेव अतो च ठे॥ अ गावय
यऽस्यादि। अस्येत्वने
नोतिसह: प्रसपवि
शेषः अऽन्वे तिहय
मनोधिशेवराम॥
नतुभकारस्यानो
नी होवऽतिभावः॥

पचिग्रपहः पचा तरि॰ [illegible] नारिघ्रव स्यादि सर्वनामस्थाने घुपरतः पूर्वमवेत्
स्यात॰ ओ[illegible]कार इकारसंज्ञा। इत उदर्क॰ मतः॰ कर्मधारपदस्वतः प्रागोकस्वेके
वसंज्ञा सेषा॥ कायतानवकाशात तेन शस्वाहाव विभसेइवन पदत्वमर॰
श्वतोऽन हस्यन्ता। इतः। इता॰ नस्यम इधाम्नि स्यादि॰ मासः। मासा॰ हत्यपत्ये
पत्सोपे मात्यां। भस्याधिकारोऽप्प॰ भेदोबोऽनेः अपुत्रापवदोऽसर्वनामस्था
नपदस्यादि स्यादिपराबोऽनत स्याकारस्य सोपः स्यात॰ रंबाभ्यां नोसा॰ स
मानपदे॰ दर्कपहस्याभ्यां रेकबराभ्यां परस्यनत स्यरा स्यात॰ पुरुमः॥
इसा॰ पूर्वस्ताह विधिधौ स्थानिवद्भावे वन्हेतु अपऽ ववाव इत्येवात्रराल

रवाभाम॰ वरे इतीयत्तोय समर्थी रेफूयपदेलसबोधिसमानयहातांयसमानमेव अखरा द्विति पावस॰ तत्र पावते॰ तेन समासेन भवति॰ रामनाम॰ पू रुमइति॰ पूर्व
मतः॥ हाम्सयकयूयत्तुमे दीहीपनवाय नऽइतिदर्शनात॥ २॥ पूर्वत्रासिद्धीये नेत्वस्यास्यानिय मागेसस्पदेपः कोऽर्थस्यात्न त्रपेवाधः स्यात्ति
तेम्सावच नेक अमिसर्थः

ई॰पञ्च॰

सि॰ कौ॰ सु॰

पूर्वत्रासिद्धे नेति। एतस्य न्याय सिद्धमित्यवोचाम॥ नि यद्यपि सिद्धत्वेन तत्र लोकाद्यो भवः पर। स्थानिवत्पति देशस्याप्रवृत्तेः। परस्येति। पूर्वत्रासिद्धे नेत स्यात्॥ न पावे
स्यासत्रये स्यान्नित्यमागो कस्य मित्यर्थः। संयोगादि लोपे च नापि स्वेति गात्यते। रात्रे लोपवत्ती॥ इत पत्यति ते यह लोप स्य स्यानिव त्वेन नकारस्य
दिपदि कानते भाव नातम॥ निमित्तादि श्योः शि नि नपुंसकाच्चे तिशिरिते मनुजे शशासेत्वितति क्षिप्र स भागवा तपश्च्यो त्वमेना सर्वनामस्था वस्थे
प नामोद्दशान्तेनाते। तदेवदाह भसर्वनामस्थानेति॥ र। न लोपः प्रातिपदिकान्तस्य। उपपदकी केति। सोऽत्रत्वा नत्रु पठीत नुकु पो। पूर्व पो र सोपन्तो
न समासाहं भवात प्रातिपदिकस्य पदर्यधि शेषणात्यां चोति भावः। तदन्त स्येति षष्ठी। तत्पुरुषः। तस्यान्तो वा नकार स्तस्य स्वार्थः २

पूर्वत्रासिद्धीयेन स्यात् लिवदित्तितु इह नास्ति। तस्य दोषः संयोगादिलोपलक्ष-
णत्वे क्षितिनिषेधात्। जसो लोपः प्रातिपदिकान्तस्य नेति प्रातिपदिकेति सुप्
च उक्तं पदं प्रातिपदिकसंज्ञं पदत्वहेतु तस्य नकारस्य लोपः स्यात्। नलोप
स्यासिद्धत्वाद्दीर्घत्व मेतस्मै स्वेन॥ पूषभ्याम्। पुषभिः। पूषभ्यः। इत्यादि
भाव्यानि। अर्यमा। अर्यम्णोऽसर्वनामस्थाने परे वाऽनतस्याकारस्य लोपो वा

३८॥ धा स्यात् ङिश्योः परतः। पूषिण। पूषणि। पन्थे तामवतरः। पथिन्निति तन्येप्रभृ ३८॥

ति महतां कातर्थमतं पावयतोऽश्वामपि लोचकराः। दृशो प्रोक्तं कुहे
वरीतु हाहतम तेनपदिध्रिस्वरतोऽस्त्रियाम्। स्यान्तं हन्मानसं

प्रकारः। साद्द्यवं। ग्रहणेन मोक्षपद्वती। गाहत्यपिनस्युमेति। अवेधा नियसा छद्म सापरत्वं ज्ञो धाम। शस्येन साद्दश्यमिति पन्येतन्ना। धाशेतां छ्ज्योगे। द्विस ध्येयेप पथिपतेः २
भाव्यो इति। तन्नहि शाभमृति द्विस्तु व्यसे उशस्युमृतिद्विपि दृश्यते शरणादावती। वाचते महादेव इसु लभ्न। अग्राघस्याद्विगुग्वृत्वे पदस्मान शास्त्रकाधारसेत नित्तौ
स्वार्थः। खान्सः कृलोपः स्तेन तेन इसकार ततश्च हृदयः व बिनो दाषनो देशाइस न्यात्ता शसे संयद्धिरिति। नवमृशास्यापा तसिनो पदपा घादेशासे वालटि भ्यः व पाके वर
रिश्चनं त्वर्थनि क्लिश्या व्यादेशयोः पत्र रूपा... वा नमनि स्ति। स्वानुवातामे नैध सर्थामिधान समर्था देशस्या मर्थयो जनाता। अतरत्रस्मा घादेशा संको शेक
पन्यास इति शाकसम। पदपदिजां भावद् रिमान्नादेशा। धातो नियो पित्ततर्थे क्रोशु रति पेघ तस्यार्थमस्या वरस्पक्तं लेन सोपरतो हदाभिनां प्रतो गार्थे प्रकारार्थस्या
...धेति। सुपक चेदं शो शाकेतिसत्र्वे॥१॥

ॐ नमः

॥ ६०॥ श्रीगुरुशास्त्र गुरु हो स्व. वक्ता. पेमनुः पन्नगुरः ख़डिपरे भवपद्रत जे गर्देतिसा
प. मसावयहत कपे निवाके धम्यतिवक्षाथ अर्धकधीत. पधे गुनो भव
धीत. मधे विसेतुने मेधतुः अमधीत दुधमडगिह्रतो इहेथ लिपानाहतइ
थ्यामिति तुधाकाः यथामयथमतुः धारिथा देभ्वासयोधोन भागळ तोतुधेम
तुरि सा छाधुद्वतमा तम्ह बाते नहळम॥ भमुयसमे धाभाशो तिरवन्धा
भप्यतिभमति भाम्पतीति तुद्दिधादेर्निस्पते।धा ऊभमुजेसाम वकामेला
भासस्योधोजास्तः क्तितिरिरि सेतिथ सिव भेमतुः यभमत्तुः भ्रमभमीत.
नातिसि वस्यने भन्तातित. भ्रपधवधनु हात्ते तो. पहमर्वतो. परि निविभ्य
इतिधसभ्रपरिषहते. सेहे. सहिता तीषसहतिधे ६ इभावे ढय घसब

पं
६

रुपधरत्नु· पधाम्ना: पापाने पारन्तरतोऽइति ॥ इतंस्कशकारविति· तेन पचे रु स्याहे नशितीति कर्म धारय स्येर ॥ पिष्टीत तीलावामि
सिकौति· पुंन गच्छ ते उन्चिकरता त्यात ॥ ५ नसात यहुधी हेतु स्यादेव सेव: ६ ॥ ६ ति तथाव तेन तितवेष्ठू पते ॥

५१ सहिय होतेद्पतीस्व· मून्को त्पती स्वभो स्याता· तोपे· सोहु: सौं पस्वसहे सस्व
व त्वं नस्मात परि सोठा· सिवशेनाथाऽवधापे पि परि त्रिवियभ: परे बीसिवा
ही नं सस्य बोवास्यात्त्वधावे पक्षी बहत· त्म क्रीडापाम रेमरे शिबे रेता रेस्व ते·
रंसीक भारंस· भुधकसन्ना: परस्मै परि नि: ॥ पदहविशरसाग सर्व सारमेगु·
पाघ्रा बीन्तोऽन्ना हाता हृश्पर्विस सिशि· दसंलिप जि घ्रु धम तिख मन पर
हुपश्प ष्टुंधे शिपुसीह: ॥ पादि नो विधाद्व: स्पृतिति संसं कुशायाति है घ्रस्वे
पे सीदति सस्ता दव ह्नु: से ति थ ससत्थ स ला सस्पति ऽति स्या रु· मसदत·
सहिपते: तिष्ठीदति· सदे: परस्यायिति सद्दम्भासात पर स्वेषु लं नस्पा स्वि ५१
चेनिव सार निवहनु: शल्हेशा तनै· विश्वतिसि ताथाप पय शातमंतु वि व
पत पानिहि श्पते शदे: शित: शिमदेलि नोऽ स्पाहाल मे परस्पातश्शीय तो ॥

शरेशित: शदेरित्ति ३· त्पते पूर्वशितोऽसंभवाच्छितत इत्यस्याशि हिपवेस न्तागा सहाह। तस्मादित इति शिविके स्न न्हता
पांनुशात: शयारेशास्तार्थ धातुकाश्च पत्येन परस्मै परे पातेभ नोप ना मिति न्यायेना श्लह्रवे वर्धपनि पतिति भाज: ६
शानेतिति शदेरेयहि तिछिसदेरगतायिति तस्येस्पृति व था तन मिति दृग्भा· तथापास्लोप धातो दूपप्रसिद्धेच्चेति तिर्दरे·

ततरेव तद्गुणग्रंथवह
दोपनत मज[illegible]पजोःकु
दिदिः मार्गः [illegible]ध्यादिन
तूकिम.कोघह्वकुमव
जोःश्रिबय द्वानिबाद
त स्वछिकत्तोवसपनिप
ासतितस्वर्वःकर्तिरिक्षप
तास्तकुंब्रेरपतिकापोह
वशबनिच्चोपम ।ऽवकु

५॥

रुकातोवविभावेसा संगाभिंतु विधीपते स्वरूप
भालप स्होतूभवभसं नेवरस्या र नौ रद्वसा
ात्पना रङ् भिकारजु ज्वपोसह विधानाद
न शिकश्या तो॥

दशांसङसांरावत॰ इतिसु
वुदिंदुमे॰ संहावनुपसंराभा
वनिदितालिति नदोपः
कलोस्तुकव्यम धर्मम॰
तिताजभावेरापत तिताज
कृस्यः सुपत॰ भम्भोसंज्ञ
सरा॰ [illegible]यहस्तम॰
संसरापांदि[illegible] भावीना
वेतिकापाभाव्यम संज्ञा

ती
लाशेफलासपीतितुफवसंगः श्वा॰ ६
स्फलाभयोनि सस्तुफ स्वातस्यतेनु

गीः खेऽइत्यमरः दृष्येइति विश्वः गीस्तु नरतो
खगोइतिमेदिनी।४

स्थपुटः। अस्मितमोर्दर्धिस्थ। आम्रम- ताम्रम- निम्नेऽर्नीचोपस्था। निम्नं गम्भीरं दीर्घस्था ग्रा
द्री- शुचेइन्ध- शुद्धः। दुरीतोत्सोपस्थ- इः लेनेपते प्राप्यते इति दूरम- लौरुक्षः कृच ॥
लकुम- कुरः। रोहेतिलिङ्कः- रोदपतीतिहदः- धुञ्सम- नतिमं ज्ञा छन्दसाः रित्तुर
तिरिवत ददितपर्याशहस्रो वातास्ततः पर्तार्मबोपरे। मेदिनीतिदुः। स्वक्षरे विके
सुतूधगर्दि भाः कृन्त सृत्ः स्तृः धीहः गदः। श्रुसिचिमिनोदेविस्थ- प्रुः सो त्रः शारुः
सोरम वीरमगीरः समुद्रः। जाति- धिः धीधुम- हिमस्थम- धासि वतिमंरन- धर्थ्यं व
र्भ- धम- प्राकाः। अनेकुगव अतिथिकुधं धुर्धन्यु। लोकम हैमेर मेसशकथ या ४
रफगौ विनेरामालः रनितउनतिंसतिः निपाता इदराभावस्थ- स्मनोनापकः
इनूः भंगेर्नत्तोपः अग्रम- वगोस्त्रीहीतिकेपवौ दुअपाडुप भाषाहुत्समाधिप्रः जेपति ३
कुविं धोर्नैसोपः कुधमरालम- घर्वमुखमाज्ञर विसेलवे- रेफेःसोपः।

ग्ताः। न्हूटः खुरखे स्ने १ खोपो ग्ताम्हा वश्व खुरः। मनन्दे न्नि सोप ः भ कुम ः उँव सम
पावे ःच स्यगा ः ऽन्य ः भिभी मे ः च न्हे सः भे लः। गल ताः स्ताकृपपम। श्रु चेश्व स्य कः
श्रुकं ः। प न्हे सः श्रु ः कः। गऽ। ळडि ः गो ग हृ ता सि ते पी ते ः ध न स भ न्तो पन्ो
धिभा गी। इ स्ता ग्ता ः म्हाय ः इ त्मघ्रे च प ता ः म्ा म्ादने ः मा सा ः स मिक सदुक लट ः
कसगतो समक् कुसा लिा पत्ताप नो गन्ा प्रसमा ददि ति सक सु को। पु जभि ः। अ
श्विपश्च ः पवि जशो रजि कव्बा ग मोच ः पचे ः कः पाकु कः ः सूपकाः ः नसोनु मन्
शुक ः। भिप ः कुकन भीह्रकं ः। कुं ने धि शिव नसा पो रपूर्व स्याथि। रजकः।
इन्हुकु दकं ः चरकं ः च बम न्हाशे ता। चक्कं ः श्रुमकं ः भघकं ः। एमेरश्च लोवा ः
रेमकोचि सासि। सम कं ः गलाते ईं च ः गहक स्पा तीका। स श्व ः धो धमव ः नै
धमकं ः। कम्मकाः ः। हन्तोव धश्व ः व धकं ः धनुस मन्त्रा त्रापि कुलचि स्माय ं

महासिधत्रा दिवं गहा दिक भिति २ ४२

स्वधनु:
सिकौति·

५२ निद्दे १८ धुस्मधु ऽर्द्दने ऽस्नर्द्धं स्के द्दनमर्द्धति सर्द्धते सर्द्धिता मर्द्धति मर्द्धते
मर्द्धिता धुधिर्प्रोधने वोधति वोधते इति लाद्दऽ· स्रवुधत स्रबोधिष्ट दीप
नने ति विताेत्नभवति पूर्धीत रसाहृथ व्वैताद्देधात्रिकस्वत नयग्रहणात
ऽसुलिर् निशतमने धुधुर्द्दधवुने· स्रवधुद्दत· स्रवुं ही तवे ताठनति शानचि
ता विश्तमने याद्रिर्यग्रहतो धुवे तातिवेताते नान्तो व्यपमस्तजुध्रवहातो·
स्वन ति स्वनते गमहननजेनस्वनघसेत्सोप· क्तिः सनद्रिः। रघाभुवधावाःसोव·
स्याद्दजाद्दोक्तितिनसाद्रि· वसृतु· वेविभाषा· लोपात स्वप्रात· वीक्ष्यात न ५२
सवरणावोः विधीव· विधी वे·वाप १ मनिशावनपोः। त्राप गतौ· स्रवथी
तहस्सहने द्दशद्दशो भेषभवे· न· गतौ· भ्रस गतिदीप्तादानेषु।

ताधि सोके भेषति भेषते· भेष स्तेष·

गृत्ताः। न्हाद्दः खुरखे रुने (ओपोगृत्ताभागस्व खुरः। भाऊरेन्ज्ञस्रोण ःभ कृम-५व सम
थावे-व स्वगा-५त्र्यः भिभी मे (ःप न्हेलः भेलः। मत्यतारत्ताकृष्यम। श्रुवेस्व स्यकः।
पृुक्रः। पन्हेत्वः श्रुरकः। गृ५-ब्दहिः गेरोरहृतोसिते पीते-धनसभन्तौ पन्तो
थिभागी। इरागृत्ताभावः इताभघेच पा ति-माभाते-मासा-समिक सऊक न्ते
कसगातै सम्भकृकृसलिभिपत्यापनोजेना म्प्रस्मात्ति संकसुको। पुजभिः। भ
सिप। श्वव-पवि नशोरीकल्लकानु मौच-पर्वःकः पाकुकः सूपकाः नशोनु मर्नं
शुकः। मिपः कुकन भीहकः। धुन्नेऽविसिसंसापे रपूर्वस्याति। रजकः।
इन्हकुदकः चरकः वबभन्हारोता। वघकः श्रुभकः भघकः। एमेरस्व लोवा-
रमकोवि सा सी। स्यमकः। गहाते दैव-गहक स्याभिका। स्वव-धनोधमव- ४९
धमकः। कम्मर्मकाः। हन्तोव धस्व-वधकः वहुयभना-पापि कुहवि स्माप नै-

महासिफ्ता हि कं गहा हि क भिति २

रुवयन्तु
सिद्धौ ति

५२ निद ३२ धुन्वधु ऽ नर्द नर्दे ऽ स्कंकोः नसम्वर्द्धति सर्द्धसे सर्द्धिता मर्द्धति मर्द्दतो
मर्द्धिता धुधि त्योधने योधति योधते इति सार्हऽः श्रवुधं त श्रवोधि छ दोप
नने ति विनातुनमयति प्रधोतर सहवर्व्वे ताहेघात्किस्यतत्रयग्रहणात्तु ·
ऽसुलिङ् निशतमने धुधुन धवुने · श्रधुहत · श्रधुंहीत वे ताजगति शानविच
ता विशतमने यादि त्र ग्रहताधुवेताति वे ताते नान्तो ववमस्वनुश्रवहाते ·
स्वनति स्वनते गमहननजनखनघसां लोप · किङ्त्यनङि · । रघामुपधावाः लोप ·
स्याङ्गाहो क्विति नस्यदि · वकातु · वेविभाषा · लोपात स्वन्यात · वीक्ष्माहन ५२
सवरतावोः विवीव · विवी वे · वायर जन्निशाववनयोः । यव गतौ यववी
त हसनने हसश हसशे मेवमवे · न ·· गतौ · मसगतिति प्यासनेषु ।
त्तावि सके भेषति भेषते · भेष म्लेष · १

शशाङ्कः शेखुः शेरुः शेल्पिथशशास्थः शत्ता अथ शरतः कृशा आत्माक्रेते मनेच
केशाति क्रोशाब्जेः वसः अक्रूरन्ते कुच सर्प्य नेकौ प्राप्तिकंभोवरे
त्वनेपु कौवतिवु कोव धुध अव गमने योध ति यो धिता यो धि ब्वति हृदृपीत
मन्व नि प्राङ्भवि वेहति हृतेह हृत्हिथ तेठाते न्वति अहन्तते कसगतो अ
फसीत अक्रासीत पृत प्यं नाक्तिरताः समाघः अथ गृह सनाः स्यरितेतः हिधक
वन्तेशदे हिधति हिधते अभ्युग तोपाचनेव अअते अधुइसेके अवी
त्पपे इपा कपा भ्याप्रावामयावतिपावते रेहपरिभाषतोरेदति रेदते चतेच इपा
वते वे चवात वेते चवाद वेदे अवदीत पोच वर्षा वृपुप्राथे मिहमेहमे
याहिंस नपोः मिमेह मिमि मिमेहे थो नाविमा चिति स्यो मी मिमेप धानादि
तिन्पासः मेध सगमेच मेधति मिमेघे रिाठतोठ कुसा संनिकर्ष वोः निर्हृञ्‌ःनि

८

ध्येय कृत्स्नं प्राप्त्व क्षितं पेतु व्यव हित सेध यं धार्द्व्यापका त्वो गिनत्तेति
मिति न स्तोत्रां न कृत्स्नं धूत संबंधः किं नु तं इव वैरेव पा इ श्लिपा त्तरिमि
रितित्र व सोधा हीनांव्य वहित व्यापका रत्य विशेषे चिव ब नाकू वि सा इ: भ
विद्धि पा इ: पाहानं धृ विरि तिपुन्ते श्रवा हपाशार: गधं वं धन वो त्क्रे त्स
भवेन्न सु रक्षा मतः श्रवणा म कृत पाप स्व ध्रा जाप त्वाभ त्रि र्हि शो स ध्राव
ते स्त त स्थी रों कु र्व्वी द्वाहि ता भोजनम म्य न्ने ड स हितां गा व इघा
धि ध्राप इ व्हि ताभि ति अपंक प्रा जाप त्वाप र्हि तो धा रि कृ त्या तज्ञोन्व
प्रमा इ पारिजि लीर्घ का प्र सवे न्ना मा ता स्वा स्त त हा इ ह व्यः म न प
कृत पाप स्व तिवि शे ष लो त पा त्रना स्त व हा तु न प्रमा इ सें त्स रां व
ह पा इ प्रकं व र्हुवि हो पा हो पन्ध पत्रेव र स वो ज्जे पा इ हीनं स्प
लिपात वे इ स्वंभि से ठ कं ये मा त्रि के पा इं किं वि त्वि व के

अथ प्राधान्येन कूपतसूत्रवाइपातेनं अर्द्धपा १ चतुर्थी सेत स्थेवगच्छते घ लि
पूतीपा १ २ २ ३ न २४ अर्द्ध १६ चतुर्थी से ८॥

कानुकानं जापितं त्रेणा किन्तु वचनवसादिगुणा मेव तपाभि
बध हाने नैकस्याण्यकामतोप्यापा १ नेदिगुणं नोधतं कूप्यीतभि
स्यकेवस्तोपकारार्थं प्रकृत स्वत्वकामतः प्रतिसू सोबधताने प्या
बधं त्यजतां बेधगुणपार्थ मपिभोगनं अ लिरिन्नूनहातथ्यं कालेलस्य तु
तापपेत अतिरिन्ते छिपाति श्लेष कूपा साधि धीपते पद्मापस्तकेना तह
वाहमे कंचरहाधे हवाहोधं धनेचरेत वोजनेपार हानं स्वाकरेत्सर्वं
लिपातनेइतितं कायकृत व्यापातिातानि मितकर्तुं विज्ञेयंन सोन्यात्के
र्तुं तिषिलिनाश्च भेदस्तोनेव दर्शितः पाचारोत् ई गङ्गे धीतिपिशा स्त्रेणा
येनवायवात निवात वंतिपेनामतु रू रूकूपधृतं हितेत यैवधाहु
काहुधाकु गतीपा हिमाहनै रिति दलङ्नरूमवति वा सा ए च ड गाति
मयोवाहि माइनाहि नाधापि गोनिपात पंतिते सान्याकृता ते

शुभंक्रियापायामिति। इदं शुभं कर्तृकार्यं क्रियाभिसार्थः। किंदेवी देवने ७४ अस्याऽनुदात्ते
त्त्वं पठितस्य हलन्तः परस्मैपदार्थः स्यादिति स्तु पाठो न कृतः। क्रियाफलस्य कर्तृगामि
त्वेऽपि परस्मैपदं यथा स्यात्। ७५ शुं धशु ७६ अपि शोचकर्मणि ताप जाले। शुं धशौचे इति
दिवादयो निष्ठा। प्रथमे मंगालिक एव घतिहृ कः तदनुरोधेन तव गीपिनानपाठि त्वाभ्या
तकापाः कथेत्याह यथेति। स्वध्यायित्यादीति। स्वध्या न्वहं तांवादुपसति। चं पतीत्यादि
रत्न भाष्य स्याद्यातम्। तथा हि धात्वादेरिति सूत्रे ऽपदेश इति वर्त तेन च स्वध्यानता
नुपदेशोऽस्ति। स्वितो ब्य कीतिनुबकादिसो को कीतिलियलोपः। पद्म प्राचां स्वध्यातु।
तौ स्वेष्व कैतु न कम। उद्यापं तुपुह तच्च। तदनाकम भावयन्ति कुपेः स्वेदुस्सस्य सत्व
निषेधाभावात्। स्वयः प्रपूर्वस्य प्रस्त्योऽन्यतरस्यामिति दोस्यापरूपायनपो इ वो र्थेहता
मितिसूत्रादि महाग्रंथविरोधाच्च। एवं चोभयथापि सपापति प्रस्तीतः प्रस्तीम इत्यादि
रूपाणि ता न स्यान्येव॥ यगुवदेति। धातुपाठे स्यैव स्वे इति पपकपाठ सा ध्यान्तस्तं।

२८ वेत्यापास्यवइतिनत्त तिङ्कासतिअतिश्रोबांदित्याद्दोषस्यप्रवृत्ततयाचरितार्थत्वस्यमाध
बाद्दिशुंग्रधौस्पष्टत्वात॰नाङ्क आद्ध्राङ॰ग्रवनृशधम्भापमेईपिपद्यते॰आपाते दैर्ध
मितिकैश्यिकः।कश्चिदभिमितिस्यामौ॰रातरि॰ससाम्रस तत्वादित्ति। पनुमाधवेनो नाम
भ्यासमताञ्चाश्रयत्वेना नारडेहस्ते कर्तव्ये पूर्वपराश्रयस्यवहिरंगस्यसवर्णदीर्घस्यासि
कृतत्वद्ध्रस्वोनेति तन्निरस्तम॰हस्वांगत्वेनवहिरंगत्वात॰आसपुम्नसमाप्तेरंगाधिकार
इतिसिद्धान्तात॰आगमशासनिकोइतिपक्षस्यवपृथ्वेपांघसिद्ध्यापत्याद्विमितत्वात।अ
तएवनाभ्याशादीनांहस्व इतिधातिकिकृतानाम्नायप्रतिषेधआरब्धः। किंचपत्रा
नारंगेवहिरंगेनाऽसेत्यन्नोपदेनाजानन्तर्य इतिनिषेधस्यसत्वाद्ध्वसिद्धत्वं
ड्वीवमिति। इहोरत्तुस्थानिशुकानजादेलगिकम्पनेइतिपद्यते तत्रगजो प्राक् २८
पतित्तस्यगतिविशेषेविद्यतिनेअपितुमः॰अनतिप्रयोजनत्वादुपेक्षितम्। पचते
वनेसेवनेव॰पद्मपिसेचनेडापेवप्राप्तेराप्यतेतथाविस्मयनार्थेत्वेप्रामाशिकः॥१०

पंपुरयोस अहतांसवनोऽत्यासोमहभास्कारादिभिः तथैव व्याख्यातव्यादितिभावः। अपंसम्मः
यावेस्यरिते हुन्वते-यौ[illegible]स्रनि-त्रादित-अधुलो वत-पचिव्य-नीकरणो-इदित-अनि
दितिडगीर्वदमातमुष्टतयः। न्या सकारस्य निर्दितं परस्मैपदितं वम न्यते तथाव ति
ङुमो भादितूलीतिसूत्रेपवति गोवमितुपाहाव पचिव्य-नीकरणोऽइतिव्याख्यातम्। एता
शि ५ न्येवपक्षे [illegible]मतानि गृहिताऽनिटकानि काव्याख्यापाभस्यो अहतास्मित्यवोवाम-हेमताक
राद्यपाति अनिहमसंगाद्भूपोर्गृहितामृत्तुः। पञ्चविंशतिरवचनाऽइति ब्रुते। अजगति ०
अर्जनंप्राधान्येन-उपार्जनंतु प्रासंगिकम्-अपपाठोमेत्रेयस्य-क्षीरस्वामी प्रभञ्जन
पत्तु ऊर्जने ध्वनितिपेठुः। गुद्धिधातावीति-तत्र हि द्दिहस्स्यग्रहणं गोताश्वदृशास्वहलः पीि
यहाधर्मिन्-अन्यथा तस्मानुडित्येवधूपातात्। नवार्त्तु रितो तावतिप्रसंगः। अश्नोते
श्वेतेनेनाद्दिहलो परि भवति अश्नोतेरेवेति नियमात्। न चास्य अश्नातिमात्र निवृत्त
पत्येशंक्यम्॥ तथात्वे हि नाश्नाऽइत्येवधूपातः। यद्वा द्दिहस्स्यग्रहणं प्रत्याख्यापयते अ

२८ वरोविधस्य पदिभवति अश्नो तैरेवेति निपमात्स बसिद्धमिति भाग्यकेपदयोः
स्यितम्॰ सजिमजी॰ द्वितीयइदित॰ श्रीस्तिे निक्षापामिति नेह।भ नकः भनकपान्ने॰
भ्य ह्रपाके इति तो दादिकस्यभ्र छः भक्षपान्र॰ संजो व कइति॰ संभता नारंगिरापोसु
श्यान्छजै इस्सुस्हुतं तत्मामादिकमितिभावः। एजभेङभाडू॰ अवन्यासकारः अवश्यं
पठितव्येन कुराादिके नभाजेलइस्पादिसिद्धेरिहपाठो नार्थ इ[illegible]गेस्याह। तन्न [illegible]स्वे
१६ तित्वविहार्थमिहपाठात्॰ तत्रराजिसाहचर्यात्फणादेरेव अहताभिति। स्थितम्॰ प
हृन्पासेपावशब्देनापमर्षः स्॰आते॰ इहभाजेर्ङ्गदित्यमङगुरा जैत्यमाम्न फलं नच
ग्लापीति निषेधः भाजं भासे सादिनाघड्॰ भरे रोपोडबभापाहत्य एपविकस्पिनत्यात॰
अविश्रजत्॰ अवभाअत्॰ अभ्र रेजिरपिकोधिसपन्नते।।तैरनाचर्मि॰ रजते अभ्नेप २८
ि्षीमरैसअः इपवरादानि स्हृान्दसमेचमितिभइभाख्करो नोः।कुमरक्ठ॰ अयं
गतादिति स्याति॰ उपासादेजुगहैचार्थीनतरेवन्स्पते।कुञ्चकुञ्च गतिकौटिल्प

१८ नपरान्नोतिनिषेधानन्तरं पाठस्यानुग्रहीतोभवतीतिदिक्‌ ० उभयत्राप्येतिः म
ध्येपाठात्‌ पूर्वोत्तराभ्यांसम्बध्यत इत्यर्थः ॥ तत्र ङितइत्येपफलं कर्तृगत्वमिसा
ध्योरितिनिषेधः नित्त्यरेतासम्प्रत्ययहात्तत्वात्‌ ० पूर्वान्नापफलमनुवृत्तिमिति विपन्नी
तीत्याहैनिषेधः दिपेक्षते नेकाचत्वात्‌ स्यादेतत्‌ विशेषणमेव तदिहिमा स्यादिति
शंकते एकाचः किमिति नन्वविभक्तीत्यादिनेत्स्यात्‌ पद्युक्तयपिस्यादत तत्राह ।
स्यादितिहीति शितएत्यादिः शितपावथा स्यतिहन्तिपातिग्यातिद्युतिप्सातीत्यादिः शपा १८
सनीचनेतिसूत्रेभरेति अनुबन्धेननिर्देशो द्विधास्वरूपेणइत्संज्ञकत्वेन च । अस्मा
द्योपधा शीङः सार्वधातुकेगुणः शिङोपुङिति द्वितीयस्त्वनुदात्तङित इति अत्राप
वनात्सेत्यपिशास्त्र द्विनामिनीतिसूत्रेशासेर्व्यङ्‌ उक्ति नप्रवर्तते स्वरूपेणानुबन्धनि
र्देशात्‌ सूत्रेशासियमहन्त्राभ्रस्पाश्यायेन शासइति आहितकनीयइतिमते तु इ
त्संज्ञकत्वेनानुबंधनिर्देशात्‌ वेनुपड्युक्तयपोवानि ते स्तत्र वेशासेरुकारो

नचैवं सन्ननास्य कार्यित्वात्‌ । उर्णुनविषतीत्यपि न स्यादिति वाच्यम्‌ । मन्यपि पिनइ
तिनाकार्य्यमनुभवन्न एकं कार्यित्वस्याभावात्‌ । उर्णोति हि नुशब्द एव द्विरूपं कार्य्य
मनुभवति ननु भवन्‌ । अपि रिषतीत्यत्र नुरिस्य शब्दः कार्य्यभाग्भितिवैषम्यात्‌ । अबी
भिविकम्‌ । अभ्यपवते इभ्यापते शाशायते । इहइध्याध्यानीतीकारः । अपाभिदु
त्यपदुद इशश्च निषिधोतेति प्राञ्चः । वस्तुतस्तु अवीति मथै धीप[illegible] पश्यएइति धीप ५
द्वितीपाउआभिके स्येकार्य्यः कार्यितपायेद्वित्वनिमित्तत्याभावात्‌ । अचः किन्‌ ।
व्यस्तपर । इह स्याविभ्यडि । तिसंप्रसारणो निषिद्धः । अभ्यासे उवर्णो न श्रूयेत । नवाि
सं.ते. त्ये हैव पुनः संप्रसारणं न संप्रसारण इति निषेधात्‌ । वचयिता अजादेर्द्वितीयस्य नित्य
स्यादिति रूपाति इशापयतमाह्व न व्याख्यानं काशिकादौ प्रसिद्धं फलं चतुल्यमेव तथा
पिस्थानिवद्गूहातीनिर्वर्तयिन भ आगुणवलनिषेध परत्वात्‌ तत्पाव्याप्तनमविभावा
इहंलघुचेतितारे परिभाषितम्‌ । एवं हसतिस्थानिवदितिशब्दाधिकार प्रपञ्जनम्‌

श्रीशब्दमे·
म·ति·
१८

स्वत्वं तु चक्रे इत्यादौ शपवकाशमिति चेत् सत्यम्। हलनिमित्तशब्देन सान्ताद्धातुसमु
दायोपधत्वेन पाञ्चात्यद्वित्वप्रयोजकं संगृह्यते। तस्यानुरोधात्। एतेन उच्चकैः इति।
सूत्रेके पदस्य छन्दः। अत एव डुरां तेः हान्नेयन्तेतीत्यपन्होऽविभाषेत्यतोऽरिति ङित्वे
रहेऽडुरार्णविबलिइतिसिद्धम्। सन्तनास्पद्वित्वविधानेऽपि सन्तो द्वित्वप्रयोजक
त्वेन तस्मिन्नप्राप्ते अग्रीगावस्ऽशब्दो द्वित्वे कृते पिनिबधातहारुः तत्र व्यभाविता मा
त्रेलोह द्वित्वनिमित्तत्वमिति। नन्वेवमरीरिचदिति न सिध्येत्। अधातोः हलनिमित्त
पूर्ड्‌रज्जोरांसदीति इष्टिकृत इसशब्दनिमित्तकस्य गुणास्य निषेधेऽजादेर्द्विती
यस्येति इसा द्वित्वप्रसङ्गात्। स्पर्धतेतु रीशब्दस्य द्वित्वम्। सत्यम्। नेह इसशब्दो नि
मित्तं कार्यित्वात्। नहि कार्यं निमित्तया श्रीयते। स्पर्धतेऽपि अवलापित्तोऽशिते
इति ज्ञापकात्। अन्यथा शीङो ङित्वेन द्विःप्रिवेतिनिषेधापत्तेः १८

अस्तेस्तु मा भवत् कर्मणोऽस्तुति · वशिःङित्त्वरूपेणैव प्रतिपद्यन्ते ॥ द्विर्वचनेऽचि ॥ अपवादविषय
ऽपीति ह्यादेशे कृते दधासहे इन्द्रासहे इति केचित् · तासि सस्य चर्त्वे द्विघे वह त्वमितरे
सह वधीत्वे साधीधातु एव रोति हल्यम् · ननु काद्वेपि · तेनार्थ भामासिद्दद्रासासेद्द
मेव रूपमितरे · णौ च संश्चङोरिति · अत्र वाम प्रकरणे द्वितीयवचनमेव प्रमाणम् ॥ अच
पूर्वविधि स्थानिवत्त्वेनैव सिद्धे किं तेन ॥ द्विर्वचनेऽचि ॥ द्वित्वनिमित्तेऽचीति · द्विर्वचनश
ब्दस्य द्वित्वनिमित्ते लक्षणा · नाप्रिना स्वप्रासामानाधिकरण्यायोगादिति भावः · पपा
विषयस्य तेऽस्मिन्निति द्विर्वचनम् · अथ वा द्विर्वचनमस्त्वस्मिन्नीत्यर्थे अर्शआद्यच् · इह
तं त्रावत्स्या आश्रयणे तत्कालावधारणमपि कीयते इत्याह · द्वित्वे कर्त्तव्ये इति कृते
तु द्विर्वचने परभूते आदेशः स्यादित्यर्थः । द्वित्वनिमित्ते किं · ह्रियते · ननु द्वित्वनिमि
त्तम् · तन्वेवं चक्रतुरित्यत्र यकारस्यादिव । अतुसो द्वित्वनिमित्तत्वे यकारस्यातथा

१८ भिरात्मनेपदस्य नांतिशेषणाणजेत्॰ प्रथमानोऽप्यमानः एवं तु पिता स्तांडंडे रैवमनुकुमु
चितम्॰ आम: यन्नाणाप्रतिपदेनोक्तिमाव पानेह॰ आम गत्यादि॰ आम॰ आमतुः ति
थाघपदाहत्य स्वांवस्या पामेवचापि॰ उक्तः तेनाम्नस्यातिङ॰ तत्यान्निघातः। ततः
परस्य निघातश्च॰ लिटः कृत्यात्म स्पपदन्तरोनकृदन्ततपाप्रातिपदिकत्य माम
नस्यान्यपत्यान्नुपोऽनुक्॰ कृभ्वानु॰ कथं तर्हि तं पातपांप्रथममासपपातपस्वात्॰
संपोऽपि विधिवत्तससमेतवन्धुः। प्रध्वंसपोवोनहुधंवकारेत्यादि प्रमादएवायम्॰
नचविपरीतनिरुतिमाचेसूत्रस्य तात्पर्यमस्त्यपि तिवाच्यम्॰ लिपर्यासनित्यपर्याय
येष्वितनिसतपेचेतिवार्तिकविरोधात्॰ अमेत्यप्रति॰ एवं च आम्प्रकृत्यर्थग
तकारकसंख्यादिविशेषणाभ्यान्तिरनुप्रयोगस्य फलम्॰ तेनाम्नुप्रयुज्यमान
पाम्भीस्योरम्नंतवेसितसंकर्मकत्वात्ताभ्यांकर्मणीतिलिट्। तथाचमाघः। तस्यातप
यंविभरांबभूवेइति॰ भीह्रीभृहुवां॰ तपतु पूतीचविमेदसांभरा विभांतिभिर्विभरां १८

तोऽस्येति सूत्रितम्। आनितेः। निसोऽप्येवं सिद्धे आनि ग्रहणमागमशास्त्रस्यानित्यतां ज्ञा
पयितुं तेन सारं तनुकामं स्य तानि सिद्धम्। सोऽयं ग्रहणस्य व्यर्थम्। प्रकाव पापे षा तानि
प्रवपाणि मांसानी यत्र तु उपसर्गग्रहणं स्पष्टं ग्रहणं च न भाषि स्यात्। उरःप्रभृतेति अ
नुप्रयोगकम् उरः परस्य णत्वं नेति केचिदिति तन्न। एवं हि सिद्धे नेणत्वं स्यात् तद्वाक
एविरुद्धमिति भावः। यद्यपि भवत्येव णत्वमिति व्याचख्युः तदपि भस्माकम्। अनोः शाद्वेति।
भस्त्रकर्द स्यात् इति चेत् स्यणुपूर्वस्यापते तनु प्रकृतां जपतेगाद्यो नित्यम्। भिन्नादिपाठे
न प्रनाथ क्षेति निपातनेन गार्ग्यं यत्र शेषविभाषा। नेर्गदनदेति सत्योनकोपेन्दे
पाशो घड्याह। नदनदादेरिति। उपदेश किम्। प्रनिवकार प्रनिचेरया देत्य आपिनिवे
शोपथा स्यात्। अघानौकिम्। प्रनिविनद्धि। उपदेशग्रहणात् प्रनिचक्शे अत्र आपिनि
वेधः। उपवल्लानामिति। कृ ईवृ ईर् ई कीडपामेव त्वेवकारो ज्ञापकः। वागादिति। अ
पाहिनने धान्यानामव नेइति सत्रे चाकरे स्पष्टमिदम्। दित अा। प्रकृते त्विवादे

गौ॰ब॰सा॰जै॰
म॰ति॰
९६

संयोगान्तस्य लोपो रो हल्वे इति वार्त्तिके नासिद्धत्वनिषेधात्॰ संयोगान्तं पदसंज्ञे इति व्याख्याने॰
तु नेह संयोगान्तलोपः॥ किन्तु सकारस्य पस्यापि हल्वे अतो रोरित्यनेन एक एवोकारोऽभ
ध्य३ ति[illegible]ति॰ विधेयविशेषरोकृत्यस्य पश्येक॰ त्वगद्धि[illegible]तत्वा[illegible]ति अतिपर निर्देशे
नातः परत्वस्य पूर्वत्वस्य च संभवात्॰ नव परत्वाद्वशि चेति प्रथमस्यैव वेह॰ स्यादिति
वा वाम्॰ हल्स्यासिद्धतयाह स्वपरत्वाभावात्॰ न चाभ्यासिद्धमिति वाच्यम्॰ स्या
न्वंशोत्पादे विनिमितीभूतह शंशेत हसंभवादिति संक्षेपः॥ विस्तारस्तु शब्दकौस्तुभे
बोध्यः॥ अपृक्तस्य हल इति॰॥ पंजुभा बौ नकम्॰ अपृक्तसार्वधातुकस्येति तत्र॰ छेभेति
इत्यस्य दति व्यावृ॥ सार्वधातुकग्रहणात्याभावात्॰ आतः॥ सिज्ग्रहणमनुवर्तते॰
सिच आकारान्तपरस्य भेरिति॥ ततः प्रत्ययस्य न्सतो न सिचः परस्य म॰ आकारान्तभ्व ९६
त्वा॰ एवं सिच ते फलितमाह॰ सिज्लुकीति॰ पर्भस्त्वेतासिद्धेनिबन्धोऽपक्रियाह॰ औरन्ता
दित्येति॰ प्रागेवेति॰ न परतः नाविर्भावकृतादिति भावः॥ अतएव छन्दसि च रोविभावहे

सिचश्चपरस्मैपदेष्विति व्याचख्युः तन्निरस्तम्। अस्तेर्भूरितिभूभावस्यानिवद्भावेना
स्तितपात आतिप्रसंगात्। गातिस्थेतिसिचो लुक्यपिस्थानिवद्भावेन अगादित्या
दिभूदित्यादौ सर्वत्रातिप्रसंगाच्च। नचैतत्पुनः पन व्याचक्षते। सिचश्चास्सश्चेति। एवं
च समासात्प्रसंगो नास्ति। परमतन्तुक्तं सम्यक्। अस्तिश्चासिचश्चेति प्राचां व्याख्याने तु
द्वन्द्वाद्बहुत्वाद्बहुवचनं स्यात्। सिचश्चाः प्राप्ततरत्वेन पूर्वनिपातः स्यादिति भावः।
विद्यमानादिति। तेन लुप्तसिचः कृतभूभावाद् सेश्चनेति भावः। भाष्यकारास्त्वाहुः
अस्तिसिचोऽपृक्त इति द्विसकारको निर्देश इति। अग्रमाधवः। असल् इति समुदाय स
धातुत पाः इति पप्रयोगस्यादिति तद्भस्यो निकमात्रम्। इयंभाष्याशयः सिच इदस्या
जनार्द सकारः प्रश्लिष्यते नतु श्तिपः प्राक्। अतएव अस्तिसिचोऽपृक्त इति द्विसकारको
निर्देश इत्येवं वधू पा। एवं च सानादस्तेः सानात्सिच इति चार्थो निर्दिष्ट एव द्वि
तीयश्च सकारो लुप्यते। संयोगान्तलोपप्रसंगात् इति व्याख्यानात्। नचैतस्याः सिद्धत्वा

द्रुसवृतु॰

म॰ति॰

१५ यानकारस्यासंयोगान्तलोपः प्राप्नुः पदानासंयोगादिलोपेनानवकाशेनबाध्यते ॥
नन्वेवमपि संयोगादिलोपस्यपूर्वत्रासिद्धमित्यसिद्धत्वात्॰ हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् ... लोपः
स्यादिति चेन्नैवम् ॥ सलोपासूते: सतो ... स्ताभ्यांगिशिक्षस्येवप्रसपत्येनापत्तेः
भ्वा॰ ८ त्याते ॥ हल्ङ्यापः प्रकृतेः परत्वाभावाच्चेति दिक्॰ सुस्तुडिः । इकारउच्चारणार्थः ।
शपाद्यपवाद इति॰ आदिशब्दात् नारुराप्रमुनतानां श्यनादीनांग्रहणाम्॰ इश्चाविति॰
तद्वे दित्वेप्रयोजनं अमंसोषनानिर्दितामितुपधालोपाभावः । गामाचितिति॰ गा
तीति सिपाविकरणाश्लुत्यस्वनिर्देशात लुग्विकरणोदुहाशो ... सते॰ ...
ग्विकरणलुग्विकरणयोरलुग्विकरणास्यग्रहणमिति परिभाषापिवतिर्न
सतेनतुपातीत्यर्थः ॥ गुस्तुवोः । धुङ् प्रापित्तगर्भ... भोजने सूधति सद्यपोत
भजग्रहणाम्॰ तिडोविकरणेनव्यवधानात्॰ गातिस्थेति॰ अन्न प्रान्वेः । असेः १५

मवे इत्यादौ तु परत्वाद्दीर्घः स्यात् । अजरं गत्यादिति । प्रत्ययमात्रापेक्षत्वादि-
ति भावः । ण्यल्लोपमिति । यत एव विप्रतिषेधसूत्रे भाष्यकारस्यापकम् । आर्द्धधातुके
ति एककारो वै धः । किदाशिषि । इत्यनेन गुणाभावसिद्धिः प्रतिषेधे सिद्धे किद्वच
नमिज्याद्दित्यादौ संप्रसारणार्थम् । जागर्यादित्यादौ गुणार्थं च । जोषि-
षीर्गुणोहि इति पर्युदस्यते । इत्यं चेह विशेषविहितेन तेन बाध्यते । य
लोप इति । भूस्परसंयोगादित्येन पासूटः स्वस्य लोपः स्कटस्तु पूर्वनासंयो
गादित्येवेति भावः । इसमासो इति । इक इत्येवं विहिते इत्यर्थः । इत्तं
किम् । सो गवापनः । लिंगोर्नदुद्रादित्या संकु । द्वद्वादिति सेर्ग्रासपचवस्त
गतात् इकः स्थानिकत्वेन निषेधः । भूपादिति । इह स्कोरिति लोपस्यासिद्ध

इति चेन्मैवम् । आहरेत्यादि । अत्र हि तामित्यादौ दोषध्रौव्यात् । विधिनिमन्त्रणो लेखुगाद्येषु
चेति । पञ्च दृष्टस्यापि भाद्यादेश्चा । तत्यादि तिभावः । तत्राद्ये ऽपपत्तिं क्रमः विध्यादीनां प्र
त्यपार्थत्वेनोचितम् । तथाहि सति केवलादीनां सर्वथा लकारान्तरेचरितार्थानां विध्य
र्थोऽर्थोबाधकाः स्युः । तथा च लिङ्कल्वादीनां अभिधानं न स्यात् । ततश्च दि यचनवहुव
चनेन स्याताम् । शबादयश्च न स्युः पुरुषव्यवस्था च न स्यात् । अविहितत्वप्रसङ्गात् । सतो
वादि विरहश्च न सिद्ध्येदिति । द्वितीये चेति एतदनुपपत्तिः । विध्यादिभिः कर्त्रादेर्वाचन वाए
ध्यन्ते विरोधाभावात् । लः कर्मणि चेति सूत्रे सर्वलकारसंग्रहार्थं ल इति बहुवचननिर्देशा
च किन्तु कर्त्रादयो निरवकाशाः । न च लडादयोऽवकाशाः स्यापसाम्येन विध्यादिषु व
र्तमानत्वम् तत्यादेरपि तत्प्रकारवाच्यत्वात् । न च धात्वर्थं प्रति वर्तमानत्वादेः
प्रत्ययार्थतया विशेषणत्वं स्यादिति वाच्यम् कर्त्रादावपि तुल्यत्वात् ननु प्रत्ययार्थप्र
धानामोप्यारम्भात् सः उपात इति चेत् तर्हि तत्र एव जोन कैरावकाश इति दिक् ॥ प्र

सर्गिकम १

वर्तनायामिति । प्रवर्तनात्स्यादि धातुरिचतुर्थ्यो ऽनुप्रकृतत्वादितिभावः एवंच धातपात्तव्याप
रस्यतिमयविषयतिभाजेन दूधान्वये तात्पर्यमाहकालिङ इत्यइतिपर्यवशानातेद्योतक
तापन्त एव उपाधानरएवति । यथी तितत्वम ॥ प्रार्थने पाश्चा कविदिति । शापन फल
नुबन्धमात्रोत्मादिति दिङ्सि उन्नतत्वानिवभाव इत्यवोचम सूइतिषो । तकारादिकोर
उच्चारणार्थः । लिङः स । सेतिलुप्तष्ठीकम । अनन्तस्येत्यनेन विशेष्यते तदाह अन
न्तस्य सस्येति सकारद्वयस्यापीति । अवयवावयवस्यसमुदायंप्रति अवयवत्वपास्
तेयिषिषि भन्कालादितिभावः । आशीर्लिङीति । भूपात्स्तामित्यादावितिभावः । नन्वनवि
चेति सकारद्वित्वेनापीदं सिध्यत् । नव सकारत्रित्वं फलं । उच्चारणे विशेषस्यद्रष्ट
त्वात् । किं च सप्तिकृते स्को रितिपासूः सकारो लुप्यते । झलिपरेषः संयोगः तदादि
त्वा[...]तच्चाह स्कृतरस्मिति । एधिषीष्ठेत्यादावितिभावः । अतोयेय सार्वधातुके १४
किम् ॥ चिकीर्षते सार्वधातुकानन्तरं तो हिमध्ये ऽपवादप्रकरणे नातोयोपपद्यवाधेत

स्ववृतु

म. ति.

४२

पतु पुषादिद्युतादिभृसेरास्वाद्गितस्तुरित्यप्रतइतितत्प्रामादिकम् उरित्येतस्यालिट् सूपा[illegible]स्य येपपठित
तेः तस्मात् सलवसिध्यते [illegible]जंधोवेधयः। ऊर्णु वंचभेभे एको चूर गीपाते पाठ रुच्यतः न तिहो
व्यानेऊ· शशायुगाते शेशायुरि तिइह शशाशायुरित्यपयोगंथःमादिकइयु न कम· चह भचहीदिति·
हान्तस्या न वृद्धिः इहलागे अपंकथाहो भित प्रकरणे च वृद्धे· अनिद्युरिकाणिवति अत्र चव्या
ल्या नमेव सरत्वाम्र अपभ्याद्रनगतो नाह· वृत हासे त्रिमिह मिदृगुस्तः शीतीत्यनुवर्त
तेसाचकर्मधारयो तसमीऽगान्तिपूर्वप्रतयो विशेषणः तेन पस्मिन्रपित्भिस्तदा इतितिप्रवर्त
तेनसेतसहश्वसेश्कशाकारणिविर्तिभावः पवेतस्यइत्याहेत्यिवादयोऽस्यपि [illegible]तितिलोप्यम॥ १
अपं चासवृत्तादिश्व· भिष्मिहान्त्येइतीयव्यवकेशह भविष्यति न्दिय घतीति हलिहनमोहन
वोदिवाहोस्यघती तिगात्र प्रन्हारतो· घुट् पतिवर्तने।७५२।अपपतु हावपि· हलुर
लुठ।७५५।आधोप्रमाथेनोतःतीयादिदोपानः दृणस्य धातु दृशीयानो चेयकेः न ४२
असंचलने।७५६।संचलनं प्रकृतिविपर्यासो मेघनं च अयंदिदोरिः· अयादिश्व न सं
भवस्वतुर्भिः। चतु श्रीहत्ता कुपर्णा तत्र यमिति आ व लुप्तान्नत त्वनामिनिज्ञेय स्यप
इत्थं आत्मनेपाफलमाह वभइति थिती निवर्तुपरोहे न मिमिदद इतिकरणाः स्यादिति

कुए ईतत्र नेहभ्यादि गद्येते घृताहीजंप्रभक्त रांगांज्ञापकालेहि तत्र पुंजेह्यपरिपक्वमेन
वानः तथाहि पुंजेह्[illegible]बाया प्रवधातवः यदि चात्र ऐव जिह्वान्दिरागाः स्युस्तर्हि स्वद्वि
तीकपेरन्न नानेकांगुस्यादितत्वादिवं धसेग गौरवमं[illegible]चपारांगा निरनुबंधकत्वा
त्यहेः स्यादितत्वे। पिपकाद्रीवतं लि औहात पत्तुहरदूता दिभिन्नकं स्यादि तेन तुपा
रपितेनेव सिद्धत्वादिति तचादिशद्‌ब्दया छमिलि प[illegible]स्याः नच ख्याडे गतपा श्रीपिश
ह्ससमह्यपेपक्षप्र दुर्वत्वादिस्यापत्तात्तावत्। नापि पुरादिःतीता वाच्यव भानेनानानंत
रसभूरसंभवात् अतः परिशेषादिवाच्यः एव गद्यसन्तोतपाह रपान्विकरणगुणा
दिरिति नंदि मीहि पचादिभ्यः इतिवत गुण घृतादियेक एवादिशाकः सत्रे पठितुमुचि
तः नन्वनुपुणारूपोद्भुता रूपस्वलेरितरयकृतानेनकृतानुगति चेन्नैवम्। प्रत्येक[illegible]का
पादेविपरीतगौरवापातेः नचानुवन्धांतरेणाप्रदौलीति निर्मीत्तु शंक्यः तत्काप्नी
निर्वाहप्रसंगात् चादिमाभिरितात्मालावतंवसत्वाते तथा पाठघींजक्वाहीघि
पुंशाम्मुतादिकवि।। त्रिविपक्वात्रिसत्रिहलमनुधासस्यन्दूरुप्पूहीतपाठ

नामहि २

दिषु २ मदि २

ने॰ आस॰ दृग् शयतुविद्यति स्वमनुवर्तते २ यापद्यादिर्वा स्यादिति॰ कुः ख्वितिपत इति आसे नहश इसधाहोरो गावत्र धीति कुत्वे विद्वे प्रत्ययग्रहतो नालपता
कंविशेषोत्ताव्यनामर्थ दृधीति सा स्पृष्टौ ताहशादि किन्नतिविपर्यस्त्वा नाशा यदि तार्थमिति भावः ५ सकार इति॰ अघोषमहाप्राणांशस्तु स्वत्यादि
ने॰ तिभावः ५ केचिदिति॰ क्विन्प्रत्ययस्येति स्पृशोऽपि स्यादि॥ अतिसिद्धत्वादिति॰ वचपिनश्चापवादेषि कुत्वं तथापि शिरस्योनिर्जनेशः स्वेषां नतु स्वस्यानिर्ज

प्रतिसन्दे संग्राहामे हात

७९ ईदृशो नाशो वनेकंच। त्यदादिषूपपदेषु अनालोचनार्थे दृशोर्धातोः कञ् स्यात् स्व
चास्क्विन् आसर्वनाम्नः सर्वनाम्न आकारोऽन्तादेशः स्याद् दृग्दृशवतुषु। कु
त्वस्यासिद्धत्वात् कुत्वे तिष्ठः तस्य न स्त्यैन गुः तस्य कुत्वेन गः तस्य चर्त्वेन प
ताद्दकु न्नेकः तादृग् तादृशौ तादृशः बहुवचनं वा स्यात्कुत्वेन खकार इति केचित् ह
न्तादिमते तु वर्त्वाभावपक्षे गकार एव भूयते तत्र तु गः। न स्युंप्रतिकुत्व ७९
स्यासिद्धत्वादिगादिभावापत्तिर्निर्देशान्नासिद्धत्वमिति यावत् धर्म॰ धृषे
तिषत्वं नस्य चर्त्वे विड्॰ विड्॰ विशौ॰ विशः। नश्यौ॰ नशः कथं केचिन्ता
दृशो वा स्यात्पदान्ते। नक्॰ नग् नट्॰ नड्॰ नशौ॰ नशः। नग्भ्याम्

स्यादीति भावः वस्तु वस्तु इदं विन्यस्य॥ प्रत्ययग्रहणात्स्याद् दृधीति मात्रकुत्व कर्ता पाठ एव मा॰ स्वकृतोऽन्तरैः तस्मात् धकृ कुम्भं वुपजिकृ ५॰ कुग्गस्यापि
तार्थेन ग्रहस्य वत्सापवादेषोऽस्य नपुंसकाद् इति तदेशमतद्दति वस्ता सूचितमिति दिक्॥ नशीति॰ वड्गकाः प्राग्धते॰ नड्भ्यामिति॰ मसिनसोरिति
नुमतु न धातु प्रत्ययेत ह्रिआनात॥ २॥

न अत्र धातुत्वात् रूपं नुमनत आह अधातोरिति नवेत्पादेरधिकृधातुरिति वर्ज्य एवं निपातो स्तु कि नञे वेसिवाचाम ओपदे त्रीत्रकं त्वानुत अतिवे रत्तास्तात व्यावेत्यस्ति निपातत्वात्
कार्थत्वात फलं वर्ताधात्रि त्वास्तिव गोहान् विल्वा दि नाम धातोरोभिरस्वेति शेषभाव इति दिक्॥ २॥ उमेभा स न्त्वानु सेधेन न गे हरेण नमावादश्च समुते वधानो समा
दिति त्वा हाभे एक इति ते इति॥ इ इ स अ उ ल्ले घासि ष्ट्वे उभे गहलात्त्यक्तार्थमः॥ नामवत्तो च [illegible] इ यो नवयघर्षि ओहो न नि हानुवर्तते सा अनर्थत्वा तत्र हाह नमेति॥ र[illegible]मे:

न भवति अधातोरिति तु अधातु भृत पूर्वं नुमनर्थम्। गोमान् गोमन्तौ गोमन्तः इत्यादि॥ भातेर्डवतुः भवान् भवन्तौ भवन्तः शत्रन्त स्य च तु तयोर्भावा
न्न दीर्घः। भवतीति भवन्। उमेअभ्यस्तम्। वाक्यद्विः प्रकरणे तौ वेद्वौ विहितौ उ
भे समुदिते अभ्यस्तसंज्ञौ स्तः। नाभ्यस्ताच्छतुः अभ्यस्तात्परस्य शतुर्नुम् न स्यात्
त। ददत् ददतौ ददतः। जक्षित्यादयः षट्। षड्धातवोऽन्ये जक्षितिश्च स
स त्रा सप्तमे ते अभ्यस्तसंज्ञाः स्युः। जक्षत् जक्षतौ जक्षतः। एवं जाग्रत्। [illegible] दरिद्र त:
त् शासत् चकासत्। दीधीवेव्योः डीङ् इंनो येपि छान्दसत्वात् व्यत्वेनप
रौ वक्ष्ये दिधीत वेव्यत्। गुप् गुपौ गुपः गुप्भ्यामित्यादि। त्यदादिषु

वः २ स्लो श सा विति द्विसे ऽभ्यास हस्व ये शतः अभ्यस्तवे ति सासोपदद दि ति ५ स हादि षु अभ्यासो नमितवानमात्राम २। राम राम

अम. अत्वसंतस्य चस्वर्णे इत्यत्र इतिस्पूर्वकीर्ति वाकवदं अधातोरित्यस्येतस्येवग्रहणे बरातानुशशवृतम् रात ह २। धातुभिन्नेति अत्वप्रयोगिक इत्यादिमितिसूत्रे गोमत्सतेर पूर्वसंवे गोमानिति पूर्ववत् । भाष्येसंगच्छते अंगादिरितिपरत्वात्वार्थसिद्धंतदन्तरमिति इवाक्यार्थं [illegible] महत्वं ३। परमिति अवनसामर्थ्यादिति पुर्वं भाग वृत्संबंधेनयारितार्थ्यं
रित्वाभिमानः अप्रवाप्युद्धप इत्याह॥ सामर्थ्यादिति तावत्कार्थे धेयोधकासे विरोधे सामर्थ्ये कृते सामर्थ्यात् सूर्ये सिद्धिप्रक्ति ते रेकस्य तद्विभावे धीमानिति॥
नदेकानुबंधकपरिभाषया मनुको आग्रहणं तदेवधारिपठितनुमा सिकोपर विशिष्टे भवत्यग्रे वरितार्थ मितिवा अपरवाकयते। समुदायानुबन्धेवव तोर्ध्वनुबंधस्या भावात् ५॥

७१

न्यते शसुव्वचे वा कार्यं स्यात् उगितत्वान्नुम् सान्तमहत इति दीर्घः महते
पूज्यते महान् महान्तौ हे महन् महतः महता महद्भ्यामित्यादि। अत्वसन्तस्य
चाधातोः। अत्वन्तस्योपधाया दीर्घः स्यात् धातुभिन्नासन्तस्य चासंबुद्धौ चा ३
परे। परं नित्यं च नुममंगाद्भित्वादवनसामर्थ्यात्तदेदीर्घः। ततो नुम् धी
मान् धीमन्तौ धीमन्तः हे धीमन् शसादि महद्वत्। धातोरप्यत्वन्तस्य ७७
दीर्घः गोमन्तमिच्छति गोमानिवाचरति वा क्यजन्तादाचारे क्विबन्तो
ङ्कर्तरि क्विप् उगिदचामिति सर्वेऽप्यवहारान्तिपदिकार्यम्॰ धातो
श्चेत् उगित्कार्यं तर्ह्यंचतेरेवेति नियमात्॥ तेन स्रत् ध्वत् इत्यादौ॰

नियमार्थमिति धातोश्चेदुगित्कार्यं तर्ह्यंचतेरेवेति नियमइति भावः॥ तेनेत्यस्यात् आत्मातिदोरेनुम् ङीपे न स्यात् आद्युश्चो वाकारादपूर्वकं नलोपकर्तास्य नलोपकर्तुरिति छास्त्र
पिवन्तार्थमपि नियमार्थः। पद्य विप्रंवते शब्दस्योनम् रखेतिनियमेवच तितेत्यलतां च रितार्थं तथापि भाष्यप्रमाणमत्सत्यादितोदो ३ नतिनिपमेषु नरु इति छार्ष
[illegible] २॥

तिरस्वेति । श्वुत्येऽलोपस्यस्यासिद्धत्वंतु न पूर्वत्रासिद्धमिति तन्निषेधात् ॥ पूजार्थस्येति । पूजा हूपार्थस्य नाश्चतेऽस्यार्थः । अतएव प्राच्या कुले न घातीत्यर्थं केचित्तंग
च्छतीत्याहेन लोपो न प्राच्या कुलंगमत्तेनवपूजाग म्यते तथं चते रेवसार्थ इत्यस्य कंमयो न परान्तेऽस्तित्सूत्रेभाष्ये केवलवोः प्राच [illegible] दि क्विरन्तनादि रूढस्येति
वो ध्यम् एतेनाञ्चेर्गतावित्ति निपमेने चासिद्धो नाञ्चेः पूजायामिति व्यर्थमित्यपास्तम् ॥ २॥ राम [illegible] इत्ता
वतंस्कोरितिसलोपे कृते स्यासिद्धत्वात्सलोपे कृते वत्वं धश्चेः क्विप् किमर्हिणास्तिसंप्रसारणेतो पूर्वत्वे श्वुत्वस्यासिद्धत्वात्स्कोरिति सलोपः । उगिदचाम् इसिवर्जस्यासिद्धत्वा

तिर्यङ् । तिर्यञ्चौ । तिर्यञ्चः । तिरश्चः । तिरश्चा । तिर्यग्भ्यामित्यादि । नाञ्चेः पू
जायाम् । पूजार्थस्याञ्चतेरुपधाया नस्य लोपो न स्यात् । अस्य पुनर्नकारस्यानु
ङः । प्राङ् । प्राञ्चौ । नलोपाभावादकारलोपो न । प्राञ्चः । प्राञ्चा । प्राङ्भ्याम् । प्रा
ङ्षु । प्राङ्क्षु । प्राङ्षु । एवं पूजार्थे प्रत्यङ्ङादयः । क्रुञ्चेः क्विन्नलोपाभावो वा
ऽस्य ऋत्विगादिनान लोपाभावो निपात्यते ॥ क्रुङ् । क्रुञ्चौ । क्रुङ्भ्यामित्या
दि । पयोमुक् । पयोमुग् । पयोमुचौ । पयोमुग्भ्याम् । पयोमुक्षु । उगिदचामिति ब
हुम् । स्कोरिति सलोपः । नस्य वत्वे । सुवृड् । सुवृड् । सुवृश्चौ । सुवृश्चः । सुवृड्भ्
युवृड्षु । महतः पूर्वा । वर्तमाने पृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवच्च । एते निपा

त्यन्ते । निपातनादिति मतिवदवदनाद इति शेषः तत्रवल्वत वृहतोर्गलाभावश्च तात्रिआदेशः स्वबृहोः कर्मणित्वं प्रत्यस्य निपातनात् ॥ शतृवदिति प्रत्यय स्व
पाशतृप्रत्ययवत्कार्यं शतृ नुमइतित्तले पृहन्महतोरुपसंख्यानमिति तेन पृषदादि ख्यातं पंचेतिपमर्थमिति तोऽमन् ९॥ राम । सम ।

नमः ऽन्तोइति अयवत्त्रेतातार्थद्विविधत्त्रसातार्थतत्र सन्त्वाङ्सेधेद्धावस्या अत्रप्रतत्तसानुव्यतिाऽनन्तोमेति सत्वसिति चन्द्रपत्तेत्रयपथासत्यं तीग्धकारवोभ्रवति
तयोस्य अत्र १ शविद्य २ दृयवो क्किमिति चस्याप्युवसन्तसाभिहम नन्तर वसाधिकातादेवुरूपे ऽतस्वेद्धस्यधी द्विद्य गोबनभित्यादि ष्वीक्ततो व्यर्थ स्तप्रत्यय
२० यह तामते आह प्रत्येयद्धति॥ अन्यथातः स्कद्दत्य च तिसमासद्धवतोन्ऽसतं समास ग्रहतोनोतर वसान्तेपिविक्क धातुरूपेऽतोपरे स्वधतिवन्तो
धवस्त्र द्दित्वाहावेदस्याद्धित्तिभावः। ३ऽऽईत अवाव इत्यन्ऽ वर्तते ५ समःस [illegible] मिति तिसमङ्गा तिवान्स्कृतम० परिभाषा सानस्कृतगौरवापत्तेः ६

८६ अन्यत्रेति पञ्च्छे० अइ घूङ्। ऽन्तोन्ते अरसोङ्कः पथ ऽ मत्यं केचिद्दि छेतिस्व
त्यवत्त॥ केचित्तु संवस्य ईशस्यनेत्येके सेहिं दृश्यते० धिध्य ईय वोः किम् अश्वावी
अन्वतो किम् धिध्यो पुकु० अप्रसवेकिम्० धिध्यगं वनम् वभ्रस्य ग्रहतां हापय
पतिः अन्यत्र धातुग्रहतोत हार्द्धिधिरिति तेनापस्कारः। ऽ३६० ५ इन्वो ऽइं वः
ऽईईत० ऽवक्क्षतापरस्याऽ पूनकारसां वर्ते भस्याकारस्याई स्यात० ऽ ईवः
ऽईवाः ऽ३ भ्याभित्यादि० समः सभि अप्रत्यपान्तें वतोपरे समः सम्भि याद्देसः
स्यात। समाङ्। समाम्यो समाच्चः। समीचः। समीचा सहस्य सध्रिः। सध्रूङ्।
तिरसस्तिर्यलोपे। अप्रुङ्ङाकारे वताव भस्यपान्तेपरे तिरस तिर्यादेश ८६

[illegible]

नहिकृताणघाभिधात गौरवमेव आहुः तप्पमिति किञ्चिद्धानाश्चास्ति नन्तस्तान गौरवमिति
किन्तु सान गौरवोपि ३। अच्च इतिसौवस्वविशेषे अनादेस्रापिपतानं प्रवर्तते अस्फुरत्यूहाय परिभाषया २ समासाम

अहन्सो अहसेरिति कारऽचारोर्थः अहन्इसवचनबहीसग्रहणं नस्यानिकोकारे कृपोरपु परस्य न्हसांतेना हस्यतिअहेरा आ हइसोसो न रोषः ॥१॥ हरिकिम्न अनुयोरि आंतस्यनाभरत०
समाहार द्वन्द्व इति इहमवरि वा णेरोधेनथलु तेऽपुनर्क्ते नतत्र उसहुस इति द्वन्द्वे सुखोप शंतलाद्धक्ष स्यपूर्व निपातेन पुंस्त्व स्य सवर्ण दीर्घयोः प्राप्तयो दीर्घस्य शास्त्रं तर आप्राप्ति
तेन निपत्ता ह परनिमित्तक तेना नरंगात्या बहु स्यते ततः सवर्ण दीर्घ उ इति रूपसिद्धेः रत्पवोकास्य इपन्न उपास इति नुनरुक्तं तस्माद्ध्यउत रस्पा इत्यितं परयेन भाष्यमानोक्ता
कारस्य सवर्णता ग्राह्य कत्वाति सिद्धमिति पोध्यम् ॥ २॥

अहन्नहन्च इति स्थिते वा रा० अहन्सोरौ ८।२।६८ अहन्सोऽसान्तस्य हात रस्य
उः ऽ इतो स्तो हस्य मश्च । उ इति हस्य दीर्घः । तत्राहारः द्वन्द्वः । आन्त रत स्या
द्व स्य ध्वं नन पाहस्यो दीर्घस्य च दीर्घः । अमुमुपड । अमुमुपओ० अमुमु
पअः अमुमुपं वम० अमुमुपओ० अमुमुईचः । अमुमुईचा० अमुमुप
अस्याति त्वाद्रि० सत्य स्यासि ऋत्यान्त पता० अस्य पाधेऽन्यस हेश स्वेति
परिभाषामाश्रित्य परस्यैव मुत्वं न इतां नते० अहमुपड । अः सेः सकार
स्य स्थाने पस्य अः सो अःसिरिति णारप्यानात् रूपसिद्धये विवपरय मुत्वं

परस्येवेति. ८।२।८० स्यैयेस पं.२

अह अस्येति शेषः ... ति. अन्तस्यथा येषां प्राप्तां पदीर्घेनैकालंत्यस्य प्राप्ताविसर्पः अ अधातोन इत्यस्मिन्नेतेरायेवस्या अनुमानयती सा रुणाप्ति भर कोसपछन्न उअन्वोऽस्यति
... नेनोद्देशो पकोसर्पः तत्त्पचायास्य यर्लस हृतीयोति सत्य मध्यधानेवयति वहीरः हृत्त्वइत्यादौ न्स्वअसंतत गीत रेफ्यो न गरभाको न व्यवधा कोहान्त स्वरेरसस्म
... त्तैसमि भावाप्रसति रत्सरपयजसंप्रशारणामत्तस्याय हृइसाद्वेन निपातसिद्धिः मतप्रयजसंप्रसारणांइति सूत्रे सामर्थ्यम् ॥३॥ राम० राम राम

तं यामियसु ऽ भावे बे ख्यते इत्याह ॥ ग मौपकि त्ति। भ्राडि त्तु प्रयो ः भ्राणुते भ्रापद्यते शाप
व्यालं भे भ्रा क्रोश पर्ण तस्य दिते ता ऽ कर्ता गौ विकस्ये शप थ हृ वेऽ र्थ भ्रात्म नेपदं ए न्तं कश्च
भिरपर्थः क्रस्यापशपते। समय प्रतिस्यः ख्याः संतिष्ठते ख्या वो दिख्य समस्थित समस्थि
ता ताम श्रृणोति ष्ठते प्रतिष्ठते ति ष्ठते भ्राऽः प्रतिशा पामुपसंस्थान म शवं नि स्वमा
तिष्ठते तिस्ये न प्रति जानीते पर्थः प्रकाशन स्वेपाख्य योश्च गोपी कृष्णाप तिष्ठ
ते स्वाशयं प्रकाशयती त्यर्थः रोब्य कैं स्तार्हि पुति ष्ठते यः। कस्ता न्हा नि नितोर्स्थे न्ना
श्रृपती त्यर्थः। उदो नूर्ध्व कर्मणि। मुक्तावुत्तिष्ठते श्वनूर्ध्वे ति किम श्रासना ऽ दुत्तिष्ठति
उत्थापनेव नेहस्वाम प्राकृत मुत्तिष्ठति उपान्मंत्र करणे भ्रग्नेयव्या ग्नीध्रमुपतिष्ठते मंत्रकर
२ णेति किमा भर्त्तार मुपतिष्ठते अकर्मकाञ्च लिखा कर्मका लिख्यां लिखिताख्य ख्या
देत मुपति ष्ठते कथं तर्हि पस्तु तिभिर्य भिरुपतस्थे स राज्ञीति देवतास्त्यारोपात्
नहानुजेनं कथ मर्थसिद्धि ः सेशक।।ादि प्रष्ठते पः॥
भ्रनाध्रुवो हिपयो गराऽभ्र प्रमाणि नो विपरीयपरा नि १

नपस्य ६ धतोशत्याद्व गे गाप नामुपतिक्वते ८ पषिरभ्रतीस्वर्थः १ षिकामुपतिक्वै
षिकीकोरातीस्वर्थः । पंपा त्रु घुपतिक्वते प्राष्टोतीस्वर्थः वालिवसाणाम भिन्नुके: प
मुमुपतिक्वते ८ पति क्व तिया लिषवाषग क्रुतीस्वर्थः ॥ कर्मिका ख । ८ पातिक्वते एक
र्थकाल मे परंस्पात घेअनकाये पतिक्वते सन्निहितो भयतीस्वर्थः । ८ दृ धांतप: ॥
म कर्मिका दिषेघ अनपते । वितपते ६ घतड्स्वर्थः ॥ स्वाङ् कर्मिका होलिय न्क्रुयम स्वमं गं
स्यां गं जस्य ह्रु यमिति परिभाषित म न्त पते वितपते वातिाम अहू ८ तल पति तुवरीम से
ताव पति दि सापय कि ये स्वर्थः ॥ वैद्योंक्षस्वपातिाभृत पति संताप तीस्वर्थः । खाङ्गापन
ह न: आपक्रुते आहते अकर्मिका स्याङ् [illegible] कर्मिका दिलिय अेहृ ॥ परस्मैपी १४४
र आहन्निक्र्यंत हि भ्या नेन्नो ष्टिषपश्चि सोवनस्य यन्त्र इति भार हि: आह धंमा
र घृतमन्निति मरिन्द्र प्रमा १ पजाप मिती भागरू ति: आके स्वधातारो पोस्व ॥

नये॥ इति पूर्वग्रहणानुवर्तनं ... इत्यादि ... ॥ ... इत्येतत् ... विश्वपाइति॰ ... तीति ...
... ॥ ... आसन्नं ... नित्यं ... इति ... । ... नाप्राप्ते ... ॥ ...
... पुंस्त्वात् ... ॥ ... एव ... नेषु ... इत्येवं
... इति॥ ... पुः ॥

घनइत्यादिसंगच्छते॰ ष्मासन्नंत्र्याताम्प्रवृत्तिर्हितं॰ ष्माखभवः।ष्मासन्नः।हेषशमरव
नपुंसकेभवप्रत्ययभाव्यात्॰ तेनदस्तितोहोर्तिशार्वरइत्यादिसंगच्छते॰ भुज
वाह्प्रवेकोहेरितिसाहचर्य्यात्सुरभप्रतिहोवतेस्यनष्ठाविधस्वभजतइति
कुमारन्होर्भिजोघनह्।संज्ञाविशतावपूर्वस्याहलनमतरस्यांङो।छ्य
ह॰ बाले॰ विगतमहोधनह्॥ व्यतिह॰ व्यहनि॰ अहे॰ ष्मनह्ःसापः सायानह्ः॥
नवाहनि॰ सापानेह॰ इसहन्ताः॥मिश्रकाः॥ दीर्घाज्जसिच॰ १ दीर्घाज्जसि
चचपरे प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घो न स्यात्॰ कन्ये॥ विश्ववौ॰ विश्व
॥वघवीहस्योङि॰ नादिची॰ सेथसिस्थित्सत्यपिपूर्वसवर्णदीर्घ ङे१

... पूर्वः दीर्घ ... इति नियमपरं दीर्घाच्छसीति ... ॥ दीर्घादिवशसीति ... इति ... तेः प्रत्याहारे
... इति॥ ... पूर्वसवर्णदीर्घस्याप्यभावः ॥ इति सर्वः २

ो: स्रिस हाहा मिति भ धुस न मि हस अस्मि पा शद्धस्येतु सालि तिघ्र तु हाहा तास परेतु कः स्वइ त्या स्त्रि स आर्प मातो ऽनायइ ति वर्ते ध्यासितु ते आत
ते णा ग वि भा गो ल तसं साधुत प्रतास्मा तं भा ख एवं वसा शब्दाइ ये घुथि धातें दस्या वो नपिभा गो नस्याप इक एव सूत्रे धातु य हहता मावं तानि कस
प्रिय ।। भाष्य वार्तिक कृ तोर स्ता नक स्या नोयेत्तोघ ऊ शा पौ कत्या तस्ये योविद्यात ।। ध र्नक स्तः इति सा प्रसव स्त्रो ठि त्याप र्पके नर्क इ देनः शस्ये वा यि स
व पा तास्य मधो हाहस्ताम पते नार्क धिक्र ग तो नर्क दि धुपैते प्रयोगा निर्वी स्याइ स्या पास्त न्न ।।

ति न्ति स्तितस्यावि त्तो र्क्षी तोर्क्षी इ स्या घ र्थं सू च पि हा पि त्या व्या ला ड्व
त्तम आतो धातो ः। आकारा न्तो वा धातु स्तदन्त स्याम स्याङ् स्या तो स्या र
प्त्रे। स्व विश्वपः। विश्वपा विश्व पा भ्या मि त्या दि एवं शंख ध्मा इ व :।
नतो कि स हाहा न्द्र दा स्व सो हि र्घः। हाहा डे स्त्रिः। हाहै ङ सि ङ सा स्व
सो हि र्घः। हाहा ओ सि स्त्रिः। हाहौ ओ आम् ड्तोः। हाहे पो वा विश्वपा
व त आत इ ति योग वि भा गा इ धा तो र न्या स्तो पः कि ति त स्योः स्थे ः। इ स्ता ३९
इ तोः। ह रिः। अ प स वो पद सव र्ण दीर्घः। हरी औ अ सि व हस्वा न्त स्या
डे गु णाः स्यात ग सि ह र पः। ह्र स्व स्प ग रो ाः ह स्व स्य गु णा स्या त्स म्बु

द्ध स्य गु णा इ ति व र्त ते ह्र स्व स्य सम्बु द्धौ चे त्यतः सं बु द्धा वि ति व र्त ते ये षो सु सू त्रा त्या दि सतो घ इ ति ङि ति ह्र स्व श्चे त्य तो ह्र स्व इ ति व र्त ते शे
हा नं शि ला दि त द न्तं मि ति स्वतः इ शं आ वो ष प दा पौ स्य वि शे ष रा तो इ त्यस्ता म इ ति भावः ।। नो ग म सै इ त्य त्रा न्य था ह्रो श पा न्ता दि
वि व ती हि शे ष स ह रा स्व त र्प मा त भा ह २ ।।

समर्थः॥ पदविधिप्राकः कमिश्राधनः श्रेषषष्ठ्यासमासमसदाह॥ पदसंबंधीति॥ पदविधिसमस्च तोपिपदविधिभाष्ट्रेन ग सतो॥ अन्तएवसंनता तयेकार्थी
भावः पदविधिरवसमासमज्ञासम्वचनसोमख्यान॥ सोभाविशेषतासंमवारनम्रा हसमर्थाश्रोम इति॥ सामर्थ्यंवात्रानव्यपेन्ता व्यारव्यातसमासा

न१

वरुधा

ना१

समर्थः पदविधिः॥ पदसंबंधी यो विधिः स समर्थाश्रितो बोध्यः। प्राक्कडारात्स
मासः। कडारात्कर्मधारय इत्यतः प्राक् समास इत्यधिक्रियते। सह सुपा। स
ह इति योगो विभज्यते सुबन्तं समर्थेन सह समस्यते योगविभागस्ये
ष्टसिद्ध्यर्थत्वात्क्वचित्पवतिऽन्तो तत्पुरुषसमासः सचवसछुन्दे स्वव
वर्ण्णभूवतः। अनुव्यवस्यते। सह सुपा। सुप्सुपा सह समस्यते समासत्वा
त्प्रातिपदिकसमासः सुपो धातुप्रातिपदिकयोः। एतयोरवयवस्य सुपो
लुक् स्यात्। भूतपूर्वश्चरडिति निर्देशात् भूतशब्दस्य पूर्वनिपातः। प

पुनरस्याभ्रमाणाच्चविकिन्नेकार्थीभावः सविशेषविशेषणाभावाश्रयः [illegible] सुप[illegible]स्थितजनकत्वम् सहकार्यसमर्थमितिभाख्योक्तेः॥ अन्तरव
केदेशराज्ञिमध स्येत्यादिविशेषणान्वयोदेवदत्तस्यगुरुकुलमित्यादोगमकत्वान्स्ववत्येवकृतिः॥ ७॥

तु:
सु:

र्भूतो भूतपूर्व्वः। इवेन समासो विभक्त्यलोपश्च। जीमूतस्येव। अव्ययीभाव ४
श्चाधिकारोऽयम् अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धि व्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासंप्रति
शब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्य॥ ह्रश्वसंपत्तिसाकल्यान्तव
चनेषु॥ अव्ययं क्तितिपातो विभज्यते अव्ययं समर्थेन सह समस्यते
सोऽव्ययीभावः। प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्ज्जनम्। समासशास्त्रे १२८
प्रथमानिर्दिष्टमुपसर्ज्जसंज्ञं स्यात्॥ उपसर्ज्जनं पूर्व्वम्। समासेषु
पसर्ज्जनं प्राक्प्रयोज्यम्। एकविभक्तिचापूर्व्वनिपाते॥ विग्रहेव

तातम् १
संकौति
१२८

तातीत्॥ तातिर ति तत्तीर्हि॥ तात तात्॥ अतात तीत॥ अतातः अताती तीम्॥ अतातस्॥
अता तारीत अतात रीत्मानि स्वादि॥ वर्ते वर्ड॥ धुक्तिद्दिये॥ भ्वासस्यो रहत्यं रपरत्यं
हस्वाद्दिश्शेषः हकृरिव्रीकेरोस्तु अभ्यासस्यासवर्णाइति इयङ् अरर्ति॥ अरिय र्ति
अतिपर्ति॥ अरार्ति अरिवर्तीति रअर्सीतः अरिवतः॥ २ धि अतह्कोरोरिति
खेयः॥ नचत स्विन्कर्तव्येपरा स्थानिवत्सम पूर्वत्र सिद्धेत न्निषेधात् अरार्ति॥
अरिप्रति अररावकार॥ अरिपरांबकार॥ अराति अरिपरिता अरिव्यति॥ अरत्
अरिपर्तु॥ अररीत् अरिपरीत्॥ अर्सीताम्॥ अरिपताम् आरः आरिपः आरतीत्॥
आरिपरीत॥ आर्सीताम्॥ आरिपताम्॥ आरहः॥ आरिपरुः आररः आरिरपः आर
रीः आरिपरीः आर्सीपात॥ आरिपपास लिङि॥ स्तिपानिरीशात्गुरोती ति

सास्वप्सि सास्वप्थः सास्वपति · असास्वपीत् सास्वप्यात् · आशिषि विजुवचि स्वपीत्युत्वम्
सासुप्यात् असास्वपीत् · हृषि कोपवञ्चि। अहुपधस्य धातोरभ्यासस्य हृकारि कृतिक
पते आगमास्तु: पङ्-लुकि ॥ अतश्च · अदन्तस्य धातोरपि तथा · वर्द्धतीति वर्ति
वर्तीति वरीवर्तीति · वर्वर्त्ति ३ वर्वृतः ३ वर्वृतति ३ वर्वर्त्तामास वर्वर्त्तिता ३ गणा
निर्दिष्टत्वान्नलुक्च्छश्वयतुर्भ इति न · वर्वर्तिष्यति वर्वृतीतु ३ अवर्वृतीत् · अव
धी र्त् लिपि इश्चेति रुत्वपक्षे · रोरि · अवर्वाः गणादिर्दिष्टत्वादङ् न · अवर्वर्ती
त् २ वर्वर्द्धीति ३ वर्वर्द्धि ३ वर्वृद्धः २ वर्वृद्धति २ वर्वर्द्धां चकार ३ वर्वर्द्धिता ३ अव
र्द्धीत् अवर्वृद्धः · वर्वृद्यात् · आशिषि लिङि · वर्वृद्ध्यात् · अवर्वृधीत् · अतश्च
निनदस्यान्ते हः · कृवि न्सेवे · चाकरीति चाकर्ति · तातरीति तातर्त्ति

जगृताः आरिचारीत आररिचत आरिपरिचत · जहृयहतो · ...
जगृहिद्व ३ जगृह्वः २ जगृहति ३ अजगृह्वं ८३ गृह्णातेस्तु · जायहीति जाग...
तसाहेतुः तिमित्त संप्रसारणं तस्यव हिंसा त्वैनासिद्धत्वान्न हृगादयः जा
गृहुः जागृहति जायहीत्वि जाग्रन्ति · दृष्टि जायहीता · ग्रहोलिटितिदी
र्घस्तुन तत्रैकाचइ समुच्यतेः माधवस्तुदीर्घमाह तस्रवाहिहृदमः ज
गृहधीति · ३ जगृहिद्वि ३ जगृहढ्वंः ३ जगृहधति ३ जगृहधीषि · जघृहिसे · अज
गृहधीत · ईड्भावे गुणः हल्न्यादिलोपः अपभावः जस्त्वचर्त्वे · अजघर्ति ·
अजगृहढ्वं · सिपि हश्चेतिपन्नोरुत्वं अजघृः अजगृहीत ३ अजगृ-
हिद्वाम जायहीति · पाघ्रद्धि तसाहेयहेतिसंप्रसारणं न भवति ॥

ग्या इ प्रवृत्तु · भावे घ्या तितमिति · तथाहि स्वाहि ति स्वनुवर्त्ततेन्यथेति उपकम्पदो वाध्यत्वपाति ह संसारेति चो तम एतथा नेवलिशे
षः अनुवर्त्तमा नेति · गृहति छः वर्त्तंयन् अध्यक्षिति भवनुवर्त्तमाने तु छः सर्वे रूपे श शास्याद्वचवर्त्ते सिद्धे धस्वेति षः

सिकौमि · ये क्वयहतां नकर्त्तव्यमि तिभावः एवं लिवहता दुभ्यादिषो पद् पुक नास्ती सप्रिसेरिति भपया द्वि वर्ध · पुकि देदे हि हे

१३० स्ति पाति ईशा स्तोः शुः ति इति शः ध्रस्वेति षः पाप्रच्छः पाप्र छति · पाप्रशिम पाप्रच्छुः
पाप्रश्म ॥ चकारविकारान्तानां तु इत्यादिना पद् · पुट् · ना स्तीति चेक्रीयिति सूत्रेभ
क्वे घ्वेतितं केय टेन स्थाकी स्तम इट् चेक्रीयिते व ऋतो ठ तद्धिवपके । ज्य रत्य रेषु
हमातिनोः स्त्रिहिमक्तो पुसुप ह् · भु गात्येवेति जाप्यमसाधवादीनां संमतत्व
मप्यवं धने · अपे पाजा हु ह भाधी तेढ हेढ देयनइ स्या इत्यो वान्ताः हपगतो
जोजे जो जाहपीति जाहेति · जाहतः जाहपति · जाहविवि · जाहसि बलियोपे व आहेदि
र्वि · र्घः । जाहमि जाहावः जाहामः हयिंगतिकान्तोः जाहयीति · जाहर्ति जाहर्ते
जाहर्य्यति रोति जाहर्हि · अजाहः अजाहर्तीम अजाहर्युः । मवव
त्यर स्निग्ध्यतिमवाम्प आपाश्व · ज्य एदि नामुपधाव कापोः ह

श्री
श्री साहे हू जेभाषा भाषा भोजमहाजनविषः स्यात तलक्ष्व पता याने ये से जकाये विहु धे

आत्वनुनासिकादौ प्रत्यये॰ अत्र ड्डिति इति नानुवर्त्तते अवतेस्तुनि ओतु
ति दर्शनात् । अनुनासिकग्रहणं चानुवर्त्तते अवतेर्मनिन्प्रत्यये तस्य टि
वे ओमिति दर्शनात् [redacted] मामोति मामवीति मामूतः मामवति । मा
षि । मामवीषि मामवीमि मामोमि । मामावः मामूमः मामावीतु मामोतु मामू
ताम् । मामूहि मामवानि । अमामवीत् अमामोत् । अमामवीः अमामोः अम
मवम् अमामाव । अमामूतं तर्ध्वीहि सापं । तोतूर्धीति । रलोपः । रेफात्परके
क्वौ सेपि । कौभ्यः आत्वनुनासिकादौ च प्रत्यये इति वस्य लोपः स घूपध गुणः
नेधातुलोप आर्द्धधातुके । धात्वंशलोपनिमित्ते आर्द्धधातुके परे इकोगु
णवृद्धी न स्तः इति नेह निषेधः तिपाहि नाम नार्द्धधातुकं स्यात् तोतोर्त्ति ।

श्रीराम १
सि कौ सि

सुप आत्मनः क्यच् इत्यत्र पुत्रमिच्छतीति विग्रहेन समर्थविधिर्भावाप्र
त्तेः सुप इति महानं पुत्रमिच्छतीत्यादेः क्यजभावादिति चकाराभावि
षयत्वसि पदत्वापवेतत ॥ ॐ

१३१

हलि चेति दीर्घः । तो तूर्त्तः तो तुर्त्ति तो ध्योर्त्ति दोधोर्त्ति · मूर्च्छा मोमोर्त्ति मोमूर्त्तः ·
मोमूर्च्छीतीत्यादि · आर्द्धधातुक विषयस्य प्रमा तेनयङ्‌ लिव न्लिते अजेर्वी ·
वेवीयते अस्यच् · लुक नास्ति लुकापहारे विषयत्वात्‌ भवे न वीभावस्याप्र
सृते: ॥ ॐ ॥ इति यङ्‌ लुगन्त प्रक्रिया ॥ ॐ ॥ सुप आत्मनः क्यच् · इषि कर्म्मणा ए
षितु सम्बन्धिनः सुबन्तादिच्छायामर्थे क्यच् प्रत्ययो वा स्यात् · धात्ववय
वत्वात्सुपो लुक् । क्यचि च । अस्य ई स्यात् आत्मनः पुत्रमिच्छति · पुत्रीय
ति · धातोरेवैषयत्वेन यत्नतिनान्यति सौपः शाकस्य स्वस्य इति तन्न स्वप
न्त्यात्‌ तथा हि · नः क्ये कात्यादि वचनात्‌ नमेव पदसंज्ञं स्यान्नान्य

श्रीरैपै नमः अशनायो। पस्तदन्यीषे उधो-कुमशनमिच्छतिपश्च पातुमदकं पश्च स सेवधनेभ्यो धनं तत्रो तदहरणानि
सिकेति. ज्ञानतोयभोगार्थमशनमिच्छतिपश्च अस्नातुमुदकं पश्च हरि॥ःसन धनमिच्छतित्र प्रयुदाहरणानि॥ १ अन्यो

१३२ अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्द्धेषु॥ क्यजन्ता निपात्यन्ते। अशनाय
ति। उदन्यति। धनायति। बुभुक्षा हे किं अशनीयति उदकीयति। धनीयति। अ
श्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौ क्यचि। एवां क्यचि परे सुगागमः स्यात्। अश्वस्य
पयो मैथुने च्छुयाम्। अश्वस्यति वडवा। वृषस्यति गौः। क्षीरलवणयोर्लाल
सायाम्। क्षीरस्यति बालः। लवणस्यति उष्ट्रः। सर्वप्रातिपदिकानां क्यचि लालसा
यां सुगसुकौ। दधिस्यति दध्यस्यति मधुस्यति मध्वस्यति। काम्यच्। ५। कर्मणि इच्छा
यां काम्यच् स्यात्। पुत्रमात्मन इच्छति। पुत्रकाम्यति। पुत्रकाम्यांचकार। पुत्रका
म्यिता। इत्यपस्यहस्य इति यलोपो न। यशस्काम्यति। उपसर्गात् संघात महस्य

मवर्णन्त योरे तयोरेकार्थयोस्त्वमोस्तः २ त्राकृ यकारेऽसार्वधातुके यकारे च्चौच १ परेऽस्य दन्तो गंस्यती ड़ारे
हसः परस्यापस्य पकारस्य लोपः स्यात् च्चौ च्चौ पातः ६

सन्निपात परिभाष याकार्यचो यस्य लोपोऽनः गयांच कारा गणिता अलोपः ए
योपति। श्रामोनारपस्योश्च। त्यघति। मघति। एकार्थयोरित्येव। पुत्रघति
अस्मघति। हलि चेति दीर्घः गीर्ष्यति। पूर्ष्यति। धातोरित्येव नेह दिवमिच्छति
दिव्यति। इह पुरमिच्छतीति पुर्ष्यति माधेयो ऋ पसु एहरांचिं सम। पूर्गीतिः
साम्या तरिहि पतीति दीर्घ सुप्राचः प्रामादिकएव मा इस्यति दीहतः कार्यी
यति। कोष्ठोश्च गार्गीयति। वाच्यति अकृत्सार्वे ति दीर्घः कथीयति। समि
धति। कास्यादिभाषा हसः परयोः कायवकयोरस्मौ यो वा स्यात् ई धातुके भ्र
हि परस्य अतो लोपः नस्य स्थानिवत्त्वात् इध्र धगतो न समिधिता। समि
धिता। मानौ प्रकृतिक एव नाद्यपाचकाज्जन। किमिच्छति स्वारि च्छति।

धाव्यतीति अत्र संप्रसारणे न धातोः कार्यम् अभानवीति परिभाषया तर्हि मानप्रकृतिरिति। माना दि
यदि न स्यात् पुत्रो पुत्रा वेस्य

म॰ ति॰

२१

विधसेतौदु धाजा एकादश॰ मनञ्जाने दिवादि। हन हिंसागत्योः नानौ द्वौ॰ आपूज्याप्तौ॥
न्लिषभे रसौ दिवादिस्तु हृदिश्च॰ गृधुपुष्प शर्दैतपसंतापे॰ तप ऐश्वर्ये दिवादिः। तप दाहे इ
त्यविति अभावपदे॰ तिपरनाशो॰ पपीडने॰ हृपहृषि विमोचनयोः इमौ रधादिवेदौ॰ इह
पाठस्तु अनुदात्तस्य चेत्ययमर्थः। क्लिपदुष्ण रहे॰ दुपु खेदने॰ दुधपर्धा सताने॰ शीपदुष्ण
समे॰ त्रिपशब्दे॰ रपूगतौ॰ पा ना त्सपोदश॰ पभमैथुने रभरामस्ये॰ डुलभप्राप्तौ॥
भा ना स्त्रपः। गामस्य गतौ॰ णामप्रहत्वे शादे॰ पम रूपत्वे॰ एम कीडायाम मा ना स्त्रत्वारः।
कुशाक्रोशे॰ दश दशने॰ दिश अतिसर्जने॰ दृशिर प्रेक्षणे॰ मशामर्षणे॰ रिश हिंसायाम॰ लिश अल्पीभावे॰ लिश गतौ च॰ विश प्रवेशने स्पृश संस्पर्शने॰ भा ना रा॰
कुष विलेखने॰ भोमादि कतौ॰ त्रियजदोषे॰ गुपत्रुटौ॰ द्विष अप्रीतौ॰ इषवेकृत्ये॰ पु
षपुष्टौ॰ विषुसंवृणोने॰ विषुष्पाप्तौ॰ शिषु विशेषणे॰ इतिजिभलिषभिष इतिकषरवष
शिजतिबहृत्यकषेपतिः औ॰ भादि अपिविधि विशिष्टो इति न्यासादिति माधवादयः॥ २१

नसंती त्याश॰ येनाह॰ मुचीति॰ एवमग्रेपि विवोधम॰ मुचु मोचने॰ रिचिर विरेके॰ रिच वियोजन
संपर्चनयोरिति योजादिकश्च॰ वच परिभाषणे॰ पृचयचिरपि पचिवेजादिको पिभ्वादय
पोरेके॰ विचिर पृथग्भावे॰ विचन्तारतो॰ चानाः ष ६॰ अथ झोपनायाम॰ जानेपदकः। त्यजे
हानौ॰ निजिर शौचपोषणयोः। भज सेवायाम॰ भंजो आमर्दने॰ भुज पालनाभ्यवहारयोः भुज
कौटिल्य इति च॰ भज्ज पाके॰ टुमस्जो शुद्धौ॰ यज देवपूजासंगति॰ युजि योगे॰ रुजो भंगे॰ रंज रागे॰
विजिर पृथग्भावे॰ स्वंज परिष्वंगे॰ संज संगे॰ सृज विसर्गे॰ जानाः पंचदश॥ अथ स्वन्ततो॰
नुदिर संप्रेषणे॰ खिद दैन्ये॰ विदघतिः विन्दतिः विन्दतिश्च॰ खुदिर अधिकरणे॰ तुद व्यथने॰ नुद
प्रेरणे॰ पद गतौ॰ भिदिर विदारणे॰ विद सत्तायाम॰ विद विचारणे॰ शद्लृ शातने॰ षद्लृ विश
रणगत्यवसादनेषु॰ छिदिर द्वैधीकरणे॰ स्कन्दिर गतिशोषणयोः। हद पुरीषोत्सर्गे॰ दानाः प
ञ्चदश॰ क्रुध कोपे॰ युध संप्रहारे॰ बुध अवगमने॰ व्यध ताडने॰ शुध संप्रहारे॰ रुधिर
आवरणे॰ अनो रुध कामे॰ इति द्विरादिश्च॰ राध संसिद्धौ॰ व्यध ताडने॰ शुध शौचे॰ साध संसिद्धौ

नेतिधोपदेशु धशोपपतो शिलष आलिङ्ने धा नी एकादश घस्ल अद्ने शश्चकरा० प्रक्रत
नाम्न० अनतेराद्देशस्वनु स्याज्ञुपदेशोऽनुदात्तेनाप्पिसिद्धम् वससिवासे सानोदे० दहभ
स्मीकरणे स्निहुपचये दुभपूरणे दुहिर इतिआदिस्तु नेह ग० घात इतिसंग्रहः पः राहेवध्नने
मिह सेचने दहजरामतिप्राद्भौवे लिहआस्वादने० वह प्रापने हान्ताः अष्टौ कचहुआ
इधनपा अमशाः वससाः क्रमात्० सताद्शीतिसंग्रहः॥ पूर्वोक्तश्लोके क्रमात्कादिवर्णानां ऽनाए
ऽशलोके कादिवर्णानां अन्तरागता सताद्दश्चः।ऽपतिष्ठणति शपनानि देशस्य पञ्चमान्ह इपचपडुते
नुदादिविति अन्यनिवृत्त यइति निवर्तनीपाद्न् अधिक्षिप्तलेहनमोचनयोः पदश्यौषधे से
धतिबोधनीविलिमोचादकौ० मनबोधने तस्मात्किः प्रघप्र कौ० बोधतिप्रश्ना तिक्ष्व० श्लिषलेहे०
मोक्षादिकः वसस्मा घ्नुहने भ्वादिकः।एतेसेट्ः प्रन्धबन्धने क्र्यादिः अनिटांतथा अन्यनिवृ
नयेसानुबन्धानिर्दिष्ठाद्दश्चः।तथाहि निजिरशुद्धावित्यादिः।अनौषि जीभवयचनपा
रितितुदादिः।शक्तातिक्ष्वसेट्व पघपिमक्रधवादय० शक्तातेर सधानिद्रुमिघ्राजितथा

[redacted]

सानुबन्धा इति २

श्रीशब्दभ. जे.

म. ति.

२२ पिबन्तु गोमिरस्रमतीनां मत्तै वो धाम अत एव वेणपदे वो धातुरूपेन रूपं फलतीत्याशयेन
शक्नोति शक्यते धीवार पिडुकारम नुयन्धमासजेत॥ चिन्तितिरिति। साध्यार्थः इत्यादि
अनेदत्ये नैष नेख इत्यर्थः तत्राम चा[illegible]न्द्र सूत्रम्। गिरश्च कुद्रिति। भाष्यानुनाकेति अनु
नाकाः। ननु यत्साख्यातः। तथा तथा [illegible]युपलब्धासा तथा नेयम्। तेजरन्तीरागात् शूद्र
ध्रुको तेजनभविरिशाके ना नञ्छु पादिसो व्यवहारात। तन्त्रानार सेवासात अ
नु प्रतिपन्नु मित्यादिसार्वलौकिकव्यवहारश्चेति भावः। शारपूर्वाः। शपूर्वा इत्यत शुरा
सविशानो बहुव्रीहिः तेन शरो न शेषः किन्तु धाममेवेति वो धाम। गा[illegible]। आस्यं
स्थापनीयस्यानंचामतिक्का। एकत्रस्थापनं चासंदर्भ्यंपे। जातजाध। इपातेर्यो
गः इत्युपधातइत्य[illegible]। आशिष्ये चेति अनडा ततया देव सिद्धे नियमार्थमिदं स्या २२
त्किम्। अत एक हस्तम् ध्यो। तत्र आत्पादिनास्ति इत्यादि शविशेषणांमप्यस्य

निमित्तत्वेऽप्याह लिशिनमित्तेति । कितिलिति दिति च । च नुभ्रावालिट् कृताभ्यासादेशाही न स्ये
ति व्याख्यातम् ॥ तत्र । अभ्यासस्य हलादिः शेषाधिकारात् । आदिग्रहणात्तयोर्न मूलाक्ष । पंचुत्सा
दोहत्यादिशेषे राभ्यासस्य नादेई । तोऽनुवृत्तया संभवतो च ॥ अभ्यासस्यैक देशस्याऽदेश
स नन्वभ्यासस्य अभ्यासस्येति वेतार्हि । अयं स्याप्रसिद्धिः । चकारानुवृत्त्यादाऽयमेकदेशस्येव वृ
त्यादि प्रवृत्तेः । मरि । कल्याणीमंगल इम सूत्रमात्मगृणाः । मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । हर्ष । मदोगर्धःस्याम
ग्वास्येस्वम् । मही हर्षे इत्यादौ । हषि । रूढ़ेशब्द याऽर्धठादौ । महस्पि वेगा इति चुरादौ । नश
सद्द । शस्तहिंसायाम् । दनया नौः । पातुभावाशशेति तारख्यानौ पठितांशशप्लुतगता
विति धातावियं स्यूअंस आदितं तत्कार विरोधाऽपेन्द्यम् । गत्यांशहेनभावित तास्व
तिः अथपवाग्यवयी भावः । ग्रह्यवर्णः । भाविततथ्यप्रयोऽसम्यक् । स्वात्तास्वारं पतन्सोधार्याम् । तपरि
शशरजुःपपरत्वितास्मैगुणशब्देनआरक्रियते तदयपेक्षोऽकारः स्वस्तिवेस्यासैगुण
शब्देन ओकारः । तस्य अवादेशः । तदयपयोऽकारः । सकर्मक इति पक्षे । स्वदस्वह
ध्यान्येन भवेत्यर्थः । अकर्मक इति पक्षे । अपां हि ॥ प्रावनवारिधाराप्यान्ः सुंगधिः

स्यन्दतेस्तुल्यारेति। नस्यन्दतेनरो ऽपतइस्पर्धः भ्वादेः ॥ ष्यन्दितु धातव एव इन्पाद्यः प
चोरन्न तदायव्याप्तिः आसिद्धवत् सिषेधेस्यादेः आदेशप्रत्यययोरितिषत्वं न स्यात्॥
अतः षोपदेशान्नपठितव्याः सादेशः। सृपते ष्वष्कन्तुवर्यं मे ष्ठते इन्पाद्यः पठ्यन्ते। स्रगता
विति यथा। एवं स्थिते धातुपाठस्थ ऊचतासध्य इन्पादिव्यवस्थागते षोपदेशव्यवस्था
कुचिता। तथापि साधादि साधिका दृश्येव दृश्यमानतत्पाठस्य संक्षिप्तत्वात्- स्वन्दताम
लेन षोपदेशत्वं व्यवस्थापयति। षोपितादि ईश्व आ ख इन्पाचो तो अनो अल्पव
हितपरो यस्य सः इन्पाजनाः। सः आदिर्येषां ते एकाचः षोपदेशा बोध्याः। तथाच क्ता
गतिनिवृत्तो विधुगत्यामित्यादि पठ्यमानः षकारः शुद्ध एव सादेशेतु सांप्रतम
पठ्यमानो पि षकारः प्राकाले इत्यनुमेय मिति भावः। इन्पेत्यादि किं। ष्ठुक्कन्।
एकाचः किम् लोलव्यते सोसव्यते सत्विषस्वी बुराच इनो। अति व्यावृत्तिर्वा रत्ना
याह लोजित्यादि। सेकृगतो स्रुगतौ। सृगतौ सृज्या ख्याइनो सृजविसर्गे॥ २३

न च अत्र अन्तानामित्यर्थः न च अत्र अनुपोदेशात् तस्य भावाभावस्य वशात् प्रादिनां च्वा तस्यैव ज्ञापकत्वात् ५

गणे न यथा॰ ऐभिदिति॰ चेक्रीयिति हृधादिभ्यः श्नम्॰ एकाज्ग्रहणं प्रकृतं तत्र चे॥ तेन चेभिदि
ति चेच्छिदिता अत्रेरितेऽयोन॰ एत औति॰ ननु श्वितपाशपे पाघन्शोकथमिदं ज्ञापकमि
ति चेत्॰ एकदेशानुमतिद्वारा पूर्वी वा वीपति तपरिभाषापाः ज्ञापनस्य गतिकारकोप
पदानां इत्यादेरुच्छला र॰ अनन्यार्थे ज्ञितादिलिङ्गे अपि न संभवाच्च॥ तत्र तदिति॰
न च मतयेऽपि त्वन्तरणापां भावाभावः। वशात् प्रादिनामनुज्ञातापाठस्यैवैतद् वर्तमानत्वात् व
धेरिति॰ यस्तु तद्धातुतत्पर्यलिङ्कारिकास्तु अदन्तापर्युदासइन्कोऽप्याग्रभृति ना सप्तक
प्राच्यानुक्तेः सङ्केहोपन्तितः सूत्रानर्थगत्वात्॰ तथाहि कृतीहोति सिद्धौ सिद्ध
पदादेशादितिप्राप्ते नकारीत्यादिरादेशः तस्यपथाप्यानुपदेशं गृहीत्वा निषेधः प्रवर्तते॰
एवं धातावपि वर्तमानः केनवाप्यतिताम्॰ अदन्तत्वपर्युदाससामर्थ्येन्नेति चेन्न॰ सूत्रका
रेणानर्थक्त्वस्यादितिभावः। इणः षीध्वम्॰ इह इलन्तोऽपि स्वाधिकारेऽपि पुनरिणग्रहणं कवर्गाति
शत्वार्थम् तेनेह न॰ पक्षीध्वम् अङ्गात् इत्याभिति॰ विहिताना भिति तद्वोनक र॰ अपादि इति

म० ति०

छि ३

२० मिसादिव्याप्रेः सिद्ध ड्डहनहं दत्य धतधतेषु सिन्नीध्वम धुन्नीध्वम न तेसो ध्वमित्यत्राति
व्याप्तेरर्थ अगुणिकम० वेविधीध्वम अर्थव द्वहणोद्वसिद्धे ध्वम्भइयदि द्वहणाय रिभाषा न प्रव
र्तत इति साप नार्थमिदं तेन अनिन स्मात इत्यादि सिद्धम० राधाध्वमिति इणः षीध्वमिति इत्य
त्र न भवति षीध्वंभ नकस्य इणगमस्य द्वहणोन ग्रहणादिपन्ताइं गां गर त्याभावात् विभाषेट्वली
टोविशेषाय ग्रहणाग्नेय षीध्वई त्याचेनत्र्यतिरिक्त एवे सीह द्याय इति केचित० नाहड्डभ
न्नइति ड्डहदनो रिति अकारस्तू पेन्द्रितः । तद्वीज न्मूफमेव ड्डदनोः भूषणम तपः । ड्डु
दनाः कारह भन्तपः । पुमिआणामि भ्रणपो । हशब्दे हुड गतौ परीव० ...तेजने शि
स्तु ४ ड स्यप्ने [illegible] णो एुन्स्तुतौ टन्हुशब्दे ट्वो क्षिगतिये घाः । डेड विहाप सागातो धी अ
सेधावाम गुसंभनैो हभूवरणो निहता भणुराः इटोहूल नान्का नादि कर्मणाहु०
शकुशन्को काना एकः रोगध्रुप्रनाान्रसतेव धान्ता श्रापि पकारा प्राची नापेवत्तातस
हपो नरन नपेव इत्याशयेनाह पचइति ड्डपच पाके पचम्नकोकरणो द्वादिक धमा दपो २०

हैमवतु सिकौ ति०

अतो हलादेः अन्त्यो लेकारस्य भवाच्छलादेरिति सामर्थ्याद्ग्रहणं नस्याकार इति वैयधिकरण्येनान्वयः॥ हलः परस्यो णोपधस्याकारस्येत्यर्थे न सिद्ध्येत् आदित्यहणं स्वकर्ण्यर्थं मा भूत् अचकासीदित्यादौ तु वकाराकारे नातिप्रसंगः सिचार सेन्नाकारे विशेषणस्यात् न ध्वधेः संयोगादिरिति ध्वर्थेऽव्यपेक्षीदिति प्राप्ति येन नाप्राप्तिन्यायेन नैव धारणात्सु भवनीति वेन्न॥

१८ ताउदन्तमोपधा॥ उतमोपधात् स्वाति स्यात् चखाद चखद अतो हलादेर्लघोः हलादे
र्लघोरकास्य इगे परस्मैपदे परे सिचि वृद्धिर्वा स्यात्. अकाणीत् अकणीत् ध
ह्वेर्व्वे चग ओर्विवादिः चहति. चचाद गेहतुः चेहिथ गद व्यक्तायां वाचि गदति.
६४ नगाद. मेर्गदनेपतपद्घुमास्यति हन्ति याति वाति द्राति प्साति वपति
वहति शाम्यति चिनोति देग्धि षु च॥ उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्न
स्य णत्वं स्यात् गदादिषु परेषु प्रणिगदति रद विलेखने विलेखनं भेदनं॥ १८
रराद. णाद अव्यक्ते शब्दे. णोनः धातोरादेर्णस्य नः स्यात्. णोपदेशास्त्व
नर्दनाटिनाथनाधनन्दनक्कनन्दनर्तः नाटेर्दीर्घोऽहस्यवर्णवत्स्ति घनह

स्वकार्थ स्यात् अतद्धितं तु अक्कुणीदिसादेर्हद्धिधारणाय॥ नेर्गद. अत्राइत्वात् पेक्षीतिवर्त्ततेनाकारादित्वव
धाने विनानमर धीवसोशास्त्रियति. नर्द शब्दे नदतां प्रथस्यान्ते णेषु नादिः॥ वस्तूनदनंताविधानिति घनादिः॥ सनेहनु
द्यतेनाधीति दीर्घविरुतेशात्. नाथ नाध याच्जोपतापैश्वर्याशीःषु नाथते नाधते

२० मिमासोऽयं वध्याप्रे: लिहकु हननहं हत्य । घल्प घल्लेबु लिन्ती धम: धुन्ती धम: नसी धमित्यत्राति
व्याप्रेस्थ: अनुनासिक० वेविधीधम: अर्थक कूहसोदेव सिद्धे कर्षिइध्यते कुहसायपरिभाषा नप्रव
र्तत इति स्यापनार्थमिदं तेन अलिनत्समात् इत्यादि सिद्धम्० दाधा धमिति इत्याः धीधमिति दंतं
तु नभवति वोधंभनक्तस्य इडागमस्यानाद्दृहसोन यहतादिराजाइं गां परत्वाभावात् विभाषेट्टी
देविशेषाभ्यहरागेरो यस्यीवईन्यावेनयमिति रिक्त एवेतिहय्या घइतिकेचित० नश्छइडामि
नइति । डुछदनोरीति । अकारसूपेत्वितः । तद्धोजनायकमेव । डुकनोः भूप्रभृतयः । आ
इनाः कादयभृतयः । पुमिश्राणामिश्रणायोः । इशब्दे । हुड गतौ रेफरोपं० ...तुजते । शि
इ स्वप्ने । [illegible] णो । गुञ्जतौ । टन्हु शब्दे । ओखि गतिशोषयोः । डिङ विहायसा गतौ । श्रीञ्
स्व ५ सेवायाम् । [illegible] भज्ञौ । हभ्रु पररोतो । लिहतौ । श्रणुरासाः इत्यहि उनागन्का नादि कर्मेणाह
शकुशब्दो कानायक: [illegible] नागरसंसेव । चान्ती अपि पकारा प्राचीनार्थे वर्तितस्य २०
हपो न [illegible] नवेद इत्याशयेनाह पचइति ॥ डुपचष् पाके । पचम्नकोकरणो । धातपिकथमाइपोव

इत्यपतु। अतो हलादेः अन्यतो नो लेका त्सं अत्राद्धलादे ति ति सामर्थ्याच्छ्वं नस्याकार इति वेषाधिकरणे नान्यप॥ हलः परस्यो
णस्य वा णकारस्येस येन सिद्धे आरम्भसामर्थ्यात् स्यकस्यैव अर्थकादी त्यो हेतु वक्तारकारे नति प्रसंगः सिध्यार
सिकौ ति॥ सेनाकार विशेष लास। न न्यथे सर्वो रिति पर्य अन्यत्रापि स्यात् इति येननाप्राप्ते यो विधिरारभ्यते स तस्य बाधको भवतीति
वेन्न॥

१८ ताद्युक्तप्रोयां॥ उत्तमो णाभ्यां वा णित्स्यात् चखाद चखद। अतो हलादेर्लघोः हलादे
र्लघोरकारस्येडादौ परस्मैपदे परे सिचि वृद्धिर्वा स्यात्। अकणीत् अकाणीत् अ
कसीत् अकासीत् वणगतिं वात्रिः। अवधीत्। अवधीत् ये रिथ गद व्यक्तायां वाचि गद इति
२७ नगाद। नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपति
वहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च॥ उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्ण
स्यात् गत्यादिषु परेषु प्रणिगदति रद विलेखने विलेखनं भेदनं॥ १८
रराद। शेषे विभाषाऽकखादावषान्त उपदेशे। धातोरादौ [illegible] इति णिकार अनः स्यात्। लोपः शेष
ण्यैनाद्यादि नाथ नाध नमनं न कन्दनं। णोदेर्दीर्घो हस्वयपर्युत्ति घणव्

स्यानुर्ध स्यात् अतद्भिति अकुल्यादि साहिस्त्य कृत्यारणाय॥ नेर्गद इ अ आद्यन्त वेयित्तियति तेनाकारादिष्वय
धाने विलालमप्र लोपः शेषश्चवि ति न इतिशके गद आघ स्याद स्यात् नेर्घुमादि व्यसनगदनादि वाति घठादिः स नेर[illegible]
घ्रतेनाकीति सिद्धंस्मि लेशात्। नाथ नाध याञ्चायां इत्यादि सेवनं कशा इ इन्द्रयेन्दतीमाविर्न्ने

श्रीराम
देष्यवतु

~~सकारा इति तस्क संतु नाम्न्योरीति हृस्व निषेधः [illegible]~~
~~[illegible]~~
भाव्ये सिवेधिधइसेकरूपं ॥ प्रवीनमतेतुसिवेद्व २

तिसृ तिसृप तिधृ भ्रृ ह्ति तो यो स्वरस्यादेहृ ह्ति तश्च परस्वच सादेशाद्वेधा
तुकस्यैवुग्स्यात॰ अहव सृ षो ढेभिः अहवः परवो स्तयोर्ध स्यान्नं
तु इधाते: सिवेधि प न स्यां सिवेद्व॰ वेभितासेवासेत्स्वति सेधि ब्वति॰
असेत्सी अहसो अहसि॰ अहस्वः परस्यासस्वसोपः स्यात् अहसि असेद्धाम॰
असेत्सुः असेत्सीः असेद्धम असेद्ध असेत्सम असेत्स्व असेत्स्म
असे धीत असेधिद्धा मित्सादि व्याहभन्सतो सकारेइत व्याहतिच
व्याह॰ व्यह स्येव्वहिंसापा वचा भ नसो स्येव्वः कर्मके: व्यहति
अतडव धापाःडव धापा अतोङ् हि: स्यात जितिस्तीति तिव प्रत्स्यव परे चव

देव्यधतु॰ स्यादिषु देवादौ॰ पंच्य पिनिषिवेधेस्तासे अभ्यासस्यऽपसर्गात्सुनोतीत्यनेन सिद्धमभ्यासात्परस्यात्विदेशप्रत्यवो
रिति। तथापि अभ्यासे अड्व्यवाये॰ तथापि अवेपदेशार्थं सिद्धेत अपि वा तु मिपि ति अपि षिवेत्यपि
सिसौ॰ति॰ वतिः॥ अवरात्तां अभ्यासा॰ र्थ॰ अड्भूतं गोत्रत्रिसेतुत सौ वरिषप्रति सिद्धार्थं अनुपि वि षि
मि स
हि ति

१६ उन्नादिदर्पयोभ्यासयस्तस्मेरेतयोरूपयोस्सस्यषस्यात धे श्वसनोभोज
ने अभ्यासिन्ध्वनते: सस्यषंस्याभ्येजने। परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसह
स्तुस्वंजाम् परिनिविभ्यः परेषामिषांसस्यषः स्यात निषेधति प्राक्सित
ऽड्व्यवायेपि। सेवपक्षे ते पत्र सितशब्दात्प्रागेव सुनोत्यादय स्तेषामऽड्व्यवा
वेपि षत्वं स्यात न्यषेधत न्यषेधीत व्यषेधत स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यास १६
स्य प्राक्सितात्स्यादिष्वभ्यासेन व्यवायेपि षत्वं स्यात एषामेव चाभ्यासस्य
न तु सुनोत्यादीनां निषिषेध। निषिषिधतुः सेध तेर्गतौ गत्यर्थस्य सेध
तेस्सस्य षत्वं न स्यात गंगां निसेधति विधूशास्त्रीसां गत्वेव शास्त्रं शासनमस्य र

अभ्यासस्येति॰ द्वितीयपदाध्यायं तु नियमार्थमिष स्थादिष्वेवाभ्यासस्य न सुनोत्यादिषु इति न सफलं तु षपूर्वेरतो॰ अभि
ससूवतिनच अऽनो नियमार्थ अभ्यास सकारस्य षिद्वा॥३। अन्ये तु शास्त्रि वितपंशान मितोर्दुः॥

उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिनांपंचानांरित्तेनाभिर्देशोयस्य उपसर्गस्थत्वर्थः तेनाभिषेणयतीतिसोपदेशस्वलंनेत्याकारः। स्यादि दुर्वाभ्या
सस्यवलन्म॥ नसुनोतेः सादिरिति तिमिपनेभ्यान्निगतार्थमिनुसः सेनयेतिस्वंतः। होपा। अभिपातिस्वभिषेणयति। शपा
निर्देशोपर्यड्युपस्थितस्वर्थः नैवाजेवस्य वन्त्रेन वड्‌संभवः

श्चोतीति श्चुतिरन्दर्शोः श्चोततिः वुश्चोत अश्चोतीति पकाररहितोस्य
पमः श्चोतति प्रश्नंतिश्चोतने वासुश् कि हणिषीत्तिविलार्द निर्द्वितामितिन
र्णेपः मपयात शुश्रिपुश्रिसुश्रिमपिहिंसासंक्लेशन योः इ हित्वान्नसोयोन
र्युपयात मंपयात सिंधगत्यांमसेधतिसिषेध असेधीत सात्यपाकोरितिनिषे
धे धो के॥ उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसंज
स्वंजाम्॥ उपसर्गस्थान्निमित्तादेषांसस्यषः स्यात सर्वेरप्रतेः प्रतिभिन्ना उप
सर्गात्सदेः सस्यषः स्यात सान्मेः सान्मेःसौत्र स्यात्सस्य षः स्यात॥ वेणाविभागा
त्तर्थः किंध्वअप्रतेरितिनानुवर्तते वाघुप्रतिकंभतिवंडन्दमन्द्युः। अवाधोसे
आधाद्धुआसेवनमाभ्युप
तावधायविकि प्रधस्यायासे
अविहत्स्यभावः अविद्
धम॥१

देप्यर्तु
सिकौ ति
१५

संयोगान्तस्येत्यतो लोप इति सलस्येत्यतस्सस्येति चानुवर्तते २

यरथ्रमहसंतस्यादेर्यसिद्धो हस्वादेरितपस्य यावनार्थेमिनवो
ध्रहतांतरनां विधिमेथसिद्धौ हमग्रहतांस्यकनथेनिन्वमग्रह
तांतसावपर्वनेहीतिति निषेधाद्यानंस्यावोग्रहतोसिद्धेहसंतय
हसांपर्ष विधिबुन्न इतआरभ्यहद्धिमानयेव सिवारेत्यनति
शेषयातइव र्थेआवनार्थतस्सात्तेदधं चारन्तीति

स्मेपरि नः आत सातेस्वगमने आतु ति आत आदेः आत आतत्तुः आत्तुः ष्ठ
तुः आतिस्सू इति स्थिते इटः इ टि इटः परस्यसस्य लोपः स्यात ईटि सिमू लोप
एकादेशे सिद्धावातः आतीत आतिष्ठाम आतिष्ठः । यरथ्रम्‌हसन्तस्यावृः य
दिर्दमेर्हसंत स्यावांगस्यावृः स्यान्नेद्धि स्यात्सिचि परस्मैपदेषु इति प्राप्ते
नेटि इडादौ सिचि प्रागनंतं न स्यात मामथानतीत अतिष्ठाम अतिष्ठः चि
ती संज्ञाने चेतति चिचेत अचेतीत अचेतिष्ठाम अचेतिष्ठः च्युर आसे
चने आसेचनमार्द्रीभाव करताम आडीबर्ध्येभिव्याप्तौ च इर इत्संज्ञा वा
च्या च्योतति चुच्योत इरितो वा इरितो धातोश्च्लेर्ङ् वा स्यात् परस्मैपदे परे अच्युते

दिसारिद्धि
द्धेवयंस्य
तोनातिय
हसांपर्तेहय
शबकेऽप्रतये
सोषुस्यावाह
गमेवातनी
सिसाइयदे
नरद्धिः ३।

ति ३

१५

२१

सोमियादि इ[illegible] [illegible] ग्रहः स्थाधौ तौ [illegible] [illegible] इत्यान्ते तः सकारः आदिर्वत्तात्तेरसाचः बोपदेशात् तथा [illegible] [illegible] [illegible]

ते १

ग्रइ ॥

ईक्षीज चामेध कूङ् इति बुक्कङ् लूङ् इति गृङ् गोद्दते गृ गदे घृङ् ग्लासो ॥ स्मृङ्ते से[illegible]
स्त स्त सस्त स्नान्वे [illegible] त सादपः षकारः बोपदेशाः [illegible] सिद स्व इवं
ग लवसिद्धम् इति केवल इतः ननु इतो [illegible] नोपि [illegible]
[illegible] शब्दे [illegible] शब्दे [illegible] इति [illegible]
[illegible] इति कुत्सिते शब्दे [illegible] इति [illegible] इति पती प्रवत्ने प
तते पेते [illegible] आसने [illegible] [illegible] तते [illegible] ते [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पते [illegible]
[illegible] कस्पते [illegible] तोगताः [illegible] त्रिंशत् [illegible] ताः पर

[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

श्रीराम

ह्येन्नमः

सि.कौ.ति

१४

शशोति [illegible] शशानुतनताविति [illegible] संचारितं [illegible] तोधादुवेन्स्यम उ [illegible] शद्धे [illegible]
सेति ॥ [illegible] पाः [illegible] अर्थः [illegible] शशरर्तुः
वन्दर्तुः [illegible] शब्दे [illegible] क्रियते । [illegible] शब्दे [illegible] स्यादादेशः [illegible] ८

भदि कल्याणे सुखे च ॥ बभन्दे ॥ मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु ॥ मन्दते ममन्दे
स्पदि किंचिच्चलने स्पन्दते पस्पन्दे ॥ क्लिदि परिदेवने शोके इत्यर्थः ॥ सकर्मकः क्लिन्
दते चिक्लिन्दे ॥ मुद हर्षे मोदते ॥ दद दाने ददते ॥ न शसददवादिगुणानाम् ॥ शसे
र्ददेर्वकारादीनां [illegible] नाभ्यासलोपौ न ॥ ददृते
ददृदिरे ॥ ष्वद ष्वर्द आस्वादने अयमनुभवे सकर्मकः ॥ स्वाद कर्मकः ॥ धात्वादेः षः
सः ॥ धात्वादेः षस्य सः स्यात् ॥ सात्पदाद्योरिति षत्वनिषेधः ॥ अनुस्वदते सस्वदे १४
स्वर्दते सस्वर्दे ॥ उर्द माने क्रीडायां च ॥ [illegible] धातोरुपधाया
[illegible] ॥ [illegible] कूर्द खुर्द गु

अनुभवेऽपि आस्वादनमनुभवोऽहर्विशेषः

वचास्वादइत्यनुभवे इत्यर्थः ॥

[illegible] इति पचाद्यचि [illegible]
स्यादुः [illegible] इति ॥ राम.

अतरक। एकथये॥ सहायका वीहि इच ना नेम समासः। इवोरयम धपम्अधातोरि स्याहसंयुक्ते स्यादि॥ लिटि स्यादेश विशेषणात्मेकदेशान्यतो
पिलो अथा दतिसतरह लिपितव पितेति। तच्चिपितादेशा इग्निं च नमि सर्पः॥ विचितं वप्रस्यास स्वोपास्त्र तेता इति से स्वाशये नाह कि ति
लिलीति॥ गमहने स्यादितो पघ हिदिः तीय्युक्तं तस धातोपिस्यिटो क्रियाासं भवाति तीयुक्तम २

यथाहितस्यादिभाव
थवं मं। थति वं
सहीसे यस्याभर्षी
देव किल्वि दुिवय
स्येसधो षतियह
रास्य व्ज यंम

इध धातो इधे ते॰ अतरक हस्वमध्ये नादेशादे लिटि लिटि तिन मिताादेशादिकं
न भवति यदं गंतः इध पध स्यां संयुक्त हस्व मध्यस्य स्यो कारस्य एकारः स्यात् अभ्यासलोप
श्च कित्ति लिटि। पचिथ सेटि। प्राग्युक्तं स्यात् आदेशस्येतत्वे हस्वसं यादकदवा थ्री पते
शासिद्धो प्रतिषेध वचनात् तेन प्रकृति अस्वरा नो असत्त्वापि एत्वाभ्यासलोपौ
न एव इधे इधाते इधिरे अतः किं दिदिधतुः तपरः किम् ररासे एकेत्वादि किम्। त
तसरतुः अनादेशो इति किम् चकरातुः लिटि देश विशेषणाादि हस्वादेव नेमित्व॥ से हे
कृदित्या प्रवतो आप्रवताम् लुप्रयराम् उदरतां च इदितो नुमधातोः स्कुंद ते चुस्कु
न्दे शिवादिश्चे ते अकर्मकः श्विंदते शिश्विंदे यदि अभिगादन स्तुत्योः वन्दते ववन्दे॥

व्याघ्रभूत्यादयस्त्वेनं नेच्छन्ति रितिलितं रंजिमहिजिघ्राहिघ्राहिजुहि॰भु धीश्रुषिप्रुषिशि
षिसृपाभाष्यानुक्तो न धेत्यनुक्तो व्याघ्रभूत्यादिसम्मतेः ॥ स्पर्द्ध संघर्षे ॥ संघर्षः परा
भिभवेच्छा धात्वर्थेनोपसंग्रहादकर्मकः स्पर्धते ॥ शर्पूर्वाः खयः ॥ अभ्यास
स्य सत्पूर्वाः खयः शिष्यन्ते हलादिःशेषबाधस्यापवादः पस्पर्धे । स्पर्धिता । स्प
र्धिष्यते ॥ स्पर्धताम् ॥ अस्पर्धत ॥ स्पर्धेत ॥ स्पर्धिषीष्ट ॥ अस्पर्धिष्ट ॥ अ
स्पर्धिष्यत ॥ गाधृ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थे च ॥ गाधते ॥ जगाधे ॥ बाधृ लोडने
लोडनं प्रतिघातः बाधते नाथृ नाधृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु आशिषि नाथ
इति वाच्यम् अस्याशिष्येवात्मनेपदं स्यात् नाथते अन्यत्र नाथति नाथते १३

आशिष्येवेति-अनुदात्तेत्त्वादयं नि
यमार्थं वार्तिकमिति सर्थः

खतीम-वह-नाप्लिप कुपित पत्ति वस्तव्यतिद व्यतीर्थलिवलुपयवशाव
खपस्तविवभर भ्रभगमन्न मा बोरमिः कुशिद्दशिरि शनिदशर म्दश दिशरद्दी
लशविशरस्थशः पकुषिःलिवतुवहि व ड्व पुवलिवधिवविावश्यवशिलव
तबोर्घस्तिः पसतिर्हह दिहि ड्हानहि मिहह्हलिहद हिस्तपा. ई-वनहतो
हिंते पुधातवो धाधिकंशतं॥तुहाहैमतमेहेनौं तोपो ववुराहिवस्पद
पीतौवारपितृंशपनानिर्ईशग्प्राहृतःविंव शिवधपहोसिधवु धोमन्पव
काशिवबःशपनावसिःशवाभुकापोतिर्निर्ई कोनपनिजतापे निप्रिरतिजिरहै
नपाथन्हसानुपंधाश्मीतपाविंदतिश्वांद्दहैर्गीदहिहठोभाबोपिहस्प

स्व

भूनपनिकत्तपे२

१२

वधि वि वेधि छाहि वेधि छाहि वेधि छाता। वेधि छातास· धेधि छाना वे
धि छाथा: वेधि के थास· वेधि छ धम वधि का रधि छाय हि वेधि छास
हि॥ उतातातादवाहेहि ह व्रसंगा दनु साता: संगहनो ॥ उ हुंते वौ
ति हन्नगुथीस्तुनुन्यु खिडीं भीम: ०५५·७५१ भावं वर्वि नेफा वो ऽ ग नो
निहता: स्वनुहता: ७ निहंता स्कृता: १ शकृपव व मुचि वि विववव गि वसिव प्रधिलप्न निजि
भुनि: भ्रं नभुर भ जामास्त्रिप नेरं जिवि मिह्य जिसंन स्तु नः २। भ्र
हनु र तिदक्षिन्ना हिन हः वघमि हगि घति विंन ह शह्मवदि सीयति: स्कं
दिह ही केधन्यु खिव धाति विं खिर्व धि हधित विष्य धे ११ ध: साधि सि १२

पुनाहात ३

दीधमिति । इत्ताः दीधमितिहल्सं नमधतिथिधीधांभन्तस्यद्गागमस्यतमूहतोनयहताद्दिशा तादंगस्वरस्याभावात विभावेदइतिदोविशेषा
यहताागेहवरतीर्ग ईन्नतोनयत्ति ति नेन एवेतिहया सद्गलिकोचतंतसह ६

एधेरन एधेथाः एधेयाथाम एधेध्वम ॥ इटोऽत । लिङ ईशस्येटोऽत्स्यात-
एधेय एधेवहि एधेमहि ॥ आशीर्लिङि ॥ आर्धधातुकस्यादिड्वः सत्योपेभ
सीयुट् सुट्‌तिथोः । प्रत्ययावयवयस्यात्मने ॥ एधिषीष्ट एधिषीयास्ताम एधिषी
रन् ॥ एधिषीष्ठाः एधिषीयास्थाम एधिषीध्वम एधिषीय एधिषीवहि ए
धिषीमहि । एधिष्ट एधिषाताम ॥ आत्मनेपदेष्वनतः । अनकारात्परस्य
आत्मनेपदेषु झस्य अत इत्यादेशः स्यात ॥ ऐधिषत ऐधिष्ठाः ऐधि
षाथाम ॥ इणः षीध्वंलुङ्लिटां धोऽङ्गात ॥ ऐधिढ्वम ॥ इणः इत्यादेशः
सात इति मतेन ऐधिध्वम ढध योर्द्धस्य मध्ये द्वित्वविकल्पात ऐधिढ्ढ्वम

ता:

ता ॥

हेयेनमः

सि॰कौ॰टि

११

एधेताम्

एधिताध्वे। ह एति तासस्त्योस्स स्वहः स्वाहेति परे एधिताहे एधितास्वहे एधिता
स्महे एधिष्यते एधिष्येते एधिष्यन्ते एधिष्यसे एधिष्येथे एधिष्यध्वे एधि
ष्ये एधिष्यावहे एधिष्यामहे आमेतः। लोट एकारस्य आम्स्यात् एधताम् ए
धेताम् सवाभ्यां वामौ सवाभ्यां परस्य लोडेतः क्रमाद्वामौ स्तः एधस्व ए
धेथां एधध्वम् एत ऐ लोडुत्तमस्य एत ऐ स्यात् आमेतः वाधकः एधै एधावहै एधा
महै आडजादीनाम् अजादीनामाट् स्याल्लुङ्लङ्लृङ्क्षु आटश्च
ऐधत ऐधेताम् ऐधन्त ऐधथाः ऐधेथाम् ऐधध्वम् ऐधे ऐधावहि ऐधा
महि॥ लिङः सीयुट् सलोपः एधेत एधेयाताम् झस्य रन् लिङो झस्य रन्स्यात् ८ ≡ ६

११

द्ता: षिध्यम॰ इत्ताक्रोरित्वयिक्रो॥ थिघुनरितास्त्रहतां कुर्ग्नि ष स्व र्थ्तेनेहनपन्ही ध्यम् ३

पिन २

अथ इते घै क्रत्यावल्स्यात द्ता यहतोन सिद्धेवक यहतासामर्थ्याद्नेका
चे व इशो च वर्ततेते तेन घ धे ह्रिणुव इशोघकाचो निषेधः आदेशो न इशो ऽनेकाच्त्वात
अर्द्ध हतो इत्वाणुप इमथसंग्रहो भ्यते वधांचक्रुषे वधान्चक्राथे॰ इतः सीध्वंद्दु
रित्यत्र धोत्पात इतोत्ता इत्यानरे सांधीध्वं ल्यु इ लिटोधस्य मूर्द्धन्यस्यो त वधांच
क्रुद्धे वधांचकृ वधांचकृव हे वधांवकृमहे वधांचभूव अनुप्रयोगासामर्थ्याद्
स्तिभूभावेन अनयाहि क्रसवान् प्रयुज्यत इतिहृ ष्लित्यावधूपात । अतओ
दि: । अभ्यासस्यादेरतो दीर्घः स्यात परहूपापवाद: वधामास वधामासतु रित्वा
दि । वधिता वधितारौ वाधिताः वधितासे वधितासाषे शिध। धा दैवत्स्वे

श्रीगणेशाय नमः

सि॰कौ॰ति॰

प्रत्यये किमिति। अंगेनप्रत्ययान्त्येपः किमर्थ इतिप्रश्नः॥ धृष्येति। अंगे योरस्य स्यापरनिमित्ता स्थानिवृत्ता भावेन लसं
प्रसारतोइति निषेधान्नाप्रतिरतरस्यासपूर्व प्रसमार्पणं गाधिकारउक्तो भवायताम् अवग्रागाभ्यास विधारभ्यो गाधि कोरेपि
अभ्यासे न प्रत्ययान्ते यो भविष्यतीति धातु अभ्यासं नेकधा का तया लिटि परे हे तयो: पूर्वस्य अतो द्वित्वर्थ
स्थानिवत्स्यापर निमित्त सानुपपादनात् किं स्वरवडे निस्य स्थानि लोने न तद्विवेष स्वन्तं तस्य वे दे इत्यर्थे ने स्वर्ग
धातुनिमित्तलं दुष्टप्रवारं अंगानां लैकयाधप्तप्रत्ययातु प्रत्यय इत्यस्याऽ स्थाने योपः अंगग्रहणं यर्कीतीति ताद्देषट् उगतेन उमते इति निषेधा निस
तत्रेनं नन्दतिरिति लिमयः। धातुतत्तु ऽरेहणसान्तेवाभावे पिगंगानसंगतात् इत्यपरे निमित्ते तत्र नियमे तः। चल्कुडः पूर्वी ऽन्तितपापर निक्षेपे तस्यात्॥ स्वंव

१०

धेधात्सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणेन स्थितासत्त्वाच्चतिप्राप्ते द्विर्वच
नेऽचि द्विलिङ्निमित्तेऽचि परे अच आदेशो न स्याद् द्वित्वे कर्तव्ये ऽरत् अभ्यास-स
पर्तोस्य अस्यात्प्रत्यये परे रपरत्वम् प्रत्यक्षम् पधृश्च हलादिः शेषः। कुहोश्चुः
अभ्यासकवर्गहकारयोश्चवर्गादेशः स्यात् वधांचक्रे वधांचकाते वधांच
क्रिरे एकाच उपदेशेऽनुदात्तात्।२।उपदेशे यो धातुरेकाच् अनुदात्तश्च ततः
परस्यार्धधातुकस्येण्न स्यात्।उपदेशे इत्युभयान्वयि वक्तव्यं किम् पङ्-सु
त्वा कृति एव स्यात् स्मरेति कि क्लिशा पाशादयान्ययन्ये न निर्दिष्टं परेतो नेट्॥
पत्रे कार्यमहत्तां चेद्वपन्ये तातिन परः कृ कीति एतद्वेदे हेयेकार्यमहतोनस्ता

स्यति हे तिवपति या
द्रा तिच्या ति इ स्यति
अभ्यासनीयं ते ति स्व
द्वेभ्रे तिस्वस्य वं पे
न मि इ शो द्विधा स्व
स्थेपाइत्यर्थके सेच
दे अथ्यो पपथा ३

कीतितवाइसा
देहिषयंके वने
तिरिक्ता ३॥ नाम

१०

उपधान्वयेति। प्रत्येपाद तपूर्वधसितभ्यां संघस्त इत्यर्थः। तत्र उत्तरान्वयपदं संकुलनेगत द्विलाविधिविषेधः। तितस्वेरेता [illegible] संप्र सूत्रे
पूर्वान्वयपक्षे ऽनुविधिमित्त तिविषन्नातीयादो निषेधः। द्वित्वेकृते ऽजेकावत्या तं स्वादेतत्त्वविशेषत्वरस्ल मयतहिमा द्विपतिशंकते॥ वक्रे
वनुविधिमित्तानीयाहोते स्यात् तपकुंधव विस्यादेयत चाहे॥ स्मरेतिहिति॥ क्लिपेइत्यादि॥ २

इगः विधम. इतश्चेति त्वपिक्तो ऽ पित्र नित्यास्त्र हतां के ह्रिलिसस्वर्षति नेहन पन्ह्यीधम ३

पित्र २

अत्र इत्वे पै कत्वाभावन स्यात् ह तो ग्रहणेन सिद्धे एक महात्सामर्थ्यादनेका
च एकदेशो वर्त्तते तेन यधे हि तु एकदेशविकारो निषेधः आदेशोपदेशे ऽनेकाच्त्वात
मुद्गलाशयानुसारेणदसंग्रहो भवति वधांचकृवे वधाञ्चक्राणे । इगः वीधातोर्
इत्यनेन धोः मात इतोलादंगात्वेर मांधावा धां लुङ्लिटोः धस्य मूर्द्धन्यस्स्यात् वधांच
कृढ्वे वधांचकृवे वधांचकृवहे वधांचकृमहे वधांबभूव अनुप्रयोगसामर्थ्यादि
ति भूर्भावेन अन्वयाच्चिकसमाचान प्रयुज्यते इति कृ... तियाधूपात । अत आ
दः । अभ्यासस्यादेरतो दीर्घः स्यात् पररूपापवादः वधामास वधामासतुरिसा
सि । वधिता वधितारौ वधितारः वधितासि वधितासाथे लिट् । धा हैव...

श्रीगणेशाय नमः

सि॰ कौ॰ टि॰ ऽभ्यासे १

प्रत्यये किमिति। अंगोन्नप्रत्यपान्लोपः किमर्थ इति प्रश्नः। यथा स्थेति। अंगोरत्य स्थापर निमित्तया स्थानिवत्त्वाभावेन न लस्ते प्रसारितोऽइति निषेधानापत्तिः तस्था सप्रमसमापूर्व गाधिकारउक्तोऽभ्यासविकारः अभ्यासविकारेष्वपवादो नोत्सर्गान् बाधत इति अभ्यासे न प्रत्ययान्तोऽभविष्यतीति धात्वर्थग्रहणं अभ्यासं सनेककार्य सपाविदितं तद्येषाः पूर्वस्य सतो द्विरुक्तं लाक्षणिकस्य परनिमित्तं सानुबन्धाद्नात किं वलत्पञ्चेति स्थानं जग्रसेन तद्विवेदस्तोऽनं तस्य वेद्वे इस्वर्णनैसर्गी धातुनिमित्तं तत्र कुरुप्रकारं अंगात्संशोऽकथा धातुसमार्थ्यप्रत्ययइत्यस्या स्थानलोपः अगर्ह्यो यथेति तीत्ताऽदोपङ्कुगतेन न क्लम तेति निषेधानिवृ तत्त्वेन नन्दतिरितिभावः। धातुलत्तुङ्नेह सत्यान्तेऽभ्या जेपिगंगसंसाहार दसपर निमित्तं तत्त्वं नियमतः कृपतुङ्ः पूर्वेऽन्तलिनपापर निकितहाते॥ एवं

१०

धात्वादिर्धातुकार्धधातुकयोरिति गुणो न। छित्वा सरत्वा चछिदतुः प्राग्द्विर्वचने सिति पिति लिट्यतो ऽचि परे ग्रव अयादेशो न स्यात् द्वित्वे कर्त्तव्ये उरत् अभ्यासस्य परनिमित्तस्य तस्मात् प्रत्यये परे रपरत्वम् प्रत्यये किम् यथुश्च इत्यादि श्लोकः कुहोश्चुः अभ्यासकवर्गहकारयोश्चवर्गादेशः स्यात् चकारवकात्ते चकारवर्णत्वात् वर्गादेशो वा धातूपरेकाचन हलादि शेषं तातः परस्यार्धधातुकस्येट्स्यात् उपदेशे इत्युपवान्यपिव्यकारादेः किम् पइ-सु ऽध्यायकल्पेति धातुः स्यात् स्मरंति किं स्त्विति पाथ्यापानुपपन्ने न निर्दिष्टं पाठ इति नेष्टा। पवे कान्यहतां चैव वक्त्वे सातिनपस्तु कीति एतद्वै है ये का ग्रहणेन तान्॥

स्यात्हेतिगता दु तिषया सिवृ श्रयासगुणसंयोगे मतेपरक ननि इति ग्रहणेषु सुवेषा सत्रयक्सने ऽश्वाथ प्रययार ३

कीतितपाईला हैतिवद्भे वने तिरिक्ता॥ नाम-

१०

उपधाया यथेति। ऋकारान्तप्रपौत्रसत्याप्यां संग्रहृताहस्वार्थः तत्रऽन्ता नान्यपपदसंधक्लृप्तिगत्स्विपतायिषिनिषेधः वित्वे रतो [redacted] संप्रसारणेऽपि स्पृता रुचे ॥ पूर्वेऽन्यपपरसंज्ञत्वादिविन्यास्तीत्याहो निषेधः द्विर्वचनेऽचि कार्यत्वात्स्यात् इति तदि एशि नैमयत हि मास्यात्ति शंकते ॥ वर्तते वनुविधित्सास्तीत्याहोतो स्यात् यक्रुडुक्तापि स्यादेयता वाहे॥ स्मरंतिह ति॥ सिपइसादि॥ २

तेषां क्रियेति श्रममोऽप्यः कर्मानुकूलव्यापारवान् कर्ता इतिनुकूलव्यापाराविच्छिन्नो वस्तानुकूलव्यापार यावत् आम्रेडितसम
भिव्याहारे तोत्सयामनुहि कुम्ममन्तार्थ कलनिष्ठ मेप रवं तेषां न क इत्यसे कक त कव व्यनुकूलव्यापारभिन्नः परो ज्ञान घत नभूत उ
भ न गुरुव्यापारो ति बोधः १

ङोऽकृतेः सामान्यथाविस्था आम्रकृतीनां विशेषणाभिव्ती दीर्घ वोरभेदत्वपः सं
परिस्तुप्रत्याहारे त भूतो व नाम्नितोर्ध त्यान्त प्रयुज्यते कुमस्तुक्रियाकर्ये पर
गामिनिपरस्मैपदं प्राप्ते आम्रेडितस्य तस्मै प्रयोगस्य॥ आम्रेडितस्योपस्थादित
तगुणसंविदिता नोऽभ्युदिती द्विः आम्रपकृत्वा तुल्यमनुप्रयुज्यमानात्कृञो व्यामने पदं स्यात
इह पूर्वपदि स्वानुव्यक्तिर्यया क्रियेरेन संबध्यते पूर्वोपदेशात्मनेपदं ननु तद्विपरीतमिति ते
नकर्तृगे त्रिकूले द्वन्द्वं वकारे स्याद्रोन तङ। लिङ्स्तभवो रशिरेव॥ लिङ्देशवो स्तभवो
देशाङ्रवयतो स्तः एकारो व्याप्तस्तावकं तङ आदेशानां दरैत्वन्तेति तेन ङारोरसा
नहूयदूंस्यते १ भवेत गात्रिहिते २। भ्रसंयोगात्स्पोऽप्यपिच्छिद्वितं किंति वेत्ति लि

॥८॥ व्यवधाने नेति अत्र आम्रेडितरि ति पदमेव प्रमाणं अत्र पूर्ववदिस्वर्णे
व्यवधेय सिद्धे किं तेन ४ भाषा सव सिद्धे २

पूर्वपदिति स्त्रियां त्वादितिः पूर्वशब्देन पूर्वोपादानं कोत्मनेपद भवतं
रावभ्वातेत्तत्र हस्तदर्ज रङ्गेति पूर्वपाद्धे आम्रस्तवदिति तुइन्नं वकारेसा
हवकर्तृगा मित्रिकियाकलेत्तद्विति व्यनेपद धारताय ॥

स्या

स्वनियतोर्ध्मादिनिर्देशापासमित्रियदित्रवमनुजन्नो गामयार्थकर्त्तां तेनापति

ति

स्पर्ध स्यादित्ति

१ ॐ नमः

सिकौ ति

९

इजादेर्गुरु धातोरेकाचः इत्यतो धातोरिति व्यास्ख्यत्यपाइत्यत अनुमलिटि चेनुवर्त्ततेतेनइयेषइत्यादौ तु नामसंनिपातपरिभाषाविरोधात्लि
डि निमित्ताहितस्य गुरुत्वस्ताइजादेर्गुरुमतो विहितो लिटित्तिवार्थोन्नहोषः इवोगुरोरित्येवान ह्र इतिवर्द्धहासार्थो तरस्यासंभवा
द्वेजादेर्गुरुमतइत्यर्थलाभेमतु पग्रहणमाहिग्रहणंस्पष्टार्थम् ३

दधेइत्यत्र टित आत्मनेपदानां टेरेत्वे कृते अतो गुणे इति भावः

सार्वधातुकमपित् अपित्सार्वधातुकं ङित्स्यात् आतो ङितः आतः परस्य ङितो
आकारस्य इय् स्यात् दधेते दधते थासः से ङितोऽस्य थासः से स्यात् दधसे दधे
ध्वे दधध्वे अतो गुणे दधै दधावहे दधामहे इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः इजादि
र्धातुर्गुरुमानृच्छत्यन्यस्तत आम् स्याल्लिटि आमो मकारस्य नेत्त्वम् आसका
सोराम्विधानात् स्तावकात् आमः आमः परस्य लुक् स्यात् कृञ्चानुप्रयुज्यते
लिटि आमन्तात् लिटि परतः कृभ्वस्तयोऽनुप्रयुज्यन्ते आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्ये
ति सूत्रे कृञ्ग्रहणात् सामर्थ्यादनुप्रयोगोऽन्यस्यापीति ज्ञायते तेन कृभ्वस्ति
केनगाइयतः कृञो ह्वितीयेति मकारेणाप्रत्याहाराश्रयणात् कृभ्वस्तिलाभः ते

इत्येतुआसका शोराम्विधानपै लन्दतयं नात्ती तिभावः ४॥

९

आमः लन्दतत्प्रत्ययो लोपरिभाषया नेह आम गस्यात् प्रत्यायमात्रामतुः
लिया घयवादत्याद्याधस्याधोमगा पं ६ ६ ॥ सेनामेंहस्वातिङतलान्तनिघाततः ४

कुइत्वुइन्कीडापामेवेसेध
धातोस्तपर्कः ३

लाभवति इहोपसर्गात्तमसमस्तत्ये पिसंहितानित्या तदुन्नाम संहितेकप
दि नित्यानित्याधातूपसर्गयोः नित्यासमासेयांकोनुत्यानियन्त्या भवेन्दतेइ
ति सत्ताद्यर्थे नि शिश्योपस त्ताम पाणात्स्यन्ते भवतीत्याहपुस्पघतइ
स४ त्याद्यर्थीत उपौ गीत्स्यर्थ विशेषस्यचोतकाः प्रभवति प्रतिभवति उद्भवति
परिभवतीत्यत्र तिव न्तस्यार्थो यन्नाते: उ न्व उपसर्गेत्याधात्वर्थोधस्याइन्य:
रा प्रतीयते प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवदिति· पधक्वे· कुर्वंताःवइविंशु
इत्थं हातेत: इति भ्वा मनेपदानां देरे॥ इतोत्यस्यात्मनेपदादेरेलंस्यात पधहे

ता १

इति भ्वा प्रकृते इति चादिशिरात्मनेपदविशेषाणान्ते॥ पचमानोपजमानः
एधे इति ताउांदेरित्येव सन्दहस्पुचिन्तम १

देवेभ्यः

सि.कौ.ति. आनिलोडित्यलोड इत्येव सिद्धे आनीग्रहणं मायम शास्त्रस्यानित्यतां सावयितुं। तेन सागरं तर्तुकाम इत्यादि सिद्धम्। लोड ग्र
हणांस्य ब्यार्थम्। ४
९

हेतुहेतुमद्भावादि लिङ्निमित्तं तत्र भविष्यत्यर्थे लृङ् स्यात् क्रियातिपत्तौ गम्यमानायाम्।
५ अभविष्यत् अभविष्यताम् अभविष्यन् अभविष्यः अभविष्यतम् अभविष्यत।
अभविष्यम् अभविष्याव अभविष्याम॥ तेभ्राग्यातोः ते गत्युपपत्तीसंज्ञाधाते
:प्रवोक्तव्याः ओसिरीरीद। उपदेशेऽजनुनासिक इत् सरस्य ऽऽदेशस्य आनीदस्य न
स्याः स्यात् अभयाति हृदः स सास्य वोहत्य सगिलप्र तिबेधोय वक्तव्यः। दुःखिलिः ९
२।३ दुर्भधातिः अंतःशद्धस्याद्। किं विधिते पूपवर्गं यं या व्यान् अन्ता ड्डी अन्तर्डि:अ
नार्थयाति शोबोध भावाकत्वा हाय धातुपदेशे। उपदेशो धातुसूत्रादि पाठे
गहन तोहत्यासिध्या तोपदे उपदेशेऽनुनासिकोऽच् इत्संज्ञः स्यात् प्र

भ्रस्तिसिवो प न्लो सिद्ध भ्रस्य वेति समाहार द्वन्द्वः सिद्धस्य प्रत्यं भ्रस्तीति
त्वेन कर्मधारयः ततः पञ्चम्याः सौत्रो लुक् विद्यमानात् सिवोस्ति स्वाप का
स्य हस्व इ णि नामः स्यात् इतीत नेह सिचो लुप्तत्वात भ्रमूत र हसः किम रेधि त्वि
भ्रमू ताम सिद्धभ्रस्त विदि भाष्य सिवोभ्रस्ता द्विद्वत्वपरस्य रि समंधि नोभ्रे
र्ट स्यात इति प्राप्ते भ्रातः सिज्लुकि भ्राहनो द्य भ्रेर्ट स्यात भ्रमूथन भ्रमूः
भ्रमूतं भ्रमूत भ्रमूवम भ्रमूव भ्रमूम नमाड् योगे भ्रडागौ न स्तः माभवान्भू
भ १ त मास्मभवत भू हा लिटि मित्तो लृट् लृङ् क्रियातिपत्तौ हेतु

भ्रातः सिच्लुग् हलामनुवर्तते सिच भ्राकारान्तपरस्य भ्रे रि त्रि त भ्रप्रत्ययलक्षणरोनासि च ८ परत्यम
भ्राकारान्तु भ्रुत्याप्यत्यंत्वितिते कथितमाह ॥ सिच्लुकि ति । पूर्वेणासिद्धेनियमोपमित्याह । २

ॐ नमः

लिङो ति॰ इगन्तन्नयोइति॥ इकः इत्येवं विहितेऽर्थः॥ इगन्तस्य इतो किम सेगवा॥ पनः लिङोर्नडाहित्वा ल्यु॥ इहाहि कत्वेयोगिरास्यवे वस्तुगत्याइकस्या निवृत्तेयपिन निषेधः २

शि

वे। भ युः भवेः भवेतम भवेत भवेय भवेव भवेम॥ लिङाशिषि आशिषि लिङ्
ऽस्तिङ्शेषः आर्धधातुकसंज्ञः स्यात॥ किदाशिषि आशिषि लिङो यासुट् कित् स्यात॥
स्कोःसंयोगाद्योरन्ते च १ क्ङिति च १।१।५ क्ङिति निमित्ते इको गुणवृद्धी न स्तः॥
भूयात भूयास्ताम भूयासुः भूयाः भूयास्तम भूयास्त भूयासं भूयास्व भूया
ऽते स्म॥ लुङ् भूतार्थे धातोर्लुङ् स्यात माङि लुङ् सर्वलकारापवादः॥ स्मोत्तरे ल
ङ् च स्मोत्तरे माङि लङ् स्यात् चाल्लुङ्॥ च्लि लुङि शपापवादः॥ च्लेः सिच॥ इचावितौ॥ गा
तिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु॥ एभ्यः सिचो लुक् स्यात गापाविहेणादे
शपिबती ग्रह्यते॥ भूसुवोस्तिङि॥ भूसुवतयोः सार्वधातुके तिङि न गुणः

आशीर्लिङि तिङ्वा स्तामिसा स्यदितिभावः नञ्नञिवे तिसकारद्वितीयादिकं नव सकारान्तलं कल्पं उच्चारितो विशेषस्तु दृष्टत्वात् किञ्च इकि कृते स्को रिति पाणिनः सकारे उच्यते सलिवरेवः संयोगान्तस्य लोपात् अत आह स्फुटं त्वित्यादि श्रीक्षेसारादि तिभावः ॥ २ ॥

सिचः ॥ यतो ऽचो न यस्य ॥ आर्धधातुके सिङ्केनं तस्य यस्य लोपः स्यात् इति कारस्य स १
स्यादि ति लिङ्ति: ॥ स्तु टः अवस्तां स्याशि ति स्थि ति क्षि स्फुटं तु तत्रात्मने पदे । अतो लोपः ।
अतः परस्य आर्धधातुकार्थ यस्य या इस्स इ यु स्यात् गुणाः यलोपः भवेत्
आर्धधातुके ति किम् चिकीर्षति मध्ये यथा दम्याचे नातो लोपस्य यथा भवेत्
भवेदित्या लोपरत्या दीर्घः स्यात् भवेतां ॥ भवेद्गस्तु ॥ लिङो भवेद्स्स्यात् उस्य पर
नात् ॥ अय यङ्ता स्थे ताम् तङ् उसि परत्व मेकादेशः स्यात् इति प्राप्ते परत्वान्नि
त्यत्वाच्चातो लोप इति प्राप्ते पचन्वानां गत्यास्पदं न्याबत् पाणि जास्ति इत्येत
स्य इव इति प्रत्यय एव वसस्ते वा पद्या इइ ति पचतो लोप इत्यत्र तु सामर्थ्यात् ॥

आर्धधातुकार्थ पयस्येति किं चिति तिङ्स्तादि भवइत्यतः आर्धधातुकग्रहणमत्रानुवर्तते अन्यथा पचेदित्यादेर्दीर्घप्राप्त्या
की स्थितिरित्या यथा तोऽलोप प्राप्त्या नेष्टं केवलो भयो रवि बाधः स्यात् मध्ये पचा दाइ इतिन्याचे नलोपमेव बाधते ति स्वच्छं चेत्

ज्ञापकं वर्तत इति भावः ॥

इत्यवतु
सिद्धौ ति·

अभवन् अभवः अभवतं अभवत अभवम् अभवाव अभवाम १

एवंधातूनात्याकाराद्यन्यत्रिवचनविभागेन इत्यन्ये लासर्व्वधातुकादि स्वरादिति पर्वधसान्ताद्योतकातापन्नरूपाणि १

फो२

६

अभवताम्· विधिनिमंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थने भुलिङ्·त्व
र्थे भुवो से भुधा च्चे भुवा लिङ् स्यात्॥ विधिः प्रेरणं भृत्यादेर्निकृष्टस्य प्रवर्तननिम
लिमंत्रणं नियोगकरणम् आवश्यके श्राद्धभोजनादौ दौहित्रादेः प्रवर्तनम्
लं७ आमंत्रणं कामचारानुज्ञा अधीष्टः सत्कारपूर्वको व्यापारः प्रवर्तनारूपः लिङ्·च
तत्तिबथग्र्या पाठानं प्रपत्न्या धर्मि॥ यासुट्परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च॥ ङः परस्मैप
दानां यासुडागमस्स्यात्स चोदात्तो ङिच्च· ङित्यो न्तेर्न पदे धू विरुगवन्धकार्ये
प्य लिधार्थति निषेधइति शबादेशस्य शानवः शिस्यमपी हालिङ्॥ सुटलियोः लिङ्·
लिकारपकारयोः सुट् स्यात्॥ सुटपास्सुट्न याधाते॥ लिंतोयासुट्तकारस्य स ६

सारस्वतटीका

सुट्तिथोः तकारादिकारस्थारस्तार्थः २

तेनत मात्पः त्सेपश्च॥ तस्यस्य त्रि वांतां तं [redacted] ड्:तश्च्य त्तीतमात्पः
कंमात्युः ति त्वंड्:तः सकातंत स्वड्:डुतमस्य तितंप सोपस्यात मसेत्स
वेतिस्तेपःभय ताम। भयन्तु। से र्लवि श्च॥स्नोट: विहिः स्या स्वेवि ह्य। मतेहेःम
त: परस्यहेर्फुस्यात भय भयतातं भयतं भयत मोर्म: स्नोठमेर्मिः स्यात मा
डुतामस्यवि॥ सोडुतमस्या ड्गामः स्यातमविश वि्नोह्लंनइकाते घारता
सामर्थीत भयाम्रि भयाग भयाम मनघतनेसइ: मनघतनम्तार्थ्छित
धीतोसइ: स्यात धुइ: लइ: ल्टइ: न्द्युङ्गलः॥ वधुपरे वंगस्याङ्गामः स्यासवोह
तः। इतश्च: ड्: तोसस्यपत्सेपत्त्रिकातनांप ता स्यत्सेपस्यात मभवत॥

इ॰ भवतु॰ [illegible] क्लिपार्थावां क्लिवावामसे [illegible] सार्थिता
[illegible] किमनेन सूत्रेणेति चेद्यत्र इह हि क्लिन
न्तो येषु ता रसत्वार्थि आशीषीति ताधस्य यश्वकम लिङ
सि॰ को॰ ति॰ लोऽपि च तीहलिङ् वेति धात्वादिसूत्रेण श्री यहस्ती स्मेसोऽदि
स्यादिनासाद्विवचे परस्यापृथः स्याद् लिङ्त्तेतु परस्यादेश
लीयेः स्मेसेऽदि स्यादि तिथिर्धक इति महान् विशेषः ३॥ राम॰
आन न्यार्थ दि॰ सेखितित दृश्यकस्याः [illegible] नुपर यम दि॰ ह्वे से तत ते [illegible] नास्क स्यां लाति [illegible]
र्थक्षितिभावः परिभाषाराणां च आदेशापन्ने प्राप्तौ [illegible] देनार्थानार त्विक सर्वं वृद्धि हि
नयहतीत्यादि [illegible] तिस्यकभेव पृथग्भवत्वृत्रो जानेति इदं प्रयोगे न सर्वादेशाले एवनोसो
देशत्वे प्रसाप त्वाद् इ॰ प्रयर [illegible] तस्मात्स्य वे अनन्त पादेलिघ याभाव संभाव न पादि॰ त्य
सो च दृशीनन्त लिघ [illegible] यस्मान्न पाद संदेह प्रफलिति रितिहि [illegible] इत्समर्थस्तस्मादिति अंद
प्रफ सैव ततस्य प्रिति भावः ६

५ ॥ र्द्ध टस्याक्लिपार्थावांक्लिवावामसेसोसस्याञ्च स्याद्‌दृ। भविष्यति भविष्य
तः भविष्यन्ति॰ भविष्यसि भविष्यथः भविष्यथ॰ भविष्यामि॰ भविष्यावः॰ भ
विष्यामः सोऽदुलिधात्वादिद्वर्थेषु सोऽप्यात॰ आशिषि लिङ्॰ सोऽते वदृ॰ स्येऽदृ
कारस्याऽङः स्यात॰ भवतु॰ तुह्योस्तातङ् शिष्यन्यतरस्याम॥ आशिषि तुह्योस्तात
ङ्॰ वा स्यात् अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः वधविङि॰ ह्वेस्यपम पदाद्दृत्तथाप्यनन्यार्थ
ङि॰ त्ये यत्नडारद्विधयरितार्थ इति गुणवृद्धिप्रतिषेधसंप्रसारणाद्यर्थत्वात् सं
भवत्येव तोऽनङ्कारेतात ङि॰ प्रत्ययं प्रति तः परे सावधातेइहो तत्रगीतवद्दावे ५॥
रपि समयं तन्त्वात् भवतात् सोऽतोऽस्यङ्॰ यते सोऽतोऽस्यङ्॰ इवकार्यं स्यात॥

भा॰ २ क्लिवन्तो यसंज्ञायां धातोः क्लिवनस्यत्र आशिष्विसंज्ञायां भवतातम ति:
सोऽदेल वक्तव्यता इतिः सोऽदृ इत्युपनेयेष्यदीर्घनात तत्साहनेनेति मृडादेनुनातिङि शेते नहितोऽस्यङ् अक्लिवेते किं गुरुत्वं ङि॰ मंगास्येति भावः
स्यादेत न वा तु [illegible] इ सेन्यङ् शाकटायनन्दस्ति गुरुस्यात ऽ [illegible] तिङ्गुङ् [illegible] आस्ये तिङ्गुस्स्यादेर्म आङ् विसेपर [illegible] तिया [illegible] लाम [illegible]
आस्यातो [illegible] परास्तानङ्ग वदास्यङ्॰ शाकटायनेन स्यात [illegible] सेय लिङ्ङ्ल ऽयहसा मति [illegible] लेलहिं [illegible] लिपमस्थापे [illegible] तोऽस्यङ्
सेल [illegible] स्मिन्तु सत्वे तभाव न सोऽस्यङ् तेऽस्येति भ्रतामा कं देव॰ ॥

पुगन्तलघूपधीति गर्भीद्वन्द्वः सार्वधातुकार्धधातुकयोरिको गिरो परान्तं ... ययस्येकः इस्यर्थः अत एव भिन्नतीति स्यादेन गुणाः न येनेके नोप्राप्तौ यदपि नस्या
इत्याह ॥ येन नेति ॥ सूत्रारं भसामर्थ्यादेकवर्णव्यवधाने अप्राप्ते इत्यर्थः अत एव कोः किस सामर्थ्याद् भूतपूर्वलघूपधत्वाश्रयोगुणाः इकोगु

इत्योर्धातोरितिविहितप्रत्ययपरत्वसंज्ञः स्यात्। लुटः प्रथमस्य डारौरसः। डारौरस
एते क्रमात्स्युः। डित्वसामर्थ्याद्भस्यापि टेर्लोपः। पुगन्तलघूपधस्य च। पुगन्त
स्य लघूपधस्य चांगस्येको गुणः स्यात्सार्वधातुकार्धधातुकयोः। येन नाव्यवधा
नं तेन व्यवहितेपि वचनप्रामाण्यात्। तेनाभिनत्तीत्यादावेकव्यवहितस्येको
न गुणः। भवित आ अवे इको गुणो प्राप्ते। दीधीवेवीनाम्। दीधीङ्वेव्योरिटश्च गुणाभा
वो न स्तः। भविता। तासस्त्योर्लोपः। तासेरस्तेश्च लोपः स्यात्सादौ प्रत्यये परे। रि
च। तासेः प्रत्यये प्राग्वत्। भवितारौ। भवितारः। भवितासि। भवितास्थः। भविता
स्थ। भवितास्मि। भवितास्वः। भवितास्मः। लृट् शेषे च। भविष्यति। धातो

लृट् शेषे च भुक्तरावस्येति क्रियायां क्रियार्थायामिति प्रा
गुक्ते ततोन्यः शेषः इत्याह अस्मामिति नार्थमाहस सामिति

गार्हडीति सूत्रेणाक्षेतु पुकिमतो रसकारउपधातयोः समाहारद्वन्द्वः ... लघु
सार्वधातुकार्धकं वा गविशेषतो तत्रेको स्यात् ... कारान्तस्यान्तसंगोपधस्य पुग
न्तस्य चोपधायाः इको गुणाः इति अर्थः इति तत्त्वशाप ४।१६॥

हेयवर्त्तु आर्द्धधातुकस्येट् नेडुशि तावताति विप्रकृते यत्र योगा निर्दिष्टत्वाभावेऽपि देशोऽनुवर्तत इति भावेन नेति निर्देशः सासिद्धे वृत्तावेव हि यत्तां नेड्वशि

सि॰कौ॰टि॰ तित्त्वेमाखोप्रसारयोा तस्मा आर्द्धधातुकस्येति किमत्र गुण्यस्ति। इति शेष तिवा ॥४॥ आस्तेरोतइ सासैवन दोषः हृतादिकंत्र रूपसार्द्ध धातु

४ जशां प्रकृतिजशः प्रकृतिवत्तौ प्रकृतिवदतिदिशेत् इति विवेकः। अतिरात्वात्। आभास
कृष्ट इव भा त् इत ऊर्ध्वमादावरि समावृत्ताभीप्स समानाभ्रपेत सिद्धं ते
प्रेत इ सिद्धं स्यात् इति वुकोऽसिद्धत्वाद्वधि प्राप्ते। वुग्युवो लघुपधः रोरोसि ५३
द्वौ वकौ। बभूव बभूवतुः बभूवुः आर्द्धधातुकस्येड्वलादेः। थ लाहत
धधातुकस्य इडागमः स्यात् बभूविथ बभूवथुः बभूव बभूव बभूविव
बभूविम। अनद्यतने लुट् भविष्यदनद्यतनेऽर्थे धातोर्लुट् स्यात्। स्यता ४
सीलृलुटोः लृट् इति लृङ् लुटो सिद्धत्वात् धातोः स्यतासी लृलुटोः प्रत्ययौ स्तः
लृलुटोः परतः शपापवादः। आर्द्धधातुकं शेषः। तिङ्शित्सर्वा

कइतिनिवमात्रविपरीतस्तुनहृः सेटः सनः किमविधानाद्नथाहलन्ता तिसिद्धेरिति प्रश्नः स्र्वेड्धा सोरित्यतो धातोरिसनुच्छल
शब्दाधिकारत्वाद्धातोरित्येव विहितो यस्मादेरिति तिघनिलोनारोपः ४ स्रो

हलादिः शेषः अत्र ये अभ्यासस्ये ते तेऽभ्यासस्ये त्वनुवर्त्तते पर्याप्ति अभ्यासस्यादिर्हल् शिष्यते इति वाक्येऽभ्यासस्यादिर्हल् एव अहलातं अभ्यासस्य शेष अहला
अर्थादिरत्र योऽभ्यासस्यान्ये हलो लुप्यंते इति वाक्ये तादृशस्यैवाभ्यासस्य अहलां अप्राप्तौ तापि स्यान्स्यात् स्यात्तदाप्तिः न्यायाधिपेतोऽभ्यासस्यान्यहलां लोपः ॥

प ३

त्तियादीनां नयानां तासां स्योन वा स्युः भू अ इति स्थिते। भुवो वुग्लुङ्लिटोः। भुवो
वुगागमः स्याल्लुङ्लिटोरचि। नित्यत्वाद्गुणवृद्धी बाधते। एकाचो द्वे प्रथमस्य।
अजादेर्द्वितीयस्य इत्यधिकृत्य। लिटि धातोरनभ्यासस्य। लिटि परेऽनभ्या
सधातोरवयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तः अजादेस्तु द्वितीयस्य भू भू
व इति स्थिते। पूर्वोऽभ्यासः। अत्र ये द्वे तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात्। हलादिः शेषः।
अभ्यासस्यादिर्हल् शिष्यतेऽन्ये हलो लुप्यंते इति वलोपः। ह्रस्वः। अभ्यासस्या
चो ह्रस्वः स्यात्। भवतेरः। भवतेरभ्यासोकारस्य अः स्याल्लिटि। अभ्यासे च
र्च। अभ्यासे झलां चरः स्युर्जशश्च झलां जशः खयां चरः। अत्रापि प्रकृति

हलादिः शेषः १

वृद्धिसंहितावादेभवते हलादिः शेषइति द्वे द्वेः अभ्यासस्यादिर्हल् हलभादोभवतिय आदिः सत्त्वशिष्यते इत्यर्थान्न लोपः आदेर्हलः शेषो नतः अभ्यासस्या
अभ्यासस्य लोपइत्यनिर्वृत्ति पूर्वकार्यस्यानेशेषशब्दस्य कृते रिक्ताशेषेनाह ४

देप्यपत्र०

सि·कौ·ति·

तेभवंति·त्वंभवसि·अहंभवामि·एहिमन्ये ओदनंभोक्ष्यसेभुक्तः सोतिथिभिः एत

३॥ मेतवापितेओदनंभोक्ष्येथे·भोक्ष्यध्वे·भोक्ष्येभोक्ष्यावहेभोक्ष्यामहे० इत्यादि

मन्यसे·मन्येथे·मन्यध्वे इत्यादिरर्थः।१७ बाधुपपदे इत्वा एकवत्तेते नेहन चतु

मधानमन्यते·ओदनंभोक्ष्येइत्यादि।प्रहासेकिंपथार्थेने माभूत एहिमन्यसे

ओदनंभोक्ष्येभुक्तः सोतिथिभिरित्यादि·एतेत्सिद्।भृतान घतनपरोन्नांर्ध ३॥

ष्ठतेर्धातोर्लिंट्स्यात् रस्सतिजादेवः लिड्लिडादेश स्तिस्तर्ध धानुकसंस्थे

स्यात्तेनशपादेर्वान।परस्मैपदानांणलतुसुसथलथुसणल्वमाः स्युः

कष्प४

भालाशुतारेति कर्त्रर्थेइति जिकत्तास्तुसलिसंभवेचोतकाइतिभावः अतिसाटेयिकर्तीति लापितत्वरतीतेः वस्तुतस्तिथाद्वोविचोतकापधकारकार्थश्च क्रियावामेधाभेदेनान्वेतिगुणत्वगुणितिभेरियविक्रियातद्गुतोरपि तात्पर्याणीकारात अत्रस्थकैवदेनपुरुषारर्थे स्यावन्न सानेनसमानाधिकरणत्वमित्युक्तिश्च यथा तेनेसेवकैरेदिशन्यत्र निरूपितं॥३॥ अनुकर्त्तरिपहतोप्यपरिभावकर्मणोतोस्तुपकाधाधान्नरोषः निद्दिष्टौनीकर्मणोरितिवर्ततेरितियेनरिया रूपाइत्यादत्वकस्त्वर्थस्यात अन्यथापवादोविप्रतिषेधेनभावकर्मणोरितिप्रतितेभ्यश्चन्यायादपकत्तृपुरस्ताद्यथाद्वेन्यायेनशपद्रवाधकइतिदिक्॥ त्मनः॥

स्यात्तत्वे कार्ये स्वगावकः स्यात्। अस्मद्युत्तमः तथाभूते समन्ड्युत्तमस्स्यात्० शेषे
प्रथमः मध्यमोत्तमयोरविवक्षे प्रथमः स्यात्० भूसत्तायाम्० कर्तरि विवक्षायां
भूतिइतिस्थिते तिङ्शित्सार्वधातुकम्० तिङः शितश्च धोत्वधिकारे उक्ताः
तत्संज्ञास्युः कर्तरि शप्० कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे धातोः शप्स्यात् शपाविति
तौ॥ सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः॥ अनयोः परयोरिगन्तांगस्य गुणः स्यात्०
भवइशः भवति० भवतः। झोऽन्तः॥ प्रत्ययावयवस्य झस्यान्तादेशः स्यात्। अ
तोगुणे० भवन्ति० भवसि० भवथः भवथ अतो दीर्घो यञि। अतोऽङ्गस्य दीर्घः
स्याद्यञादौ सार्वधातुके परे भवामि० भवावः भवामः स भवति तौ भवतः॥

प्रत्ययावयवस्येति तेनोप्सिद्धान्तात्रनेत्वः सर्वेसर्वपदादेशाइतिन्यायेनतुपिशिकस्यादेशइत्यर्थः ३ भवन्तीति अत्रशवकारोस्तकारयोः पररूपेकृते भवः परस्मिन्नितिस्थानिवत्वाद्गुणः धातोरित्युत्तमितिनुसमानस्थानिकमसरूपेतिबोध्यम् २॥

हे श्लोकम: युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे ॰ कार्यबोधकत्वं तद्युष्मद्योग्यत्वादत्यन्तमेकादेशेन स्थानेनाह ॥ ५ इति युष्मदीति यु ॰ तिङ् ग्रहणं तत्स्थानिरूपकाद्या
नातीकं यतद्विधेयत्वतिङ् एतद्वाचकं उद्देश्यं त्यासमपात ॥ ५ को ग्रहणं तिपदमुपपदं ननु कृतिं में तस्येदाउपयोगादश्यापेश्च स्थानं प्रस्तमस्त
वति स्थानिनी सर्वैः सन्तरूर्थ अगतीसतं वक्तः ५ वचोद्वेवसिप्रेत्याह ५ ॥ युष्मानेदृति ॰ अत्वेर्थमात प्रयुष्मानेवेतिस भवति

सि॰कौ॰ति॰

परस्मैपदं स्यात् तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः ॥ तिङ उभयोः पदयो
स्त्रिकाः क्रमादेतत्संज्ञाः स्युः तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येक नं २
२॥ शः ॥ लब्धप्रथमादिसंज्ञानि तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रत्येकमेकवचनद्विवच
नबहुवचनसंज्ञानि स्युः ॥ युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि म
ध्यमः ॥ तिङ्वाच्यकारकवाचिनि युष्मद्युपपदे मध्यमः स्यात् ॥२॥
प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च ॥ मन्यधातुरूपपदे परस्वधातो
ति १ स्तस्मिन् प्रकृतिभूते सति मध्यमः स्यात् प्रहासे तात्पर्ये मन्यतेरुत्तमः

गर्वं संपद्यते इत्यादौ हेतुमत्संशकस्य गोत्वात् तस्य ककत्वादिदोकासौ तत्र हुव गरतास्येव वर समानाधिकरणत्वाद् इतित्वर्थं स्त्रोभवत्सीत्येव ननु तिङ् वाच्यकारक
वाची सक ॰ वशको नसद्युष्मदृष्मद्: नयपुष्मदीत्यस्य युष्मदुक्तीसवेंसो नायनस्तीति वाक्यं भवति संभवतीत्यादत्यिमध्यमो तेः स्वकवदेवेभाव इति चेन्न
युष्मदीत्याधनेइत्येभवति वातीति भावेपदसमाधानार्थं युष्मदर्थनियतत्वात् तस्य समानाधिकरणत्वं तेन मध्यम इत्यर्थेऽनत स्त्राभइतिकेचित् ॥ ३॥ रामराम

[illegible] पन्नाच्चपरस्मैपदं [illegible] तिप्रत्ययसमः ॥ [illegible]
स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये [illegible] तरत्र [illegible] ॥ कर्तृगामिनि ॥ क्रियाफलं [illegible] क्रियाफल [illegible]
[illegible] कर्तृगामिनि [illegible] फल [illegible]
[illegible] ॥

लस्य अधिकारोयम्. तिप्.तस्.झि०सिप्०थस्०थ०मिब्वस्०मस्०ता०
ताम्०झ०थासाथाम्०ध्वमिड्वहिमहिङ्।एतेष्टादश लस्यादेशाः स्युः लः
परस्मैपदम्०लादेशाः परस्मैपदसंज्ञाः स्युः। तङानावात्मनेपदम्०त
ङ्प्रत्याहारः शानच्कानचौ चैतत्संज्ञाः स्युः पूर्वसंज्ञापवादः। अनुदात्त ७४
ङित आत्मनेपदम्० अनुदात्तेतउपदेशेयोङित्तदन्ताच्च धातोर्ल
स्थानेआत्मनेपदंस्यात्०स्वरितञितःकर्त्रभिप्रायेक्रियाफले०स्व
रितेतोञितश्चधातोरात्मनेपदंस्यात्कर्तृगामिनिक्रियाफले॥शेषा
त्कर्तरिपरस्मैपदम्. आत्मनेपदनिमित्तहीनाद्धातोःकर्तरिपरस्मै

[illegible] ॥२॥

सवृद्धि ती पसं ख्यायां संभवात परेषां चतुर्णां निपमार्थलं पूर्वेषां वि धार्थसंनुपूर्वं प्रथम स्थानेमानाधाधात नवप्रथम स्थानेत्ति न्यायेन सूधातोरेव निय
मार्थ यमितरेषां विधार्थत्वम स्थितिति वा युक्तम्॥ चतुर्णां मध्ये द्धा तोस्ते इवस्येन वृद्धे ये स्याशयेन न्या या प्रत्ते॥ न चा द्धा नां निपमार्थत्वं तत्राप्रियम ऋ
मनपारि हन्तौये भी साधु द्धेर प्रक तेः स्या ह न्वे इ के पहो॥ १॥ ८०॥

चतुर्णामित्ति सूमां हीनां चतुर्णां विनि गम नो धिर हेत्ता तेषां सर्वेषां नियमार्थत्वमेव तद्वत रेषां तु विधार्थत्वसंभवान्न इर्थ नम॥ यु सु स्नाभ्रव
एका चूड्ट ये थ वृत्ति का दिवु प्रियुधाप्तः प्र सा भ्र पः थ्र दुक् :कि तीति क धातोधा पुः प्र स पाश्रप स्यान पमेक न्य ह त्ता मेध मानम॥ पाधाभीति॥ नेभ्या
शेषि नो तर आदि तद्द सर्वः तेनविधु द्धे सम्यसिपेधियं यो वपव त्वदि तु नेटु शीति प्र कु मा न्न र पादित्त स्येव नियमः स्या तैत्ते पर्षे ते ऽधि दृति त्तसेति पा नि
स द्ध इ स्पा नि ध्रा व सिद्धु त्यर्थ पर भा व्याप्तान्ति : तत्रानि त्यानि इ इ सम्यक भावे नो म्वत्तो धा तु ज स्पेति विकल्प स्यात्त तेन सेप्नुरिति से श्रु नर्कावक स्यसिपुस
सेन न हस्सं गत्ति :॥ १॥

इशे कारय स्तासौ त्रि सा विट स्त तः पर स्य व स्यइ्यानन्यात स्तोभार द्वाजस्य ॥ सौ नि स्या
नि ट स्रु हन्ता इ थ पसो ने हभार द्वा ज स्पम तेते मा न्या ख्याते थ प्रथम ज संयम द्धः म
न सो इ कार पान्त र घा व ततसपनि ट थ लि वे इ प म॥ सदन्ताइ द्धि स्या निट क्रा
द न्यो नि हि वि इ भ धे ता न व सृ वृत्ति ना म वि विक ल्प : शंसः प्र व स्तासव ति त्ति
उपदेशे ऽ त्व त इ त्ति च चो ना द्रव धाति त स्येव इ प्रति षेध स्पभारद्वा जनियमा

यरत्ते अरद्
न्त सामाये पुप
द्रु शब्दहाति पम
धातुप्राप्तिः नि प
मक ति ता र्थ मा
हा॥ १३८

पृष्ठे निट्कारिः

[illegible]

प्रम तु का रि निपमे न नि त्य इ इ इ ति भावः क्वादि स्य श्रो र्‌ि नि न त र्हि नि वि त्वे वे त्ति निप रीत नि पमस्तु न कर्त परि रु त इ प्पा दि स न्न व ति रो धा तृ म्र न्त स
त्वे क स्रो लु इ इ ति व कुम्भ से ने सं ब स्थिति र्गे सा पि त्वि नि द्ध प्रि त्ति त्व ख भा वे॥ तत्र स्वतन्त्र स्ति मि ति नि पमा द्वि शि स्य नि स्ति भावे : उपदेशे ने नाइ ति॥
उपदेशे शु सु ते र स्त गा दि त्तिय न का सेत्ति॥ भारद्वाज स्पेति स्त त्र भा ज्ये स्पा कम्प एवं येथे ऽ इ दि भ्रि पे सो रि पिधि ऽ वे ऽ न ग्र ह त्ता मा व श्र प क म प्र न्प ले प
इ शो ने त्ता म मा स्ये पि धा ने न क ह ता भे न कृ प्ता ते॥ तासो नि त्या नि ट इ त्ति त सो नि त्ता त ्र नि त्यानि ट : इ य पृ व त्ता साव स्ति नि त्या नि ट ये न भा द्वा नो
इ ति भाव : तासि रि ति प स्थु मा नो द्व ति : पथा तो रो नैट त था पा थ व धी त र्षः नि त्पा नि ट : कि इ य वि धौ श्र वे स्य रनी ति स्व व ता ता सो ग क दि नि त ट॥
ऋ तो : स्प था । प नि सा नि ट नि त्प पम्भाव भार द्वाज नियमे न ग्रे क त्य : स्या दि ति व ति : ता सा वि ति नि घ [redacted] मा दे त ज वि धि थ पा ए ने मि
सप ट्रे ऽ व था स्पा त उपदेशे ऽ त्व त इ ति सु ज मो रि ति नि पमो ना त म न प द्व ये ता सा वि इ भा व पि ष त स्मे व द ति से त्यति॥ स्तेति भात : सत स्ता ह त रि त्वे दि
ह ने व मा पवि त्वा ह श्र स्ता ह वे ति न थ स्त ह नो ति क त्ये न वि व धा र्थमि द मि ति ता त्व म र्थ ता ह त्य इ ति सा मा . न त्व प्राप्ताव न न भारद्वाजो

कृसृभृ इत्यत्र कृसरतो कृसृहिं सायाम दुर्धोर्थ हतां एवं श्च इति भरति विसर्गोः इड्सिद्ध इत्यसो॥ इह कृसृभृ एवं क्रादय उपदेशेऽजि प्रकृत्याश्रय निषे
धे प्राप्ते इड् इत्यसोऽस्तु भृञ् कः किं सीति इत्यपाश्रय निषेधे प्राप्ते नियमोऽयमिति साद्गुः क्रादिनां चतुर्णामिति निषेध इति। नेड्वशीति निषेधमात्रं न त्वप्राप्तिस्त
स्यैव भावस्याय नियमो न त्विष्मा वा दुरत्रस्यापि। तेन सिवेधृपसिवेधृ सिसिधिधिवसिसिद्धे साद्गुमर्थं भगत्ति एवं तु प्रायान्कश्चिद्भावः प्रति
धनिवध्येनोपि कस्यचित एवं नोज्ञासत्वो वा ध्यात इति मन्यामाः सिवेधिषेः सादिः एकमेवसूत्रं न सनिद्धः प्रवीसाद्गुः॥ स्योरतस्तु अस्तु प्रकृत्याश्रयस्य नियमः॥
प्रत्ययाश्रयस्य तु नेभवतीति पंजहस्य व्यर्थे सत्य प्राप्ते निषेधप्रापकत्वात्॥ न चायं प्रकृत्याश्रयः प्राप्नोति यूजइ इत्यातोधातेर्नोपिप्रत्ययाश्रयः पतोति
त्वात्॥ एवं च भाविधेसाहेभ्यः कः किं सीति निषेधोऽडर्थ इति येन्मेवम॥ थि भूयास्ततं यत्र नम्प धर्थ त्रि निगमे इतिसूत्रे राखन्दसि

ता २ लि

कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटि एभ्यो लिट इण्न स्यात् क्रादीनां चतुर्णां ग्रहणं नियमार्थं
प्रकृत्याश्रयः प्रत्ययाश्रयो वा यो यो विधिर्निषेधः स लिटि चेत्तर्हि क्रादिभ्य एव नान्य
स्येत्यर्थः तस्य चतुर्णां थलि भारद्वाजनियमप्राप्तिस्तस्य च मा भूत् क्रादिभ्योऽयं नि
मप्राप्तिस्तस्य वेदेऽनिषेधार्थम्॥ अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यं ७।२।६१ उपदेशेऽज
न्तो यो धातुस्तासौ नित्यानिट्ततः परस्य थल इण्न स्यात् ७ उपदेशेऽत्वतः ७।२।६२ ठ४

एवर्थे तिलिपात नामसा वायंत्रस्य स्यड्दः स्वीकृतं या तथा तस्य अस्ततस्य थलःगिधिपथ्यमोमात धमाद्निनोव किये न नियमस्यात् स्यायात॥ अवस्ता
स्यते॥ उपदेशे इति एतद्धेतोरसेनापे रूपसे तेनि स्य प्रहतापनि दोषिशेवस्पामकृतिस्य यितिपि सपेन्ताया तासेः सेनिधान्त पचेतोति प्राय ते तासि वर्ष्णुप
इति सेतिति तंयोत्युधातेतेइ साह तासौनि स मनिति प्रति तास्पर्शि सप्रयवाद्युतेः पथा तासौनभवति एवं च स्याद्वी सर्पि निसपानिट्ः किम इधगिप नायं
तासौनि समनिट्॥ स्वरत्यादि नां किलित्येते इस्यात॥ अस्यथा नित्यनित्निमित्तिकाधिका एतेषु विकल्पनिवन्धन स्यादिड्भावे क्वादिनियमेनानित्तिरिति
प नेनोध्याम सिद्धे धनि वन्ध नस्येवेति पन्तेतु नि सयहतामासे सातेस्वामी सिद्धिकसोन स्यादिति विधाम किंच तस्य मपि हनि समहतां तेन क्रमेरपि वर्षे
मिघोतिभवति नेकृति स्तासोनिस्य स्यानिटू हलुकं बोपनास्त्र नेपरि निमित्तेइति यर्था स्वरत्ये परेस दुस्यात उपदेशे इत्यनर्थे तास्य कृतंतु भारद्वा
जनियमस्य इति विकल्प॥ उपदेशे इयतः उपदेशे किम्। कृजो चकर्षिथ यस्यतः किम् भेताथे दिथ तपरकरणं किम् सद्दु राधिथ तासौ किम छि
दनहिति ज यूहिथ नित्यानिटः किम् नन्ता प्लजिता न्वार्जिथ सतोभारद्वाजस्य दीर्घान्ते तुताव न्यायं निषेधः सत्व इति तपरकरणात

सं वर्त्तमाने [illegible] सः अधिकारात् काले सिद्धिस्वधर्मतद्धात्वर्थे प्रत्यास्त्या
[illegible] नव संख्याधर्मकर्त्तोरेव न्यायः शंकाः भाति तं भाव नाके कर्त्तरि च वर्त्तमाने ते भवान् स्त्री द्विवस्या नाप तेष्व ॥ पाकानारम्भ
[illegible] कर्तृत्वे प्रत्ययती [illegible] ध्येय मन्नानि [illegible] धातवो धात्वर्थ सलोपव [illegible] प्रत्ययती साधते [illegible] ॥ साधुशब्दे पूर्व
[illegible] मानेऽनागतात्तिप [illegible] ॥ [illegible] नन्वसौ [illegible] प्रत्ये

सि. कौ. ति. श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमो अर्हं तीर्थं गत्वा महर्षिभिरर्हणीयम्। तोऽकृष्ण
मात्रे व्यायतो जिष्णुर्विजयतेतराम् ॥१॥ पूर्वार्द्धे कथितास्तुर्य्यपञ्चमाध्यायवर्त्ति-
१ नः प्रत्ययाः अथ कथ्यन्ते तेऽतीताध्यायवर्त्तिनः ॥२॥ तत्रादौ दशलकाराः
प्रदर्श्यन्ते। लट् लिट् लुट् लृट् लेट् लोट् लङ्. लिङ्. लुङ्. लृङ्. एषु पञ्- १
चमो लकारश्छन्दोमात्रगोचरः ॥ वर्त्तमाने लट्। वर्त्तमानक्रिया-
वृत्तेर्धातोर्लट् स्यात्। अटावितौ। लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः ॥
लकाराः सकर्मकेभ्यः कर्मणि कर्तरि च स्युरकर्मकेभ्यो भावे कर्तरि च ॥

[illegible] तात्पर्य [illegible] संख्या [illegible] चक्रे प्रत्ये सा [illegible] भाव [illegible] बोधकत्वात् [illegible] तेः [illegible]
[illegible] लकाराः [illegible] शेषात् [illegible] कर्म
[illegible] ॥२॥ श्रीराम श्रीराम श्रीराम श्रीराम

इष्येयतु-धान सिकौति-

त्रिभ्रासिन्नु गौरेमहान्कथाप कस्ता न हुमानांधनं कोतातावशलं स्तातिजक: प्रातर्धीहि त्यानिशि ॥१॥ कीयि दान्तरपरा विता ध्उ सठ नवि बो सर्ष्वे ऽपि तो राजेजा: कस्मात्कौरी वासि मोसखे विघकिम न्मा पनेन्नीवाम्य हम् ॥२॥

६० ध घे घिता-गड ऽगतो-तवर्णवंच मान्तामित्येके गुडति तन्मते महतो गुनन्ति-
मडसुखने-मडतिममर्ड-मर्डिता-पडथ पडति-वृत्ताप्राणने-वर्त्ताति पवली कर
राव-स्ततातिः मड हिंसायाम-गुणा कौटिल्ये-तुतोरा-पुरा कर्मविता शुभे ॥
पुलाति मृड प्रतीस्ताने-कुणाशब्दोपकारयो: शुणगतौ-हुरा हिंसागतिकौ
टिल्येषु-घुणघूर्णभ्रमतो-वुर ऐश्वर्य इति ष्णे: । सुरति सु भोरे-मशिविसूर्का
त-कुरशब्दे कुर ति कूर्षीत अत्रे न भकुर्छुरामिति निषेधो न कतोते रेव ग्रह ६०
राहिंसा हु: । खुरछेदने-मुरसं वेष्टने-क्षुरविलेखने-घुरभीमार्थशब्दको:
पुर भयग्रमने-तह ऽघमने-दनपो बधाद्दिपव गीद्दितिवने-तह स्तह तु सं
तृहिंसार्थाः । तहति ततर्ह स्तहति तस्तर्ह-तर्हिता स्तर्हिता स्तर्ढे-टहे ह

मंत्रेतीर्थे द्विजे देवे भेषज्ये वेषजेतथा ॥ पद्य पिव हन्ना त्रिबेत टवि व्याकरतां वचपुत्रं
पाद्दशिभीयना पस्वाप्ति द्विर्भवति ताः ६ श्री ॥१ शकल्यं शकल्यं माभूत शकवर्य्य हो ॥ ॥

ऽवस्थितं वर्तते अ अनुपस्थितपरि
स्वनामा नाभावात् तदर्शितामिति अ
कारस्य प्रथमत्वात् अकारो ऽर्कः स्व
दीर्घप्लुत इत्येव मुचितं । ह्रस्व दीर्घ प्लु
त इति एकमात्र द्विमात्र त्रिमात्र
त्वप्रसिद्धः अकारादयो ओकारान्ता
स्तानि स्वरः प्रत्याहाराः सौ [illegible]
दितानि स्वितीति रेधकुकुटेन हतः
तत: त कुयारुजास्ये सुनके ९

॥ऽर्तारपरहि [illegible] स्वरकार यहृताप स्ववर्णे तिप
त्यानिभा [illegible] प्रति रापा कुच [illegible] रपित दीर्घ
ताऽस्ये [illegible] स्वामिति भाक्य कर्तृत्वश
प मनुष्य [illegible] प्रसा [illegible] नोनन्तस्तु
स्वास्य सूत्र [illegible] नत प्रकार [illegible] ॥
स्वस्येति ॥ [illegible] प्रति रीतसि
नत्वेते स्वाहो ह्रस्व [illegible] प्रमाणात [illegible]
कारितस्मात [illegible] अनेक विधमिति । अनेकवि
धं स्थानार्थ [illegible] प्रमाणात कृतम [illegible]
स्थाने इत्यत्र [illegible] शानुक सा स्थाने [illegible] नुवर्त
मानेपुनः स्थाने [illegible] स्थानेन्य [illegible]
तीकाविध [illegible] स्थाने [illegible]
नःस्तिसं [illegible] भवे स्थानेन [illegible]
तम [illegible] कहियस्तागम [illegible] इत्यर्थः
स्थानेने सवर्णः ॥ तत्र स्थाने नतो अन्तो [illegible] स्थानेनतः
वीतो [illegible] अर्थतः [illegible] स्थान्यर्थ
भिधानं [illegible] शते तिति [illegible]
धा नसमर्थो [illegible] इति [illegible]
तत्समानयति [illegible] नाते । [illegible]
गतातोधा [illegible] प्रमाणात [illegible]
स्थानेन [illegible] स्थान [illegible]
धीनाते श [illegible] नमः ॥

विघ्नानि यहि [illegible] ग हेतु
व प्राप्त [illegible] आनेका
[illegible] ६०:१ नमन्ति [illegible]

ॐ
[illegible] प्रति विशेषरीभूतानि भवन्तीति
ऽस्य [illegible] प्रत्यय [illegible]
समाहारं [illegible] तस्मिन ८

हे रामे नमः समर्थानामन्यतरस्यामिति तेन प्रत्येकं पञ्चानां स्यादिस्यादेः तस्याप्राग्दिशाद्युत्तरस्य विभक्तेः संज्ञा ॥ अथ पाधिप्र दर्शनिं तु विशब्दस्येति बोध्यम् ॥
तद्धितानामेकार्थीभावप्रवृत्तिः समर्थः पदविधिरिति जैनेन्द्रसूक्तेः शमर्थानामिति समर्थः शब्दः शक्तपर्याय शक्तत्वं च पर्भित्तिपाद्यार्थ तच्च परिनि
ष्ठितस्येति सह ॥ कृतसंधीति ॥ न हि सुबन्तं स्थितं इत्यस्य कस्यन पाद्यार्थत्वम् ॥ समर्थानामिति निर्धारितो बद्धीसमर्थानां मध्ये प्रथमादित्यर्थः तत्त्रैव प्रथमो वा
रितशब्द प्रतिपाद्यत्वं च प्रथमत्वम् ॥ एवं चानेकसमर्थसंभवे एवास्य संबन्धः ॥ शेषवृत्यापि तत्समर्थविभक्त्यन्तविशिष्टोऽर्थस्य वशोऽवइत्यनेकसमर्थसंभवः ॥ स्वार्थिकेऽन्व

१२१ पात्वं ते पारस्कर किष्किंधा लहूहतोः कारवस्वाश्वोरश्वाः सृट् तरस्वोपस्व तात
पूर्वैवर्त्यैमनस्काः रोचिविधिः लहूहतोईकारान्तकोसे सुष्वेते कारवस्वोस्तु सुट् चो
रश्वत्थत्वेति समुदायो वाधिः तस्करः स्वहस्यतिः प्रावस्यावितिचित्त्वो प्रावश्चित
प्रायश्चित्तम् त्तिः यनस्पतिरित्यादि आकृतिगणोऽयम् ॥६॥ इति समासाश्रयविधयः ॥६॥ ॥
॥ समर्थानां प्रथमाद्वा ॥ इदं पदत्रयमधिक्रियते प्राग्दिश इति यावत् सामर्थ्य
परिनिष्ठितस्य कृतसंधिकार्यस्य मितिवार्तं ॥ प्राग्दीव्यतोऽण् तेन दीव्य
तीत्यतः प्रागणधिक्रियते ॥ हे राम हे राम हे राम हे राम ॥ १२१

नेकसमर्थासंभवात्प्राग्दिश इत्युत्तरं नास्य संबन्ध इति बोध्यम् ॥ २ ॥ प्राग्दीव्यतेति ॥ न ष्ठातीति स्त्रवर्णितदीव्यतिशब्दैकदेशदीव्यशब्दोऽनुकरणसति तेन चैकदेशविकृ
तमनन्यवदिति न्यायेन दीव्यत्यर्थ उपलक्ष्यत इत्यर्थस्याव धित्वं अप्रथमेन च निर्देशस्तस्य ज्ञापकमिति बोध्यम् ॥ एवं चायमर्थमेतो व्यर्थीत्येस्पत इत्यादीना
स्यापि ... स्यध्यः ॥ २ ॥ अश्वपतिगणपतिराष्ट्रपतिगणपतिपशुपतिन्सेत्रपतीसभ्यपत्यादिः ॥ १

सावहरिश्चन्द्रा सुधी हरिचन्द्रस्यहत्ता मभंत्रार्थम्। सधीकिम प्रकत्वोदेशः
हरिचन्द्रेमात्तीकः मक्क रम स्कारीतोजरायुपरिप्राजकेयाः मकारशब्दोऽयुतन्ने
त्तिरूसमुद्रश्वनिपात्यते वेतिच तिकिम मकोद्याहः मकरीमुद्रः कासीराज
सुदेनगरे इवती एमस्येति कासीरम नामनगारम मजस्येधतुरम
कोविति मज सुदं नाम नगारम नगरेकिम कातीरम मजगुरम का
सीतेजनः। कारं करोतीति कारस्करेऽक् न्तः मजपचेकारकरः। केवित्
कस्कादिषुचिदंपठन्तिनसूत्रेषु॥ पारस्काप्रभृतीनि च संज्ञायाम् एतानि

समुद्रका निमि

ऽभिनमः श्रीशाऽयं सुः॰ किं करवाणीति विकिरः शकुनो विकिरो वेत्ति तन्मतेसु ग्रवाहः तस्य विधिकिरः शकुन्यातिभावो लितवाहिः शकुनो विकिरो वेत्ति
धात्वर्थे विकिरः शकुनो वेसु ... चामाने शकुनो नुस्यात्तीवे वाल्ली आपेनि त्यमेव विकिरः स्यात् सिद्धमाद्द स्य विकस्वाचेत्ता
सि-चोसु॰

आश्चर्यमानितो अभ्युतेस्तु आश्रवर्यसंभुंजीत आविर्येविकिरा आचर्यक एशो
१२० भनम॰ वर्ध्यकेऽपस्कर: कुत्सितं च जीवर्यस्क मन्नाम समतासि सु॰ अवकीर्ति
इत्यवस्कर: वर्यके किम॰ अवकर: अपस्कारणां गम॰ अवकरेणे नेः विकिर:
शकुनौ वा॰ पन्हे विकिर: धा वचने नेव सूद्रिक स्वे सिद्धे विकिरयत तांत
स्यावि शकुने रन्यत्र अवपतोगोमाभ्रद्दिति ऊति: तन्न भाष्यागेरेधातरप्रति
कशात्व कशे: कशागतिशासनयोरित्यस्य प्रतिपूर्वस्य पचाद्यचि सुस्ति १२०
पारयतेवत्यं च सहापः पुते पापी वा प्रतिकशइत्युच्यते। कशे: किम॰ प्रति
गतः कांशं प्रतिकशो सुः पचाद्य वि कशेरेव कशात पाविकशेरिति धातोर्म
लतापपसर्गस्यपते येह तार्थमितेन धात्यन्तरोपसर्गी न्न ॥ प्रस्क

कुनो वान्यत्र वेत्यधिकरणा विकल्पस्येव भवीति तेति का नय वरूथेन वाचवं नेज शाकुलिह्द्वभाविकरतांसेव धाते किंतु निपातनं विकिर
इ सेत... कुनो व निव स्व तइ सुनक म पध्या न्य त्र विकिसेक यंस्य कोधत्स भवते ह श्व तो विकिरं ये श्व दे विकस्ति भवो ग दिकं ॥ ९म॰

कथर्गम १ हरिश्चन्द्रतीति ते १
का

घ २

मा १

राथांगविकारः गोमयः

सुत्तरपदे प्राग्वत्॰ हरिश्चन्द्रो॰ हरिश्चन्द्रा॰ हरिकाधेता। पारस्करप्रभृतीनि च। पदेन
अर्थबोधाने तात्पर्यं न स्यात्। प्राकृप्रभावेन॰ चतुरंगयोगेन। अतद्धित इति वाच्य म॰
आईगोमवेला॰ २ हवको नमे॰ ता। कुस्तुम्बुरूणि जातिः। अनयस्त्वनिपात्यते। कुस्तु
धुम्बुधान्याकम्॰ स्त्रीजत्य मेंसम्॰ जातिः किम्॰ कुस्तुम्बुरूणि कुत्सितानि तिन्दु
कस्तानीत्यर्थः। अपरस्पराः क्रियासातत्ये॰ असुशिनपात्यते। अपरस्पराः सार्थो
गच्छन्ति सततमविच्छेदेन गच्छन्तीत्यर्थः। क्रियेति किम्॰ अपरपरा गच्छन्ति अ
परे च परे च सार्थं इत्यर्थः गच्छन्ति। गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु। एदसस्य वर्तेच
निपात्यते गावः पद्यन्तेऽस्मिन्देशे सगोष्पदः। सेवितोदये अतोष्पदान्यत्यया
निप्रमाणे गोष्पदमात्रं क्षेत्रं वृष्टिरिति किम्॰ गोःपदं गोपदम्। आस्पदं प्रतिष्ठा
याम्। आत्मयापनाय स्थाने सुट् निपात्यते। प्रेतिकिम्॰ आपदापदम्॰

त्रं २ सेविते ३

श्री तत्र १ चक्रिनः तम्या १

सि.कौ.मु.

१०८

मावस्यापायमाव धापतेन २

वक्रि शीतमया वक्रि शितमया· प्रातिपदिकान्तनुमविभक्तिषु च पूर्ववत्

स्याम्लिमिता सारस्य वस्तुस्थित स्वनस्वेतो वास्यात प्रातिपदिकान्ते मा

मावस्यापि तो २ स्यान्तिमिता सारस्यवस्तुस्थिता ग्रिभन्नौ प्राव अवेताव न्हे माववाविना

ववाविलो· नुम धीहिवावारिता ग्रिभन्नौ प्राव· नुम धी हि वा ...

ववाविलो· नुम धी हि वा वा रिता· प्रातिपदिकं तरं तं स्वे वरास्य मन्नेह· ग०नीशाम

विसारिडतरवहंवत प्रातिपदिकं तरं तं स्वे

भिन्नी· ग०र्ग भगिनी॥ मतपजनुमयहतां नं गस्यनुम विधानातामन्तो

हिनुम मतृतरपहस्य किं च प्रहितावन्तिलाहो हि वेनुर्मोरता सार्थ वपिनुम

पहाराम प्रेष्ठज मिमा होतु नुमतास्यान्ता गुर्वाई न· रमपूना परिवक्ता

नि· एकार्जलतरपहेता:। मिसमिमुनकं कत्रहसेता हरिं मानपती तिहरि

मारिता· नुमिन्नीरं वारिता ग्रिभन्नौ न्हीरखेता· रम्यविता· कुमतिव·

न्हीरं पानं वेषु कृते
कुलकुलं न्हीरं तौ १

न्हीरस्य पानं तेन १
सवं हरं न्मौ २

वरितं वकालं ३

१०८

इक्षोः वनं २ कार्ष्याणां वनं शिरीषाणां वनम् २ इरिकायाः वनम् २

एभ्यो वनस्य णत्वं स्यात् प्रवणम् कार्ष्यवणम् इक्षुवणम् परत्वात् णत्वं विभाषौषधिव
नस्पतिभ्यः वनस्य णः स्यात् दूर्वावणम् दूर्वावनम् शिरीषवणम् शिरीषवनम्
अव-अग्रमामेव नेह देवदारुवनम् इरिकादिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः इरिकावनम्
तिमिरिकावनम् वाहनमाहितात् आहितो यद्वाह्यं ते तद्वाचिपूर्वपदस्थान्निमित्तात्पर
स्य वाहनन नकारस्य णत्वं स्यात् इक्षुवाहणम् आहितात् किं इन्द्रवाहनम् इन्द्र
स्वामिकं वाहनमित्यर्थः वहते ल्युटि इति सिद्धे वचनं नियमार्थं पानं देशे पूर्व
पदस्थान्निमित्तात् परस्य पानस्य णत्वं स्याद्देशे गम्ये क्षीरपाणं येषां ते क्षीरपाणाः
उशीनराः सुरापाणाः प्राच्याः पीयत इति पानं कर्मणि ल्युट् वा भावकरणयोः
पानस्य णत्वं वा क्षीरपाणम् क्षीरपानम् गिरिनद्यादीनां वा गिरिणदी गिरिनदी

सुरापानं येषां ते गिरेः नदी १

पीलूनां वहम् १ परितः पाकः २ नीकाशतं·नीकाशतं ४ [illegible]संयुते ३ दारूवहम् १ अष्टौ पुत्रो यस्य ५

पिलुवहम्·अपीलोः किम्·पीलुवहम्·अपील्वादीनामिति वाच्यम्·दारुवहम्
उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् ६ उपसर्गस्य घञन्ते दीर्घः स्यात घञन्ते परे
मनुष्ये परीपाकः परिपाकः। अमनुष्ये किम्·निषादः। इकः काशे·इगन्तस्यो
पसर्गस्य दीर्घः स्यात काशे·नीकाशः·नीकाशः। इकः किम्·प्रकाशः। अष्टनः
संज्ञायाम् ६ उत्तरपदे दीर्घः स्यात अष्टावक्रः·संज्ञायां किम्·अष्टपुत्रः·चि (अष्टावक्र ऋषिः)
तेः कपि·एकचितीकः·द्विचितीकः। नरे संज्ञायाम्·विश्वानरः। मित्रे चर्षौ·
विश्वामित्रः संज्ञायां किम्·विश्वमित्रो माणवकः। शुनो दन्तदंष्ट्राकर्णकु
न्दव[illegible]श्वा[illegible]दन्तः। इत्यादि। प्रतिरन्तश्शरेन्दुःस्वन्तास्वकार्ष्ट्यत्वहिरवीपूर्ना

[illegible]

विश्वस्यानरः ३

दारुवद्वहतीति दीर्घो वा वः।१ द्वैचितीयस्य २

ह्स्वप्यप्रद्वयस्तात्तं नत्यन्वेभ्यः । हकोदरान्ताः पञ्चवर्ग इति घोषोकोदरात् पोचो
ध्वाः तेषांकृतदीर्घीतांणां लविधोनि ई शेतानिपमार्घः अग्रेशब्दस्यावि
ध्वर्थः । पुरगावराणां अकावरां विधुकावराणां सारिकावराणाम कोदरोवरा र
एभ्य एवेति किं असिपत्रवनम् ० पनस्पाग्रे ऽश्वैणाम् ० एगाइ नाहि ग्रुनिवा
तनात्सपूर्ध्वाग्रहुद्रुहः ० प्रातिपदिकार्थे प्रथमा । किंशुकोगिरिः । वलीव
त्यप्रत्ययेपरे दीर्घः स्यात्तं रागवाम ० कुक्षीवलः मतोपदकोऽनजिरादी
नां ॥ मः अमेरावती ० अनजिरादीनांकिम ० अजिरवती ० पदकव: किमधी
हिमैती संसारवानि सेवनेहावलयवती । शरादीनां श्रा शरावती । इ
कोवहे ऽपीलोः । इगन्तस्य दीर्घः स्यात् वहे सर्वीवहम कपीवहम ० इकः किम

अष्टवा: संति असिवास्यामर २ अजिरः संतिऽस्यां

हेमवतु. पंचकर्तारीपस्य १ मतीधकरोरोपिस्य। भिन्तोक रोरोपिस्य. छिन्नकतोंवस्य। छिद्रोकरोरोपिस्य. धुवाविव
सिकोप. स्वस्तिकोकर्तोपिस्य २ ५ वसमीवेनम्रसते. नितरांवर्तते. प्रथकेसाधर्वीति. ममीतिविधत्ते. नित करोरोविस्य १
रांसेवते. अभितः सेवते. समेसहते. परितः तनोति. ६

१८०

पञ्चकर्ता:। मतीकर्ता: भिन्नकर्ता:। छिन्नकर्ता: छिद्रकर्ता: धुवंकर्ता: स्व
स्तिकंकर्ता: न हिरुतिरुवि अभिरु विसहि तनिषुधो॥ छिदनो छेषुपूर्व
वहस्वह्निर्गस्त्यात. डपानत. नीरुत. प्राह. ममीवित. नीरुक. अभी
रुक. सतीवद. परीतत. धाविति किम. परिनहनेम. विभाषापुरुष
इस तोमं इकस्येत्याविभाषानुवर्तते. साव ययक्रियातातेन गति कारक
पोरंपनेह। पदुरुकृ. ति। मरुकृ. वनीति क्वेः संज्ञायां कोट रकिंसुलुका
तिनाम. कोटरा हिनांपनेपरे किंशुलुकादीनांगिरोपरे दीर्घः स्यात्संज्ञायां
वनंपुरगाभिश्रकामासिधकासारिकाकोटराग्रेभ्यः। वनेशाद स्यो तरव १८०

पदुवधास्वाताधारोवते ३ ५ववरमतिः समासः ३ ८१ परितःतसरीति ५

स्वतारभावोथा।ईषत्तरतीरम।ईषत्तरतारम०उतरतीरम०उतरतारम॥
दुःशासनाशास्स्मषु खलु मुतरखलहि कृत्येव०दुःखेन शास्यते दुःशाशः
दुःखेननाश्यते दुर्नाशः।दुःखेनहन्यते दुर्[illegible] भः।खलर्थे भवः।ईषद्भेन
सौधौनिपात्यते।दुर्ध्धापति दुर्ध्वः।शात स्वेतिकः।धुवन्तो स्यासीदंति॰
दुसीधुवक्वचस्यछ वाईशः।सोपरधिकारात् आक्षतिमतोपम।वेदितापा
भद्यकारोपम०कर्तरिचनसराखावि का [illegible] सपच्च मलोपचिन्न विन्ने
विच्नभुवस्यस्ति कस्य।कर्तरिशकेपरेसन्नराधावकस्यहोर्घः।द्विग्रताक
रीःसन्नराख्यकिं शोभनकर्ता।अविबुरी नांकिम।द्विकर्त्तहिआकके

दुग्र्तोंकर्तो वस्य २

ईषत्॥

शोभनोकर्ता वस्य १

द्विकोकर्तापिस्य१अकोकर्तोपरस्य

इष्वेनयः कुत्सितोवंथा २ कुत्सितोऽश्वस्तः २ कुत्सि३ स्वः पस्य कुत्सितेऽन्तितीपस्व २

इकेस्तू कुत्सितोक्ष:·१ कुत्सितो ३स्य: ३

१०६ किम कुत्सितामा· चेति· कुत्सितात्रप:कुत्सित: रथवदयोश्च कद्रथ: कद्वद:तृतीय
मातो कत्तृणाम कापथ्यक्षयोः कापथं काक्षः अजन्तशब्दे तत्पुरुषः अन्तिशब्दे
नवकुपीति हिर्वा· इषदर्थे· इषज्जातं कामेस्यम अं जा सप पिपल्यादिको इशः कामस्य:
विभाषापुरुषे· कापुरुषः कुपुरुषः अप्राप्तविभाषेयम· इषदर्थे हि पूर्वविप्रतिषे
धान्नि समेव इव पुरुषः कापुरुषः कवं चोष्णे· उष्णशब्दे उत्तरपदे कवं कावं चा
स्यात कवोष्णम कोष्णम मकदुष्णम वबोहतासिद्धिपरिभोपदिष्टम· कबोहरप्रकात
त्तात्भिके पथोच्चरितानि तपैव साधूनि उतः उदरं प्रवोदरम· तस्तोपः पाणि
पानकोपत्सामर्थः पूर्वपदस्य यः उत्तरपदादिस्थस्य तं भवेद्वा गमात्तु सः सिंहो
वतीर्थिपर्यपात गदोतमायतीपिकृतेवती नाशास्यबोहरम दिकशब्दे यथा तीर १०६

ग्रहो भ्रातापस्य [redacted] सिद्धिहिसाधाम इतितोनम०

हरे र्सेन:
ते हिराणा: सेनं: ३
अन्वसे आश्रिती: ६ अन्वसे आ शाप ५ सर्वस्य सेनं: २ अन्वसे आस्या ५
तिङ्कारकाणगंडे ७४
वधो: सेनं: १

इति संज्ञापाद मनात स स्य मू ई न्व: तो वे त्ता: रति द्विम-हरि संस्का: संज्ञापं द्विम वधु सेनं:
अग नातद्धि धि वकु सेन: इत्तकारि तेव सर्व सेनं: नन्ताद्या-इति संज्ञापामन कारान्म
ई न्वोधा ते हिरणी वेरा: ते हि रणी सेन: अगकालेकिम शत भिषकसे नं: अकृतिमतोयं
अथ ख्याती पुरास्य स्या न्वस्य ६ गाप्री ता शास्या सितोत सु को अन्वस्य ६ गाना मः स्या
दश्रीत रिषुपरेषु अन्वाशी: अन्व शा अन्वा स्या अन्व दा स्पितः अन्वडु सुकः
अन्व ६ ति: अववृद्गा ग: अन्व त्कारकम-अन्व शिपमेअ वकी स्वादि किम-अन्व स्वान्वे
नया भो शीर स्या शी: कारके दु वनायं निषेध: अव स्य कारको अन्व त्कारकम अ
न्वस्याप मन्व शिप: महादिताकृति गता त्या ●: अर्थ वि भाषा अन्वर्थ: अन्वार्थ:
को: कल युद्धवेवि-अमा ह्यधुत र पद कुत्सितो ऽश्व: कदश्व: कदन्नम-तसुहवे

कु: प्रसाप: ६ वआरे६ शास्स्या तर्ध अन्वसे अर्प: २

ॐ नमः

सिकोसः स्य हानिर्दृश्यो ऽनार्न्तो च नेकस्था ॥ स्यहारिषपयदेषु श्वना स्तो मनार्चारहस्योर्धातो कस्यात सोर्धि नूपि

समानः ऽदृश्यस्य १ अंगुल्याः संगः ६ ३

१८५॥

सो दृश्यः समानो दृश्यः दृग् दृश वतुषु · सदृक् · सदृशः दृन्तो वेति वा यम सदृन्तः ध

गुरुलक्षार्थः ईदृंकीमो तिश की · दृश दृक् वतु षु इदम ईश किमः कीः स्यात ईदृक् ईदृशः

कीदृक् कीदृशः यत् दृहरतां यत् स्यते दृन्तो व · ईदृन्तः कीदृन्तः आत्सर्वनाम्नः सर्व

नाम्नः आकारादेशः स्यात् दृग् दृश वतुषु · दृन्तो व · तादृक् तादृशः तावान् तादृन्तः

दीर्घः मतो त्ये अमूदृक् अमूदृशः अमूदृन्तः समासे ग्ल्से संगः अंगुलिशब्दा भीतेः स्थानं

देशः स्वस्य मूर्द्धन्यादेशः स्यात्समासे · अंगुल्यां त्रिसंगः समासे किम् · भीरुस्थानं भ्र १८५

समासे तु भीतेः स्थानम् · ज्योतिषः स्तोमः । आभ्यां स्तोमस्य सस्य मूर्द्धन्यादे

ज्योतिषःस्तोमः शः स्यात् समासे ज्योतिः स्तोमः आयुःस्तोमः [illegible] समासे किं ज्योतिषः स्तोमः

सुषामादिषु च · सस्य मूर्द्धन्यः [illegible] शोभनं सामयस्य सुषामा सुषेन इति ॥

आयुषः स्तोमः २

अंगुल्ये संगः ॥ भीतेः स्थानं भीरुस्थान स्थान स्य सस्य मूर्द्धन्यादेशः स्यात्समासे ४

तिकोपिभज्यते तेन सपक्षः सधर्मः सजातीय इत्यादि सिद्धमिति काशिका अप
वासहर्थः सदृशवचनोस्ति सदृशः सख्या सखीति यथा। तेनावमस्यपदभिन्न
होबहुव्रीहिः समानःपक्षोपस्येत्यादि। ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्र
रूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु। एषु दशसूत्तरपदेषु समानस्य सः स्यात्।
सज्योतिः सजनपद इत्यादि। चरणेब्रह्मचारिणि। ब्रह्मचारिणि उत्तरपदे समा
नस्य सः स्याच्चरणे समानत्वेन गम्यमाने चरणाः शाखाः ब्रह्मवेदः तदध्ययना
र्थं व्रतमपि ब्रह्म तच्चरतीति ब्रह्मचारी। समानस्य सः सब्रह्मचारी। तीर्थे ये।
तीर्थे उत्तरपदे यादौ प्रत्यये विवक्षिते समानस्य सः स्यात्। सतीर्थ्यः एक
गुरुकः समानतीर्थे वसतीति यत्प्रत्ययः। विभाषोदरे। यादौ प्रत्यये विवक्षिते समानस्य
स्यात्

देव्यै नमः
सिद्धोस्तु

१७४

कृतिरिव भावः। तत्रिं चरः। तत्रिं श्रुटः। तच्छ्रादः। श्रतिर्दर्णस्मिदे सव्रमत्लियितितु श्र
हर्दिव रितिवित्रि सर्मध्ययन्त्यते। तत्रिंमनः सहस्य सः संज्ञायां उत्तरपदे सव
स्यांशे संज्ञायां किम्। सहयुध्वा मन्त्रणां ताधिके च। अनयोरर्थयोः सहस्य सः स्या
दुत्तरपदे समुहूर्तम्। ज्योतिषमधीते सद्रोणा खारी। द्वितीये चानुपाख्ये।
अनुमेयद्वितीये सहस्य सः स्यात्। सतत्सखीकाति वा तन्त्र सीतान्तानेनु
वसप्रमानो निशपान्नुसीपते। समानस्य छन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु। स
मानस्य सः स्यादुत्तरपदे न तु मूर्धादिषु। अनुभ्राता सगर्भ्यः। अनुसखा।
सयूथ्यः केनैः सनुत्यः तत्र भवः इत्यर्थे सगर्भसयूथसनुताद्यत्। अ
मूर्धादिषु किं समानमूर्धा। समानप्रभृतयः समानोदर्काः समानस्य १०४

समानःप्र थोपस्य २

समानःप्रभृत्योपस्य २

अनु ३ समानःगर्भ्योपस्य ३ सख्युः अनु ३

समानःउदर्कोपस्य १

१ समानःमूर्धोपस्य २

समानःश्रोत्रीपस्य १

नेह कारि मं आपामा तीं वितसामर्थ्यां स्यते यगुश्री हि स्यं वाध्यते। छके
श्रीकामा ला नां चिततत्स भारिणु॥ इकका ईनीत इता नां चपूर्व पहनां विती
हिभुक्रमाहुतरपहेभुहुस्यः स्यात इककांचितं वश्चे कक वितम इकीके
तत्वं मुने बीक तत्वं मास भाति-उस्वेस मास भाती कोरे ससानात स्वमुम स्वात
सवं कार: भग इं कार: सोश्वेति वर्ण व्यम-श्रस्तुका:। भे नोर्भ व्यापाम घेनुं
भव्या-सोर्भ स्वकतो-योकं पता: कताइ लिमूल खुभ भारित्वाकः। इ सेने भास
२३ स्वभ्रन भासमि लः ड्रुतः परिहर्त पवि स्वर्थः। भाकुग्नोरि नो भाकु मिनं: भु
त्रिभिंधः गिलेड गिनस्व-लिमि गिस्वः। भग गिस्वस्वकि भ-गिस्व भिलः। गिलगिले
च-लिभिं गिस्व गिलः। उ स्वभक्तुः काराता-उ स्वेक राताम-मड्का रातामरा त्रेः

स्वोनमः
सि.कौ.स्व.
१७३

यसोस्तत्पुरुषे॰ ष्यङ॰ तस्य पूर्वपदस्य सम्प्रसारणं स्यात्पुत्रपत्योरुत्तरपदयोस्तत्पुरुषे॰
संप्रसारणस्य। संप्रसारणस्य दीर्घः स्याऽुत्तरपदे। कौमुदगंध्यायाः पुत्रः कौमुद
गंधीपुत्रः कौमुदगंधीपतिः व्यवस्थितविभाषयोह स्थाने स्त्रीप्रत्ययेचानुप
सर्जनेतितदादिविधि[illegible]प्रतिषेधात्। परमकारीषगंधीपुत्रः। उपसर्जने तु तदं
द्विविधमात्तेह अतिकारीषगंधापुत्रः। बंधुनि बहुव्रीहौ॰ कारीषगंध्याबंधुर
स्येति कारीषगन्धीबंधुः बहुव्रीहाविति किम्॰ कारीषगंध्यायाः बंधुः कारीषगं
ध्याबंधुः स्त्रीलिंनिर्देशस्तु शब्दस्वरूपापेक्षया॰ मातज्मातृकमातृषुवा कारीषगं
धीमात[illegible]ः कारीषगंधीमातृकः कारीषगंधीमाता कारीषगं[illegible]गंधामाता अस्मा
द्विनिपातनान्मातृशब्दस्य मातजादेशः। कचित्कात्मवस्य॰ बहुव्रीहावेवे ं १७३

इकोऽह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य इगन्तस्याङ्यन्तस्य ह्रस्वो वा स्यादुत्तरपदे ग्रामणिपुत्रः ग्रा
मणीपुत्रः इकः किं रमापतिः अङ्य इति किं गौरीपतिः गालवग्रहणं पूजार्थम
न्यतरस्यामित्यनुवर्तते ॥ इ॰ उ॰ भावि नोश्च ममा नांद्रेतिवा वाम॰ भ्रीमद॰ भ्रूभ
ङ्॥ १९ ॥ एकीभावः भ्रूकुंसादीनामितिवा वाम भ्रुकुंसः भ्रूकुंसः भ्रुकुटिः भ्रूकुटिः
अकारो नेन विधिपत इति व्याख्यानान्तरम॰ भ्रुकुंसः भ्रुकुटिः। भ्रुवाकुंसो भा
षणं शोभा यस्य स स्त्रीवेषधारी नर्तकः भ्रुवः भ्रुकुटिः कौटिल्यम् एकतद्धितेच
एकशब्दस्य ह्रस्वः स्यात्तद्धिते उत्तरपदे च एकस्या आगतं एकरूप्यम॰ एकक्षी
रम॰ ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलम्। रेवतिपुत्रः अजक्षीरम॰ त्वे च लघुत्वपे
ङ्यापोर्ह्रस्वः अजत्वम॰ अजात्वम॰ रोहितीत्वम॰ वा॰ ५॰ संप्रसारणपुत्र

दकं पाद्यम पादार्घाभ्यां चेति यत इके चरतावुपसंख्यानं पादाभ्यां चरतीति पदिकः पद्वी
हिमकाषिहतिषु च · पद्धिमम · पत्काषी · पद्धतिः · ऋचः शे ऋचः पादस्य पत्स्या
च्छप्रत्यये परे गायत्रीं पच्छः शंसति पादंपादमित्यर्थः ऋचः किम पादशः कार्षापणं ददाति वा घो
षमिश्रशब्देषु पद्घोषः पादघोषः पन्मिश्रः पादमिश्रः पच्छब्दः पादशब्दः
निष्के चेति वाच्यम पन्निष्कः पादनिष्कः उदकस्योदः संज्ञायाम · उदमेघः उदवाहः
न४ पेषंवासवाहनधिषु च · उदपेषं पिनष्टि उदवासः उदवाहनः
उदधिः घटः समुद्रे तु पूर्वेण सिद्धम · एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम · उदकुंभः
उदककुंभः एकेति किम · उदकस्थाली · पूरयितव्येति किम · उदकपर्वतः । मन्थौदनसक्तु
बिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषु वा उदमंथः । उदकमंथः । उदौदनः । उदकौदनः

विकृषितता हृस्वभाग पत्सेत सिरनाद्दिछितिपुम्यत-वि हृतास-कत्याद्दिधु वि दुधीतरेत्यपुत
६२ तंतत्ति मूलम-हृस्वम्यहृ-श्रेत्वपे शात्तात्मेषु-हृस्वंलिरवतीति हृ-इचेरवः हृस्वस्यप्रिवे
हृस्वमहृ हृस्वस्वेई हाईम-हृस्वाव-रवेरवेस तातस्वग्रहताम घात्मृहृस्वपरवेरवःरवेतात्र
हतामेव ज्ञापकमुत्तर वहाधिकारेतरनाग धिहृनिरतीति-जतोक अतोगधु-हृत्वो
कः-हृस्वपशोकः सोहाई सोहृस्वाम हृ-हृगः हृस्वरोगः हृस्वपशार्क प कर्विवोहृ वङ्कोम
६ स्तितेमसिद्धप्रवन्धार्थमिहम-वाहस्ववहास्यातितोपहतेषु वच्चतापेहषु वाहस्वपह
इस्वरन्त ग्रांशः स्यात वाहाभ्याम जतीतिपहाज्ञिः वहातः ग्रनातिभ्यांपाहवेतहताय
त्वत्र्यमेर्थभावेतिवातन्नात पहगः वहेवहतः। पघत्पहर्के-वाहस्वपर्तं ग्रतहर्थे वति
परेवाहोगिभ्यांतिप घाः शार्करेः। विभपत धञ्जवाहृतिपर्तं ग्रतहर्थे किं वाहार्थम

सा· वितुः स्वसाऽऽः इस्यलुक् समासः । घुहूपकल्पवेसऽ धुवमोऽत्र मतहते घऽत्रोऽमे
कावोहूस्वः । भावितवुं सका घोऽनितहं तस्मानेको हूस्वः स्यात घहूपकल्प म तवेषु
परेषु वेस ऽरि वी तरवहे षु धातमतिा तरधातमतिा तमा· धातमतीति हूपा· धात्व
तिाकल्पा· धातमतिा वेल्सी· धातमतिा धुवाधातमतिा तो त्रे सानि· धुत्र्यः पवाघावि
काहेश गत्तावो ऽभा वे विनि वा त्पते वेत्य ऽ हि निर तिवि बपेकुं सनवा वीनि
तेः कुत्सितानिकुत्सने रिति समासः स्त्रः किम· इतातत भावि पुं तका तकिम
भामस वीतत· कुवस्नीतत· कुव स्नीतमा· न घा स्तो बस्वा नतं स्वाम· मेप्रन
नघाप्रनोदनवश्च बारि ९ हुस्वो वास्या तं· धन्नि वं धुतत प्रु स्विवन्ध तत· स्वि
तत· स्त्रीतत· स्त्रि घा न· न स्वी तत· ऽ ओत स्वेऽ डाभातः प तपा नेहि तहेतं ७८१

सिक्ताद्देवानांप्रियइति मूर्खे - अस्यार्थ देवप्रियः शेपपुच्छलांगूलेषु शुनः।
शुनःशेपः शुनःपुच्छः शुनोलांगूलः - दिवश्चदासे - दिवोदासः - पुत्रेऽन्यतरस्यां
म - षष्ठ्याःपुत्रे परेऽलुग्वास्यान्निन्दायाम - दास्याःपुत्रः दासीपुत्रः - निन्दायां किम -
ब्राह्मणीपुत्रः - ऋतोविद्यायोनिसंबंधेभ्यः - विद्यासंबंधयोनिसंबंधवा
चिनःऋदन्ताच्छष्ठ्या अलुक् होतुरन्तेवासी होतुःपुत्रः पितुरन्तेवासी
पितुःपुत्रः विद्यायोनिसंबंधे अस्मात् पूर्वोत्तरपदग्रहणाम - होतृधनं पि
तृगृहम - विभाषा स्वसृपत्योः - ऋदंताच्छष्ठ्या अलुग्वा स्यात्स्वसृपत्योः परयोः
मातुःपितुर्भ्याम् अन्यतरस्यां आभ्यां स्वसुः सस्य षो वा स्यात्समासे मातुःष्व
सा पितुःष्वसा - अलुक्पक्षे तु - मातृस्वसा - पितृष्वसा - असमासे तु मातुःस्व
मातृपितृभ्यां स्वसा आभ्यां परस्य स्वसुः सस्य षः स्यात्समासे १

ई ॐ नमः

मिस-कौ सरः ग २

अप्रपक्ष सभा इति। द्विभाद्विसा घातं श्रोत्रगीताः थानोपिश्रावानुपत स्यान्ते नशरं
परिसापनुमं इसुणहितम ३।

१७० लेशयः लेशयः आवेदास्त्रः माभे वासी ब्यामध्यासी। हस्त हन्ता द्विखंवनेहमूषि
शयः अकास्लां क्लिमपूर्घो हता शयः अवेवोलिवन्मलु ग। अपक्षुपे लिहतप
तिवस्य सोपनु पोतिः अपक्षुभ योऽवसेण्वः अवसुम ताधा ज्वभा गौ। भेलिवेवधूा
तिगुच इन्तं तारिगु लपृ न्याग्र लुकुन स्लव लिगुरशाघी सांकाश्वसिवः वंकु
यम्रः लिबभाधावाभिसपृ मण अस्तु कु मा। सम्मप्तवः भावावां किंलूको स्यापि
रे कः बबला श्राकोशी। वौरस्यकुलम। श्राकोशी किंधालसाकुलम धाकेसि
मपरपवधोगुलि स्ताहरिगु धाचोगु लिः रिशोइसाः पश्चतोहरः धामु व्याप
ता अमुवगुत्रिकामुखाकुलिवे वे। गमु व्यापत्समान व्यापरगः नगादिसा स्
अनुबागुवस्पभाउ भामबागुत्रिका वनेगसाद्विसा ठमे वव मामु बकु। कं १७०

मा १ मूर्द्धमस्तकात्स्वांगात्ककामे। कण्ठेकालः। उरसिलोमा। अमूर्द्धमस्तकात् किम्। मूर्द्ध
शिखः। मस्तक[illegible]खः। अकामे किम्। मुखेकामोऽस्य मुखकामः। ग्रंथे वा विभाषा। हस्ते
हन्तात्स्पृश्यात्प्रत्ययुक्। हस्तेबंधः। हस्तबंधः। हस्ते इति किम्। गुप्तिबंधः। तत्पुरुषे कृति
बहुलम्। स्तम्बेरमः। कर्णेजपः। क्वचिन्न। कुरुचरः। प्रावृट्शरत्कालदिवां जे। प्रा
वृषिजः। शरदिजः। कालेजः। दिविजः। पूर्वस्याप्यपवर्गः। विभाषा वर्षक्षरशर[illegible]य ५
वराता [illegible]। एभ्यस्सप्तम्या अलुक् जे। वर्षेजः। वर्षजः। क्षरेजः। क्षरजः। शरे
जः। शरजः। वरेजः। वरजः। घकालतनेषु कालनाम्नः। सप्तम्या विभाषा अलु
क् स्यात्। घ। पूर्वाह्णेतरे। पूर्वाह्णतरे। पूर्वाह्णेतमे। पूर्वाह्णतमे। काल। पूर्वा
ह्णेकाले। तन। पूर्वाह्णेतने। पूर्वाह्णतने। शयवासवासिष्वकालात्।

हजंतेनमः
सिकौसू:
१६८

५३

पारस्यावं॰ परस्मैपदम॰ परस्मैभावा हस इंतात सप्तम्याः संज्ञापाम॰ हस इन्ता इइन्ता
वसप्तम्या अलुक संज्ञायामोत्य चित्साः गाविगुधिभ्यांस्विरः अभ्यांस्विरस्यह
स्यवः स्यात गविष्ठिरः। अत्र गवीतिच वनादे यो कुधिष्ठिरः अरतो तिकाः
अत्र संज्ञायामितिसप्तमीसमासः हारगुभ्यांवहर्द्दिस्यात् कि विस्वकद कार
नाभिवंशा वीहत्ताहे॰ प्रावीहशेपत्कार नाम तेन हलाहायुत्तरपदे हलद
नीतसप्तम्या अलुक मुकुटेकाषापतीदिवदिमाषकः पूर्वेतालिद्ध निपमोर्धम
कारनाम्नैपंशा वामेवहस्ताइजेवं कारनाम्निकिम अभ्याहितपशुः कारत्व
स्येतरे हताष्यनाम प्रावीकिंपूणपशुः हसतो दोकिम अधिकनेरत्ताः हलद
तालिम॰ नपचांहाहः नहि दाहः मध्यागुरै मध्येगुरुः अंतागुरुअंतेगुरुः।

१६८

कास्मिंल्लोकः ग्राहस्रा क्रोशि न उपसंख्यानम् ग्राहस्राभिहितानिशाच्छरापुपचा
राख्यास्त्राभितानि संसतीति ग्राहस्राक्रोसी सा [illegible] विशेषः द्वितीयार्थे पंचम्यु
पसंख्यानमाहेऽव औजसस्सहोम्भस्तमसस्तृतीयायाः ओजसाकृतमित्यादि औजस
उपसंख्यानं औजसाकृतम् आर्जवेनकृतमित्यर्थः। पुंसानुजो जनुषांधइति
च पस्यस्य गः पुमानुसपुंसानुजः जनुषांधो जात्यंधः। मनसः संज्ञायाम् मन
सागुप्ता आ[illegible]मनस्तृतीयायाः अलुक्स्यात् पूरणाइतिवक्तव्यम् पूरणा
प्रत्ययांते उत्तरपदे सर्व्वः। आत्मनश्च पंचमः जनार्दनस्त्वात्मचतुर्थ एवेति वृ
धोक्तिर्ध्वः। पूरणेति किं आत्मकृतं मध्ये पाकरणात्व्याख्यातं चतुर्थः आत्मनइ
त्येवं आत्मनेपदम् आत्मनेभाषा। तादर्थ्ये चतुर्थी चतुर्थीतियोगविभागात्

ति २

स्यः पञ्चसमासव्याप्ताः यदा पत्तव द्वैभाग्यकर्मतोः तत्व्याति रस्वत घश्च केलि

म रकर्मकर्तरि १ कर्मग्रहणे पत्रगतिकारकत्वाविभिव्याहतं तत्र हन्तं तत्र तद्धिशिष्ट्येव पहतां विशदत्व समाप्य व्याप्ते तेकेसी

स्यान्तार्थ इत्यन्यत्र विस्तरः १ कर्तरि किम् सुपे त्वपि कोत्तातिङ्नेत्वाप्रसङ्गात् केचिद्व्याप्ति प्रधानार्थ क्रियायोधनेकृ इन्तेनैध भीम

ता इत्येन पद्कुलं प्राग्वत् हरिभ्रातो हरित्रातः न खेप्रिभिन्नः नखनिभिन्नः कृते ग्रहणे तोविग्नति

कारकपूर्वस्याग्रहणात् न खनिर्भिन्नः [illegible]

[illegible]

कृत्ताद्धित कारके पद्धतिर्नाम० कर्तृ करणयोरभिकार्थ पद्यते स्तुतिनिन्दाफल मर्थवाद

पद्यमपाधिकार्थकलनम्० तत्र कर्तरि कर्ततो कृतीयाकृते सहप्रागवत् वातच्छे

छेदत्तामकारकेपानं दीर्घश्चेति पञ्चम संस्कार इव यावकं इत्ती पातम

केनप्राग्वत् दध्नाकोदनः दधोदनः इहांतभूतोपवेचक्रियाद्वारा सामर्थ्य

मस्तेतामिश्रीकरणातामनुडेन धनावगुड धानाः मिश्रता क्रियाद्वारा सा

मर्थ्यम् वृत्तेर्वतिः इच्छपदार्थ मयितिहितस्वरक्तिरतैः वन्तुर्ध्व वात्तार्थ पवत

अतीतिप्रसङ्गः। कारकैरिति गुडेन सह धानानेते असामर्थ्यात्प्रसज्यतेनेतत्सर्वं तन्नोक्तोद्राहरतोऽनुप्रवर्तते इतिदिशेष्ट्युग्रहणेनवार

चित्रं शंका इतिप्राहुः ई काकपेयेति शक्यार्थे कृत्तवृत्तेः

१३४ कविनार्थादिभिश्च चतुर्थी नाम्नाश्चेन तदर्थे ॰ अप्रकृति विकृति भाव इव वलिरक्षित सहायश्वो यका
र इत्यादयः इत्यादि वेहास्य नामाख्याते अस्वधातुयत्तु षष्ठी समासः अर्थेनानित्य ॰ ॰
विशेष्यलिंगतावेति वक्तव्यम् द्विजाय द्विजार्थः सूपः द्विजार्थावषगुः द्विजार्थपयः भूतबलिः गो
हितम् गोरक्षितम् गोसुखम् पञ्चमीभयेन चोराभयम् चोरभयम् भयभीत भीतिभिर्मीति १३४
ल्पशः अकेनीतः अविलायेऽयुक्तो पतितापत्रस्ते । अन्यः एभिः सह अतिपं यम्य नोसम स्यातेस्नस्तु
कषः सुखापेतः कल्पायताराधो ॰ चक्रमुक्तेम स्वर्गपतितः तरंगात्रत्रस्तः अल्पशः किम् शाखा
रात्पतितः स्तोकान्मुक्तेः कृच्छ्रान्मुक्तेः अल्पान्मुक्तेः अन्तिकादागतः अभ्यासादागतः
उत्तरार्धमूहे
वस्त्रं स्थितं ३

कृष्णागतः। पञ्चम्यास्तोकादिभ्य इत्यलुक्। षष्ठीतत्पुरुषः। राजपुरुषः। याजका
दिभिश्च। एभिः षष्ठ्यन्तं समस्यते। तृजकाभ्यां कर्तरि इत्यस्य प्रतिप्रसवोऽयम्। ब्रा
ह्मणयाजकः। देवपूजकः। गुणात्तरेण तरलोपश्चेति वक्तव्यम्। तदेतं चगुणाधा
विते न समासः। न निर्धारणे इति पूरणेति च निषेधस्य प्रतिप्रसवोऽयम्॥ सर्वे
धवलतेरयौ षां श्वेततरः। सर्वश्वेतः। सर्वेषां महत्तरः सर्वमहान्। कृद्योगा षष्ठी समस्य
त इति वाच्यम्० इध्मप्रश्चनः। न निर्धारणे। निर्धारणे या षष्ठी सा न समस्य ते०
नृणां द्विजः श्रेष्ठः। प्रतिपदविधाना षष्ठी न समस्यत इति वाच्यम्० सर्पिषो
ज्ञानम्। पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन। पूरणाद्य
र्थैः सदादिभिश्च षष्ठी न समस्यते। पूरणे सतां षष्ठः। गुणे। काकस्य कार्ष्ण्यम्०

श्रीरामः
सि.कौ.सु.

६

आलक्षणस्याभ्यस्ताः पदाप्रकरणादिनाऽन्या इति विशेषं ज्ञातं त[illegible]मुदाहरतामः
१३५ म्रनिषेधांपनृतो न निषेधः संज्ञाप्रमाणाद्यादिनिर्देशात्॥ तेनार्थे गौरवं बुद्धिमांद्य
मित्यादि सिद्धम्। समूहितार्थस्य स्यार्थः कृत्यानां संहितः स्तोपाय मास सुस्यादेव
स्यादेभेदः सत द्विजस्य कुर्वन्न कुर्वीतोवाइसर्वः। अपवाद अस्त्वस्य स्फुता पू
र्वी तरसा हवर्षी स्फुरत्यवमेवारचते तेन तदुपपत्त्यादि सिद्धम इति रलितः।
तथाप्याहस्तास्य कृतेऽव्ययन तया तात्पर्य सेव स्वकर्तव्यमस्यारभेदः समाना
धिकरणो तत्पुरुषस्य सर्वस्य विशेषता समासस्तु षष्ठ्यान्तं हतानेहगोर्थैः १३५
नोदितादिपुपोटाघुवती सा हीनां यिम स्यं तरेवरितार्थानां परत्वा द्वधकाः

दशवतु० १

म० ति०

४८ छूसूत्रे निपातनांकु रागमि आदि हस्वेह लकल [illegible] पोरदंतलवत् नचवै याकरणं जोमुपापे
त्वाग्रह: इत्येपशमिति पत्त्यर्थी उपापाठ्व स्यात् इत्युक्ते : नचैवं सति भीमेति इशि प्रसंग: आदि साहच
र्येणो द्वास पेगत द्विधानादिति भरामत्ते ८६० एम्यस्तमुप क्रम: श्चे: स्के इति आचोप देशत्वादृशा
पृ तिभावेपम् पत्तुसैमस्ट इति निषेधे माप्रुइति न निषेधस्य प्राप्तिपूर्वकत्वात् लोपेवेत्यमि
तिएत शुमाधवादि श्रेषे स्पष्टम् प्रभावात् विशक्तिह तीसुप्तं तंत नेति भाव: नसंव धातइति
नथा न पर्युदासाक्षिव पत्या त्वरे हातस्पतिङ् ते इ विषत्यं भवत्येवेति भाव: अतएव नहुपरि
वक्रतीति लामप्रवृत्ते अस्य क्वचि इदि ताठ: प्रमादिक: अरुणपादिति स्ट इत्याह इ- प्राचातु
आस्त्राप्तिात् आस्वाद्धितादिति सिजप्युद्दह: न: तत्प्रामादिकम् कुधमरुषेति जातिकम
धेस्रुपे: प्रश्नेपेपि प्रामादिकपक्षेत्व धोपम् पमरुरुसे केचिद्दमुमुदितं पठंति कितनिवा ४८
सापिकित्सतीति रोगमपनपतीत्यर्थ: शत्रुं चिकित्सतीति निग्रह्णातीत्यर्थ: ततां चिकित्सतीति
मपनपति नाशयतीत्यर्थ: ह्लांपंकाश्चिकित्सत्यिति ख्यरणं नम गधात्प्राव सरे चि
कित्साताभिमिति प्रन्कभितितु वर्द्धमान: तत्र वर्द्धमानस्य प्रमाद इति शब्दकौस्तुभे प्रप

ाविकल्पः सिध्यति स्थात्सन्नत्यङ्गोरित्ति व च्छे पुनर्का अत एव यङ्लुकि प्रत्ययसन्दृतोन यङ्त
त्वात् द्वितीयं सिध्यति परस्य पूर्वत्वाद् यङ्कार्यित्वेनालुमते त्तिनिषेधः प्रवर्ततेत्तिदिक् । त्वनश्वानो
वेति आर्ध्यविनिशाभार्था वितिभावः भर्था नारे त्यिति गोपनादिसूत्रे धातुपाठोपंतद्दर्शनः
कुरत्यइति तथा वानुपूर्धीभावसाम्येपि भ्वाइ यो भि न्नाशे सर्पः भेदाभ्युपगमस्य फलमा
ह अनुबन्धस्येत्यादिना भभेहेतुसन्ता दिवाकार्यं गेफलासपनां इपितङ्स्यादितिभावः
इत्युराणत्वितिप घविहलं ना ह्वेतिसनः कितेना निगुणः सुपरिहरत्त पापिइभावाय्य ६
नंहेतुरेवानुसर्तव्यः एवंच गणप्रसङ्गस्येवभ्भान् किं कित्यन्वेषणो नेतिभावः
इतिपत्ततरतंत्रेवाच्यत्यपाहेभिसाशाद्योभोप्रानइत्यस्मात्तुयन्नाइस्युनंतं तधारि
समर्थनीयमिताशहतार्हीत्यमाशपकल्पः इहसन्प्रकृतिस्तावत् आत्मनेपद्य
र्चुरादिकाभिन्नैर्नेनिस्यात्मन्मानप्रजापाभित्पादिसतिकार्यंसोपिभनक्व्या
ख्येयपवनन्हेतस्मान्यसन्रवंस्थितेसनप्रकृतिरनुदात्तेत्यैवेत्यत्र मानाभावात् इङ्देव

ग्रातम० सिकौति० १०३॥

इत्यधातु ... पिं अपतेः प्रिसं स्र्भिः ते तन्ये ॥ शानेज्ञाय मे ग्रेति. प्रति पतन्नपि रोतत्नाः ॥२॥ रोञ्छ्न मिति. पतिगेषु सुपतिभ्रितिस पाते हि भोक्ता यञ्छना याप्यः तथा नोपति ख्याताइत्यनेन भोजना सोर्व छ्नात स्यान्न नित्यं निषेधे पित वोरर्थ ॥ ३॥ तत्त्वम्

इत्यपि ध्यानम्. इन्तं पपति. न्तं पति. सानिरुच्छु मीयने. श्वर्सीम. श्वस्वः रां पमि ध्व ॥ अपं शानेज्ञाय मे चव ईते० मितां ह्रस्वः ॥ मितामुपधायाह्रस्वः स्यात् रोपे रोत्रपपति. पम च पतिरे जतो. पान्ति तं० पतिरे पतामि हवे छ्ने नतु भोजना नापिवे छ्ना. पमपति पन्म० पतिरे छ्न तइ स्पर्थः ॥ वहपतिकस्के. चहपति अधीव हत. कथासे० पन्यमातास्यतु अहनात्वे नाग्लोपित्वादीर्घ सच्च भावेन ॥ अच चहत. चपइ स्तेके. चपपति. रहसागेइस्तेकृ. असीरहत० कथाहस्तु अररहत. पस्पशाताने. पस्पति. चिम चपने. चिस्फुरेर्णौ० १०३॥ ग्रात्वेवा स्यात. अतिहीव्रीरीक्नूयीक्ष्माय्यातांपुक्. तौ. पर्वापुक् स्यात् तोः चपपति. चपपत ते ॥ ग्रिहके र ॥ सामर्थ्यां हस्व सितहिकरवः ॥ नाम०

लिख ॥२

चिस्फुरोर्णौ. आदेच उपदेशे इत्यत आ ह्रीप अनुवर्तते विभाषा लीयते रित्यतो विभाषा अत्र हतां चतसृः. आलं वा स्यादिति ॥ २॥ चपपतीति. पक्षे चहतोस्मात् ग्राता पति पदे न रूपवति भवान प्रवर्तते ॥ १॥

तर्दैव मर्दि कस्याने। छर्दि दमने। पुरि संवृत्त आहरण नादरयोः। दृदसं वेष्टने।
नंदंधक्ष नाशने। शोपदेशास्यनरोपपर्दुदस्ता पम। प्रनक्ष पति। चक्ष पुक्ष
व्यपने। तसशौचकर्मणि ति। तसप्ततिकायम। तुलउन्मादे। तोस्पति।
अतनुसत। कपंतुसपति तुस्यना इत्यादि। अतुसोपमाभावमिति पातनादः।
तस्पतु साशद्वसिद्धो ततो तिता च। दुसउत्क्षेपे। पुसमहत्वे। चुसम
मश्राघे। नृसरोह तो। दोसविश्वन्देष्वे। वैसभेदने। तिसस्नेहने। वसभ
तो। पासरक्षतो। सूवहिंसायां। शुस्थमाने। शर्पच। पुडद्धदने। मुदसं
पूर्तिने। पडिपक्षिनाशने। पंडर्वसि। पंडति। पंसपति। पंसति। धंजमार्ग
संस्कार गत्योः। धर्घ आतिस्पर्शने। बलि गस्याम। धंपपति धंपति
धजमार्गइति। धामर्यतिमार्गपति। केचितु मार्गेतिन धात्वन्तरं किंतु धजेस्वेकदधातुमार्गसंस्कारे गतौ चेतिपाठस्तु २।

श्रीराम
वै० का०
॥१६॥

अथापि तां यगति वर्णापि तं नवक्षि व्र्यक्रो न्य हृष्ट्र रहश्रीमति पूर्वे लक्ष्मीर ॥ ३६ ॥ तेषां हृष्ट्रायो :खल
येन रूपं स को भवे हृपि स एव परं न चान्य: ॥ ततः किं वद्दति स्तु नाकं पितस मौनं उवि श्रोजगाद ॥
अधुना पितारपतैरे व संबोमात्र सुन्दर: सखे रं वहानि गौ कस्मै वृक्ष ॥ अथापि तां नयमे वगो ल
स ज्व सांगी वी भान्त वरो पुगले परि न सहे ता: ॥ पस्पाभिर नो छन या न प पो ध रान्ते हि रा पुनर्व
द्वि भवि ष्यति नेय हे ष: ॥ ३६ ॥ नाना साम्र पि कु पवदति चोर न स्त्र अगि वारो नास्ति वि लम्बं
मा कुनु ततः सुन्दर: कृत प्रणामा वदति ॥ अथापि तानि र्मल सरक्षि गोर कान्ति वे तो मृ
खे व ापि हरे चिम तास्म हिप स ॥ व ञ्जे स धाम पम हं यहि त न्त्रि पलो द्बुम्बामि म ई प नरं व्यपतेम नो ॥ ४०

॥१६॥

नेवोपवदति भूपः कृदिति शान्तपरेषिवः सुन्दरः ॥२८॥ महावीरवदामि ॥ अद्यापि तौ षविमुखीं गहनान्तवामालो
वेर्वषः प्रतिह हातियदेवव जोमर ॥ कुम्बा मितेनदि ति भट्ठ शंवति पादे वासस्त घप्रियते मेभजन्तां स्मरामि ३६ ॥
पुत्रयुक्तावेवोनेना जेर राजपुत्रैः अवध्ययतां महाराज ॥ अद्यापि तां वतिमनः विषहं करोमि सां दूस
खीभिरपि वासग्रहे ठवान्तम् ॥ कान्तपराति तपरिहास विचित्रनर्त्यैव सदा क्षितिपवी मुस्कुखेन वालेः ॥३७॥
राजा आह ॥ आइछ मभुतवचो वहति इति विचित्य महामरणा याहि सति तर्हि सुन्दरः भूप तैभजा
धारय ॥ अद्यापि तां नरवल्लुवेषि क्षितिश्वप नीसा वासची स्नपतेरध कठ लेहमीः ध्या त्रेव चाप
जगतः परिपात्तना यवैदछाग राणा ठुवति राजद्विदद्वारवं ॥३८॥ अद्ये छाम पे पथावरिः
२१ नैः २१ नैः त्रेम तादहति तथास्यवचो मा तस्मादनुमारजाते० सुन्दरः महिमभ्युतिः ग्रराडभूपनं ॥

नाज्ञा प्रावध्यरक्षणीयाद्देवं अतादकं पापं वध्यरक्षणे न मारक्षत् सुन्दरः ॥ मनोहीयतां किमपि वदामि ॥
अथापि तां मत्यमत्यरेतुसुगंधि गंधं नप्रेमवारिकं मलल ध्यें जनमहारि प्राणेभ्यहं यदि पुनः सून्नै
कृतिर्थं प्राणांस्त्यजामि सहसा पुनर्नाभिहतो ॥५१॥ पुनस्तथैवोक्तं नाजनि सुन्दरः त्वमनेन
हि सरसवधयामि ॥ अथापि तां नातिसुन्दरस्य पूर्णोपनोन्यस्तुतामगुणाधिकृतां प्रपन्न प्रसा
मिरप्युपपथं न तथापि सर्वांवामागनैवाहि भवेन्नतु हस्तिशागाम् ॥५२॥ ततः उद्वेदं इतिरेदुःसा
धवः अस्य वचसा भवं नंके तु हस्तं अन्यथा किमिति नहन्यते ॥ इति न्देवति वचोनो सुन्दरः यापमेवं
कृतम् ॥ अथापि तां यदि पुनस्तादिनो महाशो नोपाच वीहत सेवसरजः वमपात्रे मागा वधप
ति प्रियनाजसहस्रीर ॥५३॥ तथैवोक्तं नाजनपुत्रः कुमारः नाजाराजेस्सराव धारय ॥—

श्रीराम
चौ० मा०
११६॥

अद्यापि तां स्वपानि प्रियसंगपन्नानाजनाजनयांसंपूर्णायोवनमदोल्लसपूर्णानेत्राम ॥ गंधर्वयक्षसुरकिन्नर
नाजंतयांसान्नान्भोनिपतितामिवचित्तेयामि ॥ ४४ ॥ अद्यैवसंगमसुखोत्व संमीवि चानिवरति ॥
मूर्ति विश्वग्रयक्षसुनरः सावधानभूपनयः ॥ अद्यापितांस्मरति कोलिंनीवंधेग्वामिसनोहतो ॥
रत्नौवपीडनवरवह्मतजेवरमंतस्याः समरामिवच्यरनिशुनेत ॥ ४५ ॥ पुनस्तापैवोनेनोजानि
सवरः अवधियतांक्रमनसड्श्वहामि ॥ अद्यापितांनिजवपुःकेतवैदेमध्यामुत्संगपूर्णाचल
ध्यास्तामनुमग्रुमार ॥ नानाविचित्रभीतामंडनमंडितांगी समोस्थितानिशिदिवानोहविसर्वयामि ॥ ४६ ॥
नोपुसांनोयतांमितिनंपतिवैमानसनरः सम्यवानतेवदंति ॥ विम्रपिवहामि ॥ अद्यापितां
कानिमहालसांगी वेगेनस्रोधवनवधीतिसवयमानार ॥ अंगांगलग्नपरिचुम्बननम्रमोहानगोवै

~~[illegible]~~ पुनस्तथैव भूपकन्ये संप्रणामः सुन्दरो वदति ॥
अथापि तां नववधूं सनतामिवैतां संपूरितां यौवनगुणाधिकतां प्रपन्ना पुत्रीं नु सुन्दरमुखीं हरिणा
यताक्षीं भूरि [illegible] तां मानामि ॥ ५८ ॥ पुनरपि प्रणाह कोपनजितक्षोणिपति वचोन्नो
तथैव सुन्दरः वृमापर वं [illegible] भूप: ॥ अथापि सा तव वधूसुनतप्रसंगे यच वैकारकमेवं कि
महं वदामि ॥ तस्या गतो मरणमेव विहि दुःखं सा नूपे [illegible] भवत त्वपि तं सुनोति ॥ ५९ ॥ अ
ति भूपतिः [illegible] सम्मरेण नवपति वंदति ॥ भर्त्तां भर्त्ता जामाति ति परिहसति च तनो
नयपति [illegible] नन्दनो वदति ॥ भार्या भीता तं भूपते अव धारय ॥ भूपापि नो
[illegible] हर: [illegible] भर्त्ता [illegible] वेसपहति

रा० स०
बौ०धा०
॥२०॥

सह वाडवा स्त्रीभि[illegible] सुखेन कालं यापयन्ति ॥ ५० ॥ तस्मात् महाराज आसनमिमाद्यथयतु ॥ अथवा अस्मथाप्यनुविद्यावि
वलं समाकारयतु ॥ ततो राजा कुमारस्थानकं अयतं त्वाविरसिंहो वदति ॥ भो भाग्य यतो सोपुनु सिंहः समागतो भवति
कं मेविनयं कुले भवतः किं नाम वाक्यस्य पुत्रः निवायकुत्रवाते त्वथयं धीन ततः कुमारः सर्वं मं कथयत् अपिच यथा
पित्रा पुत्रतो हि निजयीत्याप्त ॥ स्वयं तत्र पि अपि च यथा भावकभद्रम्मुख विनयवर्तीनमावृतान ॥ आत्मनो
गुमन्तमपि ततो राजा हुः साधु तत् समानीय स्वसमीपे तं स्थापयामास ॥ एतस्मिन्नन्तरे माघवापि सुमागतादि
ईश्वतः ॥ आगत्य प्रथमतः सर्वे वर्णायामास यस्मिन् यस्मिन् देशे पद् नु भूतस्य सन्दरं कथापितं तु वाषिके चि
मो सुन्दर वर्णान् श्रुत्वा प्रहरमेवं विनापि तईवासीत ॥ ततः आनन्दपातागायाद्दिनकं दे वीरोभूव रोभूदे
विधं प्रवं ये नाविद्या विवाहं कारयामास ति प्रवं धवि नस्य थापमकाति ॥ ॥ ॥ इति चौथया
ध्यं सम्पूर्णं ॥ ॥ शुभमस्तु ॥ ॥ सन १२ ४३ साल भाद्रपद शुक्ल सप्तमि यदि शुभस्य द्वै स्पष्टं
लिखेत ॥ श्री मन्नन्मूलायनमः ॥ ॥ ॥ श्रीदुर्गाय्यैनमः ० ० ० ०

२०

नाऽकृत्यतः सेटिति वर्त्तते तत्र क्वासंयं ऊमविति हानुवर्त्तनमावं सनोऽपि विशेषणं व्याख्यानात् ॥ ...
नोपधे स तोधेत्ति मेत्ति लिकः सनि प्राप्त्यभावे न निषेधस्यं नक्तमशक्यत्वात् ते तदाह सेटो वेति ॥
सामान्यापेन्ने ति ॥ तौ च ङिति सूत्रे भाष्ये ॥ वृद्धमेतिताम् इरिसंकतेति तत्र श्रावयति दिर्व वा ऊ...

योधन्ने तु प्रतीषिषति ॥ इणवदिकः ॥ अधिजिगमिषति कर्म्मेति तङ्‌ परस्मैपदेऽपि
सुन्को ल्वेदिकः ज्ञोह्रेसनीति दीर्घः जिगांसते अजादेश स्वसुन्कोर्गम्यते न्वे
दीर्घः जिगंस्यते संजिगंसते ॥ इङश्च ॥ इङो गमिः स्यात् सनि अधिगांसते ॥
हलोऽयुपधाद्वलादेः सनश्च ॥ उश्च इश्च धीते उपधे यस्य तस्माद्धलादेरल्वन्त
स्य तेत्कास्सनो सेटो वा किस्तात्: ॥ धुतिस्वप्योः संप्रसारणं ॥ दिद्युतिषते दिद्यो
तिषते रुरुचिषते रुरोचिषते लिलिखिषति [illegible] लेलेखिषति हलः किम् ॥ दिदे
वति युपधात् किम् चिचेतिषति हलादेः किम् एषिषिषति इह निषमति
रोतानवाध्यते उपधाकार्य्यहि ह्रिसात्सवर्म मध्यात: स्वदिकृतात्स्यात नि

त्वे कित्वाभावाय ॥ किं वा विषिषिव तीसानिस्यात् हितेऽभ्यासस्येमे र्थ्यत्वा दिदोषतो हुवाविति ॥ तस्य
नि सन्ता तद्धयोर नित्ययोः तत्स्यादिड्वा व्यदृत्तितते विपूर्वपरत्वात् इत्तोने कृ सिद्धेति दिक् ॥ २ ॥

इ‍ऐनम: आप ज्ञा: ॥ सन्निमिमे सं तोवइ तिस-नीति च स: सि त: सी: ति वान्वर्तते भ्रू चादि भि स्थो हि जे ष त्वात् इत्यंख सा-
सिकौ ति: बेधे न ति ॥ लोपो घार्थ त इति नान्य स्य तिा वइ त्यं चरि पूर्ध ति प्रति षेध वार्तिके दीर्घं ग्रहणो न जे ग्रहणं तत्र त्यं सं
वो ॥ अत्र सन्निमिमे सा दि सूत्रं च तु कथं ये लोपोऽभ्यासस्य पुपत्ति छते इ सार्थ सल त्फ ति तमा इ सा ने सादि ॥ एवं
ते कार्ये कृते सति वाऽभ्यासस्त स्य लोपार्थ: ॥ अत्रालोपाद्येति नोचति छते नानर्थके इति निषेधात् ॥

१२०
ज्ञापकत्वात् ॥ सनीवन्तर्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनां
ते भ्रस्धादिभ्य श्वसन इड् स्यात इड् भावे हलन्ताच्चेति कित्वम्
यस्य इ उपात्त कित्वं इच्छ्वति दि हे विच ति से[illegible]त लोपा रेवे तिवन्स्य मातो ।
पमान्तय: इस्पृषति स्विसे विषति आप ज्ञप ऋधामीत: पवामच ईत्स्यात्
सा हे सति अत्र लोपोऽभ्यासस्य सन्निमिमे त्यार भ्यप इ कं तत्राभ्यासस्य
लोप: स्यात आपुमिच्छति ईप्सति अर्द्धुमिच्छति एवं च वर्त्यम ईर्त्सति १२
भर्त्तिं धिषति विभ जिषति विभर्त्ति विभजिषति विभ्रन्ति ।
दम्भ इच्च इत्स्यात ईच्छसा सेति अभ्यासस्य लोप: हलन्ताच्चेत्यत्र

॥ लोपस्या विकारत्वात अनभ्यासविकार इ सस्या प्रकृति:
अजो रोप धो लामन्यतरस्याम् भस्जो रेफस्योप धास्य स्याने रमागमो वास्यात् प्रा दान्ते सिमिमे सा च नुध सैवति ङे: संप्रहणा द आभ्यासस्ये
ईधानुकेमित्वा इच: पाइ इति स्थान तच्छिनि नि ईशाद्रोप धयो र्न छ ति ॥२॥ नवेति र्मीतसत्तस्य लोप इत्यर्थ त एनु पास्ति: ॥ ६

श्रीराम

मनोरमा

३२ स्त्रुकाद्युक्षेप्रलापसन्नस्ताभावात् । किंच राभावात्पादेपरत्वान्नितस्तावृद्ध्यद्वे
वीत्येकादेशे कृते विभक्तिपरत्वाभावादेकशेषो न स्यात् उभयत्र श्राश्रय
तोऽन्तादिवद्भावाभावात् इति दिक् । पलुप्रा चाप्याख्या चोपन्यास्तानतरमुवन्त
स्तसविभक्तिकानामेकशेष इति तत्र निवर्तमानानां विभक्तीनां सह
वक्तिसतां च विशिष्टमातो एकवचनं भवत्सामसङ्गात् अर्थोवतेन
द्विकत्तावचनतापाद्वि वचनबहुवचनानीनां तो कशेषः द्वन्द्वोत्वावमतं ३८
वाहि अमहस्वार्थवाद्वी तौ एकैकामनेकार्थाभिधानत्वपक्षस्व रसमभि
व्याहारात् तथा च अलौकिके द्वन्द्वैकशेषयोः प्रक्रियावाक्ये द्विवचन
वचनयोरेव प्रवेशात् विभक्तीनां तामेकशेष इति पन्थोऽनवधिम्
बेति तद्द्विवचनमहस्वार्थवांछ तौ तदपोनाधिकस्तान्तरेपि प्रपाम
त ।

क

विभक्तौ परत इति पदः किमर्थमुपेक्षितं इति चेत् ०२८ सुङ्याम्भिस्यन्तो मा
तृमातारौ इत्यादावेकशेषः स्यात्॥ नन्वेकविभक्तावित्यापवर्ग एका
र्थानामेकविभक्तौ पानि सरूपाणीत्येव प्यास्त्विपामातिचेन्न आ
सतौ मान्याभावात् विभक्तौ तैरिशेषराले फसाभावात् ऊर्ध्वं न च वचपः पर
का जरवतीत्यादिष्यादतिः कस्सम सहविवक्षाया अभावस्याविश्वकल्प
इन्यथापवपः पवोन वतीस्पत्र गौरी मुख्यकर्म रौरेकशेषापत्तिः
इव देवदत्तायामति व्रसङ्गाद्यं प्रथुलश्चा असा उभयविशेषरासे भिन्ना
ताः समुहो भैन्नं मितिन सिध्येत तथाह भिन्नार्थामर्थ इति स्मृते
मनात्मानं पितिभ्रिन्या हेरङ्को लुगवाधेत इति न्यायेन तत्प्रयोग
कीमतः समासश्चरुकिमते विभक्ति परत्वाभावात् एकशेषो न स्या ऽं

खो इतिस्यातेपुंसु नमः॥ एक एव शिष्यते एकशिष्यन्तोऽपत्त इति वा तत्रैव मुनित्र
सम्मतः॥ सम्मताम इत्यत्र अविप्रयोगे च समस्तापत्याप्रातिपदिके सं नास्ति त्रि
तितेनार्थत्वात॥ नवाथ्यस्ये पि समास ग्रह सामस्त्य मिव मार्थत्वान्वेव मि
ति वा व्यम॰ पत्र समस्ता वे वृत्ती भागः पर्वतादिषु प्रयोगा नित्य मि इत्युनके त्वाद
उपदव इत्वाघनुरोधेन नियम स्य स्यजातीये विषयत्वे पाश्रो चि स्याद्
त प्रथवै की चे द्विर्वचन त्वावे न समस्ता प्रातिपदिकादेर्व षिर्वचनाद्युत्प
त्ति स्तावता व्यवधानं सह स्थान्यवेनानुग्रह स भवतात॥ न
न्येत रा मक स्मातित्वादिर्व विद्वन्द्वेतिने व समस्तापादि भक्ति स्यादि
ति चेन्नैवम द्वन्द्वविधावनेकं सुवन्त मित्य स्यानुक्त वोदकागते एं
न्याय चनैहेवपाधान्यात् लिङ्कः॥ इत्यमुनित्रिसम्मवे स स्यापि समस्तापादेक
[redacted]

मवैवचारएकावः मदुदुवमव इति पू॥

३८

ह्रस्वाद्यापि रेव फलितामवतीति भावः। सरूपासत्वेमेति- एतच्चोत्तरसूत्रस्यैव
कारस्य कर्षणाय इष्यते। तेन माताट्शाम् पार्णानि वाचीपतिकृत्वा चिनो
नैकशेषः॥ मातृध्या अपित्वोहोसाद्दव्ये ध्योनसारिष्टुवे ह्र प्पात्र। एकदेवेति-
एतच्च सहविवक्षायामेव प्रवर्त्तते॥ मूर्तरतरपो गाढनन्द स्वाभिव पेइति पाद
ता। पत्र च्चनेकस्यार्थस्याभिधित स्पतरान्यपस्सतथा भूतो स्यादिषपः इ
दंवैकिशोत्रमधालोत्तितिपिकूधौभवतेन्यापाद्य॥ तथाहि- पः शिष्यतेसनुय्यमाना
र्थाभिधायीतिसिध्यते भूयमातौक शक्यापास्यतं सर्वमविशेषाद्धि कहव्याते
वान्वेतुमर्हसि। पद्म- पूर्वस्य- नाधन्यइत्यनुवर्त्तिने प्रशान्त्येसतीति व्या
व्यपम० स्यादेतत्- द्वन्द्वेकृते सतीत्यर्थस्तु मेवम० पः आनोपन्यानङ्गा
दो समाह्नान्ताय तोकरोकृतादइत्याद्यावेकवभावाय ते: सर्वे सर्वे घामिसा
तो द्वन्द्वचविभाषाजसीस पोरायतेश्चेतिदिङ्क्का पतुप्राचारामराम

त्य स्योगं लघु प्रति वा विशेषणात्ते तिप स्तु द्वे ऽपि दीर्घो लघोरिति दीर्घस्य दुर्गा इत्यादौ पर्यवियान
त्युः हलो इ [illegible] रितु कोर्नं सिद्धिरिति तदपि न हलोदेरित्यस्य निर्मूलतापादकत्वात् ननु श्रेणीयद्वृद्धि
ह्रस्वातइति माधवोक्तरीत्या नेह दीर्घ इति चेन्न तस्मात्त्र्यः योपस्यावश्यकत्वादिति दिक् परत्वाद्द्व
तिति सोपः शब्दान्तरप्राप्त्या अनित्यं कृदिरलि वेति तु स्वक्रमेण दुर्भवोराधिनित्यमोर्छ्रौ स्काताया मो
कोह्रस्वादेशात् पूर्वमेव परत्वाद्वार पादेगस्य वली परस्या श्रोलोप इत्यर्थः एवं वीर्शोपित्यादि
घि सन्य भ्याथो स्तः अवतीलोपस्य स्यानिवद्भावेन व्यवधानं शंक्याम् तथा च्वं गस्याणि व्यरत्वा
न्यायात् वड् परे लोपस्य छ्वि तिपन्नोकयमिति चेत् अस्यासल्यादि छ्वाद्व्यः पूर्वत्वेन स्यनिव
त्यमेव नास्तीति हृण अत एव मण्यस्मिश्चे तिसूत्रे हल्लिकस्योरं रांत्य निपातनं भाष्यवार्तिक
योराश्रि [illegible] तमिति भावः ऊदेः श्रौप इति शब्दान्तर प्राप्तौ सत्यामपि कृताकृत प्रसंगित्वमात्रेरोह
निपतं स्योक्तिपते भूयो [illegible] वुकोन्नित त्यादि न त्र पचे तिभावः इहभाष्य द्वयस्य परस्यापि रोधे ९९
परत्वाद्धृद्धिरिति मुख्यः पक्षः ऋदेः त्रोपिधरवीपानिति प्रो [illegible] दिवाद्ब्रमात्र मिति हिरद्रां तं
द्विपरीतं के पचः भाष्य द्वय प्रमाणतया त्वदेः पूर्वं पश्चाद्वा कामचारेता दिलोपे स्य द्वयमपि

कत्वात् विशेषणार्थत्वं ज्ञापकमिति मन्तव्यम् अत एव आकार इकार ईकार उकार ऊकारस्येत्यनुबंधा
पंचा ज्ञापकत्वं स्याच्छतः तथा च आपिशलिः इति निषेधः तथा आदन्तादावस्तु एवं सति
मत द्वये त्वके इत्यपकर्षणाभावात् यत्तु लोपदेवे नौ नकम् अन्येऽपि तं स्थानिवत्त्वं चाह तत्र प्रयो
जनम् प्रत्ययेते नहि घोषेत आत्सो विविकस्य नमिति अर्थ इत्येवं नकारमः विकल्पस्तावद् ने
कटेन इत्यो निर्मूलस्य लोपाभावस्येष्टत्वेन वचनात्यात् वस्तुतः स्तुसेति न अन्यत्र एकृतेन
णि त्रिकल्पेन मकृतार्थे अपूर्वस्य लोप वा बकस्य कल्पना पा अनपाप्यत्वात् यत्तु अ
इत्यस्य सार्थकत्वापवादः लोप इति प्राचो स्वयं प्राचन्द्रसोह नाम उग्रवीचीवार्त्तिकपथा
अस्य विकल्पे इति तद् व्याहतं निर्मूलस्य च यदि वा वार्त्तिकस्ताहि अयं तस्य सामर्थ्यक्याप्येति केचि
न्मन्विपात् किं अकस्य इत्यवचनं यद्वत्वे नवा वार्त्तिकतो स्पष्टम् इति न किंचित् एतत् एवं च गवीव
पत इत्युदाहरणं मध्यसोऽपि व अंकाणपतीत्यादि तु सत्तारणं अकम्पते रकारस्य प्राग् ... करीत्या
आंचकादि तापमाने आचार्यो नकृतार्थत्वात् एवं मध्यावपाते इत्यपि यत्तु आर्त्तिधपतेति
ग्राभो स्वहतेत स्तुतः मधुछन्द आलपित तेषु ग्राभ्यासे ऽकार अवपात चङ् परे साधि

दीधयवृ०

म-ति०

९६

तदेतत्सकलमभिप्रेत्याह प्रकृतेत्विति अग्नौ ननादिति नोलपतिष्ठलपत्वेस्यपत्वर्दिपतिश्वइति चादि-
विधस्तु नेह कृतः । अज्ञुपेरकु इसीतिपूर्वसूत्रात् घन्दसीत्यनुवर्तते: तस्मोद्दाह णंतु मायापती
जास्तुः कामम्लपीः मात्याश्चिब्धनपीर्दु मगाधीरित्यादि अवसिति मद्धिर्न्सलनोति सूत्रे
राणंपतेतन्निषेधार पतुमावा द्रूपमपि लोकद्दसुपतिरर्थपच्च आवत्यः ऋुक्सीति नानेव
तीति विभाषेधेड स्थारितिविभाषाव्यवहितावानुवर्तत इति तन्नसूत्रेनन्नो वेपथ्यीपतेः ब
त्यादि सर्वत्र धविरोधाच्च अत एव ऋुक्सीति नानुवर्तते इतिकेचाचि इत्येका पिप्रप्नकात पाव
भर्हः वेनाईई हृदे पयुत्पिनाकोति प्रपुक्त अप्रतिसोनराति अत्रैकावत्येनाबोपदेशत्यात्
घतंन प्रग माउपतिमागीतीति मार्गरोध ब्लीपश्च अद्वैतत्सामर्थ्यादिति अपभावः व
कथपति गणपती त्यादावुपधाच्छिन्नितारवोनाचकथादि त्याद्यवश्लोपित्याद्दीर्घसन्धाम
पवित्रेहण साभोमप्रभृतीनामुपधोहस्वावर्तनेनग्रह प्रगप्रभृतीनामुपधाग्रहण
व्यावर्तनेन चाद्वैतत्वंसार्थकंगधीतिनात्र अद्वैतत्वे प्राप्तकफलाभावात्तरिरात्रिकस्योर्दु
पते पुनकश्चेतत् चिंतयते रिद्रत्वंसामान्यपेन्द्रस्यापकमिति मते ईत्वाप्रकारफलत्वस्य ९६

गस्यान्यासस्य णिजोतस्यात् ओंजठतभ्रांचकत पर्वांश्चितेवामनन्यासकारादिग्रंथावेपाघ्रप
चयार्लिकेचभावावियेधनैवसमर्पितिंभवति सारस्वतीकैनापरग्रंथोपावैवानुकूलः पद
विकेपदेवैनोनकंवेपाघ्रपचयार्लिके ओजिहर्दिपदपाठः सांप्रदायिकः ओत्रीपास्तु प्रमा
णज्ञीस्यानेजंपठंतीति तदव्यतेनप्रयुनकुंडनकरीसासर्वसोढव्ये ओत्रीपाणां प्रमादइत्य
स्येयप्रमादिकोयात् पदविवोपदेवेनस्योनक्तंदुपहुंमकानवोपन्यस्तम् इतिग्रंथेन इतिटीकायां
निनोवनहसेनकातंत्रपंजिकापां वर्द्धमानमिश्रेणाकातंत्रविस्तरे हेमसूरिणा हेमव्या
करणे एतद्ग्रंथापक्रमजानास्यापवजोपरस्यावर्णेद्वजेदित व्याख्यातिप्रदर्शितमिति ग्रभिन
वसाकटायनेनशब्दानुशासने तामिश्चितानतदपि प्रोतरदृ-तज्ञावर्णाप इतिप्रदर्शितमिति
तदेतत्सर्वंनिर्वासमताईनोप्रतिकूलं प्रक्रियादृशापाम वृत्तिपरत्वमस्तीसुनकथात तस्मात्
चकदितिपैवन्याव्यमितिस्थितम् पणुभ्यइतीभुडुनधातोः अधवोयधातुलतो नोनपति
ध्वनपातीतिसूत्रेकाशिकापस्मेजज्योतिश्च ओतिनादिगणपाले इकारसहितं केश्चिपठ
तेतत्सर्वंज्ञितिप्रमादप्रयुनकमेवस्यात्तारस्यप्राग्जनकमा धर्वमेनग्रंथविरुद्धत्वात्

देववतु
म. ति.
६६

ष १

एवं चपुनात्वापिबतीत्यादौ द्वित्वप्रवृत्तिवेलायामवर्णाभावेप्यभ्यासमादिवंतमाश्रित्य पश्चात्स्यादितिचेत्
द्विकं प्रवर्ततेतिचेत्पश्चात्स्याद्द्विर्हेपिप्रक्रियादशायांमत्सत्यादितिनकोपिदोषः एतच्च सुधायां स्प
तों ष्टं कौमुद्यां तु ध्रियुक्तौ चमाधवेत्र न्यायस्य छम् एतच्च नोक्तम् बालिकं दूषणपरंभाष्यत्वात् सेत्र
मानमितितदपिनमनोज्ञं हिदूषणाद्युपन्यासक्रमेण नतु दूषणांतरं नास्तीति तथा हि यहवसात्वे
बाः तच्च यथा लिप्रतिषेधे लघुता वदुपन्यासः अभ्यासविकारेषु बाध्यबाधकभावो नास्तीति पक्षे कें
तुस्यवलवत्वात् किंच पूर्वविप्रतिषेधे सर्वत्र वचनस्यारंभणीयत्वादिह तु सुतरां तथेति बूलो
घवम् अपि च क्रियमाणे वचने निस्यानित्यान्तरंगानपिवर्धयेत् ततश्चानिनवनीपिबती
तिद्विवनीपिबतीत्यादावभ्यासे उकारः श्रूयेत यदि तु श्रोहोरादेशस्यापि वचनं क्रियेत
तर्हि च नीपिबतीत्याद्यपि प्रवर्तते
तद्वान्तरंगान्समबाधेज्ञापकं धुवे तर्हि तदेव वचनं लिनवनीपिबतीत्यादि यपिप्रवर्तते
तिदेवता दुर्यस्यामतद्वारत्वात्पर्यत्वोनान्तरमाश्रयाम एवं स्थितेअोत्र इत्यादावभ्यासेअ ६६
कारादेशो विधेयः स्यादित्यपि वा तिकमते दूषणोनांतरमस्तु तस्मादिष्यंवा तिकेश्चैरानप
कारादेशोविधेयः स्यादिति पिवातिकमते दूषणोनांतरमस्तु तस्मादिष्यं वातिकेश्वैरानप
मोदैहादेशस्य चङ्तु ३।३ इ अभ्यासस्योत्सोनिततः अभ्यासे अोपवत्तो णिचोत्र अस्त्रोपवतो

तिकिशयः भाष्यकारस्तु हडनकरीत्या चङ्कतुत्त्वादि सिद्धन्तु चुन्द्रावपिबतीत्यादौ त्यन्तां तङ्गन्त्वा
द्रुह्योर्भेदे कृते ऽभ्यासे द्वित्वं भ्रूयेत नहलन्तारेशास्सह विप्रतिषेधः अतुल्यबलत्वात् तथा च तत्पेसां
प्रवर्तकत्वमित्य ओदौ हलादेशस्य चुत्त्व शरादेरभ्यासस्य तद्भवतीति ओदौ तोरादेशोपदिश्यन्ते
नेतस्यबाभ्यासः चुत्त्व शरादेः स्तादाकारस्थो त्स्यादिस्वर्णः चुन्द्रावपिबति ऽङुद्रावपिबतितुता
वपिबति दुर्णुनावपिबति शुश्चुतवपिबति पुस्फारपिबतीत्यादि एवं चात्र वभ्मत मेवप्रयुक्तमिति
एवं च इतो भाष्यकारस्य ओजढ इ नाकदि सादे अभ्यासे अकारे पदि संमतः स्यात्तर्हि तदुर्थं यत्ना
न्तरमास्थेयं स्यादिति वार्तिककारं प्रति गौरवं स्यात् तं कर्णं नापादयेत् तस्मादस्योपदेशस्यानित्यत्वं भा
ष्यकाराणामनभिमतमिति निर्णीयते वामनादयस्तु महाभाष्यविरोधादुपेक्ष्या इति एतेन
सर्वधातुस्वेवं पर्यायेण वचनपर्याप्त्यतीति समये व किं तु वोदेवस्यैव महान्प्रमादोऽनं
तु वामनादेर्नाम तथाहि पाठ्या वडुन्नम्म अत्र अवर्णपर एव हलि स्यान्तिवत्वं वदता ऽव
र्णादिरास्यैवतद्विधेयमिति तन्न ओर्धकादि स्यादपि द्वित्वे पक्षिपादिशायामभ्यासे ऽतर्
ऽवर्णस्यासम्भवात् न नु नयपये प्रयोगेसम्भवे तिचेत् किं ततः न हि प्रयोगासम्भवापि त्वं

देववृ०
म०ति०
६५

तथाहि वोपदेवेन काव्यकामधेनौ अंचूधातोर्णिचि अप्रत्यये पे वाडि· स्थानिवत्त्वात्कशा द्वित्वे आंच
चूरिति रूपमेकीयमतत्वेनोपन्यस्य भ्रान्तिअपवृत्तिरद्रु मिति दूषितम् द्विर्वचनेऽचीति हि योगेनैः सू
त्रितं च द्विर्वचनपदाध्याकर्षणेन व्याख्यातं तथा तुच्छाय विचरितार्थादो अव्याप्तिस्तेनैव अोः पु
पराजीतिरूपकथनेन परिहृतः पततगालिताच आवत्सीयर एव हि स्थानिवत्त्वमि[illegible]त्याश्री
यतिव्याप्तिरूहा ताएवं च वक्तव्य र्णं दिशत्येव स्थानिवद्भावोऽभिप्रेतः किंच कार्यापन्नो
नकपूर्वविप्रतिषेधेरव राज्नप आव्यस्य सेनाप्यपमर्ते ऽसम्भव ते अाद्धिरूप प्रकारणानोहि पूर्व
विप्रतिषेधः पच्यते द्विर्वचनं परात्पवाधाचादेशाद्ध ओवोपधालोपाणि लोपकिकि मोहत्वेभ्य
इति तत्पाच इध्वेअत्वादेः सावकाशत्वात्तद्वचनम् चापकोलवनं स्या न क इत्यादौ वा व वा वा मः गोदः
कमलः इत्यान्तथा द्रोपः श्लेष्माघ इत्याद्युपधालोपः कार्णो हारतोत्पादौ णिलोपः निपूर्त
इत्यादावुत्वं चैवेतानि न च विशिद्ध तु स्तित्यादौ सावकाशेन द्वित्वेन पूर्वविप्रतिषेधाद्बाध्यन्ते ० ६५
तेन वकतुः विवापलुसावविवपिषलुलविपपपतुः तस्थतुः जग्मतुः जघ्नतुः आदि
दत तत्तुरित्रज्ययरित्यादिसिद्धम् एवञ्च द्विर्वचनेऽचीति सूत्रं नारंभणीयमिति वाच्ति

प्राचां केचिदेवमाहुरित्यादि उवर्णान्ते शः पूर्वस्या निवृत्स्यान्त्यादिति मतमुपन्यस्तम् तत्र केचिदित्यु
क्तेरेव दुर्बलत्वं सूचयन्नाह ते तु द्वितीयं भाष्यादिविरोधः तथाहि भ्रष्टिवपन्तो अविकीर्त्तदित्या-
दौ स्यान्निवृत्त्यप्रसंग एव नास्ति उवर्णान्ते शब्दाभावात् तथा च डतरभावे अवर्णाभावादितिभा
ष्यकारोक्तः परिहार एव व्यर्थ एव स्यात् किं च लोपः पिबतेरिति सूत्रे अपिपत्पदित्य पिबतेरी
दुक्चेति उपधालोपे वत्स्यस्या निवृत्त्यात् पापशब्दस्य द्विरुक्तिमिति स्तीति च थोपिपि
रुध्येत अपिच पूर्वत्रासिद्धमिति सूत्रे कांशिकापंचहेतवः नामासिचि वा ओजडदित्युद
हत्यन्तिकं अभ्यस्यतु अजीगडदित्युक्तम् तत्रैवन्यासकृता णौ कृतस्य टिलोपस्य स्थानिव
द्भावादिति व्याख्यातं तदसंगतं स्याद्विरुध्येत किंच शुश्रूषिकाशुश्रूषिक जंघा वमन्ता निमा नोजं
तापेति वैयाघ्रपद्यान्तिकमपि विरुध्येतेति दिक् पत्पक्षे वोध्यं पं ममवन्नाणे स्त्रकं को
शिकारमतमपहत्य त्रिमुनिमतं समारपन्नापन्नाह केचिदेवमाहुरिति एवं वक्ष्यमाणं तां
केचिन्नाख्यातत्रवि इत्यादिनात्सर्वोपदेवयं षष्ठः भ्राङ्गमाद्यप्रवृत्तप्रसङ्गे पमूल

सन्नियन्तीति चसूत्रभाष्यात् मिति कृते द्विर्वचनेऽचीति सूत्रप्रत्याख्यानभाष्ये ऽकारः तस्मात् संपूर्णसूत्रस्य
ज्ञापकतोक्तिः संगता अत आह यद्यप्रत्याहारेत्यादि अचीभवत् अभीभवत् अरीरवत् आजीजवत् बिभा
वयिषतीत्यादि सिद्धिः दिधिंग्गादिग्रहणात् फलं वा त्वम् तथा भाष्ये ऽवर्णस्य द्वित्वे भेदादकारस्य सन्न्य
ङ्गीत्येन रूपसिद्धेश्चेदूरूपपादनम् अतोऽवग्गादिग्रहणं व्यर्थम् सन्नःकार्ये ज्ञापकमित्यर्थः ज्ञापन
फलं तु पवत्रोः पुयण्जि इत्यस्याप्राप्तिस्ता अवो ध्वम् तथा च बुन्दावयिषति ऽडुहितावाचयिति ऽडुवति
ततोणौ सनि ऽडुडावयिषति चङि अबोडुवत् तुनावयिषति अतूतवत् ऽहुगि नावयिषति ओकी
नवत् पुस्फारयिषति अपुस्फुरदित्यादि न ह्येतत्स्वत्स्यमपि प्रेत्स्यभागावतोकांस्थापलेनोक्तम् ओः
पुयण्जेष्वचनं ज्ञापकं स्तो स्थानिवद्भावस्येति पतञ्जलिना तु तज्जातीयस्य ज्ञापकमिति
पञ्जीहरणपक्षे न्तपि ह्रस्ववर्णपरत्वमिवत्या स्थानिवत्त्वम्प्रिक्ष विकीर्षन्ति दिबाहोजातिव्याप्तिरिति सि
द्धान्तितम् तत्रावर्णपरत्वं किं द्वित्वप्रकृतिजेषां पांतिनाविवन्दितं किं वा परिनिष्ठितरूपे नाघ-॥ ६४
बुन्दावयिषतीत्यादौ तदभावात्॥ नापि द्वितीयः ओनर्नदित्याद्यौ तदभावादित्याशंक्याह॥
प्रक्रियामित्यादि क्वचित् इवर्णपरत्वं विवक्षितं न त्वमुक चैवेत्याग्रहे बीजमस्तीति भावः पर्तु

ह्य.यत्तु.
म.ति.
६३

डीढ्ढ ऋतिक्षिढ्ढ अमृरिढ्ढ अमृरीढ्ढ अढ्ढत लिङ्सिचोरात्मनेपदेष्विति वेट् लिङ्सिचाविति दीर्घ
निषेधः अमार्ष्टाम् अमार्क्षुः सिचि परस्मैपदेष्विति दीर्घनिषेधः रिच अनिट् कृतां स्पष्टपति
रेकेति अशिन्द्वादीतिकसः वलु रेवे न सिचि इति असेवी दिनुनकं नस्यानि द्रासुनक मितित्र
मातीकाः तर्वितेति सेट् अनिक्षुश्य नाभिदेशात् छुटिई ति यान्निक्षांपा नेट् छुस्तः छुस्मा यान्
यंथतीतिय धुश्वीति संदेभ ऋ्याटे गतम यास्त्रे शायचते वयद्नु रिति पजादेस्तु उदुस्तु
रितिगतम् जवतीति अरादे वनकीति गतम् अयान्दीदिति अत्यतिष्यन्नीतसङ्नलुका
निर्देशात् वविस्यपीति संप्रसारणं नु कित्तु स्यादेव उच्यात मवतीति न्तापाम् चोयमदन्त
इतियोपदेशतन्माधया दयौन मन्यन्ते छ समहसने शाक टायनस्तु इति माह तन्मते छछः
मुल्पमते छचितः एषु स्वयं धन इति तास्य व्यानाम्मैत्रे कादपः पठंति इत्याह छीपाः अ
याईता इति वन्दपलाणे धातु छन्तोकार लिवान्दीतीनत्र खारव्या चैनापि तसं र्के
अनुनासिकत्यामतिशानादेलार्थः वतुप्रसादकतीनक धातुसत्रमेतादिति तन्त धा
तुपाटेनुपलंध्योः तचतिकारे रस्यकल्पात्वपीन अंदतयचिधानापि विहितिप्र

श्रीः
६३

शान्किं यंध इति प्रातिपदिकमिति सुपो लुक् शद्धपूर्वी दन्त्येऽक्षपि दध्यत इति सन्त्रे अन्त्यमोपीति
न्यमाताला ते ऽप्रत्यपि कुर्यातिसामसे न्निष्पन्न मिसर्गयवणिकुत्सयते इत्यादिसिद्धेऽस्य दि
सिद्धं तथापि अकुत्सयत इत्यादि नस्यात् ऽपसर्जनस्य धातुना सह व्यवधानाभावात् किञ्च कुत्स
पाञ्चके इत्यास्तस्यात् कणानिमित्तने कार्णः स्वभावादपमेकमेव्रतिमील नर्व्वसन्तः कार्णाद
नामिति ते न हेतुमण्णौ वन्त्यते वटस्कु यादयति स्फेटयति मिवधाहित्रिंगादिति शिरा दुर्नार्थी
इत्यादनेनारा चिका नास्ति किं प्रतिबंधेनेतिभाव: लसशि व्यपे गोरवमामितुशि व्याप्यपेणा इति
पहितान्न योतिमृद्धन्या नाके चित्पठन्यमा हर्यतीति सामानु निकारस्या नेति कारेति पठित्वानि
रकारः परिभव इति व्याख्यात् क्रियातिघटोवपत्ने ऽपि निराकारणात्पूर्वे ह्यपुपस्कृता इति २७
निसाय धायधनयोः प्रतिताने-अणं निपातयति प्रतिदृष्टी स्पर्ध: स्कलग्ग सहित्यादि
वनिवाह्ये भ्यादिध्यादिश्व वात्त इत्याह्वा द्वने वनयन्तीति स्तभने वातजपसेव पामिति हि
र्यापेत: कथाहि लपेश्च न्नी रुहयामातु रूपेस्ताद्धीइति पाठितात् श्थीइति प्रत्युत्तस्य
भूवादयो मिश्रीकरणे अभ्यातत व्वेदेन कृपि: पत्मश्यतेत स्वयं कोर्पः सामर्थ्ये लह्वा
नात्ताक्षिमन्निति द्वैधाप्याम्नात् स्तरिम मिच्छ्या प्योति न्नी रुह्याभात्र अप्राङ्पूर्वकात्व इ:

कारि: कुत्सके कोर्वे दीर्घोपधोयम् ह्रस्वोपधस्तु कथादेर्भवति कतिशब्दोपकरणयोः कुत्सौलि
तिशे गतम् भूत्ता भूणायते भूणो गर्भिके गर्भस्त पत्नूप्रजापाम् अथ पल्लः भूर दीर्घोपधो
यम् भूणयते ह्रस्वोपधस्तु ह्रहोदि गेरोच किंच भूणदिति निदित इतरा वीदितो शाम्यत इति श्रा
कुत्सिपत्नात् ई कथं तर्हि निशामयति सिद्धे तत्र ह्रने नासिद्धमिति यदनीति चेत् स्यात् एवं
नाद्वेतुमति सिद्ध इति गृह्णण नवाघीलगतिः निहत्तिमेव सात् धातोः प्राकृते घेतीति ज्व
लइति सिद्ध नाम लज्जायते लज्जयतीति तु गतम् कुत्स्यात् स्वार्थे इति युच कुत्सनो भूतस्य
कुत्सा कामिति निर्देशाद् कुत्सा तद्भापं द्रिया हे तु हो हेच भत्स भामरान्ते भामरान्ते नि
हूयणम् पवर्गद्वितीया हि रघापति दीर्घः कुत्सत्ताव जे कुह्यते इति स्त्रीर स्यात् सोमे त्रेषा स्पश
कुहेति पाठे लाकोटपते इत्यु हाहरति बन्धु बलं भने वृश्चपते काशोमिव विकत्या र्थो इति कोण
णिजन्तितः वंचति वञ्चिता इति इयामिति केचित् न्माते वेदृशपि वंचिता वंचया वंचिं
इन्यत श्वेति सेटः पर्कः क्रियाविकृत्यानात् पक्षेन स्योपः इति भावे युनिलम् तिकायां वन्क
ण्यम् शनकेथ बंधने केशव श्यामयादि मतमाह प्रशासने साम र्थमिति मे त्रेपमतमाह

२ तिः

६१ म्र
अन्दापतीति संघातेशपि क्लेशकंपनकायं [redacted] या गपशब्दनम्. क्लेशतीतिभ्या
हि गर्दपूर्णिके तने गर्दपति पूर्वनिकेतनइतिपठिला पूर्वनिवासइतिकोचिघ्याचक्षते पूर्व
तीतिपूरणे शपिगतम् जासिरक्षसो जस्पतीति श्पनि मो न्दातो गतम् इहे जहिंसायां जा हेप
तीतिभविष्यतितथा ताउने जसुहिंसायाम् अस्पाणिअनिसः रक्षापामि [redacted] त्विकस्यार्थो इ दिक
रणा छिं गात जासपति जसति जासिल्या जस्त्या जसार पिशु पिशपति पिशुति स्वते चे.
तेचपति शपि हिंसायां तेचपति श्पनि सूच्यतीति गतम् टुपक्षेपे संघाते त्याकुम्बाप: टुप्यति ६१
टुपतीति श्पनश्शपोर्गतम् कुप स्तूपपति अनुकुपत इति पाठे कइति पितेव पूर्व इसवो न सञ्च
भाव: धातूनामनेकार्थत्वात् भिमतार्थलाभ इति व्याख्यातत्वादिति भाव: स्पश स्पाशपते अ
पस्पशत् अतस्मृत्वाऽत्यादिनाभ्यासस्याकार इत्यपवाद: स्पशति स्पशाते इति तु स्पश
बाधन स्पर्शनयोरितिभ्वादेर्गतम् तर्ज तर्जपते भर्त्सपते कथं तर्हि तर्जयति ललिव केतुरिति भि २
तिरघुकाव्यम् भौवादिक स्पतर्जते हेतुमण्णिचि वस्तगंध अर्दने हिंसा वस्तति इत्यो ५
[redacted]
वक्षेभिरित्यचमद्यमान्यकोमात्स्वपे संग. मि इसतास्ति दर्शनयोरिति चोरादिकस्य ज

त्वन्नीगलेकंठसूत्रमिति खं जाति व्यापसिद्धमर्पं यानहुति प्रतिपत्तर्षो वेतना प्रन्द्यतीप्सात्वा
त्विताहेतथाद्र्शनात् स्तीय मे चेति श्लाघनुइस त्रीज्ञप्तसमाजे बोधयितुमिच्छमाण इति
व्याल्लोनात पक्षपरिभाषणे परिवेषणाभि हेति चनुस्य परिवेषइत्याहे तथा प्रसिद्धेः नत्विति
तत्रचदाहरणादेवासिद्धत्विभावः मंदीति हेतुमेवतस्याहि सोर्थः तत्र चघटादिस्यादेवासिद्धेरिति
भावः नन्वेवमितो हेतो न्यायादिम इति मुख्यमते पं बध्यः मतांतरेण चपरिहरिष्यो सहसप्रभवः
इत्यर्थः पूर्णत्वेके पुनर्लेवइति ईश्वरो कोशसुद्धिः कीदृशीति विसम्ब उत्तम्य स्वामिना
चा पाहे पर्दैकामभ्रंशामहतामनिमेहतः नचिप्रः किं महीमोत्र किमुपाद्यहेयमिति
र्णसंकोचे पुनः पाठोऽर्थभेदस्यातः मर्वनेति अपंधातु सिद्धोऽस्यात्तत्रैके पठेनोपपद्यते:
मपुन्यपते च मतोर्मिर्तीमर्वपति इत्योनेति तस्मात्केचांविद्धहा पाठमात्रेणो भावि कोप प्रा
मिति अमनुष्यम प्रैत्रेपयतमाह भर्वनिनुवके इति एके इप्स्यात्सोभ्यावनेतदोऽस्यन
पोतिहिताहेवलुवतीति सिद्धेरई मैद्धेर्भ्याशेपाहेथर्थः स्यात् अवदर्शने त्यर्थेऽर्थमे २
हातैरविसर्गेपिकइति जुष्टाइन वेदपति जुष्टेति इलप्रैस्यो इलतीति गृह्यते वृद्ध तिः
त्विकुने निपुनमपशब्दनेन मतुष्यणपावंतस्तौ तैल्पादिना आमंजन म त्वताप्रेति

६० हलां नांकाकात नहि स काहलाः सेदको इति तेन परिभाषितं येन स्थंत स्याशयः कल्पोत स्य एकवि
कल्प डुमिपाषेत निल एपंत लमु कमे उर्भत इणात मिति हो र्गो प धे इप धापाश्ले निड र प्राप्तः स
जेर्धेड्ढि इतोपामध तोपि धाताम रेति विवेकः नत्विह इति श्रनुवाघ सम्पर्किण साव एपी इत्व
वोति वर्ज हेतस्य साहित्ये नेनत भाष्यमानतान्त्याहः तथा च श्रवीलक पाढ़िति प्रसङ्गे तेति ये नैम
स्यत्स्या सिद्ध सेन पूर्व मेवारं वाधित्वा उत्तिलस्य प्रवृत्तेः पाढ़िकं पू स्ताम यर्थ इति लकारोपध एवप
येतत हस्यादेयोनक होषः पते नवती हलू अतइत्यादो दिगा गमादेर्लत्वार्थं हलकारो इतिहल श्र
मस्तु नाम धातु स्त ऌ कोरोपध एव प्रमतेम एवं हि प्रक्रिया लाघवं लभ्यते आकारैक इ शस्य
लकारैक देश इति व्याख्यानं लोशोपि न भवतीसूत्रे स्ता विपारस्ता श्रवी लकपाढ़ित्य वड
नको नन्वप्येव्यात एतच्च सर्वकं पठ स्वष्टम श्रसमापवत इति श्रात्वं तु नेह भवति नि लंस
पते ईति निर्देशात हेतुमण्णाये वत द्विधानात शत्वमाने पव र्गादितीपा तापमि तियो देवः
तथा च घपुड्येते शस्त्वं तु न भिति पुडु इने चो दपति पुडुणीतिसे गत्तं वज मार्जो वा ६०
जपति माजापति धजेत्से के श्राजपति केचित्तु मार्गैतिन धात्वन्तरं किंतु मार्जि संस्का
रेधा त्वर्थ इत्याहुः श्र गो श्रलोप ण इति कथा दो मार्गश्चलो पण इति पुंजा दो खोजो

अनवकाशत्वं पूर्वकस्यविधेरनिसत्तात् तिकस्यविधयः शौणक्यर्थाः स्युरितिसर्वोपिस्यवः स्यादेवं चा
स्मिन्पक्षे अर्ध धातुरार्गामेव प्रवृत्तिको निकस्य अन्वेवानुशिष्ट प्रयोगात् अर्थवाहित इत्यर्थः प्र
त्तिकृते ति तत्रैव न्यासकृता अनित्यता शुभ इत्यत इति सामान्याकारेणाभिधानाद्धेतिवोधान नवे
पर्ययमिति यद्यपि प्रथमपक्षेपि सार्थकाभ्युपगमादितं तथाप्यासिन्नान्वेवे पर्यसंकल्पिनेत्यर्थः ॥
तामिनयमित्यादि अयंभावः पत्रितत्रिमात्रकुद्वयोर्हि संगन्ता तेषां नकारस्य शिष्टत्वाहेपि अनि
ष्टिमिति नलोपोन स्यात् नकारस्याकुपधात्वात् तत्कथं तेषामिष्टत्वं णिजभावं स्यापवेत्.
विसादिस्यात्तैरितिजभावपक्षे नलोपस्यास्याप्ता सार्थकतां लभमाननुकाशेणिजभावं स्याप
यतीत्युचितम् नवेकुत्रपोति सकृत् वेचमानमतरपविकस्य कुद्वेयात्रितत्रिमात्रिकुद्वयोर्निसत्ता
अंतापत्तौ नकारइति चोकारइत्युक्तइति लक्षुपति लक्षु इति आमित्यनुक्तौनिष्ठा पात्र इति
इत्तो लक्षुः अनुवन्धकत्वान्नेट्य्येके अंगुलः अनुवन्धकत्वादित्यपि यथानेति नलामि त्वन्ये
आदि तमामित नवेतिपक्षे रूपमाविभाधनत्वोपादानादि अप्रयोगात् आदितप क्षेपि निष्ठा
पामिदुतितनवेतिमपक्षे रूपकान्यकामधेनो सिपातम् पदपूरणेत्वात्ति एकदेशोभट्टा त२
टीनामतं मधवेनोपक्व तत्रनेति इत्यौदन्वमक तातुपाद कृतो पाणिनि नामधिशिष्टेवा

५८ ड्ड रूपं विवादितं तर्हि विच्छं भिन्नभिन्ना स्यादपि न स्यात् अथ धातुमात्रं निबन्धितं तर्हि शुद्ध
सिद्धि रेवेति तस्मिन्नाम वितव्यमेव च तेन उ दाहृतं च त आदिवत्वं माधवादिभि रिति दिक् ॰
हलः श्नः पतुशाचे श्रंप आवन्नातो ः सो वेमथः शानज् ना त्ती सुत्वन्य त्तान निहि सुदाहृतं तद्
तदपि प्रायोऽत्र व्यत्यानुगुणाम प्राचा हलः श्नः इति सूत्र स्य म हलि नाधुपयोगसात अन्यथा अथ मो
पवित्रानन्त सुप्रम्नती गुपेन्यतावत् दूरमम नायो गात् तथाप्य नाकरत्वात् तदुपेक्ष्यम तथाच
माधवेनस्तत्रानेषु दाहृतम हलः श्नं गोपयादिकिम् निरस्तम दुहृ तम श्रंपन्त कव्याविति तं
श्रौतो न कारादिहुव्या अपाणिनीयवति स्पष्टः संपुरूकृ न्याधयस्य व्यादत्रं धेरादेशादेला आम्रापौ वच
नात् ब्रह्मलोटि एका चः किम पट् लुकि माधूर् न के छायलितः प्राक रच्य पत्रि ने धातिरिति सकृद्
करि व्याते गिहितस्वेति किम व्याहितम न चायम्नि लोप स्यान्य्या निवन्धावः हे शिवि धौ तन्वि
वेधात् ग्रहिप्रीकोटिन नीतिनाति हि शिवि धौ नेहथ तद्लुकोऽ ॰ इति श्याद्यः ॰ अथ
चुरादिति अत्र प्रसादं कृतासन्नादेव घूनीति सन्न्यम्से पट् सु कत्ता स्यप्रकृतेकं स्पंघो गांदि ५८
८१ तिसपर प्रत्ययः स्यामान्यपेन्द्रामिति नचैव माधवादेहीति व्याप्त्मितिचेन्नैवम ज्ञापकसिद्ध

तेनत्रिगुणपेतीतिन्वितस्यएवनुमखिवन्स्तृतोकेचिदितितंपठंति तत्रामादिकं फलाआवातृति
पनाताकामपाति नन्दे त्रेभि: पितरे घामपिशाब्लिस्यारोहि पृथिवि गतेत्यछलात तपैव
त्रिगुणेत्यरिवात ताओतिभाव: ॥ इतिसूतातृप: ॥ हृणाद्विश्वः श्रम २ नमोमित्सादागमत्वि
प्रतपसरानविरुध्यते तस्कलंतु मतयापादितेनसत्यैत्सं शाशकारो आरणंतु श्ना नतिमप २
इत त्रिवशोभपापमि उन्मूतर उकारस्कालामिति कस्यापः चतुला छर्दिलोत्तमाहस्म
हत्वारेपितीतिभाष्यकारोनिवक्षति हत्तीतिनानुधत्तेतेनचैवं तणहानी सावत्प्वाविः
श्रद्धिनेतनुवत्तिमात् अवतितम्यपः ॥ स्वनुरिस्राघाम न्निगुणचतुष्पयतो इनपातौ
पालंतु लक्षाणि कर्मतेनेपइ छुक्रियनंतां तित्रिवत्तंतीत्यत्रनश्चेत्यनेस्याः सिद्धाति सं
वर्णपेभ्यइतिधुतिकाणिकं पाठसंपेन्यस्यभाष्यधातिकानुसारेणाह संपारियामितिति: ॥ इति
तनारूप: ॥ पवनस्येति श्रास्त्रनेपरेइतिभाव: सुतन्रुत्तुनमुनकारणपधाति छआतीति
स्तओतितिव: ॥ स्क्रमातेर्निर्ततिस्कओतीति पतुमायोनाहमस्कन्भातेरीतु फो: स्क
ओतेर्नैतीति ग्रामाताकमितिभाव: ताओहस्कओतेरित्यचपादिस्ताप्राप्य विशि

देवव्रत १
म॰ ति॰

५९ सूत्र स्वभावविरुद्ध स्वभावे आकारस्य प्रत्याख्यानात् तस्मादित्यं समाधेयम् अयं नमाय: प्रीति:
अक्रोते घञ् रलयो: आपो लिख्याप त्वं करोतीति सुत्वावत परिणूतेत्यादि भागवतं अत्र
आकीर्ति धी इति श्रीधरोक्तिः सु एतत्कृत्य दर्शनं प्रयुक्त्याह्वयेदित्येति भाव: म॰ ६ ॰ ति॰ स्त्य
पं राधेतस्यादि माहिष्मते त्यक्तेन सार्वधातुकानुदात्तत्वे सूते धातुरुदात्त: सि अस्योपस्य पूर्व आ
सिद्धे तु नमिः त्यसौ सम्यग् इति त्यन्यचविस्तार: ॰ तितिमातो स्यधूपधगुणमाशंक्याह अन्तरंगा
त्वादिति प्रकृतीप्साया भिति व छोभि हादेनाकृतिगणत्वा ह६॰ इत्या देशादय: तत्करोति
तिमिव ततो लघुलघ्वंवच्च काख्युक्यो तद्मितिमतिसिंपा शोनिर्देश: प्रकृत्कमिति पाठस्तु ५९
भ सुलंघ्य किरादयो ज्ञातापुति एतेन भूमा कर्म किरादि सत्रमिति व त्वमा मेडपंपो न्देयं ते
सालजिद्धेति विभाषा रुजेर्दशोतिति धालिवेष्टविरुगतो तुदादित्वात् साम्यर्थात् आप
प्रत्ययान्ता इति शेनतु शप् तेन धिक्षापती विष्णापतीति गोपि कल्प: सिध्यतिकेचि ५९
त्तु तुदादिपाठसामर्थ्यात् आप प्रत्ययस्यैव पाक्षिकत्वं वदन्तोऽपि च्छतीति गुम्फित क
ख्यमुत्स्रङ्कुतोपामते तुदादिपाठस्यकेवलं वक्तिताय त्या दपप्रत्ययान्ता च्छेव च ॥

तकृतं इ द्विकस्वे द्वागि घोषसाञुबन्धस्येव २

गु पवादित्वाद्दव घोरः लुहुरनयोव्यालीरिति उद्धुहरन्तः सहमूलमिन्द्रेति श्रयो गात इगड खापा
मकेचि झुहिं इंपड तिपा जात रेषादिकाकेया दिक्रपोत्तत्तिलक्त्तिरित्याह अनुदित्वात्व सुभाष्य
वार्त्तिकसंमत इति न्यासे स्फुटमेव व्याति तिल स्नेहने तिल तिकथाणये तिलः तेलतीति
गंतौशपि तिलञ्च सने पचादित्वाद्दच्चेलम् वेलतीति शपि तिलसंवरणे इंत्सो छ्यादि
रिति व्यातिलामितिदृशीनात् तिलपिलाउं वेश्वाध्वः तरलाद्यादिः द्वितीयो मूर्द्धन्यादिः स्मि
ल्व लेजणे अपंस्यादिति तस्यापिपातिव्यते इह पाठस्तु कर्त्तजेपिफलेपरस्मैपदार्थः तिलश्चनं
रलेहितम् लेहिते व्यती स्यादि कथं तर्हि लिहितुं रूपमेव लिहि व्यते इति भक्ता इवचापम
संज्ञापूर्वकत्वेनानित्यत्वपालोसमाधेयम् वाकृलित्तु गाङ्कुटादिभ्य इत्यत्रकुङ इत्यादिः कु
ठ व्यादित्वेविधामिति तस्तु हु मधुङ्खी होरेक शेच माध्यीत्तसमाधुत्तन्ते लेहितेसाहे गुण-
निषेधाप्तेः नवेकापतिः अलिकारस्त हलादि विधेधाल आपा द्वाल् कहकु निखालेख
नेइति सेभ्रप्रयोग वितेधा होला स्तोता वत कपाल खापपनीति व्याजात्रपः सेटवेत
लिटः घंअर्पयकिः तमचक पीताव व्यापृकोहितो विधा वाणसामपणीदणपत्रापि प्रक्ष ति

५६ दित्यमनुधातिनिषेधमाश्रमतेनक्षिपतेस्याघवात एवं च विधेयमे तभावे कवा कामेदः तस्मा
भाधया दियंयैवा संगत इति अनेंवं नकथम कातं के कुठादि कुपाठेपिपाठि जानीयेत स्मावेः स्व
रूमेव तथाचकर्यतदनुवादेनवार्तिके प्रवर्तीताम एवं यो कुनादित्य विधीयतइतिहरदत्तो न्निके
तत्तदनुवादिमाघवोनिकर्ति । गधेव आतम यस्मात्स लुंडु रूपद इत्युक्तमेव तस्मात्तथा कस्मेव
याहितुमुचिताम्र नत्वयां चीभुयन्तपातोपुनक इतिदिक् । डाकुंडुश्योतिसे इमैः आत इगणेव्या
ख्यातेडुहपाठस्तु डपूती डपूतीत्यत्राक्षिान घेतीति तुमलिकल्याथः पूर्वपाठः स्यात् अर्थः तथाहि
डचूतिं डचूती सा रोपिद्रुवनेशपूतिया दीनोपितया एव दातीले धातुस्य रेणा षुहातं पक्षर
शोतुभयपस्य रेणामधुयो इत्तामिति दिहल ग्रहणपास्येति न चोपल न्दाणत्येभरनाभावः अ
डुपधस्यचेदश्नोते रेवे तिनिपमानमध्यत्पदि हलग्रहणं प्रत्या च न्दीपाद्यभा॰ कार ५६
स्येव तनमानत्वात् । जोभिता रोधोतितीवसहेतिवेड् कुरशब्दे करोते रेवेति स्वपसि
द्धत्वात् यथा गोशब्दस्यानेकार्थत्वे प्यर्थप्रकरणादि विशेषं विना स्वार्गवित्रास्पौवह॰ ..
हेनोत धाकुरतिरपि तिभावः मारसंचेषजेदगोपधस्य न्द्रणः कः मुतेहेत्यः मुणोतिवि

यपोलभ्यते न तु लभैकवचनमेव तथा हि सति लिंगजिघांसेत पर्वैव स्यात् अतो लिंगजीमपव
लनयोरित्यपमेवेह गृह्येन तु पंचमभावार्थ इति तस्मान्निदुष्टाश्रितोहरस्तोत्रपः न च।
कारितमिपमाद्विश्रौ इह संभवत्येवेति वाच्यम् तत्र किं येन नागंतार्थस्यादिति तेषांभावः वस्तु
न तु लिंग उक्तम विवेजिघेति फलीभूत संभवात्तत्र च यितेन नकृत्याभावात्ते न च पूर्वसूत्रे कु
दहिनं प्रकानां लात् कथंचित् तत्साहचर्यात्तु हरेरेव ग्रहणं न तु गृहेत्पादेरिति वाच्यम्।
हा रुधांचपिंधु-त्वा दुहिजिघृसहस्तभिरुधिधातुभिः सह विरोधापत्तेः तस्मादिह तु हरिह
धाधोग्रहणे गृह्णाताहरेश्च ग्रहणे व्याख्यानमेव सरलतामित्यत्र प्रमाणम्। अशाद्गृह्यो इति व्या
ख्यातम् तन्निःफलत्वान्निर्मूलत्वाच्चोपेक्षितम् न स्वस्य व्यापारविसंभवात् न चापि
तिकार्येरप्रत्यादिषु वर्तितेनेः। [illegible] पर्युदासेनेति प्रसज्यप्रतिषेधो हि वाक्य
भेदः असमर्थः समासश्च प्रसज्यतेतिमाधवः तस्मात्स्थलसिवासिषु तासि प्रभृतिषु नेट् प्रव
५२ र्तते एतद्वदेतामाधवादिग्रंथेषु स्पष्टम् [illegible] अविधीरित्याद्विसिजादीनां षु-त्वहोल
कोपहतान तदाकर्षविरोधादुपेक्ष्यम् [illegible]देति कातंत्रे च्यवेः कुतादिषुपठितत्वात् सिद्धं कुव

मपवादः स इति हि सिद्धान्तः स्यादेतत् ऽ ङसिङिति वैकल्पिकमतेनाव भजेदित्यपि भवि व्यति अवीभ
जदित्यादि सिद्धमिति चेन्न तत्राभजीभज जइतिष्या देणा हेनत्त्व पदस्य द्वीरत्वात् तके
थंचः परे तो द्वेकापत्त्या सइति चेत् पाक स्य आदेशादि चिक पत्र पभजनस्य चर्तृत्वात् तत्व
धीतए थंभे दमीमप्रे स्येति गृह्णाण अपचेर्ताभ्यु पगमेतु भाजी नाश्चत्वात्पत्व दोषः न हि तेषि
धात्वन्तरेण सू द्वा: अपिहि त्रिदितत्स्यापि गुणाभावात् अनुद्दात्तत्वे न पर सैपदं स्मभजा च॰
सनालिङ्सि चोभित्युगामङीभ्या च परित्तु च स्तेभर्धजीतित्युचेत् तत्राह भजलोपंलोवैवोमिति
चत्त्वेहेतावाह द्रदः पान्दिके:पंचमो घा स्यर्थ: स्थानिवत्वादिति अनभ्यास त्यो साभावादिति भावः
द्वित्वमभ्युपेत्याचिक्रमः हलीत्यकोदुर्विदः धात्यन्तरेतोघामावश्यकत्ये विह्गादित्यनिर्मं
नकेवाभर्जिता जाभर्जि ब्यती त्यादिह्यं न सिद्धेश्च तस्मा चथान्यास मेवरमणीयम्
अथ लाघवे पन्त्या तेन स्यात त्वंचिकीर्षितम् तर्हि भक्षीर सो रितिपाठे त्वात्र रेव विधी
पत्तां स्त थाच न कोपि विशेष इति भावः पूर्वत्रिप्रतिषेधेनेति नित्यत्वादित्यपि स्तुय बम धातु
नारस्यग्राह्यावपि सताकृत पसेनित्यमाग्रेता नित्य ता पाः सन्दुपाचे रोधेनक्षरिवत्त्वेचो
ष्ठतम् चिजड्ठ्ठ्द्र्हवत्रिघस्वेतिसर त्वान्ममात्रा पुल्यायस्या दिरित्यक्रवर्तितेतेन ड्राह्म ५६

धेधेन नजक यमगीति महत्त्वाचुवम् किंच यथा न्यासेव लीभज्यते इस त्वरीको डेक निव
तिवात्पितुमुर्धेशब्रहणमनुज्ञातपम् इदानीं तु तदपि माह्लिव सौ सा धुवम् तथा तु नकृतमिति
२ वैति [illegible] पूछाकस्यनाला वार्तिकाद् वैन रसो [illegible] वनास्ति चमिति य तार संइत
स्याप्यु नक प्रापत्वात् । किं तु भाष्यकृता सूत्राभिसंधिना सूत्रं भिद्यते इत्कोपेन्तिता तथा तु नकृत
मिसेताव ज्ञात्ते तुहद्दतीयम् तं सूत्राभ्यामिसंक्षिप [illegible] विरह प्रपञ्चम् तथा हि हल्स
वेदपि खिद्रसन् लिङ्सिचइ पातीन्मुते हो जाभ्य [illegible] यो चेवं [illegible] पड् किं चाभिकः साभ्या
सस्याहि भज्ञ माबोध नेकुनो [illegible] पथा दिसं पून लभ्यते तस्यानि यथावधे दितस्मात् तु यथा
न्यासस्यात् यो [illegible] नीति यथा हि भगवता सूत्राभिः संधिः इस नस भावे पञ्च हो बाः अपि हि
दिधम गिगुः वभज्ज रीत्या तिष्ठते वभ गगुः वभज्ज रित्यादि स्यात् स नीयते तीति कस्मात् दिम
न्ती ति ना तिष्ठते विभज्ञा तीत्यादि स्यात् हलन्ता [illegible] तिसनः किंत्वात् लिङ्सिचौ स्तात् भ
न्ती किं भज्ञ [illegible] तिष्ठते भन्तीक्क मभ कु सादि स्यात् लिङ्सिचा [illegible] पदे वितिकित्वात्
वङ्परे सो मभज्ञ दितीष्यते मवीभज्ञ दिथपि स्यात् [illegible] इति सत्यमेकते: ॥२२॥

ध्यवृ.
म. त्रि.

५५ पदांतविधिप्रकृतम् ... नइत्येक इति से दुः अनुदात्तोपदेशानिर्देशात् ... इतित्वा दयः ...
... मस्तोद्दृत्तपाठः ... ... इत अनिटापा अौ ह्तिश्वेति नत्य प्रसंगात ...
...ति स्यात् नंहि प्रसंगः तेनलोपधयोः प्रसंगोस्य प्रयुज्यते लोपधेन प्रयुज्येत इत्यर्थः॥
प्रयुज्यमानो हम् मित्यादंसादेचः परस्य पस्य देशानांतेविधानेनास्ति सख्यात्ति देशएवे
त्युक्तिर देशविशेषणत्वस्यानिलः प्रसक्तत्वेनोपाधितं परित्यान्न्यपाधितकत्वनोपो गात
इहतुमित्वेन न स्यादयोपाध्यते स्यात् नवकोनिर्देशसामर्थ्यात्तु देशान्तरे प्रयुज्यमानोपि
रम लोपधे निवर्तयतीति तदिहरमः आदेशत्यागमत्वे ङ्डिति चथा२ तमः प्रत्ययत्यागम
त्वे इति स्थितम् भारद्वाजीयास्तूपठंति मव स्तोलोपधयोर्यो व आगमोर मिधीयते इति
अव स्यार्थः समःक्तिचीत्पत्तौ लोपग्रहणमनुवर्तते रमस्तु आगमएवेति अवहरत्तोःव
त्तोरसरन्यतरस्यामितेवस्तुबमस्तुरेह इति वः संघातः तस्य अत्यादेशः एकारस्यर्थः नमो
कृति एने कृते भजनाभिलोदिसिद्ध्यति अकाराभावपक्षेतुभञ्जोद मित्यादि कृति
तु अकारपक्षे भज्यति रित्यादि तारभावे सम्प्रसारणेन तदेवरूपम् एवंच पूर्वविप्रति ५५

भ्यते प्रत्ययांते पूर्वत्व इति विधानात् किंतु कुत्ये घ: स्यात् तथा हि भव जालाभवात्तवोऽत्रयंडत्वभि:
नं च न ड्ये ता इति भयो गा स्य व ते केवे दे भत्सिद्धा ति हृधो त्यतिति भाव: प्रयोऽहि त्वतिति कश्चितु इदं
लक्षणं कर धाहि ना भिव भुजा ही नामपि सता पूर्वं मिति स्याव त्रोते त [illegible] कैव टादि दुन्दूपि
मिति भाव: [illegible] व्रते षभिति रूपमिष्टं घा धुत्वं च [illegible] विशेष: उक्त: ततोऽन्यदि पूर्वा:
यन्नाशाये ति [illegible] नवेभूतं पातयम् हेयलतं [illegible] कांडम हहरति [illegible] त: [illegible]
[illegible] इति [illegible] यो [illegible] भूपा [illegible] तत् संपत [illegible] अयेना नत
रिन्द्रभूधीततं [illegible] म्या ते सन्निहिता भिन्नूहृतेन पस्यमई आप गा ना धयर्प: [illegible]
ति [illegible] रिवात् भवाति [illegible] ये ति हाधि स्यासि [illegible] पर सौप रेषु इति निषेध: [illegible]
डीति किम [illegible] पते प घाधि [illegible] नास्य धा त्वन्तरत्वा त् दृष्पदं स्य त्वभ्यासनिमित्तं प्रेत्सपरं प ३
त्वाभाया [illegible] निरवे ना तित त या परिसाय भिक स्या पि कुत्सं भवतीति ता पना र्थ मि त्युक्तं तेन जिघापति
वतीति सिद्धम [illegible] सामाम [illegible] [illegible] [illegible] हाधुपथ्य स्तान इहैवं [illegible] तमकर्मकस्ये
त्वाहित्य मिति राधोऽकर्मका [illegible] जितेति त्यातिभाव: [illegible] शद्लवेन ध्वत्ते ति
प्रगल्भते शद्ल धदू शहज ध्वो इद्ध तीति त्यत्य गाहि सूत्रे राधिकं नोति विधाना इत्यन्ये [illegible]

स्थक्तुद्
म॰ ति॰

२५ उपसर्गास्यादिति॰ इत्तानुपसर्गीस्थितिस्तु न … निःषुनोति निःषेधतीत्यत्र प्रा
तृः सिद्धा नैतु … भिषज्ञौ … शब्दं … वेवीति … भवसेव॰ … दुःषुरोति दुःषेधतीत्या
दिषु षडादयनुः । तथा नयमः दुरः षत्वणात्ययोः उपसर्गत्व प्रतिषेधात्॰ … प्रादय॰
प्रसेवोपसर्गाद्दुत्सुकम् ॥ तेन इह न निर्गतः सावकः स्यात् निःसावकः … प्राहिणोत्
क … विशेषकत्वेऽभिधानापत्तिः … विशेषकत्वे तु सुनोति प्रत्युपसर्गत्याभावान्न षत्वम्
अभिसावयति॰ एवं सत्यादिष्वपि … स्यादिष्वभ्यासेन … इति वक्ष्यते । तत्र
सोढ … स्तावन … अभ्यत्या … कर्मेति … प्रकरणं व्याख्या … सादिरपीतः । ष
… प्रथमैसा॰ … सेति॰ स्तम्भेः सोढस्येति॰ स्तम्भु स्तुम्भु स्कम्भु स्कुम्भु इति सूत्रे निर्दिष्ट सा २५
रेधनार्थस्य … नतु … अभिस्याभिप्रतिव … इति पठितस्य स्यतिभावः । एतत् … स्ता
प्रतिषेधोऽनुपरिभावयापास्यते॰ … प्रतिषेधो हि … नकारादिविशेषरूपमुदाहृतं
सोढस्य सन् … इति सूत्रानुगीतमतम् ॥ तेन विस्तम्भते इत्यादौ षत्वं न ॥

[illegible]

वः त याहि भनिष्ठकारिकासु सिध्यति। सुवत्यो: १ पना दिर्हिशात लिखितं सुधितमिति
सतायु स्ह तम् । इत्येतु इतितोबतिनकाया भिन्दुकरयाते। निष्ठा पा मिरान स्यात्
परस्य विभाये तिनिषेधात्। अतएव त्यासपस्मिञ्जो ब्यो रियिति भिबेरुदित्यम ताविमि
तुक्तमिन् ख्यसक्तौ तत्। सन्नोती सारि नापंचा शितपाति दिशो पड्‌भुञ्ज्य सस्य र्थ:
निमभि सो भवीती ता सेवत्यं ने स्याकर: स्या दि वोवाभ्यासस्य वत्यं नंसन्नो त्यादि
क्षितिनिपमे नाति गतोर्थ मेतत् सेनये तिराव ना: सेनया अभिपाति यभिवे
रापति। शपा दिर्दिशो पड्‌भुञ्ज्य सस्य र्थ:। नचानेका र्थ त्येन पड्‌संभव:। कोपी
योपेत तआचा रो कोपड्: संभवादि स्यात्: सेपेति शपादि दिशो पड्‌भुञ्ज्य लस्यर्थे
दैवादि कि निश्च त्यर्थ स्ये ति हरदत्त:। ते न प्राति सेवि धीत्य त्राभ्यासे बत्त्व त्तं ॥
अत्र भाधवेन मतां तर [illegible] पंज पस्ता सिध्यति लिङ त्यर्थ एवा पंशपादि दिश:
शिताशपानिषेधस्तू नेह प्रवर्तते ते॥ सेवते गीता विविति लिखि भ स्तत्र सितौ

पानिर्दिशा इत्याग्रकात्‌ सहिपड्‌भुञ्जित्य परिश्रातो नार्थधाम्। नत्वतीउ त्वयोतिद्दृशा कोत्स्यधिर्द

[illegible]

श्रीशब्दभ्रमे
म० ति०
२६

सिसृक्षस्त्यादिनां ते वाऽमनेनषोपदेशत्वमावेद्यते इति स्फोनिकरपि व्याहृतेवा पतुष्य
न्यपयोगव्यवच्छेदेच्छिद्वे: सत्व निषेधानर्थक्यं स्यादिति नन्वाहु० तन्न सत्वनिषेधप्र
त्याख्यानार्थमेवाकारे द्वितीयककार इति वक्ष्यमाणत्वेन इष्टापत्तेः यथा
योगव्यवच्छेदेनैव सेवति इत्यादिरपीति मेत्रे जानित विरोधो भावेनं तदपि न ॥
सेव्यवेव्य इति धातुद्वयपाठे वानां द्वितीयधातुपाठसामर्थ्येन सादित्योपपत्तेः । तादृश
पाठविशेषाविरहे अयोगव्यवच्छेदस्यानिर्देवत्यादित्यादिक० ओहाङि० इति त्वंस्त्वि
दितो निष्ठायामि तिद्युभयार्थमिति ओहाङि निष्ठायामिसुपधो हस्वे: आहन्नः ।
आहनमान स्यादस्यादने० अयोपदेशत्वादित्यस्य दत्त० यकाररहितो व्यप
मिति० तथा च पपुष्यते० मधुस्वदितं कुलमिव सुपूतमिति० मन्यविस्ये ने० हिं २६
सा० क्रैशनपोरपीत्यके० आपं कारवपि० इहवाये निरनुषड्० एवंहि त० विध
गणपाम० अयमहिदितिकाश्यपास्यः । तद्वृत्तिविरोधाच्छुन्क मिति ना

स्येशाः संघातजोः॥ एभ्योऽन्ये ऽकारलक्षणो नासंगृहीतान वइ धातून् तशंठ ग्या हि कतप
संगृहीता इति। आकारेणारि: व्य बकगतौ। अच्छिदे अभ्रन्सरतौ। हाद आह्लादने। व्यल
परिछ्वने। शिक्षवशाये षिमइन्द्र कड मदे। एते लोपदेशा इत्यन्वयः। भावानुपकाचइति
नोक्तम् तत्र सुचित्सूत्र्या लगंति व्या पृः स्वेच्छ। यतु व्याख्यातारः आहुः। ये षां स्वतंत्र
वयकारादित्वं पठ्यते द्विजादीनां तेषामुदयर्गम् द्वितीयपक्षे दोषि लोपदेशत्वं न निवर्तते न
चेत तएव लोपदेशा नाम इति निपम्यते तथाहि सति द्वितीयवकार इति पक्षे सत्य
निषेधोऽनर्थकः स्यात् मा वेते लोपदेशा एवे त्यपि नोपि षेध क्रियतो। एवं निर्दिनादि
रत्वक्षाति मे वेपन्यास कारादिभिरनुक्तत्वात। भाः संभवमात्राभिधानं मतमिति।
अथैतेषु वर्गाकम पञ्च वोणान्यवो गोन भवन्ति तो तर्हि व्यर्थ मेवेत्सन्। अपि वै
कस्य तत्स्वरूपस्यात। किं वलिवेच नापलोपदेशत्वं स्यन्तराणन वोधयती स्येत
नोवतारि कारस्य संगता। अपिच धातु पाठे ये आमाद्दो वकारो न पठ्यते। साधु

न्यायादिरिडभावः प्रतिषेधानियमस्थतो नित्यकत्वनिषेधनो नामसत्तेद्वायाध्वतइतिमन्यमानः सिद्धे
विधेयस्याहि एकमेवरूपं नत्यनि दूमपीत्याहुः ननुविप्रतिषेधनियमोऽस्तु कार्यहिश्वस्यैर
रागतर्हि लिखेवइति मैवम् कृतेऽन्यथो तमादिकीतोऽनतः पीधतोऽपः स्तुतः सामसोमयोगीता
विरहेशविरोधापत्तेः स्यादेतत् अस्तुप्रकृत्याश्रयस्य निपातः प्रात्ययाश्रयस्यतु नसंभवति अव्यहता
प्रसंगत्वेऽपि सत्त्वाप्राप्तिनिषेधप्रापकत्वात् नह्यसंभवत्वाश्रयः प्राप्नोति यमंडलांतत्वात् नाति
प्रत्याश्रयः थसोऽकिस्यात् एवंचबभूविवेत्यादेः प्रयुक्तः कितीतिनिषेधोऽडर्वाऽरइति चेन्मैवम्
बभूथाततंथःजगंभमबथेतिनिगमेइति सत्रे यांचस्सिध्यवथे तिनिपातनाभ्यासापात्
भः स्यालङ्ड्ः ख्यातकर्तव्यतपालम् अव्यहतात्स्वथ सतिविपत्याये गात् व्रमादीनांचाकितेननित्य
मस्यवसत्वात् अवतात्शयात् उपदेशइतिपतञ्जौरस्तु आदिहापकव्यते नित्ययहणामनिटोवि
शेषणांकृनित्समनिदितिपैरूपावां तासैः सांनिधानात्तत्रैवेतिविज्ञापतेतासिचकृपइतिसनिष्कि
तंवानुवर्तते स्याह तासैनित्स्यानिटिति समुदाया नाइतिः यथातासैनभवति एवंथल्यपीस्वर्थ
नित्यानिटः किं डधागथनाप्तातासैनित्यानिट् स्वरत्यादीनांविकल्पेटत्वात् गमिष्यति

३० नित्यमिति तिकाशिका यत्तस्य विकल्प निषेधन स्याविऽभावस्य कादि नियमे ननिवृत्ति रितिप नसे
वेध्यम निषेधनिषे भ[illegible] नस्येवेति पन्सेतु नित्यग्रहणाभावे पिस्यार तेस्व औ ड्डि कस्यो नस्या
दितिवेध्यम कि [illegible] तु तत्र पर्थमपिनित्य ग्रहणम तेन क्रमेणपि च क्रमेण घेति भवति नहि क्रमिकत्वासौ
नित्यस्य स्तु क्रमेण नात्मनेपद निमित्ते इति वचना तत्सम्रेण देसेद्भूत्वात उपदेश इत्यप कर्षतात्स्य
संज्ञभाग्हणास वेसकू तिमविष्यति उपदेशेत्यत: उपदेशे किम-कर्ता च कर्षिष्य अत्यत: किसमे
१ तांविभेद्रिप तपरकौ तान्किम राकू ररभिप ताप्सो किम जिघ्रक्षति अग्रहिष नित्या निति: किं
संनकी अर्जिता अनीज्जिप-सतोभाग्हणास्य दीर्धो नेषु तावन्नापनिषेध: स्यादिति पत
पाकरणात इल्यानेषु तु अचस्ता स्यादित्येवसिद्ध:-सइ: इओपधपिसे दूत भापिस्य इ-स्यात्ना
स्तिश्यात्मनेपदित्वात सुअस्तु छुन्दसिवव वेति निपातनाभ्यनामि ड्डभाप्रम नचवह्नी
दिघ्रुपरत्वान्नित्यत्वान ड्डोपत्व च कृते ऽनजन्तत्वात्स्याद्यापि स्याप्र वृत्तिरिति वाच्यम ३०
तत्रोपदेशग्रहणात्स्यापकर्षणात्तस्मान्नियमोऽपमिसार्ह अस्तु नास्यैवेति स्यादेतत्तत्तु
दुर्घोधानां विधास्तिभाग्हणा निपमादिदृस्यात नव कादेत वे स्यादीनां च वे

न्येवं तुं संमते इत्यादे उक्तः स्यात्तस्मात् पूर्वस्येति न प्रवर्ततीति चेन्न। तत्र हि स्थानं भोगीति प्रकारविशिष्टं
रूपमुपात्तं तत्र वोभयोरपि सान्तोऽशीति भिन्नविशेषाद् भवत्युपात्त। एतदेव माधवग्रंथे स्पष्टम्। ननु सादि
त्त्व ओरित्व उक्तो न सूचितम् तत्राह योगेति। अत्र योगेति सूत्रे सरेः सेवक्तो माधव इति भावः। ना
गुवर्ततइति। स्तम्भे इत्यर्थः तथा चैतत् सूत्रे विना योगविभागइति भावः। अवतस्थे आसेवनमाध्रपरा
व ५ पथाश्चि मव सव्यात्ते अपि इरस्य भावः आगि इत्यत्र नतत्र पुधीत्तत् सुरूपादिति निषेधे प्राप्ते अत एव
चिपात्त नाम्नावे प्रत्ययः। अत्र विग्रहातिमांसमेव सशद्वं नकेद्दत्यर्थः भोजनोकिन विशीति॥ ल
धीराः धीनिवि अतः छेदसेवते सिन्नवन्धने नको नः अजोजान्व विधितः विषयः। प्रत्ययविशिष्ट
केचि यहसांकिमाविसि नोति पत्नौ बुधिरावन्ति इति विषया इति प्रपञ्चयाने तत्रापि यहेव त्यसात्वे प्रामादिकेः
विपत्ते तु संताजे बहुमतिरो सद। आगमः परिष्करोतीति यथा स्तु स्वंज्योह्यस्य सगीसन्नोतीमेव
सिद्धं पण्यादिपूर्व परेतयोः सिजादेनं नाआवपेत्तितिकस्यापि पुनर्वचनम् स्यादित्युद्धाकेयः
पघापिनिविष्टे धेत्वाद्धे अभ्यासस्य उपसर्गात् सजोतीत्यनेन सिद्धम् अभ्यासात् परः स्य तादेशाप्र
त्ययपरोति। तथापि आद्यं वा कंयपदस्य वर्णपा [illegible] मिति॥ तथा हि अघोपदेशा [illegible]। सेनया अ॰

श्रीशम्भजे १
म॰ ति॰
२६

भिपानुभिषुत्ति अभिषिषेराषिषति। अवरति न्ताभ्यासार्थमत्र। चर्करीतं गोचीभिरेोिति छौाघ
तिाप्रति विद्धार्थं च॰ अभिषिषि न्हाति· षिचिर न्हारतो। स्तोत्ति पाषारेवेति नियमान्नित्र गतिति ब
तेन्ररुपसर्गमात्रि तभवति॰ अभ्यासस्येति द्वितीयवाक्य नृनियमार्थम स्यादि द्वेवाभ्या
सस्य नस्रुनोगादि द्विवितित्न्न संतु सू प्रेरतो॰ अभिसृसूषति· तत्र ऽञ्नियमाद्भ्यासस्य कारस्य
घत्वं नह्तिीयस्य स्तौति रायेवेति नियमान्ना। चो: न्तकर्मणि· अभिसिषासति· इहवतोऽभ्या
साद्भ्यासोत्तरस्य घत्वं पूर्वस्य तु न ऽन्नियमात्॰ विधृ शास्त्रे। दृश शास्त्रे शासनमिति· अन्ये तु
शास्त्रमिति चंव इा नभि त्याहु:। मांगल्येमंगाल्येत्रपा। स्थापेर्ञ्ज अ·भ्रलोभ्रलि· सस्वलोपः
वि ७ स्यादिति॰ पदत्रीति वर्तते· तत्र प्रत्यसत्तेभ्रलोभ्रलिसस्येति निर्दिष्टत्वात्तयोरेकपदसंब
न्धित्वे विधिरयम॰ ननु सोमसुत् स्यादेतो हे· सोमपदे स्यादिति· नई शद्वे· नट अव स्यन्दने २६
इत्यादि:। तत्र न ऽन्तादि निधनादि: स न्नेह ग्रहणे। नाटीति दीर्घ निर्देशात्· नाथृ नाधृ
याञ्चादौ॰ दुनदि संवद्धौ· नक शब्दे· न्न्नये॰ न्नोगादि· सेव। एभ्यो भिन्नो इत्यर्थ:। २६

विभक्ती तिके चित् लोन्यं चे अस्या जन्नो बुपा हडविवत: त्निलिजासगसोतीतिजु स्रो हे न्हीबहि
सापाक्षीति अगो हे त्निरा हिंसा पाभिति तनो हे वोपरे त्व सतु न्लि सेस्वपिवो रितिभो ह्रि: त्निहि सापा
भितिस्यादि दे रिकंचाह लजलजि लजपापाम ओसजे ओप्र लयोभीड इतितु हो हे लज प्रकाश
नइति कथा हे स्व ङीतिपड पुडादि इलुके भावार्थ: तुजिपालजे भाषा वो विपृ आहे गज गजि
गजंम रजेच अपं चुरा रावविशब्दार्थ: गजेशाहु इत्यत्रे वस्वज ववजतु: वव्रजतु: अहो पध इति
न पाचन भ्न इति द्वित्यनिषेध रकारं विहाय टीशहु स्यादि ते रकार स्य कुलेच त्वेच आदि विल
आदि इत्यादि सिध्यति न च पत्यन्त्या गेव कुपं तस्या सिद्ध ला तप रत्वु: पूर्व त्रा सिद्धे नास्ति विप्र
तिषेधो भावादु ना रस्येति न चो नारंगत्या न कुत्वं स्यादेवे ति वाच्यम् सत्यपि तस्मिन् सा हस्रासि
इत्यपाद् कार द्वयापभिति वु भ्वादि त्यनिषेधात् न च पूर्वत्रा सिद्धमा दु ये इति निषेधः शंक्यः
द्वित्वे हि स: ननु द्वित्व निषेध विधि भावः तो पधइति नथात्व पू र्वत्रासि द्वीप मादि र्वचन
इति कुत स्यासिद्धत्वा भावात् काद्य पसंहितस्ये द्वित्ये हला दिशोवे अपदि हिपते आदि

कारकारासातमर्थांतस्य नाभिर्वतविधानविशेषविर्मात्र मनात्मपाभिते ६

तांग्रहणे तस्यथा भटुर्यितः येन नाप्राप्तिन्यायेन बमारेकारादित्रिपमप्रापितस्येव बाधो वि
स्यादित्याशंक्याह नवेति नवेत्यारस्येति नन्वेवमुपदेशोऽयात इतस्यैव बाधः स्यात् अस्ते
प्युतस्यप्रसंगएवं नास्तीति पादितर्व्यवस्ताद्यादिरपस्यैव स्यात्तत्कं पंचोग दुप प्रापित
स्य पुनर्नन्मनाह दूषोरंतरंस्पार्भाबोपेतारसोविस्तानिङः पञ्चीतिनवे धः सभा एव
अस्यभवे सकारान्तस्यैवेति व्याख्यानात् सर्वे असिद्धिरीति पदं वेहनास्यस्थेत्यनिते
नित्यं नाशी स्वजुवर्तत इति के पठितोऽर्थः। बत कादिसूत्रे सत्प्रभृतीनां ग्रहणामेव इ ३ रूप
स्यापिबाधक मसतुपरस्तात्प्रतिषेधे अपवादाभावे सेतरूप हितात पञ्चरूपमपीद माके रे
क्षिपतानितिमूखे खुप जुव द्रुम् तनमंपो अ वके वितु जमर इतिपठंति वज्रकंपने ही
प्रोत्यामंक्षेपती गतः पुष्यो स्फूर्ज्ज द्वितोऽथुच स्फू जपिुः आकारानिष्ठानुवर्ण्यः स्फूर्ताः
स्फूर्तिविचारः श्रोत्रितश्वेत्यनितुल्यं स्फूर्ताः स्फूर्जितवा जेल विभाषाभावादिकम्मेतो तिति
वेद अस्य दीर्घोपदेशे नोपधा पाचेति दीर्घस्यानित्यत्वापनाह सूत्रीति ऊरुदितिइत

नसोचनाच

यस्वोरथास्तेऽतोस्यात्तवारित्वर्थः। द्वितीयपांचमयोरपवादृत्वाशहा॥ षष्ठीचतुर्थ्योर्वेति-विभक्ति मरकृदृद्वितादिवृति

॥:घक्वात्‌ विशिष्ठकार्यं नातिवेलापादेशौ स्तसौ वानुहातौ ताय
न स्वावसनसौ ऽनृविधयोर्नवोः घक्वात्‌ षष्ठवचनान्तयो
न सौ स्तोयानायोरपवादः। तेमयावेकवचनस्य। ऽनृविधयोर
: षष्ठीचतुर्थ्येकवचनान्तयोस्तमेएतौ स्तः। त्वामौ द्वितीयाः
ऽनृविधयोरनवोः द्वितीयैकवचनान्तयोस्त्वामाएतौ स्तः।
शास्त्यायतुमाधीहृदत्तातेमेपिशर्मसः। स्वामीतेमेपिसहृतिः पा
मपिनो धिभ्रः सूत्रं यानोदृत्तिशः पतिर्धी मपिनौ हरिः॥ से
नः शिवं जोनोरघासेनो वधः सनेः॥ पहसरपोः कुमः पा

इत्यादिवनेन चतुर्थ्यन्तसंस्फुटीकृतम ३।

...वा स्तानिति· नन्वत्र संधाभावे तथा स्त्वात्वे नामुकुव्या दृश्यानापत्तिः। संधौ तु ऽभयतं आश्रयत्वे तादिथत्वाभावेन कथमत्र प्राप्तिरिति चेन्न॥ संबेघोऽहे को देशविशिष्ट सपूर्व नत्वेन पदत्वात्· समानत्वस्य वैकुदेश विकृतेन्यायेन द्वितीयो हासर्वक्रर्ध
...इति· त्रिभिर्त्तत्रिभिर्त्तिनो ऐकृथावत्रस्यत्वे ऽस्त्वर्थ· कं समानवाक्ये इति शुक्लस्यादि पाठ्ट्वर्थः २। त्वेनत्वाल्पूरित्वाशयः

...हैमता भूत· त्वं पातु· मां पातु। अप हरो ...माये दे रशो बे: संबेघो ऽस्मा
...सः सर्व हा वतु। स्वाम हरातान्न्रूप मोत्ता विभ त्त्विक्रूपो देवा। ने हइति
...सु वेधवीति। समानवाक्ये निघातयुष्मदस्मदादेशा वक्तव्
...। एकतिङ्· वाक्यम्· तेनेह न· ओदनं पच तव भविष्यति· इह तु
...व। शालीनां ते ओदनं दास्यामीति। एते वांनावादयो ऽपवादा देशाऽ
...देशे वा वक्तव्याः। अन्वादेशे तु नित्यं स्युः। धाता ते भक्तो ऽस्तीति
...तो ऽस्तीति पा... तस्मै ते नमः इत्येव॥ नचवाहाहैव युक्ते॥

...तिङ्· तद्युक्तिरभिलर्थः· स न यद्यतीयेत स्नात्रस्य न यथस्यात्यम इदं स्वशास्त्रकार्यीत्वेत्याकवाक्य
...साहे सो कि केक वाक्यत्यचत्वपि न त्याप्तिः। समर्थ सूत्रे भाष्ये स्पष्टमेतत ४ ओदनं पचेत्यादि· समर्थ व
...अभावयिषये एवतत्प्रसतेरितिभावः ४

...स्वार्थे ...तसमुच्चयार्थे ...सेदस्वार्थः। ४ परं परेति। ...अथ ...प्यादिस्वेत्यर्थः। ५। चेतसेति। ...
...खेतद्धिद्वि ...महार्थमिति भावः। ६। परं परेति। ...त्यादिस्वेत्यर्थः॥ ...
...इत्यादि ...साधने ... प्रतिबंधः स्यात्॥ ...
...प्रति ...। ७। भक्तस्तवेति। ...
...तिभावः॥ ५॥

...कपोतोमेसेमाऽऽशास्तु। हरिस्त्वां मा च रक्षतु० कथं त्वां मां वा नरक्षे
...पुरुषहतोसा...ग्रोतोऽयं निबंधः। परं परासंयम्येतु माऽऽशःस्वा
...हरिश्च मस्वामि० पस्वार्थे श्वानासोने। अवकृष्णशानाथे धा
...तेमाऽऽशानस्तु। चेतसा तां समिन्हते॥ परं परासंबध्ये व्यपं
...: भक्तस्तव स्वंधापत्ति। मासो वने तु। भक्तस्त्वा पश्यति वन्द्य
...पूर्तीपा: प्रथमा वा विभावा॥ चिंचेमान पूर्वी तथा च मानीतासंपोस्वा
...वाऽऽशावास्तु: भक्तस्त्वमत्वहनमेन हरिस्त्वां त्रापते सममाम० त्वा १०३
...धा- सामंत्रितम० सम्बोधने पाप्र मातर्न्तमामत्रितसंरक्ष्वा

...हरतांऽइस्वाहा ...नेनेथ ...किमेते ...हरिस्त्वामि ...
...मध्य ... सामंत्रितं ...
...ममहा ...
...प्रथमा ... स्या र ३।

वर्त
ष्ठीति गोतोस्मासितीस केवकारागम ति ऐश्वान्नविरुद्ध स्या अप स्यादित्यर्थं हि नामम्भोरेच तैया हा यामए कान्तर माश्रित मनं तिक इतिषष्ठां तर
आमत्रित निघातनिषेधविधिरिति सर्वं भाष्ये ॥ अग्नेतव ऐवास्मानित्या ऐश अग्ने नयेसव तिङ् तिङ्इति निघातः। अग्ने इन्द्र इस यत्रा मे
तिविघात इति विवेकः। २ प्राचीनमिति एवमेवगोन्श्रीपतेते हि पुगंस्य रामित्वादि सिद्धिः।३ सधेर्वा निघात इति भस्य आनुइति शेषस्तस्यम
रीसनयो वीधकाभावाभवतिशे अव्ध्रीलस्यार्थ नपरा हिस्यास्व ते नाहि भवः॥५॥ राम राम राम राम० हे राम०

त्रितं पूर्वमविघमानवत्र० सव्कम० अग्नेतेतव० ऐवा स्मान्याहि० अग्नेनय० न्त्र
जहृता० इह षुक्ष्म इक्ष हातदेशातिऽ० तनिघातं आमंत्रितनिघातश्च
र्धहारन्त्र ऐवन इस यतु ऐवेपस्या विघमानवभ्दावे पि ततः प्राची
खितहाभ्रिसा ऐशः। एवं इमं मे गंगे यमुने इति मे यमुने इत्यादि ८४
ति नाम० त्रिताविघमानवभ्दावे पि सशमसे ताभ्रितस धृवीति
नामंत्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम्० विशेषसमाना
ताधिशेषणतो आमंत्रिते परे नाविघमानवत्स्यात्० हरे दयालो
अग्नेतेजस्विन्० विभाषितं विशेषवचने। बहुवचनम्० १८

पाठा
सा आमंत्रिते परेलि घातः नाम अनुदात्तः २

...लोपश्चेति यणादि इहि: संख्यापूर्वस्यैवाकारलोपः समासान्तः अंशे स्त्रीतिनिपातनेऽस्माद्वचनादिति भावः ४।

श्वरोपसाधुः २

...ति वत्स्यामि यद् वचनानां विशेषणं समानाधिकरणो विशेषणो आ
...पदे ऽधि घटना नव वा स्यात्० पूर्वं प्रभवः। ईधाः शौरसेनाः। एकमान
...ज्ञाने अन्यादेशे वैकल्पिका आदेशाः। स्यादेतत् स्यादेः स्यादेः स
...। पादे पत्० वा बहूनां पदं गं भसंज्ञकं तद्वद्वचनं यावत् [illegible] स्यादे
...स्यात् स्यादेः स्यादेः स्यादेभ्यामिस्यादि अभिप्रेतथतीति अन्यत्र मत
...मद् अभिप्र मतो अभिप्र मयः। अभिप्र मभ्यामिस्यादि स्यादि मादि स्त्रे
...पदे स्यादुपपदे द्विनः। अनिर्दिष्टां हस्व ड वधापाः द्विति। हस्वनानाम
...तां मेगानाम् वधानस्य लोपः स्यादिति इति। डे द्वा [illegible] ति नम

...दितामनितांतेवामः अनिर्दिताम इस्संज्ञेकारादि [illegible] नामिस्वर्थः। अङ्कस्पादधिकारः २।

सं २

...सेर्भ स्वाति अङ्गोपो मइतिवद्दस्याधिग्र स्वगमंछलितेनशलके सा हे प्रकी कारेणाप्रत्तिमजाघद्रस्येयते उप्र नस्यो हता याशा खानात् भस्येतिकिम० ग

...उपुन स्यतिकिंपूजापांश्चेको चो मेरुथार्गम्यहतां या इको नो स हउपूश्यादि। शत्मलाइति कुञ्चइत्यादि नाकान छिंधानकिलि भावः ६॥

...न स्वरिभाषा भावेतुचो प्रतं मास्यप्रतिवेधो प्रनकृप इतिप्रवनक्षेप भाक्तोन्क शाराताम ६

...न्तस्य लोपः॥ नुमो नकारस्थि अनुस्वारस्यति कुत्वेन ङकारः॥ प्राङ्

...त्वात् परस्य सु असोः॥ प्राञ्चौ॥ प्राञ्चः प्राञ्चम् प्राञ्चौ अचः ॐ उपु

...सां व तेषां स्याकारस्य लोपः स्यात् चौ ॐ उप्राकारनकारं वतावपरे

...ता लोप्र दीर्घः स्यात् प्राचः प्राचा प्राग्भ्यामित्यादि प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्य

...प्रत्यञ्चम् प्रत्यञ्चौ अच इति लोप स्यविवपे अनुनेरं लोपिपलान

...ने अञ्चतेः घलापरिभाषया प्रतीचः प्रतीचा अमुमञ्चतीति वि

...इदस अमुं अ इति स्थिते विष्वगदेवयोश्चटेरद्र्यञ्चतावप्रत्यये अ

...र्दमुमुग्ध्वटेरधातोः स्यात् प्रत्ययान्ते।२।७ तौ परे अमु ७५

...सर्वनाम्नष्टत्वतः सर्वनाम्नः ष्ट्या कूष्मते साम र्थ्या पप्रजेनप्रवृत्तिः अप्रत्यये इति पाठे अविद्यमानः प्रत्ययः कि बौरि त्वर्थः४

...दव्यकारस्याविवक्षितत्वेसएवार्थः घ्रादेससख्यादेप्रतपत्तोपलो निपातनादिति सर्वं भाव्ये ९॥ दि

मे

ान्· अतित्वया· अतिमया· अतित्वाभ्याम्· अतिमाभ्याम्· अतित्वाभिः
तिमाभिः। अतितुभ्यम्· अतिमह्यम्· अतित्वभ्यं· अतिम[illegible]म्· अति[illegible]त्
अतिमत्· ... अतित्वत्· ... सिऽ· ... अतितव· अतिमम·
तित्वयोः· अतिमयोः। अतित्वाकं· अतिमाकम्· अतित्वयि· अतिमयि
तित्वासु· अतिमासु· युवां आवां वा अतिक्रान्त इति विग्रहे सुजस
ङ्· ... वत्· अतियु[illegible]म्· अतिआ... अतियुवाम् ३ अतिआवाम् ३ अतियु
न्· अतिआवान्· अतियुवया· अतिआवया· अतियुवाभ्याम्· अतिआवाभ्या
ाम्· अतियुवाभिः· अतिआ[illegible]भिः। अतियुभ्यम्· अतिआवभ्यम्·

पदप्र॰ नास्त्यस्मद्युष्मद्इत्यतः आगमाधिकारः। तस्य संबुद्धौ नानाख्यादेनसो वाभावः इदं कृ विस्याद्यकी धृचि ऽव पद्यवलीलोह
इत्यादेशा यथा प्राग्भाद्वर्णयोः पाठात् तेन न लुक् सर्वनामत्वे ह्यो स्यात्सिद्धेः॥ अथ पथ्यानन्तपदाभावान्न स्यात् अतः पदे न सोपदेत्ति सत्ते
न ग्रहणं वेरिगार्थमिति स्वतः भावो॥ अनुदात्तं सर्वमपादादौ- पदत्वव्यवधाने इत्समासेः। सर्वग्रहणं तुल्यः लिङ्- इत्यादि श्रुतं प्रथमा

सिभ्यसोः। अतियुवत्- अत्यावत्- अतियुवाम्- अत्यावाम्- युष्मान्
न् वा अतिक्रान्त इति विग्रहे। अतियुष्मान्- अत्यस्मान्- अतियु
ष्मया- अत्यस्मया- अतियुष्माभ्याम्- अत्यस्माभ्याम्- अतियुष्माभिः- अ
त्यस्माभिः। भ्यसि- अतियुष्मभ्यम्- ऽ-सिभ्यसोः। अतियुष्मत्- अत्यस्म
त्- ओसि- अतियुष्मयोः- अत्यस्मयोः। अतियुष्माकम्- अत्य ६२
स्माकम्- अतियुष्मयि- अत्यस्मयि- अतियुष्मासु- अत्यस्मासु- पदस्य
त् अनुदात्तं सर्वमपादादौ इत्यधिकृत्य- युष्मदस्मदोः षष्ठी
चतुर्थीद्वितीयास्था[illegible]र्वान्नावौ॥ पदात्परयोरपादादौ स्थितयोः

विपरिणामेन स्यातां नच कार्याभावात्। तत्र यादृशशब्देन सकारः श्लोकपादश्चाविशेषात् गृह्यते अपादादिशब्देन
तं द्वेः ति नच काव्यस्यास्य विग्रहणं ग्रामकग्रस्तोभस्य क्रितिभाव्यात्॥२॥ राम- राम- राम- राम-

सप्तमीसहिताष्टम्याभूता सन्नं द्विजोत्तम ॥ प्राजापत्येऽह्नि तीपेतु मुहूर्तार्द्धं भवेद्यदि ॥ तद
ष्टपापिकशोपंप्रोक्तं व्यासादिभिः परेति ॥ पाद्मे ॥ मुहूर्तेनापि संयुक्ता संपूर्णा साष्टमी भ
वेत् ॥ किं पुनर्नवमीयुक्ता कुलकोट्यास्तु मुक्तिदेति ॥ ननु कर्मकालस्य प्राप्तत्वात्पूर्वेद्युरे
वानिशीथव्याप्त्या सैव ग्राह्या मैवम् । तस्य प्राप्तिस्थितिकं शास्त्रेणावाधत्वात् ॥ तथाहि । विष्णुरहस्ये ।
प्राजापत्येन संयुक्ता कृष्णा नभसि चाष्टमी ॥ मुहूर्तमपि लभ्येत सैवोपोष्या महाफलेति ॥ वह्नि
पुराणे । कृष्णाष्टम्यां भवेद्यत्र कलैका रोहिणी यदि । जयन्ती नाम सा प्रोक्ता उपोष्या सा प्र
यत्नतः ॥ स्कान्दे । उदये चाष्टमी किंचिन्नवमी सकला यदि ॥ भवेद्बुधसंयुक्ता प्राजापत्य
र्क्षसंयुता ॥ अपि वर्षशतेनापि लभ्यते यदि वा न वेति ॥ ननूदये चाष्टमी किंचिदिति स्कन्द
वाक्ये उदयशब्देन चन्द्रोदयो ग्राह्यः । तात्पर्यतु उदये सतीत्याद्ये कमूलकत्वेनालाघवा
दिति चेन्न ॥ उदयशब्देन सूर्यप्रतीतिरितिकोदयपदं वततत्परः कोप्यर्द्धिस्तत्वात् । किंचैव
॥ निशीथे चाष्टमी किंचिदित्येवावक्ष्यत् । अपि च उदयशब्दस्य चन्द्रोदयपरत्वे तदानी

ष्टम्याः कर्मकाले स्यात्प्रत्येनान्निःसंदिग्धतत्परा तस्मिन्नेव वाक्ये ॥ नवमीशकलाप्यहिर्त्युक्तेर्वैध
प्यते ॥ न च रोहिणीयोगस्य च बुधयोगवत्प्राशस्त्यमात्रपर्यवता ॥ अन्यथास्मानवाक्यो
पात्तत्याक्तुरायत्न रोहिणीयोगाभावेऽपि बुधयोगे नैवोत्तराहेऽहरणापत्तेरितिवाच्यम् ॥
प्राजापत्यद्वितीयेऽह्नि मुहूर्त्तार्द्धं भवेद्यदा इति स्कन्दवाक्ये त्र्यहस्पृष्टाप्राप्तो जयन्त्यावगमाते ॥
सप्तम्यानुविद्धकार्यामासपूर्णासहिताष्टमी ॥ ब्रह्मवैवर्तवाक्ये सप्तम्यानुविद्धापि युक्ता ॥ अन्य
योगस्यानिर्णायकत्वावगमाच्च ॥ अभयेत्तु बुधसंयुक्तेति स्कन्दवाक्ये तु संभावनार्थीरि
क्षकारेणात्र शब्देन च प्राशस्त्यपरतायाः स्फुटं प्रतीतेरिति दिक् ॥ दृढव्रतं नित्यम् ॥ जन्मा
ष्टमीदिने प्राप्ते येन भुक्तं द्विजोत्तमाः । त्रैलोक्यसंभवं पापं तेन भुक्तं न संशयः ॥
इति स्कान्दे तदकरणे प्रत्यवायश्रवणात् ॥ भविष्ये ॥ श्रावणे वा बहुले पक्षे कृष्णजन्माष्टमी
व्रतम् । न करोति नरो यस्तु भवति कानने वृक इति ॥ तत्र शब्देनात्र प्रजापितृलातेनात्रैव ॥
अष्टमीत्रेषु रोहिणीपापहरा कृष्णाष्टमी भवेत् ॥ तस्यामभ्यर्च्य जन्मशौरेर्हन्ति पापं त्रिजन्मसि
ति ॥ ब्रह्मवैवर्ते ॥ अष्टम्यामथ रोहिण्यां न कुर्यात्पारणं क्वचित् ॥ हन्यात्पुराकृतं कर्म उप

वासरजितिकृत्यम्। तस्मात्प्रयत्नतः कार्य्यं तिथिभान्तेच पारणामिति। अत्रोभयान्तो मुख्यः कल्पः
एकतरान्तु गौणः। अत्रस्वैवैते॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते इति॥ भाद्रशुक्लाष्ट
मी दूर्वाष्टमी। सा पूर्वा। शुक्लाष्टमी तिथिर्या तु मासि भाद्रपदे भवेत्॥ दूर्वाष्टमी तु पाशेपा
नोत्तरा सा विधीयते इति। इदं च व्रतं भाद्रशुक्लेऽगस्त्योदयसंभवासंभवाभ्यां भाद्रकृष्णे वा का
र्य्यम्॥ शुक्ले भाद्रपदे मासि दूर्वासंज्ञा तु याष्टमी॥ सिंहार्क एव कर्त्तव्या कन्यार्के निष्फला भवेत्
ते सिंहस्थे चोत्तमा सूर्येऽगस्त्ये मुनिसत्तम इति स्कान्दात्॥ ज्येष्ठामूलयोगरहिता ग्राह्या मध्याह्नव्या
पिन्या चेद् एकमुहूर्त रोहिताऽष्टम्या पूर्वा ग्राह्या परा। दूर्वाष्टमी तु सा कार्या ज्येष्ठे वर्जिता सं
च वर्जिये इति पुराणसमुच्चये वचः। इति वल्लीगणानित्यम्। पानपूजा पते दूर्वा मोह
हिपथा ... ब्रह्मस्य तः ऽगस्त्यपातिः कृष्णादिस्यादिनिर्णयोऽन्यत्रेति॥ वर्द्धते इति
मैव काद्दशी सत्येतु॥ व्यासः। एकादशीं दिने प्राप्ते द्वादशी शाकला भवेत्॥ द्वा
दशी तत्र पदीच्छतां परमां गतिमिति॥ अत्र प्रातःकाल तो प्राप स्थित मप
भवेत्॥ अर्के पर्वद्वये रात्रौ चतुर्दश्यष्टमी दिवा॥ एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा

...धि: । त्रिशाज नमानि वै धनं साभ... [illegible] महंशाय इति पुराणसमुच्चयोक्तेः तेन तस्मिन् चर्चे
षु ...कामूल वो गारहितान्या ...साभस्तत्रानुक्तेष्वे ...ज्येष्ठानक्ष ।। ननु सर्व ...पा सा... ।। अनुक्तस्वतु
...र्गे ख्यातेके भुक्तेन ज्येष्ठामूलं प्रस्ताभवेत । इतिमदमार्च वैभ नायान्वं ...संज वेतिते ।।
...यो क्तेः अ... ज्येष्ठापूजनम् । देदु कन्याके पाक्षमी शुक्ला ज्येष्ठानक्षे महती सर्वता । मेल
नक्षत्रीणी हारा पज्येष्ठां तं भपूजयेत ।। इयं वै ज्ञापोनो पूर्वा ...नृपत पसिमान्दिने भवेज्येष्ठा
मध्यान्हादूर्ध्व मकारान्तस्मिन्न हनि पूज्या ...नाचेत्पूर्ववासरे इति पुराणसमुच्चये ... कान्देमे
ज्येष्ठा अन्हवे ... ज्येष्ठापां तु प्रपूजयेत । मूले विसर्जयेत् दैवी त्रिदिनं व्रत ...तिति ।।
...महालक्ष्मी यात्राचन्द्रप्रकाशे । अर्हाना ...वर्त्ते ... तालिखि... तस्मा...ति
पे ...सार्कमहालक्ष्मी व्रतं सदेति ।। आश्विने शुक्ला ...महा... । ...सप्तमी ... मूले
...रे ... । ... वपुराणे । सप्तमी ...संपूज्या ...पास ... । ...पि सा
ति ... पूर्वस्यां ... इति ...तिस्यहे ।। शरन्महा ...पूज्या ...संपूता
सदेति ...तुसप्तमी ...ताधिकार्या । ... सप्तम्या विपुता कार्या मूले
नापि विशेषतः ।। इत्यादि । माघ शुक्ला ...गौरां ... । ...माघे मासि सि

ताघट्यां शालिसंभी सतर्पलानि ॥ इंद्रवेनाऽकुर्णसोमः सर्वानि भागिनः ॥ पूर्वे स्मसा घाश्चपे
वर्गे [illegible] द्धानेः अत्र संमहांत सर्वेह्नांतं स्वपुत्रं न रथानि सतमेति। तद्विमे वस्तु। भीष्मः
शा[illegible] वीरः [illegible] जितेन्द्रियः। आभिरद्भिर्वाप्नोतु पुत्रपौत्रोचितां क्रियाम्। वैपा
[illegible] नामसहस्रांतवक्तापत्र। अपुत्रायदहाम्येतज्जलं भीष्माय वर्मणे। विसूनामवता
रायशान्तनोरात्मजाय च॥ अर्घ्यं ददामि भीष्माय आबालब्रह्मचारिणे॥ इति। इदं च जीव
त्पितृकोऽपि कुर्यादिति। अथ नवमी सा पूर्वविद्धा कार्या। चैत्रशुक्लनवमी रामनवमी। सा
मध्याह्नव्यापिनी। दिनद्वये तद्व्याप्तावव्याप्तौ वा परा। पुनर्वसुयुता। अष्टम्यापि दिने द्वयेपि चेत्स
त्र्या ह्या॥ अगस्त्यसंहितायाम्। चैत्रशुक्ले तु नवमी पुनर्वसुयुता यदि। सैव मध्याह्न
योगेन महापुण्यतमा भवेदिति। नवमी चाष्टमीविद्धा त्याज्या विष्णुपरायणैरिति। [illegible]
पुनर्वसुयोगस्यैव प्राधान्यमिति तु वैभवसंप्रदायः। नित्यं चेदं तत्रैव। प्रतिवर्षं नवम्यां तु
भुंक्ते यो मोहाद्विमूढधीः। कुम्भीपाकेषु घोरेषु पच्यते नात्र संशय इति॥ आश्विनशु
क्लनवमी महानवमी। सेयं दुर्गापूजायामष्टमी नवमी मूलाद्येन युता चेत्। महती कीर्ति
ता। तस्यां दुर्गां माहिषमर्दिनीं च पूजयेदिति शेषः। अष्टम्यां वेति। अत्रापराह्ने

कालेयदि स्नानं प्रशस्यते ॥ दशमी एकाज्ञयेत नना वकाश्यपीवि चारेणातेन नवम्यामुप
[illegible] मनव म्यामेव समाचरेत् ॥ अथ दशमीकृत्यसूर्य शुक्लेतरे शुक्लपक्षे तिथ्याद्या
पर्यन्तत्रुतिथिः । कृष्णपक्षे तिथि यपियामलामितरविरिति वचनात् । उपवासे तु
स्वर्कातिथुतैव दशम्येकादशी विद्धा नोपोष्यासाकरणवनेति । [illegible] ज्येष्ठशुक्ले दश
मीसंहृता । [illegible] ज्येष्ठेमासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता । हरते दशपापानि तस्मात्दशह
रा स्मृता । [illegible] स्नानं प्रकुर्वीत दानं चैव विशेषत इति ॥ ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशम्यां बुध
हस्तयोः । [illegible] पाते गरानन्दे कन्यावृषभे रवौ । दशयोगेन रः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
[illegible] विशेषतः पूर्वविद्धा [illegible] समासपैतन्तु परैव । स एव शंकराः दशहरायुक्ताल
[illegible] ॥ उपाकर्म महाबलो होतदुक्तं व्याहृत इति मासहृचे विभवते तो ४
परे ॥ [illegible] दशमीवि जप दशमी पूजापात्रहीनं न्यचोदव व्यापिनीया
ह्या [illegible] ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशम्यां तारकोद्भवे सकलोतिजपोजेषः ८
[illegible] इति [illegible] दपूरणीव यमीपकोता स्योपूजापापराजते लि

[illegible]दशीं नृपः सद्दृष्टं श्रुण्वन्सा[illegible]कुरुते नरः। तदेव संवत्सरं राज्येन[illegible]विविजयो भवेदिति।
[illegible] [illegible]को [illegible]सोभावे पद्दिने एकादशी मुहूर्तं पाञ्चा[illegible]का व्यी। [illegible]ः। अत्रा
[illegible] [illegible]ते [illegible] दशम्यां सर्वराशिषु। सप्तेक[illegible] शुभो [illegible] त्रादि[illegible] विजयन्तु [illegible]।
[illegible] [illegible] दशामुहूर्ताः। परदिने एकादशं मुहूर्तं [illegible]भावेऽपि श्रवणा योगश्चे
[illegible] [illegible]का व्या। [illegible]। श्रवणा [illegible]तु [illegible]पो कां कु [illegible] प्रस्थितो पतः। [illegible] धर्म
[illegible]मानेत [illegible] [illegible]तितो न [illegible] इति। अथैकादशी [illegible]निसा। तथा वसन्तकुमारः [illegible]
[illegible] [illegible] एकादश्यामुपो [illegible]साम्। [illegible]न रक्तं पा[illegible] रेरवं तमसा [illegible]तमिति। नारदी
ये [illegible] [illegible] [illegible] लिप्र[illegible] [illegible]ताभिव। अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति सम्प्राप्ते हरिवासरे।
[illegible] [illegible] [illegible] पितृहा वापि [illegible] [illegible]हा तथा। एकादश्यां तु यो भुङ्क्ते [illegible]वो
[illegible] [illegible] इति नारदः। [illegible] [illegible]म्येकादश्यामुपोषणम्। [illegible] स्वसमा[illegible]
[illegible] सजनो भक्ति संयुतः। एकादश्यामुपवसे [illegible] [illegible] [illegible]। पद्मे [illegible]
[illegible] [illegible] दशमी सत्यं त्रै कादश्यादशमी [illegible] [illegible] [illegible] दश्या [illegible] पोषिता [illegible]॥

[illegible]ं भविष्ये। अहस्तोऽह्यपराह्णे मुहूर्तद्वयपरः। अत एव ब्रह्मवैवर्ते। यतस्तोऽघटिकाः
[illegible]तेन ह्रस्तोऽह्यपि निश्चय इति॥ एकादशी विद्धा नुद्धृता परदिने व्रतम्। नारदः। स
पूर्णैकादशी यत्र द्वादशी वृद्धिगामिनी॥ द्वादश्यां लंघनं कार्यं त्रयोदश्यां तु पारणम्
मिति। विष्णुरहस्ये। एकादशी कलाप्यस्तु। येन द्वादश्युपोषिता पुण्यं क्रतुशतस्या
[illegible]न्तं त्रयोदश्यां तु पारणामिति। व्यासः। एकादशी परा भूषा परतो द्वादशी यदि। तदा
[illegible] शीति। स्कन्दे नारदोऽपि। एकादशी भवेत्स्पृष्टा परतो द्वादशी यदि। एका
[illegible] द्वादशीं समुपोषयेत्। इति वै स्थाव सम्प्रदायश्च स्मार्तानां तु। सूर्यो
द[illegible] सर्वत्र एव [illegible] धः। दिनक्षये एकादशी सत्ये परदिने द्वादश्यभावे
पु[illegible] वर्ति [illegible] पतिभिः कार्या द्वादशी भा। आधिक्ये तु एकादश्यामुपो ९०
षणा [illegible] विकोऽत्र एकोऽत्र सर्वे रविपरे कार्या उद्धेकादश्यामि
[illegible] तपति। कुर्वन्ति स्मार्ता निर्ता पाडन्यत्रेति। वदन्ति। दशम्या
मेव काद्दशी सत्यजेत्॥ व्यासः॥

एकादशीपराकुर्याद्द्वादशीसकलाभवेत् ॥ उपोस्या द्वादशी तत्र पद्मी कोलर मा गतिमिति ।
अत्र केचित्का एतोप्राणपश्चि ॥ मूपलभ्यते० अर्धे पर्व द्वे एतोवंतु दृशवणमादिवाक्ये एका
दश्यामहोना त्रिस्पृक्का वान्द्रायणं चरेदिति ॥ अथ द्वादशी सर्वदा क्षतिमत्स्यवाक्यात ।
स्कान्दे- पद्मभवे स्तनिवास्या द्वादशीपारणादिने उषःकाले द्वपंकुर्यात् । प्रातर्मध्या
न्हिकं चारदेति । चैत्रशुक्ले द्वादश्यां दमनकार्च्चनम् । आषाढशुक्लद्वादश्यां तपुस्
गि पारणम्- आपद्यपि शुक्ले द्वादश्यां पवित्रारोपणम्- पाद्मे- ऽकौर्व्रतं मध्ये दान्तानां
वस्तोत्तनपूजनम्० चैत्रे च दमनारोपमकुर्वाणाः पतत्यधः । पवित्रारोपणं मार्हे धुवाकु
वाणो नमवेघहि । कार्तिकि चवि शुक्लार्कं कर्तव्यमिति । नारदः । शुक्लार्कः शुक्ले च द्वादशी
माद्रशुक्ले द्वादश्यां मध्यान्हे वामनावतारः । तत्र श्रवणयोगे उपवासः । मतिब्ये ॥
एकादश्यामुपोष्यैव द्वादशीसमुपोषयेत् । न तत्र विधिलोपः स्यादुभयोर्देवतं हरिः ।
वोधिलोपः पारणहानिकृतः । नारदीये- यदा तमपाप्य त्रैसजनें द्वादश्यां श्रावणतां कु
त्वा एकादशीतत्तोत्पापा पद्मी अजराचितेति । दिने द्वपेऽपितस्यैव तु ॥

दृष्येत पूर्वकाद्याया द्वाऽदशव्यापिनी ग्राह्या श्रवणा द्वादशीव्रत इति नारदीपात। श्रवणा
योगेतु दशमी विद्धैपा अपि ग्रहाता मुनकोमरे श्रवणतारो। अथ द्वादशीवर्ज्यानि। ब्रहस्पति:
दिवा निद्रां परान्नं च पुनर्भोजनमैथुनम्। क्षौद्रं कांश्यामिषं तैलं द्वादश्यामष्टवर्जो
वेदिति। अमरस्वातु। कांस्यं मांसं सुरां घृतं व्यायामं क्रोधमैथुने। हिंसाऽसौ लेवच तैलं चानि
मीस्वप्नं धनम। द्वादश्यां द्वादशौ तानि वैस्रवः परिवर्जयेदिति। कांस्यं मांसं मसूरंच
चनकं कोद्रवकाः। शाकं मधुपरान्नं बहन्यक्लातिमेथुनमिति॥ अथ त्रयोदशी साश्च को
ष्ठवी· कलागते· ग्राह्या त्रयोदशी पूर्वविद्धा कर्त्तव्या त्रयोदशी। द्वितीमाधवीये। पंचप्रदे
षव्यापिनी दिन द्वये व्याप्या व्याप्यैत सुमनोः। त्रयोदशीतु कर्तव्या द्वादशी सहितामुने·
इति ब्रह्मोत्तरखंडात्। अनंगदूपे त्रयोदश्यां निराहार भवेद्दिवा। धटिकात्रिरसमपा सूर्व ११
स्नानं समाचरेत। इति ब्रह्मसत्रयोदश्यां वा गविशेषः। स्कांदे· वारहस्तोजसमायु
नकाम धौसा त्रयोदशी॥ जेगायापादिर भवेस्सूर्यग्रहशातैः समा:॥ शनिवार
सरसमायुनका सामहावारुणीस्मृता॥ शुभयोगसमायुक्ता शनौ शतभिषा प

महामहेतिविज्ञोतात्रिकेकोटिकुलमुद्धरेत॥ अथ चतुर्दशी। सा च कृष्णा पूर्वा। शुक्लोत्तरा-
कृष्णपक्षेऽप्युक्तं चेत्सुः कापरस्तम्बो नक्तः। वैशाख[illegible]शुक्लचतुर्दशी नरसिंहचतुर्दशी॥
सा च प्रदोषव्यापिनी। स्कान्दे। वैशाखस्य चतुर्दश्यां सोमवारेऽनिलर्क्षके। अवतारो
नरसिंहस्य प्रदोषसमये तु जा इति। अनिलर्क्षं स्वाती। स्वातीयोगस्येव प्राधान्यं पंचे स्वा
नाम्न। भाद्रशुक्लचतुर्दश्यामनन्तव्रतम्। सा चोदयव्यापिनी स्कान्दे। मुहूर्तमपि चेद्भाद्रे
पौर्णमास्यां चतुर्दशी। संपूर्णां तां विदुस्तस्यां पूजयेद्विष्णुमव्ययमिति। मुहूर्तमपी
ति त्रिमुहूर्तप्रशंसापरम्। त्रिमुहूर्तां मत्स्यके स्याद्दिनमुहूर्तिकां त्याकेति। माधवः
दिनद्वये उदयव्याप्तौ संपूर्णत्वात्पूर्वैव। कार्तिककृष्णचतुर्दशी नरकचतुर्दशी॥
६ तत्र चन्द्रोदये तैलाभ्यङ्गो नित्यः। भविष्ये। अश्वयुक्कृष्णपक्षस्य चतुर्दश्यां विधूदये॥
तिलतैलेन कर्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिरिति। अश्वयुगिति चन्द्रमासाभिप्रायेण॥ अत्र च
कृष्णइत्योदयइति पाठः। स्नानं दिन इति वतक्ते। पाद्मे। अपामार्गमथो तुम्बीं प्रपुन्नाड
मथापरम्। भ्रामयेत्स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै। मन्त्रस्तु। सीतालोष्ठ..

...त्वापुनकाः संकटकः सोन्विता। हरयापमुपामार्गभ्राम्यमानः पुनः पुनरिति भविष्यो॰
...त स्वतर्पयेत्कार्ष्णि राजस्य नामभिरिति। कार्तिक्यां कृष्णचतुर्दश्यां प्रदोषे महातीर्थे विश्वे
श्वरयात्रा। माघ्यां कृष्णचतुर्दश्यां निशाचतुर्थ्यो बैजनाथयात्रा। अथ शिवरात्रिः सा चेश्शिवोपा
सकानां नित्या। परात्परतरं नास्ति शिवरात्रिः परात्परः। न पूजयन्ति भक्त्येश रुद्रं त्रिभु
वनेश्वरम्। जन्तुर्जन्मसहस्रेषु जायते नात्र संशयः। इति तत्प्रकरणोक्तस्कान्दोक्तेः।
काम्यत्वमप्याह। शिवरात्रिव्रतं नाम सर्वपापप्रणाशनम्। आचाण्डालमनुष्याणा
म् भुक्तिमुक्ति ... पकमिति। ईशानसंहितोक्तेः। सा च निशीथव्यापिनी। ईशानसंहि
तायां ... व्रतमिति। दिनद्वये निशीथव्याप्तौ तु प्रदोषव्याप्ता। आदि
त्यास्तमये ... चतुर्दशी। तत्रैव शिवरात्रिः स्यात् सा भवेदुत्तमोत्तमे
ति ... ... पिपारणम्। त्रिभुवनोपार्णां कुर्यादिना शिवचतु
र्दशी ... ... पूर्तिमिः। भूतविद्धा न कर्तव्या दर्शः पूर्णा कदाचन॰
वर्ज्यपितामुनि ... सावित्रीव्रतमतमिति॥ अथ तत्वैवतोत्र॰ पदावर्तुर्दशप॰

श्री:

[illegible]दश्यां नाडिका भवति सा सावित्रीव्रते मपि सा ज्यम् । भूतो ऽष्टादश नाडिभि र्दूषयनु तत्पं तित
[illegible] तेः ॥ अथ आकुल्लिरपिः । अमा० ॥ लाभ्यतीयाते येन्तामास्य उ का कु चाविद्भार
[illegible] भकुर्वातो ज्ञर[illegible]लिपद्यतइति ज्येष्ठ वैशामास्यां वा सावित्री । आषाढी तेन कोकिला
व्रत प्रश्नतो [illegible] विनी । भविष्ये आषाढपौर्णमास्यां नुसंध्याकाले धुप लिप्यते ॥
[illegible] मेके श्रावणीप्रत्यहंलिङ्गमिति । श्रोहपूजायां त्ये रुपिको । त्रिमुहूर्ता पद्म
[illegible] संसर्ग[illegible] धनागतो हिरिति । श्रावणीपवित्रार्पता हो पूर्वा । अथ पाश
[illegible] नामुपाकर्म श्रावण्यां श्रवतो नवा । हस्तिनो प धी भाद्रे वा प अमायां श्राव
णास्यंत्विरते फाल्गुनपूर्णमायां होले सव ॥ सा च प्रदोषव्यापिनी । नारदः । प्रदोषव्यापिनी
ग्राह्या पूर्णिमा फाल्गुनी सदा । तस्यां भद्रामुखं त्यक्त्वा पूज्या होला निशामुखे इति । दिनद्व
ये प्रदोषव्याप्तौ परा । पुराणसमुच्चये भद्रायां दीपिता होला राष्ट्रभंगं करोति वै इति । भवि
ष्योत्तरे हिनार्द्धात्परतो पस्यां पूर्णिमा फाल्गुनी भवेत् । रात्रौ भद्रावसाने तु होलां सं
पूजयेदिति ॥ अथ [illegible] शुक्लपक्षस्य च मासविशेषा एव विहितं वर्ज्य
मलमासइति वचनात् । अथ धामा ॥ स्वा ॥ सा परा युग्म वाक्यात् ॥ भाद्रमासे या कुशा

कार्तिकीमाघप्रदोषव्यापिनी। ज्योतिर्निबन्धे—तुलास्थे सहस्रांशौ प्रदोषभूतदर्शयोः। उ
ल्काहस्ता नराः कुर्युः पितॄणां मार्गदर्शनम् इति। उभयदिने प्रदोषव्याप्तौ तु परैव। पुरुषार्थ
चिन्तामणौ उभयदिने व्याप्तौ तु एकदेशव्याप्तौ पूर्वैव। भारते—श्रवणार्कव्यतीपाते पुनः कामोपेत
माघयोः। अब्दे भ्यपः सति योगः कोटिसूर्यग्रहे सम इति। शंखः अमावास्या तु सोमेन सप्त
म्यादिभानुना तथा। चतु[illegible]र्थी भूमिपुत्रेण सोमपुत्रेण वाष्टमी। चतस्रस्तिथयस्त्वे
[illegible] ग्रहणसंनिभा इति। एकोद्दिष्टश्राद्धे तु अष्टममुहूर्तव्यापिन्यमावास्या ग्राह्या। मात्स्ये
अष्टमेत्र यमे यस्मान्मन्दीभवति भास्करः। तस्मादनन्तफलदस्तत्रारम्भो विशिष्यते इति।
कुतुपप्रथमे भागे एकोद्दिष्टमुपक्रमेत् इति। व्यासोक्तेः। अष्टममुहूर्तस्य कुतुप आर
म्भ इति तदर्थः। पारस्करेण द्वादशमुहूर्तयोः। अपराह्णः पितॄणामिति स्मृत्युक्तेः। दिनद्व
येऽपराह्णव्याप्तौ तु पश्चाधिका तु व्यापिनी साग्राह्या। अपराह्णव्यापिन्यमावा ३
स्या परा भवेत्॥ तत्रास्य महत्याभ्यां निर्णयः पितृकर्मणि॥ शिव
रात्रिवच्च संग्राह्या अमावास्या तु याहि स्यादपराह्णदूजमासा॥ न्द

पूर्णापराह्णे संपूर्णा विवर्जयेत् ॥ दिनद्वये व्याप्त्यभावे परैव । पूर्वेद्युरेवाप
राह्णव्याप्तौ वैधृतपन्नः । वृद्धिके काव्यमावास्याप्रतिपत्सु न चौलकः । भूतले दैवसाम्राज्ये
दैवे पैत्रे च कर्मणि । इति । प्रतिपद्वृद्धिकेषु विकर्मकाले नासिन्ये दिवसपि । अथ मलमासे
वर्ज्यानि निर्णयः ॥ अकाम्यानि विधाते गार्ग्यलिः । नित्यनैमित्तिके कुर्यात् प्रयतः सततं कुर्यात्
नादिमलुचे । तिथिनक्षत्रयोगानां कर्मणां जे घकदाचनेति । नित्यनैमित्तिकयो रपि प्रदानत्व
गलितं स्वकुर्यात । अनन्यगतिके कुर्यान्नित्यनैमित्तिकानि पतिस्मरणात् । गत्यपरीशि
ष्टे ॥ अवषट्कारहोमाश्च पर्व चाग्रयणं तथा । मलमासेऽपि कर्तव्यं काम्याइष्टी विवर्जयेदि
षट्कारहोमा वैश्वदेवाग्निहोत्राद्य पर्व दर्शपौर्णमासौ । तत्रैव सोपागादिक
नित्याग्नि चान्ये पिमलिम्लुचे । इष्टिर्यागयपणाधानचातुर्मास्यादिकान्यपि । महाल
याष्टका श्राद्धोपाकर्मादिकर्मसपत । स्पष्टमासविशेषाख्या विहितं वर्जयेन्मल
इति । यमः । गर्भे वार्द्धुषिके मासे प्रेते श्राद्धकर्माणि मासिके । सपिण्डीकरणे नित्ये नाधिमा
से विवर्जयेत् । तीर्थस्नानं जपो होमो जयवीहितिलादिभिः । अनन्यगतकर्माणि
मः चन्द्रसूर्यग्रहे स्नानं श्राद्धदानजपादिकम् । कार्याणि मलमासेऽपि नित्यं नैमित्तिकं

तुपश्राद्धं प्रतिवत्सरं। मलमासेऽपि तत्कार्यं ज्येष्ठां वर्धकरा च न इति। एवं च शुद्धमासम्॥ नो २

नवश्राद्धं तथैव च मघात्रयोदशीश्राद्धं श्राद्धानि षोडशान्यपि। चन्द्रसूर्यग्रहणे स्नानं
श्राद्धदानजपादिकम्। कार्याणि मलमासेऽपि नित्यं जपः। मासिके श्राद्धे ऽमावास्यां नित्यनित्य
दाने होमे ऽग्न्युपातनं अन्यकर्माणि तु होदकापि यत्तत्तु नास्ति संकल्पनादिनि। मरीचिः।
मध्याह्ने च यथा प्राह्णे च मासयोरुभयोरपि स्मृतिः। मासे च वर्धमाने ऽहः श्राद्धं दानं च प्रतिवत्सरम्।
गोभूहिरण्यदानं मासेऽपि स्यान्मलिम्लुचे इति। मनुः। वृद्धिश्राद्धं तथा सोमयज्ञ
पञ्चमहः यमं राजाभिषेकं च काम्यं न कुर्याद्भानुलङ्घिते इति स्मृत्यन्तरे। नमो वा यदि मासो
यत्र मासे संक्रान्तिपर्वा भवेत्। आषाढश्रावणमासयोः पितृपक्षे सा तदा भवेत् हारीतः। असंक्रान्ते
हि कर्तव्ये मासे कृप्रथमे द्विजैः। तथैव मासिकं श्राद्धं सपिण्डीकरणं तथेति। मनुः।
मलमासे तु यानि कानि किं मलेऽपि कार्यमिति द्वादशे मासि सर्वत्र फलमिति। आहिका
गारं तु शुद्धेऽपि। यः पञ्चम ऐमाल मासमात्र सदापि च यो दशे मलमासम् तानां
शुद्धे प्रथमाद्यकः नारस कन्द्रकः अग्न्याधेयं प्रति कर्व पञ्चदान व्रतानि च। देव
व्रतकर्मस्नानं चूडाकरणो मेखलाम्। मंगलमभिषेकं च मलमासि विवर्जयेत्॥ १४

तन्न याधिक मत दुर्गादिप्रतिष्ठापञ्च कर्म च । न कुर्यान्म[illegible]लमासे ऽपि महादानव्रतानि वै ।
ति [illegible] त्र कामतः ॥ अथ ग्रहणनिर्णयः । तत्र गौतमः । सूर्यग्रहे तु नाश्नीयात्पूर्वं
याम [illegible] चन्द्रग्रहे तु यामांस्त्रीन्बालवृद्धातुरैर्विना । वसिष्ठः । ग्रस्तोदये विधोः पू
र्वं [illegible] चरेत् । [illegible] । ग्रस्तास्तं वा तमानं न तु रवीन्दु प्राप्नुतो परे । परेद्युरु
[illegible] ग्रहे [illegible] मोजनं प्राप्य [illegible] काल्यायनेन । चन्द्रसूर्य
[illegible] वसेन शुध्यति । तस्मिन्नेव दिने [illegible] त्रिरात्रेणैव शुध्यति । भारते
सर्वेषामेव वर्णानां सूतकं राहुदर्शने । [illegible] नास्ति [illegible] गो रविसोदतो
[illegible] घनच्छोति येषि ग्रहणे सूर्यचन्द्रयोः । आमश्राद्धं द्विजो दद्याच्छू
द्रो दद्यात्स्वयं हि तत् इति । [illegible] वशिष्ठः । सूतके मृतके चैव न दोषो राहुदर्शने । तावदेव
भवेच्छुद्धिर्यावन्मुक्तिर्न दृश्यते ॥ इति बह्वृचपरिशिष्टमते । सर्वेषामेव वर्णानां सूतकं
राहुदर्शने । स्नात्वा कर्माणि कुर्वीत शृतमन्नं विवर्जयेत् इति । ग्रहणमोक्षे भवे
त्स्नानं ग्रस्ते होमो विधीयते । मुच्यमाने भवेद्दानं मुक्ते स्नानं विधीयते इति ॥

अथसंक्रांतिनिर्णयः॥ संक्रान्तौप्राक्पश्चाच्चनाड्यः षोडशपुण्यदा॥ अर्द्धरात्रात्पुरस्ताच्चेत्पूर्वाह्नंत्पलेभवेत्:
अर्द्धरात्रात्परस्ताच्चेत्परहपण्ये भवेत्॥ पघर्द्धमात्रएवंस्यात्तदापुण्यंदिनद्वयं॥ पूण्यंपूर्वदिनंकर्कसं
क्रमेऽर्केस्यात्पुरा॥ पुण्यंपरदिनेनक्रसंक्रमेस्त्तमयोत्तरम्॥ उदयात्प्राक्पश्चिमांसासध्यानाडीत्रयं
भवेत्॥ प्रातःकर्कस्यसंक्रान्तौपुण्यंपूर्वदिनंभवेत्॥ सायंमकरसंक्रान्तौपुण्यंपूर्वदिनंमतम्॥
सिंहकुंभवृषवृश्चिककर्केषुआदितोतिफलदाषोडशनाड्यः॥ मध्यतोजषसंक्रमतोताः शेषरा
शिषुपनास्त्वतिपुण्यदा॥ ० ॥ इतिश्रीमद्दीक्षितमजरामसेवकनूतनजाचार्य्यकृतस्तमित्रकृतोमार्त
ण्डमिधोनिर्णयः॥ ० ॥ श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री संवत्
१८०९६॥

राम

यजकतोयेष्विमन्तान्नसरयासमं ८२ यदियामद्वयोदयाकुलितिथिभान्तेवपारणं यदियामद्वयादूर्ध्वप्रातयेवहि पारणम् ८३
श्रभाकाक्षित पन्ने शुभे त्र अश्वयरापेवती भंगमेन हि भोजनेष्वंद्वादश द्वादशीं हरेत ८४ सर्वेषुनेवसि सेयात्रेतायां मे
त्रमेवच द्वापवेरेवतीश्रेयाकलौ श्रवणामुच्यते ८५ चितामेकोसमारद्यमियतेतयदि हंपति पाकमेकंचेकुर्वीतपिराड
कुर्व्यात्पथकु पथकु ८६ भद्रापां देवकं तोषा आवरणी फाल्गुणी श्रावणी न पतिं हन्ति ग्रामं दहति फाल्गुणी
८७ शालग्रामशिला येषु यः श्राद्धं कुर्वते नरः पितरस्तस्य तिष्ठन्ति सुःकल्पशतं दिवि ८८ शंखस्थितेन तोयेन
यः स्नापयति केशवम् पिबंमात्रसाद्वादश पांकुलानां तारयेच्युतम् ८९ एकादश्यमष्ठी षष्ठी शुक्ला चैव
वैतुर्दशी एताः परयुताः कार्याः परापूर्वेण संयुताः ९० वंद्धाप्य केरवेः सप्तमी शिला द्वादशो रविवारे विष्णोः वर्षा
रिहर्यानिशियस्मादुग्रहन्हिता ९१ भानौ मेत्र त्रयोदश्यां नंदा भृगु मघा शुभ पिंडदानं महास्नानं न कुर्यां
त्तिलतर्पणाम् ९२ शयनंबाई पाहे नशुक्ल पाई भोजनं जो तरी मध्यःपुर्यो द्वात्रिवा सोह्वा सतथा ९३

पु.स.
६
३

इन्दुरं खंडपयोमूलंजलेचंचफलमेवचधं एतभु क्त्वा चक्रतीर्थ्या स्नानमहानो हकंक्रिया ६६ विनोद्केनयस्यधं यस्यधं
सर्वरोगविना तस्यधं फलेवद्रागांयाकेहाछोनविद्यते ६७ अन्नमन्नं च ग्रसयोगाद्गच्छंलेवरायोगतः म न्मयंजससंयो
गात्फलं त्रितयोगतः ६८ प्राकूशिरःशयेनविद्यातेकीर्तिमायुश्चहन्तिसो पश्चिमेप्रवलांचिंताहानिमृत्युस्तथो
त्तरे ६९ एकान्तरप्रहतारंयोगुरुनींहिमन्यते शुनोयोनिशतंगत्वा चांडालोहिसजायते ७० स्निग्धेधान्येगुडे दुग्धेस
र्पिःसकुवेमोदके गोदाहनेवमेपुरेमहोछोमन्तरमुर्छायीत ७१ यतिभिःकांचनंहत्वा ताम्रूलेचफले चारिरेवोरे
भ्यो मूर्भयंदद्यात्सहतानरकंब्रजेत् ७२ गोस्तनीतालविजया द्याहि फलान्नसंभवेः मधुपुष्पेविजानीयात्षभिः म
द्यंबहुस्मृतम् ७३ स्नातकेमृतकेचैवग्रहरोगेचदुस्वप्नयोः छायांकुर्यान्नरःस्नान्नेभुक्तोचोंद्रायरांगवेर ७४ गंगा
गयाविरोसोम्य विवजाय स्वधेचव मुंडनंचोपवासं चवर्जयेद्बुद्धसहायुधः ७५ गंगायांभास्करेक्षेत्रेमातापित्रोर्गुरोर्म
ते आधानेसोमपानेचमुंडनंसप्तसुस्मृतम् ७६ सितासितेजलेस्नातुंमुंडनंचैवमुच्यते अन्यत्रकमसाहयनवोभ
वतिपातकी ७७ गंगायांचजलेमोन्हो वारवास्यांजलेस्थले जलेस्थलेचान्तरिक्षेगंगासागरसंगमे ७८ शौवाचे
मनशेवंचनिर्माल्यंपापवर्षयंतो वेस्यागमपापानंशतरांचतथारतिं ७९ अन्यतीर्थरतिश्चैवचान्यतीर्थप्रशंस
नंगात्रसमार्जनंक्रीडाप्रतिग्रहमरोचकं ८० गंगातीर्थजलंप्राप्य त्रयोदशविवर्जयेत् ८१ हिवाविभीनकछायाराज्ञो
श्वत्थकस्यच उभयोःरवधानेनछायाहन्तिपुरायपरास्मृतम् ८२ लेवरोनसमंन्हिरंमत्स्येनोच्छिष्टभोजनं तोयं

८१२

३

धूमेन्दौ मैत्र मैथुने तथा तावत्सुमात्रखंडाख्योपा यत्स्नानं नश्याचरेत् ५० कूष्मांडं छेदयेन्नारी हित्वा निर्वापको पुमान्
अचिरेणैव कालेन वंशच्छेदं फलं भवेत् ५१ अजारजः खरजस्तथा संमार्जनीरजः रजस्त्रयं क्षौते यह हन्ति पुण्यं पुरा
कृतं ५२ गवां रजो धान्यरजः आत्मनो तनयरजस्तथा रजस्त्रयं हि क्षौते यह हन्ति पापं पुराकृतं ५३ तीर्थे भित्तिर्कं नेया
पवित्रं केशतस्मात् के प्रक्षालितकानवे पापमन्नाद्दोषे रिवासरे ५४ रामं मांसे तथा स्नेहे शय्यायां ब्राह्मणे रौषशौ पात्रा
यां पथि ये च्छे वमहाशब्दे न हीयते ५५ जलं पर्युषितं त्याज्यमन्नं च कुक्कुमं तथा तुलस्या गंगास्थिति जानि गंगाया रिन्दु च्युति ५६
त्यजेत्पर्युषितं पुष्पं त्यजेत्पर्युषितं जलं न त्यज्येज्जान्हवीतोयं तुलसी बिल्वपंकजम् ५७ तुलसी हस्त नाम्रपात्रं च ना
त्रे ताविन्यत्सं पंकजं सप्तराश्रेरात्र संख्या जान्हवीजले ५८ पर्णे मूले वसेद्रोग हन्यात् पर्णाग्रे वसते शिवः पर्णमध्ये वसेद्दि
मुः सान्हा सर्वांग भक्षयेत् ५९ पर्णमूले भवेद्व्याधिः पर्णाग्रे पापसंभवः पर्णमध्ये हरेदायुः शिरा बुद्धिवि
नाशिनी ६० देवालये च गंगायां यत्र भूमौ जले तथा एतत्स्थाने न भुंजीयात् ताम्बूलं ब्रह्महा भवेत् ६१ यन्नारो हन्या
यो हरिं निद्रुज्या लोविखाहिभिः नखैर्भिन्नैः छिन्नैः भिर्वापिमन्तः शौचं त्रिभिर्दिनैः ६२ इन्नाधावन ताम्बूलं स्निग्धस्नानमभो
जनम् रत्यौषधि परान्नं च श्राद्धकृत् सप्त वर्जयेत् ६३ पत्रं पुष्पं फलं तोयं अन्नाहि त्योषधं च यत् ईश्वरे नार्पितं भुंक्तो
तुल्यं गोमांसभक्षणात् ६४ द्वौ कुशौ हस्तिरोमहस्ते त्रयो वामे तथासने प्रथमं तिलकं कुर्यात्पश्चात्कर्म समाचरेत् ६५

श्वेतकरवीरं चैव नयकं धवांकुरं ३३ ललाटे ज्योतिषाकार्यं बाहुभ्यां वंशपत्रवत् हृदयेऽश्वत्थपत्राभं शिरसि पाडुं तुलसीदलम् ३४
कर्मनाशाजलस्पर्शात् करतोयाविलंघनात् गंडकीबाहुतरणात् पुनः संस्कारमर्हति ३५ शशकः शल्लकी गोधा कूर्मः खड्
गी तु पंचमः पंचपंचनखा भक्ष्या वर्जयेत् कुक्कुटशूकरौ ३६ करौ पुष्पं कटौ सूत्रं यो रोमशिखासु धारयेत् तावत् सूत्रं वंडालौ
यावद् गंगा न मज्जति ३७ कुंभमध्ये तु या तिष्ठेत् नाभिके गजकच्छके दुग्धे बहुक्लेशो भूमिस्पर्शे हि ब्राह्मण विघाते ३८ गंगायां
पितृहत्याने न जीवितस्य पितृवंशाः त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रस्य च्छायाहं भूरि भोजनैः ४० शूद्रान्नभोजने भूत्वा ब्राह्मणस्तु वि
शेषतः उपवासत्रयं कृत्वा पंचगव्येन शुध्यति ४१ स्नानं कृत्वा द्विजः कश्चित् सुखं न आच्छादयेत् यदि न देवास्तत्र गच्छन्ति
निर्मल्या भवति क्षौरयेत् ४२ विधवानां हि नारीणां यतीनां ब्रह्मचारिणां चतुर्भिर्मिश्रं सेयं ताम्बूलादि वर्जयेत् ४३
शूद्रान्नं शूद्रसंपर्कं शूद्रेणैव सहासनं शूद्रपानगमः कश्चित् स्वर्गस्थोऽपि निवर्तते ४४ ग्रामं मांसं च हीनं स्नेहा
श्च वर्ज्यं संभवाः कुंभांडं श्वेता दुग्धानि ज्ञाताः शुचयः स्मृताः ४५ विधवानां हि नारीणां यतीनां ब्रह्मचारिणां
स गंधं तैलं पनं तैलं भस्मानि परिवर्जयेत् ४६ ग्रामं तं ध्रा स्तनान्तं त्रियत्यमक्षु तं दुग्धतुल्यं वै रसपत्र
शूद्रस्य रुधिरोपमम् ४७ ग्रामान्तौ हि नीरं धान्यं लवणामेव च गुडं मांसं रसाद्यं नित्यं ते नापि शूद्रकृतः ४८
केचित्प्रोक्षन्ति गात्राणि स्नानवस्त्रेण प्रोञ्छति शुनो विक्षुब्धं समं गात्रं पुनः स्नानेन शुध्यति ४९ तैलाभ्यां मज्जे

पृथ्वींसयस्वतींयोहृष्यात्सव्रजेत्स्वर्गंप्रतीचाहितयेवच १५ कलेकुनपटेचैवपाखाणोताम्रमाजने अश्वस्यवटपर्णोमुखेनको
चोहृयरतांवनेहरे १६ वत्स:प्रेवस्तेमेधा:शकुनि:फल्पातनेस्त्रीय:सन्ततसंसर्गेश्वानमनयहुसोशुचि: १७ मक्षिकाविथ्य
सीनारीभूमितोयंहुताशन: मार्जनीमुशलंचैव आकुस्वश्वसप्तशुचि: १८ एकादशीव्रतंप्राप्यपितु:सांवत्सरंभवेत् भार्या
सतुमतीचैवकथंधर्मप्रवर्ततेे १९ श्राद्धंकृत्यावतंकुर्यान्धारांपितृपितृदयो: रात्रेश्चतुर्थभागेतुस्नातुहानंप्रवर्तते २०
पतितोपिद्विज:पूज्योनचशूद्रोजितेंद्रिय: वंध्यागौर्यथावंध्यानवृद्धुग्धवतीखवी २१ रजकंचर्मकारंचध्वजिनंबौक्षिजंतथा
गणिकंवस्त्रंरश्चनेस्पृष्टास्नानेनसक्षपति २२ श्वानाकुक्कुटचांडालमद्यभांडरजस्वला: स्पृष्ट्वातहेवपुरुष:सचैलोजलमा
विशेत् २३ स्नानंननेत्रतीर्थेषुभोजनंगणिकागृहे पश्चिमोनानशास्विचेहंतिपुण्यंपुराकृतम् २४ धृतंदधीयंहधिनैलं
तथातक्रंगुडंमधु शुद्रभांडस्थितंवापिग्राह्यमेतत्तसैवहि २५ नसंचेयिचेत्तोयंनभुञ्जीतकुभशूद्रकयो नवहेद्दामिनीं
भार्याप्राप्तौ:कंठगतैरपि २६ मूलोवृंयत्तैलाकायांथतौकेकुंहृय त्रिभंप्राणांतेनापिवा स्त्रीयात्मसुरान्नंसयवल्केतं २७
अथतोदेवता:सर्वा:पञ्चतोयनयस्तथा हन्त्रोपितन:सर्वेवामेगेस्वसमुत्सजेत् २८ प्रात:स्नानेपितु:श्राद्धेग्रहसोवंद्वै
र्थयो: स्नानोयेयमंतैलमुपवासेपारणादिने २९ पतितंतिहिकुर्यंतयमातृकंतथा तंदेशंपतितंमन्येयत्रास्तेशूद्रकेविंनोया ३०
मेरुमंदिरतुल्यंहियत्पापसमुपार्जितं दृष्ट्वाव्यपोहतेसर्वंनकन्याक्रयविक्रयी ३१ नगंगायांकुरुस्नानंहृदयेतिले
तथा नजीवत्पितृक:कुर्यात्पितृहाजायते ३२ नथाहोमित्सेकंकुर्याज्जेष्ठेभ्रातरिजीवति श्राद्धेहंत्सत्राणु

श्रीगणेशाय नमः न्रौणं तैलं जलं चोष्णमामिषं निशि भोजनं । गतिस्नानं च मध्याह्ने रवौ सप्त विवर्जयेत् ॥ १ ॥ आमिषं नि
वकाछ्छानि तप्तवारि हरीतकी तैलमामलकीस्नानं वर्जयेद् द्विधावासरे ॥ २ ॥ आमिषं निष्पत्राशितं तप्तवारि तथा स्त्रियः स
पूजनमभयं गुच्छी भुनक्ति यो रविवासरे ३ गोदुग्धं दधि पयं घृतं पयोमितं गोमूत्रं गं इषकं वस्त्रास्तं डुलकं यवस्य पूजने तं च पू
र्णमिश्री वदयम् । तोयस्वं जलि बीजपूरकं गुडस्यामाकं माहुः क्रमाद् द्रीहावकं पापसं चतुलसी पोवाहितो र्कवज्रे ४ को
ष्यमांसमसूरान्नं चराकं कोद्रवं तथा शाकं मधु परान्नं च द्विधा भोजन मैथुनं ५ एकादश्यां तिथिं दधतो दशम्यां द्वादशां वर्जयेत् ।
प्रातः स्नाने पितुः श्राद्धे द्वादश्यां द्वादशीदिने तैलाभ्यंगे षु पतैलं परयास मम ६ अन्नपानं च ताम्बूलं मैथुनं केशमार्जनं
घृताहरणिं ताहास्यमेकादश्यां विवर्जयेत् ७ असकृज्जलपानाच्च सकृत्तांबूलभक्षणात् उपवासो विनश्येत दिवास्वप्नाच्च
मैथुनात् ॥ ८ तैलस्त्री मधुमांसानि परान्नं कांस्यभोजनं पुनर्भुक्तिं दिवास्वापं द्वादश्यामष्ट वर्जयेत् ९ गंगादि
प्रः कुशो बिल्वस्तुलसी च वटुभोजनं आनिर्माल्यानि चैतानि निक्षेपमाणानि वासकृत् १० गंगोदकं च तुलसी यतो यंततोय
मदिरान्वितं अधः पतितं ... यच्च वर्जनीयं हि तत्पयः ११ पुष्पस्तपयोहस्तौ तैलाभ्यांगे जलेतथा आशिषः कुर्वन्नम
स्कुर्वन्नु मो नरकगामिनो १२ चतुर्गावो ... कन्या ब्राह्मणास्यकं भोजनं जीर्णवस्त्रं वयोरघात्सहतानवकं वर्जे
१३ यज्ञोपवीतं च जलं छत्रोपानहमेव च स्वयं धृतानां चैकोते य पुण्यं संख्या न विद्यते १४ शालग्रामशिलां के ...

१

म अहंप्रातःअहंसायंअहंमध्यगाद्वाचितंअहंपदंचनाक्षीपातत्प्रजापतपरिधिसस्ततः १

श्रीगणेशायनमः इतिमहापातकप्रायश्चित्तप्रकरणम् ॥ महापातकादिपञ्चक
तश्चेमहापातकादिपातकान्युपपातकप्रायश्चित्तान्युक्तानि अधुनोऽपपा
॥२॥ तकप्रायश्चित्तानिआपस्तम्भमातांडपाठकमप्राप्तगोवधप्रायश्चित्तंताव
दाह॥ पञ्चगव्यंपिबेद्गोघ्नोमासमासीतसंयतः गोष्ठेशयोगोनुगामीगोप्र
दानेनशुध्यति कृच्छ्रंचैवातिकृच्छ्रंचचरेद्वासुसमाहितः इत्याचिरात्रंचो
पोबध्वधेकार्यःशास्त्रगाःगांहन्तीतिगोघ्नःमूत्रविसृज्यादिसप्तकप्रसवः
त्र्युक्तोमासंसमाहितःआसीतकिंकुर्वन्पञ्चगव्यंपिबन्पञ्चगव्यानिगो
मूत्रंगोमयंपयःदधिघृतंतानियथाविधिमिश्रितानिपिबन्आहारं
त्यक्त्वातेनभोजनंकार्यमितिस्वविधानात्तथागोष्ठेशयःप्रावृत्श १॥
यनानुचारेणगोष्ठविधानात्हियावत्स्नापवृत्तिवेधाकृत्वोगोशालायां

[illegible]

स्यन्तम्नाप्नोतिनवृद्धिः अथ सीत. अनच. आन. अदिताम्यानीतं आनत.
अनितेः उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यानितेर्नस्य णः स्यात. जनंत मन्तोह
सनयोः गन्तीतिगन्तितः॥ अरुष्यन्नास्तात भः स्यग्रस्या हन्तावधाहः गे
न्तेतिषिज अयसोतिज स अजेन्गुः अपमन्तस्यादिदित्युष्यस्यहृतोर्थ
भाम. हृतादपः घत्वगताः॥ जागर्ति प्रान्सपे. जागर्ति. जागृत. जागृ
ति. उवाचिदेवाम्या. जागरांचकार. जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सुध जागृतेर्गु
णः स्याद्विचिण्णल्ङि. भ्योवास्मिन वृद्धिविषये प्रतिषेधविषये च॥ जागा
रगुः अजागः अजागरुः तामः अभ्यस्तस्याज्जुस् गुणस्य. अजागरुः सिद्ग
जागस्य गुणः स्यात. अजागरुः अजागरः किम. जागृयुः आशिषि जागर्या १०

इत्यर्थः · आमिति कास्प्रत्ययादिति सूत्रे भाष्ये एतस्य प्रत्याख्यानम् । ओ इत्येवेति ॥ ओकारस्य विधानसामर्थ्येन न परस्य बाधः इति भावः ॥ आतो
लोप इति · आर्धधातुके विवक्षिते अतो लोपे प्राप्ते ओविधानसामर्थ्यादेव भूतपूर्वगत्याकारान्तत्वमाश्रित्य न आ इत्य

सिकौ ति·

जागर्त्तिस्तात् जागर्त्तिः लुङि अजागरीत् अजागः इत्यत्र हलन्त्य वृद्धिः प्राप्तः
८३ तं सार्वधातुकगुणो बाधते तं सिचि वृद्धिः तां जागोऽविचिण्णल्ङित्सु गुणः तत्र कृते हल तो३
न्तस्येति प्राप्ता प्राप्तानेटीति निषिद्धा ततो ह्म्यन्तेति वा वृद्धिर्या प्राप्ता त्वे
ति प्राप्तः स्वनेति निषिध्यते तद्धुः ॥ गुणो वृद्धिः एतो वृद्धिः प्रतिषेधोऽपि ८३
कस्य न पुनर्वृद्धिनिषेधो तो परा पूर्वाः प्राप्नुवोन चेति ॥ दरिद्राङ् गतौ ·
दरिद्राति · दरिद्र्यः ॥ दरिद्रातेरिकारः स्यात् हलादौ किति सार्वधातुके । दरिद्रितः
श्नाभ्यस्तयोरातः अनयोरातो लोपः स्यात् ङिति सार्वधातुके दरिद्रति अने
कांचत्वात्ताम् दरिद्रां चकार · आतो ओ णल इत्यत्र ओ इत्येव सिद्धे औकारविधि
धानं दरिद्रातेरातो लोपे कृते अवतापकं मतएव ज्ञापकाद् अनैके । दरि

इति भावः ॥ आनेति परत्वे इति भावः · इदं मतं वस्तुकानामिति सूत्रे भाष्ये बोध्यमिति मतमकेपदेन सवक
मेवोक्तम् ॥२॥ सो

इ॰ चेतमः
सिकौ सू॰

२६ न्मस्याद्दस्मासेस्त्रू॰ सेत्वः। संयोगान्तस्यलोपः। भ्रुन्नस्त्रसवचस्यकुः। भ्रिन्नत्नतपचे
वस्यात्तसाकवगौऽन्तोदृशः स्यात्तहान्तेनस्य कुः येनसाजुनासिकोऽकारः॥
७ऽ॰। नश्चापदान्तस्यझलि अनुस्वारः। परसवर्णः। तस्यासिद्धत्वात् छो
ऽकुरितिकुत्वन्न॰ वृक्णो॰ वृक्णः इत्यादि॰ अस्समासेविकार चोऽकुः। चवर्गी
स्यकवर्गः स्यात् झलिपदान्तेच॰ इतिकुत्वम्॰ भ्रस्जेस्त्रसवस्येतिकुत्वस्य २६
स्यासिद्धत्वात्। सृष्टक्॰ सृष्टजौ॰ सृष्टजः। वृजेरिति धातुपाठपठिते
कौरधिशिकत्वाज्जकारोन्त्यासिकामिईशः तेनेह न वृक्णते समा ५२
लेइतिवृक्॰ वृजस माधोरेवादिकश्रोमनेव हि॰ संयोगान्तस्य

सु०५० श्रीमिति कार्य

[illegible] श्रीगणेश [illegible] रानुदत्तनः मर्थं वतु सन्निपातपरिभाषया अनासंक्रिनु नोवधापाइत्तिदीर्घ नलोप वः मंतोद्यातलध नु यदि लेव सिद्धं नलोपे ननु स
न्निपातपरिभा [illegible] नलोपस्य सिद्धत्वादिति तन्न । पूर्वत्रकर्तव्ये नलोप स्यासिद्धत्वेपि तत्र कृते सिद्धत्वे मा आप्त यात । संनिपात स्याशास्त्रीय
त्वेन तस्य नलोपासिद्धत्वे नास्त्याभावे आरोपासिद्धत्वे विवक्षितान लोपे तद्विघातस्य जायमानत्वेन न लोपोवृत्ति तस्यानुपधीरस्य च ॥ अत एव गति
तो न क्रिते स्यारो सन्निपात परिभाषया नलोपो न । अन्यथा व स्यात् इति नलोप स्वव हि र्हिंत रु नाभिमिलनके सेनव हिरं नलपा नचरं माधादेशे प्रसक्ति

न श्श सोरनुमीयमानमात्यंभाभान्य रव० नतु गोतातमवाम० तेनखिवाको रु
स्यात्वेव वैकल्पिकमात्म० खिवाका० खिपाकानेः । खिवाका स्थान
खिपाको तनय सर्वहिहाव घ्राणं हसि ॥ मवभावः जस्य वसे० भेर० भुइ० पु
षो० पुषः इत्यादि० स्यासाह्ध० कस्त्रीखुश्मिन० पुवजिकुर्यां वं० एवं
क्रि स्यात्० ग्रसान्त रीकसपि किंभिकार्यनिपातनात्स्त्र भ्यते० निरूपप
दातपुजेः क्विन कनाविते० ईदेति ङः । सनिकृत धातु मिकोरतिक्रिनः
प्रत्ययः कासंज्ञकः स्यात्० वेरपन्कृत्य० भ्रपन्क्व वेद्द्यीपस्यात्० कृत
द्धितेति प्रातिपदिकसंज्ञा स्यात् पः । पुरो रसमासे० पुजेः सर्वनामस्थाने

कृदारो गुणाप्रतिषेधो वर्ष्ये ३

ङत्वपानिमित्तीवि घाता [illegible] स्य कत्व ॥ ० ॥ राम

निरूपपदादिति० नुमोः समासप्रयाविधानेन सिद्धे [illegible] कुरिसने नेव सिद्धे नोद्धि नद्धि पिवायशो वा भवतास्तिभावः ध्व नाधिति० इत्सु पस न्हारण कृत्वा रथे ड कार
स्याविः [illegible] ॥ नकारः क्वि नसयस्येस न विशेषणार्थं इति भाव्यस्य छ म रुजसन्निहितेति तत्र सं नु रिता माहि [illegible] संज्ञाभाव० अपाति इक्कि मः हुस्त्रिद सा होने डवशि
कतीति निबंधो माम इति । तात्त्वेन निर्धात स्त्वया त्वा नत्वं कर तामिति न्यायेन नु गे हीत ह्रति सत्रा राधः ३ । पुजेरः ० उक्रिया सर्वनामस्थानइति इहि सोने भिरस तो न्नलि वात
वर्तते । क्वि नसप [illegible] नेह शासामध्यादित्त इन्नासंधि जातो प्रद्युश्री हिः । नपत्तसंच वस्यकृत्या पत्तिः तन्धासतिक्कि नो धाइस्येपथ रे तं नरोवेथि व [illegible] ण्सताव पहोवाहिति
गोधक ०

[illegible]

न्यप्याधिसार्दि। एवं स्वप्नग्नेवत्। ईशानप्रभृतयः॥ अङ्गेनेऽज्ञोविभक्तौ अच
नश्चात्स्यादृसो हो विभक्तौ अकाराभ्यश्वेशः। ऋता कारादृत्वनः पर योगर्शी
सो रोस्स्यात्। अत्रभ्य इति धकारोक्ती लनिर्देशो गरशस्योविविवश्चात्तं शाव
धति। वैकल्पिकंचे एमच्छन्न स्यात्। अन्अकनो दीर्घौर्दि तिसूत्रे दीर्घमहता
शापकारः। अङ्को। पराबौ। अङ्कामिः। अङ्काभ्यः। अङ्का नाम अङ्का सं० अ
साभावे। अङ्क इत्यादि पञ्चवत्। गोरा से ता त्याभावे राजवत्। ०। शाविप्रवे
कुः। इहपूर्घ्रस्मादृ विविभाव ३ ओ पस्यस्त्वा निवस्ता वानाकुलम। का
र्दकासे पत्से वहि। रजुः। स्वाञ्चो पस्या सिद्धसा द्वा। ० द्विपाद्भ्याः। इत्यादि।

[illegible]

[illegible]

कस्तारो गत्ताप्र तिवे धोवर्ण ३

नश्शसोरनुमीयमानमास्यंधाभान्य एव० ननु गोत्तालापाम॰ तेन ध्रिवाक्षोरु
स्यात्वेव वेकस्थिकमालम॰ ध्रुवाक्षा॰ ध्रिपाक्षान्तो॰ ध्रुवाक्षान्तः। ध्रिपाक्षस्यान्
ध्रिपाक्षोत्तनय सर्वहिहाव धातारं ह्यि॥ म वभावः जस्य वसे॰ भुरः भुइ॰ धु
धो॰ धुधः इत्यादि॰ स्यात् [illegible] कस्त्रा [illegible] गत्नुधु जिकुत्यां वं॰ एवं
धि॰ स्यात्॰ अ सान्त रीा कस्पि कि भि कार्व निपातेना इत्र भ्यते॰ निर्हेपप
ह्रात धुजे॰ धिनि कनीयितो॰ हंहेतिं डे॰। संतिनिहतेधात्व धिकारेति भिः त्तः
प्रत्यपः कसंस्रकः स्यात्॰ वे रष नकृत्य॰ भूप नकृ त्ववे इत्यौपस्या तर॰ कत
द्धिते ति प्रातिपदिकसा स्यादयः। पुमे हेसमासे॰ पुजे॰ सर्वनामस्थाने

[illegible]

घाता [illegible] स्य वद्व॥ ९ ॥

[illegible]

६६ ॥ धे तम : अचक नमालं स्यात् सौ अभिक्तौ अच्कात्मने ... अहतो न गुणाभ्यां केलेन तु न सः भायामानसात् १॥ तु दो वा रा ऽऽदिति । नात्रय कुं शकं रायोः
एनि सुतराम् पंचत स्यसि स्वानि त्याभ्यां त ॥ अश्वे वेनाविन निधीहः या ... स्या नु ना स्विक ... ते तीनाय्याभात ॥ अप्युतो नाविगतामे दकौत्यो
सकोसः ईयारसेना नरत स्यादन्ते नातिकस्येवप्राप्तेः अश्लेष सर्वपञ्चीजेतासकेरमा कारविधाना चरितं स्यात् ॥ एव मन्य ताविवोध्वमः सावाह स्त्रीत्यतोह
ः ते स्वपरु ब्यते ।१॥ अच्काभः नौ श ऽ डि-ङु नोनकेमा सवारस्याकारे अच्का अ उ इ ति स्थिते ॥ इत्यादि शी नाभागुलास्सवती दीर्घ स्यादिति व्याये नाना रङ्
त्यासवर्ण दीर्घे तत्र आगु तो अच्कादिवसि धायतो । हस्वीतवर्क वर्षितत्ता कारादित्यत्र प्रपन्न मतं आह ॥ २॥ कृतास्ते ति · कृतो सानु कारतो भिस पृ ः । स्वन्ते

६६

कथमाविसलादि · एवं सप्तनवदशान प्रभृतयः ।। अच्कनेष्वाविभक्तौ अच्
नमालं स्याद् ऽसौ हे विभक्तौ अच्काभ्यो श · कृताकाराद्कनः परपो नशि
सोरे स्यात् · अच्काभ्य इति · कृत्वेकृतीलं निर्दिशो जश्शसोर्धिवि पश्चात्यं शाप
पति · ऐकल्विकं चेदमच्कन अत्यु मः · अच्कनोदाघीदिति सूत्रे दीर्घमहता
शापकारः · अच्को · परमाक्षो · अच्कभिः अच्काभ्यः अच्कनाम अच्का सु०आ
त्या भावे · अच्क इत्यादि पञ्चवत् · गोरासे ला लोभावे राजवत् ०शसि अचे
कृ ऽ। इह पृ घुसमाद् विविधाव द्यो पस्वस्त्वानि वभ्सा वान्नहुलमः · का
र्यकारे वनसे वहि ऽ० स्वाद्योपस्यासि डुपा रु० ऽपाप्पा ऽ सादि०

६६

...शाव शम्य न्नये हित स्यवे कस्यि कतया लाघ या इक भ्य इसे वयवे हिति भावः ईशांवतीति अवंभावः हस्ती सप प कुब्य मारा या ...
... कन ऽ स स्वस्कु विरन्त्यं विप्रह ति रितिभावः अनात्य क्विति · भाव मा त्र भिस पः । सूत्रे इति · दिधीना इक ः यन्नई सर्व नाम स्यात तथि ...
... पका दिति · तद्व अच्कप्रि रिति इत्येनो हाराध्या वस्वे वर्वं गृह स्य व्याल सर्वं क्रि यमासंहार्य महता मा वर्ण्ये कस्यि कसे सावकमा ॥ न कालि ...
... न इति सूत्र ... रिस त्र व रत्याने भत्ससुवे त सखि रिति अनेन यादे हृत्कृतगातिया वेन पुन रघु ... तो व्याप्य मिव तात । न हि वर्ण प्रि रि सत्र ...
... पुंति ... ते न स्ये न बहुत्वाभावात् अखिधि लेन स्यादिव त्यां पक्षे दिवा को - पुं ऽ ऽ सं गावस्यान यो धन ह्य रायत दि व वेदयमों रेस्य

१०। ... [illegible]

स्या त्ता। ... [illegible] साकां न्तास्त्री लिङ्। निर्देशात् ... संख्येत्यस्य ... संख्याशब्देन संख्याशब्दा एकादयो गन्तव्याः पञ्च सप्त ... सन्तो॥ संख्येति शब्दे
बहुगणतडति ... संख्यात इत्यादि। ... [illegible] नलोपः ... सर्वनामस्थाने ... [illegible]
स्यासिद्धत्वान्नामीति दीर्घो ... [illegible] ... विशेषः ... व्याख्यानात् ... पञ्चानामिति ... [illegible]
वोपधायाः ... नेति किम्। चर्मणाम्। ... [illegible] ६॥

सू. चिन्नः। हैपच्चि। नलोपः सु.बु.रेति नलोपस्यासिद्धत्वाद्ध्रस्वस्य गुरोर्नाः। द्वि
वने भत्वाद्दिलोपः। सुपथी। सो सर्वनामस्थाने त्यात्सुपन्थानि। पुनस्तद्वतेः।
सुपथा। सुपथे इत्यादि। ष्णान्ता षट्। बाला नाता च संख्या षट्संज्ञा स्यात्। ष
ड्भ्यो लुक्। पञ्च। संख्या किम्। विप्रुषः। पामानः। शतानि सहस्राणि इत्यत्र स
न्निपातपरिभाषया पान लुक्। सर्वनामस्थाने सन्निपातेन कृतस्य नुमस्तद
विघातकत्वात्। पञ्चभिः। पञ्चभ्यः। षट्चतुर्भ्यश्चेति नुट्। नोपधायाः। ना
नलोपधायाः दीर्घः स्यान्नामि। नलोपः। पञ्चानाम्। पञ्चसु। परमपञ्चानाम्।
गौरात्वेनु न लुग् न नुट्। प्रियपञ्चा। प्रियपञ्चानौ। प्रियपञ्चः। प्रियपञ्चा। प्रिय

नलोपेति। धुयोपञ्चानामिति निर्देशान्न सन्निपातपरिभाषाविरोधः।२।

इत्येवं नमूः अत्र ऋारिति प्रश्लेषे षरात्शस्तुपावर्णकेऽविधानान्नान्तत्वाभावे सर्वादेशः इति भावः॥ ...त्यनुनासिक इति पञ्चवत् ...तस्येयो ...कार्यं तत्र
...अनुक्त स्य पञ्चविधानं किन्तु ... केचित्तु इदं स... गुणाभावः ... इकार इति पञ्चवत् ...
सप्तमे ओस्। ...आतिव ... सर्वनामस्थाने ... इति पथ्यादेः ...
... इति ... सर्वनामस्थाने ... ॥ थोन्थः ... इति
... पथिभ्याम्-४
पञ्चवत् पञ्चन् शब्दवत् ... शब्दः स्यात् स्वरान्त ऋ ... दीर्घः ३ ...

ऋन्कौ० पञ्चवत्० पथिमथ्यृभुक्षामात्० एषामाकारोऽन्तादेशः स्यात्सौ परे। ऋौ
ऋारिति प्रश्लेषे षरात्शस्तुपावर्णकेऽविधानान्नान्तनासिकः। इतोऽत्सर्वनाम
स्थाने० पथ्यादेरिकारस्याकारः स्यात्सर्वनामस्थाने परे० थोन्थः पथिमथोस्थ
कारस्य न्थादेशः स्यात्सर्वनामस्थाने परे० पन्थाः। पन्थानौ० भस्य टेर्लोपः
भ० संज्ञकस्य पथ्यादेष्टेर्लोपः स्यात्० पथः पथा० पथिभ्यामित्यादि० एवं मथ
न्थाः। ऋभुक्षाः। स्त्रियां नान्तत्वान्ङीप्० भत्वाट्टिलोपः। सुपथी नग
री० ऋभुक्षी सेना० शासे नपुंसके न भवतीति नव्यमते तिथसपसन्तोरा
लिबेधातं० सुपथि वनं० संबुद्धौ नपुंसकानां नलोपो वा वाच्यः। हे सुप०

... नपुंसके ... इति निषेधो ... नपुंसकस्य ... इति ... वाच्य
संबुद्धौ नपुंसकानामिति ... हे वर्मन् हे वर्म इति संबुद्धावेव ... इति भावः २॥ ० राम ०
६५२

श्रीसारस्वतटीका ... राम

[illegible] भिति कारस [illegible] अन्नन्तानां [illegible] संप्रसारणं [illegible] पूर्वरूपम् [illegible]
[illegible] मघवती [illegible] युवती [illegible] ॥२॥ शुन इति [illegible] सम्प्रसारणं [illegible]
[illegible] स्यात् ॥ [illegible] वकारस्य [illegible] उकार [illegible]
[illegible] ॥३॥ वकारस्येति [illegible]
[illegible] श्वन्शब्दस्य [illegible] पूर्वस्य संप्रसारणस्य [illegible] भिति [illegible]
[illegible]

श्वयुवमघोनामतद्धिते॥ अन्नन्तानां भसंज्ञकानामेषामतद्धिते परे संप्रसा-
रणं स्यात्. संप्रसारणाच्चेत्यादि. मघोनः. अन्नन्तानां किम्. मघवतः मघवता.
अतद्धिते किम्. माघवनम्. शुनः. शुना. श्वभ्यामित्यादि. युवन्-
शब्दस्यापि सूते नसंप्रसारणम्. सम्प्रसारणात्तो परतः पूर्वरूपसम्प्र-
सारणं न स्यात् इति वकारस्यानेन सम्प्र. यूनः एवं उकारान्तस्यापि पूर्वसम्प्र-
सारणम्. यूनः यूना युवभ्यामित्यादि॥ [redacted] अर्वा हे अर्वन्. अर्वन्तौ
अर्वणस्त्रसावनञः॥ नञा रहितस्यार्वन्नन्तस्याङ्गस्य तृ इत्यन्तादेशः स्यात् न तु सौ॥
अर्वन्तौ अर्वन्तः. अर्वता अर्वद्भ्याम् इत्यादि. अनञः किम्.

[illegible] ५८

[illegible] ॥ इति [illegible] शब्दाः ॥१२

उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः। अधातोरुगितो नलोपिनोऽञ्चतेश्च नुमाग
मः स्यात्सर्वनामस्थाने। उपधादीर्घः। मघवान्। इह दीर्घे कर्तव्ये संयोगा
न्तलोपस्यासिद्धत्वं न स्याद्बहुलग्रहणात्। तृ। तृत्वं च श्वन्नुक्षन्निति निपा
तनान्मघवन्नृपाच्च भाषायामपि शार्ङ्गं द्वांसिद्धिमाश्रित्येत्यत्र प्रसा
रणात्तं माकैर्। हल्ङ्यादिर्नलिति लिः शंकोमखे भुमघवान स्याविति भहिः मघ
वन्तौ। हे मघवन्। मघवन्तम्। मघवतो। मघवतः। मघवता। मघवद्भ्यामि
त्यादि। तृत्वाभावे मघवा। सुटि सीव लिवो वितिय लिवन्तं मघोरात छेर्
स्यैव।। अनो हल्लोपे कृतेतिविशेषः।। मघवानो। मघवानः। सुहितजैव

। तत्र घ्रु इति रूपघ्नुं नो न्तः सः तस्माच्चेति । यथा येहलेरोशोवृक्षतिवेधोयन्त्रप्यः । रुन्त्रघ्नुः । घ्रु घ्नुः । प्राचातिहन्तेरसूर्ण्यस्येत्यसूर्यस्य हतां
नकर्तव्यमन्नतीति । इति कृत्वा । अत्र घुं घ्रहतास्यताद्ध शोपसंहितार्थं ते मानी भावइति तस्ताशयः ॥ अन्नि नितति । एतद्भवेन विधिश्चित्सूत्रे भाव्ये स्पष्टः । अन्यत्र

घ्रघ्नुति । योगविभागसामर्थ्या दनन्तरस्य विधिर्वा प्रति षेधो वेति न्नापंचा
भित्यात्एकानुत्तरेति रात्यमपिनिवर्ततिं नकारेपरे कुत्स विधिसामर्थ्या द
सोपान स्यान्निवर्त । रुत्र घ्नुः रुत्र घ्नुा इत्यादि पर्तुं रुत्र घ्नु इत्या देये क
लिकं तालं मा धेये नो न्तृत । अबाधार्थि कविहृद्धृद । एवं शताङ्गि न प श्
स्यन्नूत्तन्नृन्तपः । पश्यास्यिल्लितिवि । प्रतापे इन्तो । नर्थकत्वेपि इन्हा
न्ति सप्त्रयहतौ भय से धे ॥ अ्रप्तिन स्पन्नयहतां न्यर्थ वता वा नर्थकि नच
त हैं विधिं प्रयोजयन्तीति वचनात् । अर्थभिता । अर्थमता । पू ॥ खं । पू
र्वत्ता । प्र घ्न ग्न ज्ञ हु त्वम । प्र घ्न ग्नाक स्पवादः स्पन्ता दशः ॥ सइ ते । रामे

तरस्यैवानर्थके तत एव विधिर्न तत्सम्प्रत्यपनेतिहन्यहरोश्रीहन्यहमान्ते इमघ्नाग्ज्ञ हु । घन्तर्थे प्रयमात् इतिवर्तते । सइरिति । तेनानेकास्या
भावान्तसर्वादेशः ॥२॥ उणादिवाम । अवान्तिप अधातोर्ग्रहणां व्याख्यानात् । २ ॥

ऽधेनम: नसंयोगात्स्य तग्रहणात्स्वरूपं संयोगस्य यमार्थं विरोधरोधात इत्यतआह · सर्वनामस्थाने चासंबुद्धाविसेवसिद्धेः निपुणो पम्रिताह शावेवेति · ॥१॥ उपधाया
इति इति । सेनानुनासिकस्येत्यस्यापित्तिवम इतिभावः । अत्र सर्वनामस्थानमग्रहतं नसमभ्रातेसेन यत्र हत्तान्त्र घुः तत्र घुरी त्वादौ नानुनासिकस्येति दीर्घः ३॥
सि.कौ. सू. निवेध इति · परस्य संहते निवेधे इत्यर्थः । शिष्ठात्रित्यन्तस्य सोवेत्ति योगविभाग उत्तरार्थः ॥४॥ हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु नकारो हस्य । विशेषणात्मः तथ ञ्णित्वादि चपे
नमाधय धानमयानंतस्याभ्यां अधाये घातक इत्यारादेवनतुहन्नीयते इंगुत्वानेकस्य धानेइत्याते । कायिम्नुत्वमानकृतिपरिभाषया धातुसरसंकेतविधि
तग्रसपरवते नसत्रहणाम्यचं के । तत्रहणतीसारो न नेतु परे यत्र घुइत्या दौ यस्याति निसके नयथ धाने विधौ ताधौ वधानसत्वात् ॥ ननु हन्नन्नमि त्या दो घोत

तीते · प्रतिदीर्घः प्रतिदीव्ना · पञ्चा · पञ्चानौ · न संयोगाद्वमन्तात् · वकारमका
६६ रान्त संयोगात्परस्यातोऽकारस्य लोपो न स्यात् पर्वणे: पर्वणा · पर्वभ्या
मित्यादि · इन्हन्पूषार्यम्णां शौ · एषां शावेवोपधाया दीर्घो नान्यत्र · इति
निषेधे प्राप्ते · योगविभागे इन्नादीनामुपधाया दीर्घः स्यात्सम्बुद्धौ सोपरे · स ६६॥
ग्रहा · हेवृत्रहन् · रवकारान्ततः परेहता: इति णत्वं · वृत्रहणौ · वृत्रहण: · वृ
त्रहणम् · वृत्रहणौ · हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु · ञिति णिति च परे नकारे च परे ह
न्तेर्हस्य कुत्वं स्यात् · हन्तेः । उपसर्गस्यान्निमित्तात्परस्य हन्ते नर्त्य णत्वम
त्वं स्यात् · प्रहरावात् · अस्त्र्यस्य हन्ते त्वपूर्वस्य वन न्य त्वं स्यात्त्वान्व

ननु धाने इति स्यकं समकौ · यत्र घुइत्यादौ सति यारणायहते नत्वं दीर्घ तिविम्नः यथा च कं ॥३॥ हंते दीर्घ · उपसर्गा समासे यो पतन्त उपदस्य गमिहिति त्वतेति रघमा
भावितिव तानस्या · कृत्युति त्वाह ॥ उपसर्गादिति · प्रकृतोपपु स्मात् । [redacted]
स्यार

नासिद्धत्वं निषेधात् । नापि बहिरङ्गतया सिद्धः । यथोद्देशपक्षे षाष्ठीं परिभाषां प्रतिसु
त्रस्यासिद्धत्वात् अन्तरङ्गाभावे परिभाषाया अप्रवृत्तेः । अनोऽल्लोपः राज्ञः राज्ञा । न
लोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति । सु[illegible]धौ स्वरविधौ संज्ञाविधौ कृति तुग्
विधौ च नलोपोऽसिद्धो नान्यत्र । तेन राजाश्व इत्यादौ न । इत्यसिद्धत्वात् आत्वमित्य
मैत्वमेत । राजभ्याम् । राजभिः । राज्ञाम् । राज्ञि । राजनि । प्रतिदीव्यतीति प्रति
दिवा । प्रतिदिवानौ । प्रतिदिवानः ॥ अस्य भविषये अन्तःकार्यं वेश्वते । हलि
च । रेफवान्तस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः स्यात् हलि । नवाऽन्तःकार्यं सर्वे
निवर्तते । दीर्घविधौ तन्निषेधात् । बहिरङ्गपरिभाषातन्त्रत्वाद्वेति नव

प्रभावादि रूपाः ५ ।

६ थोनम ॥ तान्यौति सि॰ वसुमते तित्रिवे धा निसत्वं प्रति षंदं न कारेत्स्वर्णः ॥ एतस्य हित्व वस्य सधुके उधानपुंसक्ता ना मि ति षो धाम॰ नव परमे थोमन्ति स नव
वसा स्य प्रतास्ता दिसाद्शेन पर्व सवती स्फारे स्वारे दि ति पूर्व स्वाव रसा सा भूम स्तोवे तिवे धे न गे हं तु रि सर्व मिति वाच्यान॰ न्य न्तर हुन्न न धी ति स्या वे न सं

सिकोह:

सुगरणा ठस्. १

सुगताम॰ सुगरण सु॰ सुगणा सु ष्षु धि प न्यनुनासिक स्योपधायाः धि व मह्सोरि
त्यायम॰ सुगारा सुगारो सुगारो ता॰ सुगाता सुगाराः ह सु॰ सु गता सु॰ ह गता सुः
६२ वरस्या कुप धाया दी र्घः ॥ ६ स्यानि मि त्तिसु सो प॰ स तो न सो वे॰ राजा नजिंस
पुंस्वा ॥ न स्य सोपो न स्यान्तो सम्बुद्धौ च॰ हे राजन्॰ ङौ सुष्ठ न स्यु हार
ताम स पो तु उ मीति सवृ प्या त्युक्॰ निषेध सा मर्थ्या त्व स प व स न्तराम् ६२॥
परमे थो मन॰ ङावुत्तरपदे प्रतिषेधो वक्तव्यः॰ चर्म तिला ति सास्पति वे
मेति सः ॥ धर स्ती तो ति क्रा स्येति वक्तव्य कः ॥ राजानौ॰ राजानः ॥ राजान म्॰
राजानौ॰ न्य सोपोऽनः ॥ सोऽश्व नाश्व॰ नया द्वोप स्व स्था नि वत्॰ पर्व

को ता तसो व स्था सिद्ध सेन पूर्व स्य थोऽसि वि तुक् थ व ग्रा ग्रा प्र त्रि या सा घ ध य पु क स्व यो नि य सि त ना श थात॰ स्य ढं चे दं स्म को र्धः ॥ ज तु त्तर प दे इति॰ पू त दु य ध्य मे ध
ङौ तु सुन स्यु च हर तो ति सुन्नम॰ न न्वे ति व सा मी सन्ना से न भाप्तिः ३॥ सुगारा इति मन्नुनासिकस्योपधि म सो रि ति दी र्घः॰ न च तस्मि न्कृते ष्यऽ द्वोपरि ता सो
यो स्य स्था नि व र्भ ... तः दी र्घ वि धौ तं निषेधा त॰ कौ चि द् प्र ति निषेधा चे ति भावः ७॥

खिं १

इत्यादेशो ... ॥ इति सायेकाचे इति ... तथाभावाच दुःखानभ्यस्य वाचकशीभावे तोहान्ताद्दिस्यस्यवाधातर ... भ्यामि
वा दिस्य ... ॥ ... सोहलितोऽपेनाभ्यामि ... विधानं ... ह॥ साकल्यार्थमिति
शान्तस्य चीरशाः ... ॥२॥

स्य· भ्यनवो: एवाम· भ्यसिन· भ्यनवो: एषु· अकारचोगेनुबवक· म· इ
मवौ· इमके· इमकम· इमकौ· इमकान· इमकेन· इमके: ईलमोऽन्यादेशे स
ग्पात्त स्तीयाहो· अन्वादेशवि वक्ष्यत्यतोऽनुदात्तौ अश् अन्वादेशः स्या र
ब्वयवतं साकथकार्थम· द्वितीयादेसल्वेन· द्वितीयापोटोसोस्वपर
धा तद्विमेतद्दोरेनादेशः स्या ... न्वादेशो। किंचित्कार्यं विधातुमुपात्तस्यकार्यां
न्तरं विधातुं पुनरुपादानमन्वादेशः। यथानेन व्याकरणमधीतमेनं छ
न्दोऽध्यापय। अनतवोः बषिऽकुसमः पनपोऽवभतं धनवित्ति एनम· ए
नौ· एनान· एनेन· एनयोः। गतावतेर्विच· स्रगत्यं· स्रगतो· स्रगताः।

तं संवपेनगमभ्रद्नेःगमनति भ्रगात्सीतवसगतौ सययति इत्यपशारतो १
इष्मगतिःकपठगतिः ३ ट्ठई नं कौटिल्यम ३

गति

सीतं श्वसश्वसस्त्र भ्राश्य गमने शश्गाय भ्रश्मासीत शश्वसं भ्रश्वसी
त खोलृखोलसी पुति भाते खोलनति खोरत्ति धोर्ऋ गति चातुर्व्धोरति
स्सारछुभूगतौ तस्सार भ्रत्सारीत फत्सार हर्छिने चकमार भ्रममभम
मवरगसर्पाः चरतिभर्मिद्वेतोपि भ्रमति भ्रातमभ माभवानभ्रीत॥
भ्रंगासारे फ स्वातः समीपसार्भवान्तरद्धिः छिदुलिरसने छिपुस्के
पितिर्दिर्थः छेदति भ्रस्वद्वितीय स्वकार कात वेत तिति छेद
त्तिछिदतुः तिछिदुः दि छेदाति छिदतुः तिछिदुः लसव छोभ्यात जिज
पे भ्रपमजन्तोपति तुं गुन्तः जयउत्कर्षप्राप्तिः भ्रकर्भकोऽयमजयति

देव्योनमः सन्नलिरिनमितद्दित्ति॥ सन्नलि लितोतित सप्तमी अभ्यासग्रेशोषता चेत्तिभावः॥
सिकौ॰ति॰ सन्निल्पतोयोऽभ्यासद्दित्विधन्कुमाविनमन २॥

३६

सन्निरवले र्ल: नपतेः सन्नँ लिलिंनमितोयोऽभ्यासस्ततः पा साकु लं स्यात जि
गाव॰ जि॰पतु: नीपात अजेबीत जीध्यप्राताध रता जिजीव धीयर्म
वनीवतीयस्वोर॰वे पिवीय मिमीव निनीधत्ति लीय न्तीय न्सेषु नित
ने उर्धीतुर्धीधुर्धीहुर्धी पुर्धी हिंसार्थाः॰ ध्वीअकार उपधायां च तुतुर्व
गुर्वी ऽच मेगुर्वति मुर्वीबन्धने पुर्व पर्व मर्व पूरणे॰ चर्व अदने भर्व हिं
सायाम कर्वत दर्प हर्षे खर्व शर्व चर्व हिंसायाम अानर्व शर्वति सर्व ३६
ति इवि व्याप्तोइत्यति इन्वा न्ध्यपारं पिवि मिवि णिवि सेचने स त्तीवो
महुवोव्या हिरि सेके॰ सेवने इतितरंगहर्पविन्व ति पिविन्व हिवि